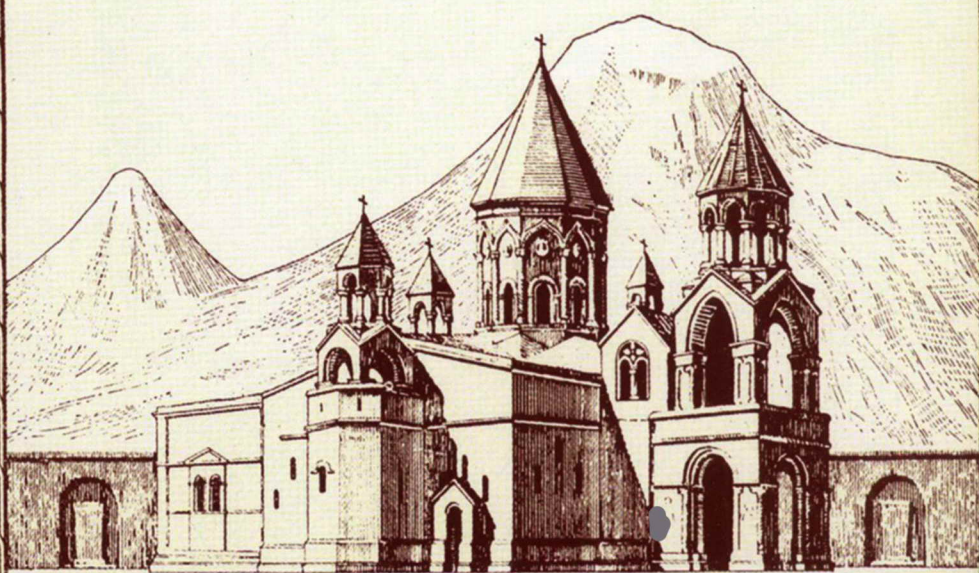

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

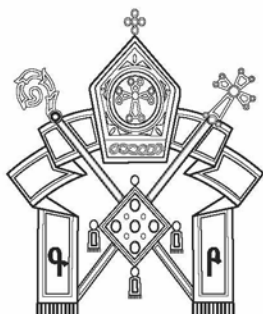
Բ
2013

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱԾՆԻ

ՓԷՊԵՐՈՒՄԵՐ

2013
Ս. Էջմիածին

ՀՐԱՄԱՆԱԲ

Տ. Տ. ԳԱՐԵԳՆԻ ԵՐԿՐՈՐԻ

ՎԵՆԱՓԱՌ-ԷՆ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

**ԳԵՐԱՇՆՈՐՆ Տ. ԱՐՇԱԿ ԵՊԻՄԿՈՊՈՍ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆԻ
ԶԵԿՈՒՅՑԸ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ ՄԵԿԱՄՅԱ՝ 2012 ԹՎԱԿԱՆԻ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ
ՆՈԳԵԻՈՐ ԽՈՐՆՐԴԻ ԸՆԳԼԱՅՆՎԱԾ ՆԻՍՏՈՒՄ
(19 փետրվար, 2013)**

Վեհափառ Տեր, Գերաշնորհ Սրբազան Նայրեր և մեծարգո Տիարք,

Սույնով ներկայացվում է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի 2012 թ. համառոտ գործունեությունը, որում անդրադարձ է կատարված անցնող տարում Վեհափառ Նայրապետի ընդունելություններին ու Նովակապետական այցելություններին, Մայր Աթոռի կողմից ներկեղեցական և միջնեկեղեցական ասպարեզներում իրագործված ծրագրերին, Մայր Աթոռի միաբանությանը, Սուրբ Էջմիածնի քարոզչական, կրթադաստիարակչական և սոցիալական առաքելությանը:

ՆԱՅՐԱԳԵՏԱԿԱՆ ԸՆԳՈՒՆԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՒ ԱՅՅԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Անցյալ տարվա ընթացքում Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին են այցելել եկեղեցական ու պետական բարձրաստիճան պատվիրակություններ, ազգային, հասարակական եւ մշակութային գործիչներ եւ բազմաթիվ ուխտավորներ: Սպորտի ներկայացված են առավել կարեւորները.

ա. Ընդունելություններ

Փետրվարի 12-ին Վեհափառ Նայրապետն ընդունել է մի խումբ ավստրիացի կաթոլիկ ուսանողների՝ ուղեկցությամբ Զալցբուրգի պետական համալսարանի պրոֆեսոր, հայագետ Զասմին Դունթոլագուրի:

Փետրվարի 16-ին՝ Եկեղեցիների Նամաշխարհային Խորհրդի «Եկեղեցիների համապետ գործողություն» Ալյանսի (ACT Alliance) սոցիալ-հոգեբանական խմբի անդամներին՝ ուղեկցությամբ ԵՏԽ Նայաստրանյան Կոր սեղան միջնեկեղեցական բարեգործական հիմնադրամի փնօրեն Կարեն Նազարյանի:

Փետրվարի 21-ին՝ Մեծ Բրիտանիայի եւ Նյուսիսային Իռլանդիայի Միացյալ Թագավորության նորանշանակ դեսպաններ Ջեյն Լիչին եւ Ջոնաթան Ջեյմս Էյվզին:

Փետրվարի 23-ին՝ Եւրանեսոս խորհրդարանական վեհաժողովի սոցիալական, կրթության, մշակույթի եւ քաղաքացիական հասարակության հարցերով հանձնաժողովի պարզամավորների պատվիրակությանը՝ ուղեկցությամբ ՆՆ Աժ պարզամավոր, հանձնաժողովի համանախագահ Արտակ Զաքարյանի:

Մարտի 9-ին՝ Ճապոնիայի լիազոր նախարար, Ռուսաստանի Դաշնությունում Ճապոնիայի դեսպանապարան առաքելության ղեկավարի Կեյդզի Իդեհին:

Մարտի 10-ին՝ Նոր Նախիջևանի եւ Ռուսաստանի հայոց թեմի թեմական խորհրդի արեւմտապետ, ՌԴ Դաշնային Ժողովի Դաշնության Խորհրդի անդամ Արթուր Զիլինգարովին:

Մարտի 21-ին՝ Նայասպանում եւ Վրասպանում նորանշանակ պապական նվիրակ Նորին Սրբազնություն Մարեկ արքեպիսկոպոս Սուլչինսկուն:

Մարտի 28-ին՝ «Վորդ Վիժն» կազմակերպության Միջին Արեւելքի եւ Արեւմտյան Եւրոպայի փարաձաշրջանային ղեկավար Կոննի Լեննեբերգին եւ Տարածաշրջանային գործառնությունների ղեկավար Դերք Բուին:

Ապրիլի 1-ին՝ Բուլղարիայի վարչապետ Բոյկո Բորիսովի գլխավորած պարվիրակությունը:

Ապրիլի 4-ին՝ Կիպրոսի Նանրապետության արտաքին գործերի նախարար Էրապո Կոզակու-Մարկուլիսին:

Ապրիլի 16-ին՝ Իսրայելի Պետության Կենսերի անդամ, Իսրայելի գյուղատնտեսության եւ գյուղական զարգացման նախարար Կիլին Օրիթ Նոկեդի գլխավորած պարվիրակությունը՝ ուղեկցությամբ ՆՏ գյուղատնտեսության նախարար Սերգո Կարապետյանի:

Ապրիլի 17-ին՝ Բելառուսի Նանրապետության արտաքին գործերի նախարար Սերգեյ Մարտինովին՝ ՆՏ արտաքին գործերի փոխնախարար Շավարշ Քոչարյանի եւ երկու երկրների դեսպանների ուղեկցությամբ:

Ապրիլի 18-ին՝ Արոմային Էներգիայի միջազգային գործակալության (ԱԷՄԳ) գլխավոր փնթեյն Յուկիյա Ամանոյին՝ ուղեկցությամբ ՆՏ Էներգետիկայի եւ բնական պաշարների փոխնախարար Արեգ Գալստյանի:

Ապրիլի 20-ին՝ Գրողների միության վեցերորդ համագումարի մասնակիցներին:

Ապրիլի 21-ին՝ Ռումինիայի մշակույթի եւ ազգային ժառանգության նախարար Նունոր Կելեմնին:

Ապրիլի 22-ին՝ Բուենոս Այրեսի քաղաքապետ Մաուրիսիո Մակրիի գլխավորած պարվիրակությունը:

Նույն օրը՝ հայ գրապետության 500-ամյակի եւ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կողմից Երեւանը 2012 թ. գրքի համաշխարհային մայրաքաղաք հռչակման միջոցառումների շրջանակներում Երեւանում անցկացվող ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի Նամաշխարհային ժառանգության կոնվենցիայի 40-ամյակին նվիրված գիտաժողովի մասնակիցներին:

Ապրիլի 23-ին՝ Միլանի նահանգապետ Գվիդո Պողեստային՝ ուղեկցությամբ Կոպայքի թեմի առաջնորդ Տ. Առաքել եպիսկոպոս Քարամյանի եւ Կոպայքի մարզպետ Կովալենկո Շահգալոյանի:

Մայիսի 5-ին՝ Ուրուգվայի Արենայան Նանրապետության արտաքին գործերի նախարար Լուիս Ալմադրո Լեմեսի գլխավորած պարվիրակությունը:

Մայիսի 11-ին՝ Երեւանի Խաչատուր Աբովյանի անվան մանկավարժական համալսարանի պարմության եւ իրավունքի ֆակուլտետի մագիստրատուրայի շրջանավարտներին՝ գլխավորությամբ համալսարանի ռեկտոր Ռուբեն Միրզախանյանի եւ պաշտոնության:

Մայիսի 13-ին՝ Քուվեյթի շեյխուհի, Քուվեյթի «Օրինակելի մայր» հիմնադրամի նա-

խազահ Շեյխա Ֆարիհա ալ-Ահմադ Ալ-Մաբահի գլխավորած պարավիրակությունը՝ ուղեկցությամբ երկու երկրների դեսպանների:

Մայիսի 17-ին՝ Նայասպանի Հանրապետությունում Ճապոնիայի արտակարգ և լիազոր դեսպան Տիկահիտո Նարադային:

Մայիսի 26-ին՝ Ֆրանսիայի Հանրապետության Սենաթի անդամներ Ֆիլիպ Մարի-նիին, Սոֆի Ժուասենին և Բերնար Ֆուրնիեն:

Հունիսի 10-ին՝ ԳԴՀ Բունդեսրադի Արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի նախագահ Ռուպրեխտ Պոլենցին՝ ուղեկցությամբ ՆՀ-ում ԳԴՀ արտակարգ և լիազոր դեսպան Հանս-Յոխեն Ծմիդպի:

Հունիսի 22-ին՝ «Եկեղեցիների համադաշնություն» համադաշնության (Act Alliance) գլխավոր քարտուղար Ջոն Նդունային՝ ուղեկցությամբ ԵՆԽ հայաստանյան Կոոր սեղանի միջեկեղեցական հիմնադրամի փոփոխ Մարեն Նազարյանի:

Նույն օրը՝ ՆՀ-ում Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության արտակարգ և լիազոր դեսպան Հանս Յոխեն Ծմիդպին:

Հունիսի 25-ին՝ Լիբանանի Հանրապետության Ազգային պաշտպանության նախարար Կիլիլ Ռասա Յոկնեիչիենի գլխավորած պարավիրակությունը:

Հունիսի 27-ին՝ Ավստրիայի Դաշնային Հանրապետության նախագահ Նայնգ Ֆիշերին՝ ուղեկցությամբ ՆՀ Արտաքին գործերի նախարար Էդվարդ Նալբանդյանի:

Հուլիսի 11-ին՝ Ռուսաստանի Դաշնության Դաշնային Ժողովի Դաշնության խորհրդի նախագահ Վալենտինա Մարովինսկոյի գլխավորած պարավիրակությունը՝ ուղեկցությամբ ՆՀ ԱԺ փոխնախագահ Ներմինե Նադալյանի:

Հուլիսի 13-ին՝ Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի Նայոց թեմի Մոսկվայի և հայոցոյաց փան սպեղծագործական խմբերին՝ ուղեկցությամբ հայոցոյաց փան փեսուհ Տ. Առաքել քահանա Ամիրյանի:

Հուլիսի 15-ին՝ ԱՄՆ Արևելյան և Արևմտյան Նայոց թեմերի երիտասարդ ուխտավորներին՝ ուղեկցությամբ խմբերի ղեկավարներ Տ. Նակոբ քահանա Գեորգյանի և Տ. Ավերիս քահանա Աբովյանի:

Հուլիսի 16-ին՝ Վարկիկանի Արևելյան Եկեղեցիների Ժողովի նախագահ կարդինալ Լեոնարդո Մանդրինին՝ ուղեկցությամբ Նայասպանում և Վրաստանում պապական նվիրակ Մարեկ արքեպիսկոպոս Մոլչինսկու և Նայասպանում, Վրաստանում ու Արևելյան Երոպայում Նայ Կաթողիկե Եկեղեցու առաջնորդ Ռաֆայել արքեպիսկոպոս Մինասյանի:

Հուլիսի 19-ին՝ ՆՀ-ում Արգենտինայի Հանրապետության արտակարգ և լիազոր դեսպան Դիեգո Էրնեստո Ալվարես Ռիվերային:

Հուլիսի 22-ին՝ Արգենտինայի Նայ բարեգործական ընդհանուր միության «Մարի Մանուկյան» վարժարանի ավարտական դասարանի սաներին՝ ուղեկցությամբ Տ. Մադաքիա արքեպիսկոպոսի և Կանադայի Նայոց թեմի Տորոնտոյի ՀԲԸՄ սկսույրների խմբին և Ս. Երրորդություն եկեղեցու «Ս. Սահակ-Ս. Մեսրոպ» շաբաթօրյա դպրոցի աշակերտներին՝ ուղեկցությամբ Տ. Գեղարդ քահանա Կարապետյանի:

Հուլիսի 24-ին՝ Գերմանիայի Կաթոլիկ Եկեղեցու մի խումբ ուխտավորների՝ առաջնորդությամբ Գերմանիայի Կաթոլիկ եպիսկոպոսների կոնֆերանսի խոսնակ Մարթիաս Քոփի:

Օգոստոսի 22-ին՝ ՂՀ-ում Իրանի Իսլամական Հանրապետության նորանշանակ արտակարգ և լիազոր դեսպան Մոհամմադ Ռեիսիին:

Օգոստոսի 27-ին՝ ՂՀ-ում Ավստրիայի Դաշնային Հանրապետության նորանշանակ արտակարգ և լիազոր դեսպան Ալուս Կրաուսին (նստավայրը՝ Վիեննա):

Օգոստոսի 29-ին՝ «Կենցութու» միջազգային մաթեմատիկական մրցույթում Հայաստանի հաղթողներին և ՂՀ մարզերում ու Արցախում լավագույն արդյունք արձանագրած դպրոցականներին:

Սեպտեմբերի 5-ին՝ Արգենտինայի Հանրապետության Արտակերպի գործերի նախարար Նեկտոր Մարկոս Թիմերմանի գլխավորած պարվիրակությունը՝ ուղեկցությամբ ՂՀ ԱԳ փոխնախարար Աշոտ Հովակիմյանի:

Սեպտեմբերի 6-ին՝ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության արտակարգ և լիազոր նորանշանակ դեսպան Ռայներ Մորելին:

Նույն օրը՝ Իրաքի փոխվարչապետ Ռաուշ Նուրի Շաուեյսի գլխավորած պարվիրակությունը՝ ուղեկցությամբ ՂՀ ԱԳ նախարարի փեղակալ Սերգեյ Մանասարյանի:

Սեպտեմբերի 19-ին՝ «Ս. Թովմա Աթլինացի» համալսարանի (Միներսոպա, ԱՄՆ) նախագահ հայր Դենիս Դիսին և հոգաբարձուների խորհրդի անդամներին:

Նույն օրը՝ Բուենոս Այրեսի «Միսիթարյան վարժարան»-ի և Ավստրալիայի Համազգային «Արշակ և Սոֆի Գուլդն» ճեմարանի սաներին:

Սեպտեմբերի 23-ին՝ Հայ օգնության ֆոնդի անդամներին՝ ուղեկցությամբ ԱՄՆ Հայոց Արևելյան թեմի առաջնորդ Տ. Խաժակ արքեպիսկոպոս Պարսամյանի:

Նույն օրը՝ Եգիպտոսի Արաբական Հանրապետության մի խումբ մրավորականների և թերթերի գլխավոր խմբագիրների՝ ուղեկցությամբ Եգիպտոսի Հայ դպրի հանձնախմբի ներկայացուցիչ Արմեն Մազլումյանի:

Նույն օրը՝ Քրիստոնեական Միության խորհրդի Պապական խորհրդի նախագահ Նորին Սրբազնություն կարդինալ Կուրա Կոխին՝ ուղեկցությամբ Մայր Աթոռի Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի փոփոխ Տ. Հովակիմ եպիսկոպոս Մանուկյանի:

Սեպտեմբերի 24-ին՝ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության Սաքսոնա-Անհալթ երկրամասի Մշակույթի և կրթության նախարար Շյուսթան Դորգելտի գլխավորած պարվիրակությունը՝ ուղեկցությամբ ՂՀ Մշակույթի փոխնախարար Արթուր Պողոսյանի:

Սեպտեմբերի 28-ին՝ Նյուսիսային Իրաքից Հայաստան ժամանած աշխարհի եզդիների հոգևոր բարձրագույն առաջնորդ Միրե-Միրա Թախսին Բեգի գլխավորած պարվիրակությունը:

Նոյեմբերի 2-ին՝ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության Բունդեսթագի փոխնախագահ Վոլֆգանգ Թիրգելի գլխավորած պարվիրակությունը:

Նոյեմբերի 5-ին՝ Հայկական գրադարանների միջազգային երկրորդ համաժողովի մասնակիցներին:

Նոյեմբերի 7-ին՝ Բուենոս Այրեսի ՀԲԸՄ փիկնանց միության անդամներին՝ ուղեկցությամբ ՀԲԸՄ պարվավոր անդամ Հարություն Սարաֆյանի:

Նույն օրը՝ Սիրիայի Արաբական Հանրապետության ՀԲԸՄ մասնաճյուղի անդամներին և Հալեպի Կիլիկյան վարժարանի հոգաբարձուներին՝ ուղեկցությամբ Դամասկոսի հայոց թեմի քաղաքական ժողովի արևմտալեզու, ՀԲԸՄ կենտրոնական վարչության ան-

դամ, Միջին Արևելքի և Նայասարանի ծրագրերի պարասխանաբան Վազգեն Յակոբյանի:

Նոյեմբերի 8-ին՝ «Համաշխարհային ժառանգության քաղաքներ» կազմակերպության փնտրենների խորհրդի անդամներին՝ ուղեկցությամբ Էջմիածնի քաղաքապետ Կարեն Գրիգորյանի:

Նոյեմբերի 11-ին՝ Լենինգրադի մարզի նահանգապետ Ալեքսանդր Դրոզդենկոյի գլխավորած պարվիրակությունը՝ ուղեկցությամբ ՆՄ Արագածուրի մարզապետ Սարգիս Սահակյանի և Սանկտ-Պետերբուրգում ՆՄ գլխավոր հյուպատոս Վարդան Նակոբյանի:

Նույն օրը՝ Սյուվակիայի Գերագույն դատարանի նախագահ Շպեֆան Նարաբինի գլխավորած պարվիրակությունը՝ ուղեկցությամբ ՆՄ Վճռաբեկ դատարանի նախագահ Արման Մկրտումյանի, ՆՄ Արմավիրի մարզապետ Աշոտ Դահրամանյանի և Սյուվակիայի հայ համայնքի նախագահ Աշոտ Գրիգորյանի:

Նույն օրը՝ Քյոլնի Կաթոլիկ և Ավետարանական եկեղեցիների ուխտավորներին՝ գլխավորությամբ Փորցի Բողոքական եկեղեցու հոգևոր հովիվ Կառլ Գյոփելի:

Նոյեմբերի 12-ին՝ Մոսկվայի միջարարածաշրջանային համագործակցության, ազգային քաղաքականության և կրոնական կազմակերպությունների հետ կապերի բաժնի ղեկավար Յուրի Արպյուխին:

Նույն օրը՝ Ռուսաստանի Դաշնության փրանսպորտի նախարար, ՆՄ և ՌԴ փնտրական համագործակցության միջկառավարական հանձնաժողովի համանախագահ Մաքսիմ Սոկոլովին՝ ուղեկցությամբ ՌԴ-ում ՆՄ արտակարգ և լիազոր դեսպան Օլեգ Եսայանի:

Նոյեմբերի 14-ին՝ Ռիգայի քաղաքապետ Նիլ Ուշակովին՝ ուղեկցությամբ Լատվիայի Հանրապետության պարվիրակ հյուպատոս Արմեն Դասաբոլյանի:

Նույն օրը՝ հայ-խորվաթական խորհրդարանական բարեկամության խմբին:

Նոյեմբերի 17-ին՝ Իրալիայի Հանրապետության պաշտպանության նախարար, ծովակալ Զիլմայադո Դի Պաուլայի գլխավորած պարվիրակությունը՝ ուղեկցությամբ ՆՄ Պաշտպանության փոխնախարար Դավիթ Տոնոյանի և ՆՄ ԶՈՒ հոգևոր առաջնորդ Ս. Վրթանես Լալիսկոպոս Աբրահամյանի:

Նոյեմբերի 24-ին՝ Նայասարանում ՄԱԿ-ի մշտական համակարգող, Միացյալ ազգերի զարգացման ծրագրի մշտական ներկայացուցիչ Դաֆինա Գերչևային:

Նոյեմբերի 5-ին՝ Բուլղարիայի հոգևոր առաջնորդներին՝ ուղեկցությամբ Բուլղարիայի հայոց թեմի առաջնորդական տեղապահ Ս. Աբգար վարդապետ Հովակիմյանի և թեմական խորհրդի արքեպիսկոպոս Ռուբեն Գրիգորյանի:

Նոյեմբերի 29-ին՝ ՌԴ Դաշնային ժողովի Դաշնային խորհրդի անդամ Նիկոլայ Ռիժկովի գլխավորած պարվիրակությունը՝ ուղեկցությամբ ՆՄ Ազգային ժողովի փոխնախագահ Էդուարդ Շարմազանովի:

Նույն օրը՝ Թուրքմենստանի նախագահ Գուրբանգուլի Բերդիմոմիսանդովին՝ ուղեկցությամբ ՆՄ Արարիկ գործերի նախարար Էդվարդ Նալբանդյանի:

Դեկտեմբերի 6-ին՝ ՆՄ-ում Հունաստանի Հանրապետության արտակարգ և լիազոր դեսպան Իոաննիս Տայիսին:

Դեկտեմբերի 18-ին՝ ֆրանսիացի աշխարհափոխ դերասան Ալեն Դելոնին:

Բ. Այցելություններ

Հունվարի 30-փետրվար 8-ը Նորին Սրբությունը Հայրապետական այցով մեկնել է Ֆրանսիա եւ Անգլիա՝ հանդիպելու թեմական վարչությունների եւ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի բարերարների հետ:

Մայիսի 7-ին՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն՝ մասնակցելու Շուշիի ազա-
պագրման 20-ամյակին եւ Հաղթանակի փոփոխ նվիրված միջոցառումներին:

Հունիսի 28-հուլիս 5-ը Հովվապետական այցով մեկնել է Մարսել՝ հանդիսապետելու Մարսելի Սրբոց Թարգմանչաց Մայր եկեղեցու 80-ամյակի միջոցառումները:

Հուլիսի 24-ին Հայրապետական այցով եղել է Իսթաթուլում, հանդիպել Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի բարերարների հետ:

Օգոստոսի 10-15-ը Վեհափառ Հայրապետը հովվապետական այցով մեկնել է Ռու-
մինիայի հայոց թեմ՝ հանդիսապետելու Սուչավայի Հաճկաբար Ս. Ասրվածածին վան-
քի վերածման արարողությունը եւ հիմնադրման 500-ամյակի փոխադարձությունները:
Օգոստոս 11-ին Նորին Սրբությունը եղել է նաեւ Ուկրաինայի հայոց թեմում:

Սեպտեմբերի 7-15-ը Հովվապետական այցելության է մեկնել Ֆրանսիայի հայոց
թեմ՝ Նիսի ծով:

Նոյեմբերի 6-25-ը Հայրապետական այցով մեկնել է ԱՄՆ Հայոց Արեւելյան թեմ՝
հրավերով թեմական խորհրդի:

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՆԳՐԵՍՆԵՐ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐԵՐ

Ընթացիկ տարում հրապարակվել են Հայրապետական 57 Կոնգրեսներ, որոնցից 3-ը՝
Հայոց Բանակի 20-ամյակի, Հայ գրադարության 500-ամյակի, Արթիկի թեմի հռչակման,
6-ը՝ «Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ», 9-ը՝ «Սուրբ Սահակ-Սուրբ Մեսրոպ» եւ 37-ը՝ «Սուրբ
Ներսես Շնորհալի» շքանշանների փառատոնների առիթներով:

Հրապարակվել են նաեւ Հայրապետական 2 կոնգրալ՝ Գուգարաց թեմի առաջնորդ Ս.
Մեայուհ եպիսկոպոս Չուլջանին եւ Մայր Աթոռի Հրապարակական բաժնի փնթեկ, Վա-
նական խորհրդի նախագահ Ս. Նաթան եպիսկոպոս Հովհաննիսյանին արքայության պա-
փվներ շնորհելու առիթներով:

Անցնող տարում հաստատվել է «Ապաւր Սուրբ Էջմիածնի» շքանշանը: Հայրապե-
տական պարգևագրով 3 հայորդիներ արժանացել են հիշյալ պարգևին:

Շնորհվել են նաեւ Հայրապետական 116 օրհնության գրեր տարբեր անհատների,
ազգային ու հասարակական հաստատությունների:

ՆՎԻՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՒՆԵՐ

Անցնող տարի եւս Մայր Աթոռի հարաբերությունները բնական ընթացք են ունեցել
Նվիրապետական աթոռների հետ: Շարունակվել են Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությ-
ան եւ Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության կողմից համատեղ գործող կանոնական,
սրբադասման եւ ծիսական հանձնախմբերի աշխատանքները:

Ցավով ենք անդրադառնում, որ անցյալ տարում Հայ Եկեղեցին մեծ կորուստ ունե-
ցավ. կյանքի 93-րդ տարում վախճանվեց Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարք Ամենապատիվ

Տ. Թորգոմ արքեպիսկոպոս Մանուկյանը: Մինչ նոր պարբերականի ընթացությունը՝ Երուսաղեմի ընդհանուր միաբանական ժողովը Պարբերական Ընդհանուր Տեղապահ ընթացի Գերշ. Տ. Արիս արք. Շիրվանյանին:

Կոստանդնուպոլսո Նայոց Պարբերականությունում Մեսրոպ Պարբերականի հիվանդության պայմաններում ընթացիկ գործունեությունը շարունակում է իրականացվել պարբերական ընդհանուր փոխանորդ Գերշ. Տ. Արամ արք. Աթեշյանի գլխավորությամբ:

Անցնող տարում Մայր Աթոռի և Նվիրապետական Աթոռների միաբանների հարաբերությունները շարունակել են զորանալ երկուստեք փոխայցելություններով և համապետ միջոցառումներով:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ՊԱՇՏՈՆՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի եկեղեցականության թիվը 668 է, որոնցից՝ 56-ը եպիսկոպոս, 33-ը՝ վարդապետ և ծայրագույն վարդապետ, 61-ը՝ արեղա, 423-ը՝ քահանա, 95-ը՝ սարկավագ, ովքեր ծառայում են Նայասարանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու տարբեր կառույցներում:

Ցավով ենք անդրադառնում, որ անցնող տարում ի Տեր հանգյան մեր Եկեղեցու վաստակաշատ եկեղեցականներ՝ Ավստրալիայի և Նոր Զելանդիայի հայոց թեմի առաջնորդ և Ծայրագույն Արեւելքի հայրապետական Պարվիրակ Գերշ. Տ. Աղան արք. Պալիոզյանը, Տ. Վարդան վրդ. Դիլանյանը /Վիրահայոց թեմ/, Տ. Թադեոս ավ. քին. Տերտերյանը /Խոր Վիրապի վանք/, Տ. Բաբկեն ավ. քին. Մագսուրյան /ԱՄՆ Արեւելյան թեմ/ և Տ. Շմավոն ավ. քին. Սադոյանը /Վիրահայոց թեմ/:

Ընթացիկ տարում մեր հոգևորականաց շարքերը համալրվեցին նոր եկեղեցականներով:

Ապրիլի 22-ին Սուրբ Էջմիածնի Մայր Տաճարում Գետրգյան Նոգետր Ճեմարանի ավարտած 7 սարկավագներ կոչվեցին քահանայության և օծվեցին՝ ձեռամբ Վանորեից Տեսուչ Գերաշնորի Տ. Արթակ եպիսկոպոս Տիգրանյանի: Էդգար սրկ. Ամիրյանը վերակոչվեց Տ. Մեսրոպ քահանա, Դավիթ սրկ. Մարգարյանը՝ Տ. Մամուկ քահանա, Զավեն սրկ. Խաչիկյանը՝ Տ. Ռաֆայել քահանա, Արթակ սրկ. Գաբրիելյանը՝ Տ. Մեակ քահանա, Լեւոն սրկ. Նախվերդյանը՝ Տ. Մինաս արեղա, Վարուժան սրկ. Նակոբյանը՝ Տ. Բարդուղիմեոս քահանա և Նայկ սրկ. Սմբարյանը՝ Տ. Նուսիկ արեղա:

Դեկտեմբերի 25-ին՝ Ս. Սյրեփանոս Նախավկայի տոնի օրը, հընթացս Ս. Պարարագի, Մայր Աթոռի հոգևոր-կրթական հաստատությունների վերադեսուչ Տ. Գետրգ եպիսկոպոս Սարգսյանը կարարեց Գետրգյան Նոգետր Ճեմարանի 33 սաների, ինչպես նաև Արարատյան Նայրապետական թեմի և Տավուշի թեմի 2 դպիրների սարկավագական ձեռնադրություն:

Նամաձայն իրենց դիմումների, հոգևոր ծառայությունից հրաժարվելու, կարգազանցությունների ու դասալքությունների՝ Նայրապետական տնօրինությամբ կարգալույծ են հռչակվել և աշխարհականների դասին կարգվել հինգ եկեղեցականներ:

Նոյեմբերի 13-ին՝ Տ. Աթոռն ավագ քահանա Սմբարյանը՝ (ԱՄՆ Նայոց Արեւմտյան թեմ)՝ եկեղեցականի համար սահմանված թաղման կարգով հուղարկավորվելու և քահանայական կարգից հրաժարվելու իր դիմումի հիման վրա:

Մարտի 20-ին՝ Ս. Նահապետ քահանա Խաչատրյանը (Տավուշի թեմ)՝ հովվական իր ծառայությունը լքելու և եկեղեցական ասպարեզից ինքնակամ հրաժարվելու համար:

Ապրիլի 14-ին՝ Ս. Սարգիս քահանա Մելքոնյանը (Շվեդիա)՝ ծառայության ընթացքում դրսևորած կարգապահության և եկեղեցականի վարքին անհարիր ընթացքի համար:

Նունիսի 12-ին՝ Ս. Սմբատ արեղա Պողոսյանը (Շիրակի թեմ)՝ ծառայության ընթացքում դրսևորած եկեղեցականին անհարիր վարքագծի համար:

Նոյիսի 21-ին՝ Ս. Արշեն քահանա Սարգսյանը (Շիրակի թեմ)՝ եկեղեցական ծառայությունից հրաժարվելու մասին իր դիմումի հիման վրա:

2012 թվականին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի կառույցներում և թեմերում Վեհափառ Հայրապետի փնտրիմությամբ կապարվել են 23 նշանակումներ:

2012թ. դեկտեմբերի 24-ից Ավստրալիայի և Նոր Զելանդիայի հայոց թեմի առաջնորդ և Ծայրագույն Արևելքի հայրապետական Պապվիրակ է նշանակվել Գերշ. Տ. Տայկագուն եպիսկոպոս Նաջարյանը:

Նոյեմբերի 24-ին Հայրապետական սրբաբառ կոնդակով Արթիկի քարածաշրճանի եկեղեցական 23 համայնքներն առանձնացվելով Շիրակի թեմի կազմից, հիմնվել է Արթիկի թեմը և նորաստեղծ թեմի առաջնորդի պաշտոնում համապետության կարգով ծառայության է կոչվել Մայր Աթոռի Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի վաթիշ Տ. Նովակիմ եպիսկոպոս Մանուկյանը:

Ֆրանսիայի հայոց թեմի սպասավոր Ս. Կարապետ վարդապետ Հարությունյանը ծառայության է կոչվել Գուգարաց թեմում՝ ընդ իշխանությամբ թեմակալ առաջնորդի, իսկ Ս. Եղիա արեղա Խաչատրյանը, ավարտելով Փարիզի Կաթոլիկ համալսարանում իր ուսումնառությունը, նշանակվել է Գետրգյան Նոգետր ճեմարանի ուսումնական գծով փոխ-ընթույն:

Տ. Տիրան արեղա Պերոսյանն ազատվել է Շվեյցարիայի հայոց թեմում սրանձնած իր պարտականություններից և ծառայության կոչվել Կենտրոնական Եւրոպայի և Շվեդիայի Հայրապետական պապվիրակությունում՝ որպես Հայրապետական պապվիրակի պաշտոնակատար,

Տ. Կորյուն արեղա Առաքելյանը ծառայության է կոչվել Արմավիրի թեմում:

Տ. Շնորհք արեղա Սարգսյանը, ազատվելով Սեւանի Վազգենյան հոգևոր դպրանոցի տեսչի պարտականություններից, ծառայության է կոչվել Արագածոտնի թեմ՝ ընդ իշխանությամբ թեմակալ առաջնորդի:

Մայր Աթոռի հյուրընկալ Ս. Մխիթար արեղա Գրիգորյանը ծառայության է կոչվել Ուկրաինայի հայոց թեմում՝ որպես Ղրիմի առաջնորդական փոխանորդ և Սուրբ Խաչ վանքի վանահայր:

Տ. Զաքարիա արեղա Բաղումյանը, ավարտելով ծառայությունը ՆՃ Զինված Ուժերում, ծառայության է կոչվել Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնում՝ որպես Ծիսական-հայեցակարգային հարցերի գրասենյակի պատասխանատու:

Տ. Ահարոն արեղա Շահվերդյանը նախ նշանակվել է Սեւանի Վազգենյան դպրանոցի փոխընթույն, ապա՝ Բախանայից պատրաստման լսարանի վերակացու:

Տ. Նուսիկ քահանա Սարգսյանը, ազատվելով Մայր Աթոռի Դիվանապարան սրանձ-

նաժ պարտականություններից, նշանակվել է Ֆրանսիայի հայոց թեմ՝ ընդ իշխանությամբ թեմակալ առաջնորդի:

Տ. Նարություն արեղա Կիրակոսյանը, ազատվելով Նաթիճավանքի ընծայարանի տեսչի պարտականություններից, ստանձնել է Սեւանի Վազգենյան հոգևոր դպրանոցի տեսչի պարտականությունները: Նաթիճավանքի ընծայարանի տեսուչ է նշանակվել ընծայարանի փոխտեսուչ Տ. Նշան արեղա Տմայակյանը:

Տ. Գառնիկ արեղա Մխիթարյանը եւ Տ. Թովմա արեղա Խաչատրյանը ծառայության են նշանակվել Արեւմտյան Երոտպայի Նայրապետական Պատվիրակության՝ համապատասխանաբար Տոմի եւ Միլանի հոգևոր հովվություններում:

Տ. Աննա վարդապետ Ծախինյանը, ազատվելով Միլանի հոգևոր հովվի պարտականություններից, ծառայության է նշանակվել նախ Գեղարքունյաց թեմում, ապա Արագածոտնի թեմի Մուղնու Ս. Գեորգ եկեղեցում:

Տ. Նայրիկ արեղա Նովհաննիսյանը, ազատվելով Ուկրաինայի հայոց թեմի Ղրիմի առաջնորդական փոխանորդի եւ Մուրբ Խաչ վանքի վանահոր պարտականություններից, նշանակվել է Շվեյցարիայի հայոց թեմում՝ որպես Ժնևի եւ Լեմանի շրջանի Ս. Նակոր եկեղեցու հոգևոր հովիվ:

Տ. Սահակ արեղա Ծաքարյանը, ավարտելով հովվական ծառայությունը Նոր Նախիջևանի եւ Ռուսաստանի հայոց թեմում, ծառայության է կոչվել Արցախի թեմում որպես Մարտունու շրջանի հոգևոր հովիվ:

Տ. Նովհաննես քահանա Մարտիրոսյանը, ավարտելով ծառայությունը Նոր Նախիջևանի եւ Ռուսաստանի հայոց թեմում, նշանակվել է Վանաձորի Նայորոյաց տան հոգևոր հովիվ:

Տ. Զոհրապ քահանա Մազմանյանը, ավարտելով ծառայությունը ՆՏ Զինված Ռմերում, իր հոգևոր սպասավորությունը շարունակում է Վիրահայոց թեմի Թբիլիսիի Ս. Գեորգ եկեղեցում՝ որպես լուսարարապետ:

Տ. Մովսես քահանա Աշուրյանը, ազատվելով Գուգարաց թեմում ստանձնած ծառայություններից, նշանակվել է հոգևոր սպասավորության Վիրահայոց թեմի Մառնեուլիի շրջանում:

Տ. Օշական քահանա Խաչատրյանը, ավարտելով ծառայությունը ՆՏ Զինված Ռմերում, հովվական ծառայության է կոչվել Ռումինիայի հայոց թեմում:

Տ. Բարդուղիմեոս քահանա Նակոբյանը, ազատվելով Վայոց Ձորի թեմում ստանձնած պարտականություններից, ծառայության է կոչվել Բուլղարիայի հայոց թեմի Վառնայի Ս. Մարգրիտ եկեղեցում:

Տ. Կոմիտաս քահանա Տիգրանյանը ծառայության է կոչվել Վայոց Ձորի թեմում:

Երեւանի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Մայր եկեղեցում սպասավորող Տ. Նովսեփ քահանա Ալեքսանյանը ծառայության է կոչվել Կոտայքի թեմի Կեչառիս վանական համալիրում, իսկ Տ. Սյրեվանոս քահանա Նովհաննիսյանը՝ Սյունյաց թեմում:

Տ. Ռաֆայել քահանա Խաչիկյանը հոգևոր ծառայության է անցել Սյունյաց թեմում, իսկ Տ. Սեակ քահանա Գաբրիելյանը՝ Երեւանի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Մայր եկեղեցում:

Նոր Նախիջևանի եւ Ռուսաստանի հայոց թեմից Տ. Խաղ քահանա Ղազարյանը ծառայության է կոչվել Բուլղարիայի հայոց թեմում, իսկ Տ. Սեպուհ քահանա Ամիրյանը՝ Նոր Նախիջևանի եւ Ռուսաստանի Նայոց թեմի Մոսկվայի Ս. Նարություն եկեղեցում:

Անցնող տարում Մայր Աթոռի բաժիններն իրենց ենթաբաժիններով /ընդհանուր՝ 51/, որոնցում ծառայում են 1174 անձինք՝ 142 եկեղեցականներ և 1032 աշխարհականներ, արդյունավոր կերպով կատարել են իրենց աշխատանքները՝ ապահովելով Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի կենսագործունեությունը:

Անցյալ տարվա ընթացքում կատարվել են նաև Մայր Աթոռի կառույցների աշխարհիկ նոր անդամների փոփոխություններ և նոր նշանակումներ:

Մայր Աթոռի Ֆինանսական բաժնի տնօրեն Տիկին Մարինե Ղազարյանը իր դիմումի համաձայն ազատվել է իր սպանձնած պարտականություններից: Ֆինբաժնի տնօրեն է նշանակվել տիկին Սոֆյա Նովիկինայանը, «Ս. Ներսես Մեծ» գիտաբժշկական կենտրոնի գործադիր տնօրեն Տիար Արթուր Ավագյանին փոխարինել է Տիար Արմեն Մուրադյանը:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐ

Անցնող տարում կանոնավոր գումարվեցին քահանայից և միաբանական հավաքներ, Գերագույն Նոգետոր Խորհուրդի և Թեմական-ներկայացուցչական ժողովներ:

Փետրվարի 15-ին, Վեհափառ Նայրապետի նախագահությամբ, թեմակալ առաջնորդների, Մայր Աթոռի միաբանության և հայաստանյան թեմերի քահանա հայրերի մասնակցությամբ, տեղի ունեցավ Ս. Ղեոնոյանց քահանայից տոնի առիթով գումարվող քահանայից ավանդական ամենամյա հավաքը: Քահանայից հավաքին մասնակցեցին Նայրապետի և Սփյուռքի 230 եկեղեցականներ՝ օրակարգի նյութ ունենալով «Քահանայի եկեղեցական-սոցիալական աշխատանքի հիմնական դերակատարությունը» թեման:

Նավաքից հետո Վեհափառ Նայրապետի կողմից առավել արդյունավետ ծառայություն իրականացնող քահանաներն արժանացան լանջախաչի և ծաղկյա փիլոնի:

Նոյիսի 2-ին Մայր Աթոռում գումարվեց Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի միաբանական վեցերորդ հավաքը: Միաբանական հավաքին մասնակցեցին 81 միաբաններ /աբեղա, վարդապետ, ծայրագույն վարդապետ/: Միաբանական հավաքին մասնակցում էին նաև ներկայացուցիչներ Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսությունից և Առաքանդուպոլսի Նայոց Պատրիարքությունից:

Եռօրյա համագումարի քննարկման նյութ էր ընկերված «Էլեկտրոնային միջոցների կիրառությունը հոգևոր քարոզչության առաքելության մեջ» թեման: Քննարկումների ընթացքին անդրադարձ կատարվեց հոգևոր հովվի և համայնքի անդամների միջև հաղորդակցության զորացման նպատակով համացանցի առավել լայն կիրառությանը, հոգևոր-քարոզչական բնույթի նյութերի համացանցային գրավիչ մատուցմանը, նաև համացանցային վրանգների նվազեցմանը:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբանները մասնակցեցին նաև Ս. Նովիսիմյանց, Ս. Գալանյանց, Ս. Գրիգոր Լուսավորչի և Ս. Էջմիածնի տոների առիթով կազմակերպված ուխտագնացություններին, թափոխներին և տոնական միջոցառումներին:

Միաբանական նախորդ համագումարները գումարվել են 1988, 2001, 2003, 2006, 2010 թվականներին:

Նոյեմբերի 1-3-ը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում, Վեհափառ Նայրապետի նախագահությամբ գումարվեց Թեմական-ներկայացուցչական չորրորդ ժողովը, որն անդրադար-

ձավ եկեղեցական և ազգային կյանքում առկա մի շարք հարցերի ու խնդիրների: Ժողովին մասնակցում էին Երուսաղեմի և Կոստանդնուպոլսի Նայոց պարիարքությունների ներկայացուցիչները, Նայասարանի և Սփյուռքի երեսուներկու թեմերի առաջնորդները, Նայրապետական պապվիրակությունների ու թեմերի աշխարհական ներկայացուցիչները և Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամները: Ժողովին մասնակցություն ունեցան և իրենց ուղերձները հղեցին Նայասարանի Նանրապետության նախագահ Սերժ Սարգսյանը և ՆՎ վարչապետ Տիգրան Սարգսյանը:

Նոյեմբեր 1-ի նիստերին ժողովականները քննարկեցին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի ու Նայ Եկեղեցու Նվիրապետական Աթոռների (Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսություն, Երուսաղեմի և Կոստանդնուպոլսի Նայոց Պարիարքություններ) հեղի հարաբերությունների մասին զեկույցը:

Երուսաղեմի Նայոց Պարիարքության և Կոստանդնուպոլսի Նայոց Պարիարքության մասին Կեղեկություններ հաղորդեցին Երուսաղեմի պարիարքական Կեղապահ Տ. Արիս արքեպիսկոպոս Շիրվանյանը և Կ. Պոլսի Նայոց Պարիարքության ներկայացուցիչ Տ. Սահակ եպիսկոպոս Մաշալյանը: Անդրադառնալով Երուսաղեմի Ս. Աթոռի կարևոր պարմական առաքելությանը Սրբոց Տեղյաց պահպանության գործում՝ ժողովականներն Աստծու գորակցությունը մաղթեցին Երուսաղեմի Նայոց Պարիարքության պարիարքական Կեղապահին՝ առաջիկա պարիարքական ընտրությունների կազմակերպման գործում: Ժողովը նաև ընդգծեց Կոստանդնուպոլսի Նայոց Պարիարքության կարևոր դերակարարությունը Թուրքիայում հայության ազգային-եկեղեցական կյանքում: Մրահոգություն հայտնելով Պարիարքության ներկայիս կացության և Կ. Պոլսի Նայոց Պարիարք Ամենապարիվ Տ. Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Մոթաֆյանի առողջական վիճակի առնչությամբ, ժողովը որոշեց խնդրել Վեհափառ Նայրապետին՝ թելադրել Կ. Պոլսի կրոնական ժողովին՝ կազմակերպելու պարիարքական ընտրություններ՝ ի խնդիր Կ. Պոլսի Նայոց Պարիարքության Աթոռի գորացման և Թուրքիայի հայության պայծառության:

Նայոց ցեղասպանության 100-ամյա Կարելիցի առիթով Նայոց Եկեղեցու միջոցառումների համադրման և կազմակերպման հանձնաժողովի նախագահ Տ. Միքայել եպիսկոպոս Աջապահյանը ժողովին ներկայացրեց միջոցառումների առաջարկները: Քննարկումների ընթացքում հանձնաժողովին հանձնարարվեց լրամշակել և կյանքի կոչել շուրջ երեք Կասսյակ ծրագրեր:

Նոյեմբերի 2-ի նիստերին Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսության և Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության կողմից սԿեղծված Սրբադասման հանձնախմբի կարարած աշխատանքների մասին զեկույց ներկայացրեց հանձնախմբի համաաԿետապետ Տ. Եզնիկ արքեպիսկոպոս Պեքրոսյանը: Սրբազան Նայրն անդրադարձավ սրբադասման սկզբունքների, կանոնի և ծեսի մշակման հարցերին, մասնավորապես Նայոց ցեղասպանության նահաԿակների սրբադասման խնդրին: Ժողովականները, ողջունելով հանձնաժողովի ցարդ կարարած ուսումնասիրությունները, քննարկումների ընթացքում ներկայացրեցին իրենց առաջարկները և հորդորեցին շարունակել հանձնաժողովի գործունեությունը՝ հրաԿաակ նկարելով Ցեղասպանության անմեղ զոհերի սրբադասումը:

Թեմերում 2009 թ. Թեմական-ներկայացուցչական ժողովի կողմից ընդունված թեմական կանոնադրության ուղենիշի որդեգրման վերաբերյալ զեկույցով հանդես եկավ Մայր Աթոռի դիվանապետ Տ. Արշակ եպիսկոպոս Խաչատրյանը: Քննարկումների ընթացքում

վերահասարակվեց կանոնական և միասնական սկզբունքների վրա եկեղեցական կյանքի կազմակերպման անհրաժեշտությունը և, նկատի ունենալով, որ որոշ թեմեր դեռ չեն ավարտել ուղենիշի որդեգրման աշխատանքները, որոշվեց մեկ փայտով երկարացնել ուղենիշի հողվածները թեմական կանոնադրություններում ներդնելու ժամկետը:

Նոյեմբերի 3-ի նիստին անդրադառնալով Նայ Եկեղեցու Մահմանադրության ամբողջացման խնդրին՝ ժողովը թելադրեց արդեն իսկ ստեղծված հանձնաժողովին՝ հետամուտ լինելու Մահմանադրության՝ Ազգային-եկեղեցական ժողովի, Գերագույն հոգևոր խորհրդի, Եպիսկոպոսաց ժողովի և Թեմական-ներկայացուցչական ժողովի գլուխների մշակմանը: «Թեմական ներկայացուցչական ժողով» անունը վերանվանվեց Նայ Եկեղեցու Եկեղեցական-ներկայացուցչական ժողով, ինչպես նաև սահմանեցին ժողովի պարզամասշտաբների կազմը՝ 1/3 հոգևորական և 2/3 աշխարհական հարաբերակցության սկզբունքով:

Ժողովին Սիրիայում ստեղծված կացության և սիրիահայ համայնքի վիճակի մասին զեկուցեց Դամասկոսի հայոց թեմի առաջնորդ Ս. Արմաշ Եպիսկոպոս Նալբանդյանը: Ժողովը մրահոգություն հայտնեց Սիրիայում շարունակվող հակամարտության և ժողովրդի կրած կորուստների կապակցությամբ՝ իր գորակցությունը բերելով Սիրիայի հայ համայնքին: Գոհունակությամբ նշվեց սիրիահայությանը և Սիրիայում ազգային-եկեղեցական կառույցներին Նայասարանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու և հայրենի իշխանությունների կողմից ցուցաբերված օգնության համար, այլև կոչ արվեց թեմերին և ազգային հասարակություններին շարունակելու իրենց գորակցությունը բերել հայ համայնքին՝ առկա կառիքները հոգալու և կրած կորուստները վերականգնելու համար:

Նավարդ Ժողովի՝ Վեհափառ Նայրապետը շնորհակալություն հայտնեց ժողովի մասնակիցներին կատարված նախանձախնդիր աշխատանքի համար՝ վստահություն հայտնելով, որ սույն ժողովում առնված որոշումները պիտի ծառայեն մեր ժողովրդի ազգային-եկեղեցական կյանքի գորացմանը և Նայոց Եկեղեցու առաքելության արդյունավոր իրագործմանը:

Թեմական-ներկայացուցչական ժողովներ/ այսուհետ՝ Եկեղեցական-ներկայացուցչական ժողով/ գումարվել են 1997, 2003, 2009 թվականներին:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում անցնող փայտում գումարվել են նաև Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի երկու ընդլայնված ժողովներ /փեյրվար 28-ից մարտ 1 և հոկտեմբեր 30-31/, ԳՆԽ-ի փեյրական ժողովներ և Նայասարանյան թեմակալ առաջնորդների հավաքներ: ԳՆԽ ժողովներին քննության են առնվել Նվիրապետական աթոռներին, Եպիսկոպոսաց ժողովի կազմակերպանը, Յեղասպանության 100-ամյա փայրելիցի միջոցառումներին, Նայ Եկեղեցու Մահմանադրության գլուխների լրամշակման, Թեմական կանոնադրությունների ներդրման գործընթացին, ազգային-հոգևոր կյանքում փեյր գրած խնդիրներին առնչվող մի շարք հարցերի վերաբերյալ:

ՆՈԳԵՌՈՐ-ՄՇԱԿՈՒԹ-ԱՅԻՆ ՁԵՌՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐ

Անցնող փայտում մեր Սուրբ Եկեղեցու առաքելությունը բարի արգասավորում ունեցավ նաև հոգևոր-մշակութային մարզում:

Անցնող փայրվա հոկտեմբերի 18-ին Մայր Աթոռում Նորին Սրբության հանդիսապետությամբ և ներկայությամբ Նայասարանի Հանրապետության նախագահ Սերժ Մարգար

յանի փեղի է ունեցել լոնդոնաբնակ մեծամուն բարերարներ փեր և փիկին Վաչե և Թա-մար Մանուկյանների հովանավորությամբ կառուցված «Վաչե և Թա-մար Մանուկյան» մարենադարանի բացումը:

Նոյեմբերի 21-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում կատարվել է մոմավառության սրահի և կաթողիկոսական դամբարանի հողօրհնեքի արարողությունը: Կառույցի բարե-րարներն են փեր և փիկին Գառնիկ և Անի Յակոբյանները (ԱՄՆ):

Օգոստոսի 12-ին Վեհափառ Նայրապետը հանդիսապետել է Ռումինիայի հայոց թե-մի Սուչավայի Նաճկապար Ս. Ասրվաձաձին վանքի վերածման արարողությունը, որին ներկա են եղել Ռումինիայի Նանրապետության Կրոնի նախարար Վիկտոր Օբասկին, Քույր եկեղեցիների ներկայացուցիչներ, Սուչավայի նախագային իշխանության անդամ-ներ, Նաճկապար Ս. Ասրվաձաձին եկեղեցու նորոգությունն սրանձնած ամերիկաբնակ բարերարներ մեծագնիվ փեր և փիկին Նակոբ և Իգա Գույումճյանները, հայ և ռումին բազմաթիվ ուխտավորներ:

Փետրվարի 19-ին Արցախի թեմի առաջնորդ Ս. Պարզե արքեպիսկոպոս Մարտիրոս-յանի ձեռամբ կատարվել է Մարտակերտի շրջանի Վաղուհաս գյուղի Ս. Մարիամ Ասր-վաձաձին նորակառույց եկեղեցու օծման արարողությունը: Նոր եկեղեցին սկսել է կառուց-վել 2007-ից՝ բարերարությամբ ծնունդով վաղուհասցի, ռուսաստանաբնակ գործարար Տիար Գրիգորի Նայրապետյանի:

Մարտի 20-ին Արցախի Մարտակերտի շրջանի Ներքին Նոռաթաղ գյուղում, թեմա-կալ առաջնորդ Ս. Պարզե արքեպիսկոպոս Մարտիրոսյանի ձեռամբ, կատարվել է Ս. Գևորգ եկեղեցու հիմնարկերը: Եկեղեցին կառուցվում է ՊԲ զորամասերից մեկի հրամա-նադար, գնդապետ Նորայր Ասլանյանի նախաձեռնությամբ:

Նունիսի 2-ին, ձեռամբ Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Ս. Վազգեն եպիսկոպոս Միր-գախանյանի, օծվել է Վրաստանի Մառնեուլիի շրջանի Կարմիր գյուղի Սրբոց Ավետա-րանչաց նորակառույց մարուոր: Մարուոր կառուցվել է Կարմիր գյուղի համայնքի ան-դամ Տիար Վիլիկ Խաչատուրյանի նախաձեռնությամբ, առաջնորդարանի և համայնքի անդամների աջակցությամբ:

Նունիսի 9-ին Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի հայոց թեմի թեմակալ առաջնորդ Ս. Եզրաս եպիսկոպոս Ներսիսյանի Յակուբսկ քաղաքում ձեռամբ կատարվել է եկեղեցու հիմնօրհնեքի արարողություն:

Նունիսի 25-ին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի լուսարարապետ Ս. Նովնան եպիսկո-պոս Նակոբյանի ձեռամբ կատարվել է Սյունյաց թեմի Տոլորս համայնքի Ս. Նոնիսիմն եկեղեցու հիմնարկերը:

Նույնիսի 14-ին, ձեռամբ Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Ս. Վազգեն եպիսկոպոս Միր-գախանյանի, վերածվել է Ախալքալակի շրջանի Կարծախ գյուղի Ս. Նովհաննես Կարա-պետ եկեղեցին:

Օգոստոսի 25-ին՝ ձեռամբ Արագածոտնի թեմի Առաջնորդ Ս. Մկրտիչ եպիսկոպոս Պողոսյանի կատարվել է Ապարանի փարածաշրջանի Վարդենիս գյուղի Ս. Նակոբ եկեղե-ցու օծման և բացման արարողությունները:

Մեկտեմբերի 22-ին, ձեռամբ Գեղարքունյաց թեմի առաջնորդ Ս. Մարկոս եպիսկո-պոս Նովհաննիսյանի, օծվել է Ծովինար համայնքի Ս. Ասրվաձաձին եկեղեցին: Եկեղեցու բարերարն է ՆՆ ԱԺ պարզամավոր փիար Նակոբ Նակոբյանը:

Նոկտեմբերի 20-ին Գուգարաց թեմի առաջնորդ Ս. Մեայուի արքեպիսկոպոս Չուլջանի ձեռամբ կատարվել է Լոռու մարզի Թումանյանի փարածաշրջանի Չկալով գյուղի Ս. Աստվածածին եկեղեցու վերածման արարողությունը:

Նոկտեմբերի 21-ին Արմավիրի թեմի Աղավնափուն համայնքում ձեռամբ թեմի բարեխիստ առաջնորդ Ս. Սիոն եպիսկոպոս Աղաճյանի կատարվել է նորակառույց Ս. Աննա եկեղեցու օծման արարողությունը: Եկեղեցին կառուցվում է մոսկվաբնակ Տիար Վահան Ավագյանի ագնիվ բարերարությամբ:

Նոյեմբերի 17-ին Գեղարքունյաց թեմի առաջնորդ Ս. Մարկոս եպիսկոպոս Նովհան-նիսյանի ձեռամբ օծվել է Գավառի Ս. Կարապետ եկեղեցին:

Նոյեմբերի 22-ին Գուգարաց թեմի առաջնորդ Ս. Մեայուի արքեպիսկոպոս Չուլջանի ձեռամբ օծվել է Վանաձորի Խնձորույթ թաղամասի Ս. Վարդան Զորավար եկեղեցին: Վերակառուցման նախաձեռնողներն են Մարտուն և Արեն Աղաբաբյանները:

Դեկտեմբերի 1-ին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի լուսարարապետ Ս. Նովնան եպիսկոպոս Նակոբյանի ձեռամբ կատարվել է Սյունյաց թեմի Տոլորս համայնքի Ս. Նովիսիմն եկեղեցու օծման արարողությունը:

Մարտի 25-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Վեհափառ Նայրապետի հանդիսապետությամբ փեղի ունեցավ միջոցառում Մայր Աթոռի Քարոզչական կենտրոնի գործունեության մի ամյակի կապակցությամբ: Քարոզչական կենտրոնի պատասխանատու էր Ս. Թովմա աբեղա Խաչապրյանը:

Դեկտեմբերի 6-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում, Վեհափառ Նայրապետի օրհնությամբ փեղի ունեցավ «Լավագույն ուսուցիչ» ամենամյա հանրապետական մրցույթի 2012 թ. հաղթողների մրցանակաբաշխության հանդիսությունը, որի ընթացքում լավագույն ճանաչված մանկավարժները մրցանակների արժանացան: Նախապես ներկա էին Մայր Աթոռի միաբաններ, ՆՄԿՆ նախարարության և Երևանի քաղաքապետարանի կրթության վարչության ներկայացուցիչներ, Կրթության ազգային ինստիտուտի մասնագետներ:

«Լավագույն ուսուցիչ» ամենամյա մրցույթը Մայր Աթոռի և ՆՄ Կրթության և գիտության նախարարության համագործակցության շրջանակներում իրականացվում է 2004 թվականից: Մրցույթը կազմակերպվում է հովանավորությամբ Մայր Աթոռի բարերար ամերիկաբնակ Սիլվա Տեր-Ստեփանյանի:

«Լավագույն ուսուցիչ» մրցույթի համակողմանի արդյունավետությունն ապահովելու և որակական չափանիշներն ավելի բարձրացնելու նպատակով ՔԴԿ և ԿԳՆ մասնագետների անդամակցությամբ կազմավորված «Լավագույն ուսուցիչ» մրցույթի կազմկոմիտեն վերահսկել է մրցույթի ամբողջ ընթացքը: Մրցույթի մարզային և հանրապետական փուլերի նախապարտադրական և ընթացիկ աշխատանքներին մասնակցել են ՔԴԿ աշխատակիցները՝ որպես հանձնախմբերի անդամներ:

Դեկտեմբերի 14-ին, Վեհափառ Նայրապետի նախագահությամբ և մասնակցությամբ ՆՄ Կրթության և գիտության նախարար Արմեն Աշոտյանի, Մայր Աթոռի Նայրոբյաց փանը փեղի ունեցավ հայ գրափառության 500-ամյակին նվիրված «Գրերի գյուրից մինչև գրափառություն» հանրապետական մրցույթի մրցանակաբաշխության հանդիսավոր ցերեկույթը: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի ՔԴԿ-ի ՆՄ ԿԳՆ նախաձեռնած մրցույթն անցկացվել է երեք փուլով՝ փարածաշրջանային, մարզային, հանրապետական: Ընդհա-

նուր առմամբ մրցույթին մասնակցեցին շուրջ 450 դայրոցներ, որոնց կարելի է գումարել շուրջ 100 արտամրցության դայրոցների մասնակցությունը:

Նախապեսական փուլին ներկայացան ՆՆ մարզերում եւ Երևանում լավագույնը ճանաչված փաստերով դայրոցներ, որոնցից ընտրվեցին լավագույնները «Լավագույն սցենար», «Լավագույն երաժշտական կադրերում», «Լավագույն բեմադրություն» անվանակարգերում եւ գլխավոր՝ «Նայրապետական մրցանակ»-ի համար, իսկ մյուս մասնակից դայրոցների համար սահմանվեցին խրախուսական հատուկ մրցանակներ:

Պարգևների արժանացան ինչպես հաղթող, այնպես էլ հանրապետական փուլին մասնակցություն բերած բոլոր դայրոցները:

Նայ գրադարության 500-ամյակի եւ «Երևանը 2012 թ. գրքի համաշխարհային մայրաքաղաք» ծրագրի շրջանակներում հոկտեմբերի 5-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում մեկնարկեց «Անցյալի պահպանություն՝ հանուն ապագայի» խորագրով Նայկական գրադարանների միջազգային երկրորդ համաժողովը, որի ընթացքում ընթերցվեց է Նորին Սրբության Նայրապետական Սրբապատ Կոնդակը՝ գրված գրադարության 500-ամյակի առիթով:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի ու ՆՆ Մշակույթի նախարարության համապետ ջանքերով կազմակերպված համաժողովին մասնակցում էին Նայաստանի եւ Սփյուռքի, ինչպես նաեւ Նայ Եկեղեցու Նվիրապետական աթոռների ներկայացուցիչներ: Համաժողովում Մայր Աթոռի ներկայացուցիչն էր Ս. Արարապ քին. Պողոսյանը, ով պատշաճ կերպով իրագործեց բոլոր կազմակերպչական աշխատանքները:

Ընթացիկ փարում կազմակերպվել են նաեւ այլ գիտաժողովներ, առանձին նյութերի շուրջ քննարկումներ, օլիմպիադաներ եւ մշակութային փարբեր միջոցառումներ:

ՄԻՋԵԿԵԼԵՅԱԿԱՆ ՆԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ընթացիկ փարում բնականոն կերպով շարունակվել են Մայր Աթոռի Սուրբ Էջմիածնի հարաբերությունները քույր եկեղեցիների հետ: Այս ընթացքում Մայր Աթոռի Միջեկեղեցական հարաբերությունների գրասենյակի կողմից կազմակերպվել են մի շարք այցելություններ եւ միջոցառումներ:

1. Գերշ. Ս. Արմաշ եպս. Նալբանդյանը հունվարի 16-ից 23-ը Ադիս Աբեբայում մասնակցել է «Նադորություն եւ հաղորդակցություն» թեմայով Կաթոլիկ եւ Արեւելյան Ուղղափառ Եկեղեցիների աստվածաբանական երկխոսության միջազգային միացյալ հանձնախմբի քննարկումներին:

2. Գերշ. Ս. Նովակիմ եպիսկոպոս Մանուկյանը հունվարի 24-25-ը Ժնևում մասնակցել է Եւրոպական Եկեղեցիների կոնֆերանսի Կենտրոնական կոմիտեի հանդիպմանը:

3. Գերշ. Ս. Նաթան արք. Նովհաննիսյանը մարտի 29-ից մինչեւ ապրիլի 2-ը Մյունխենում (Գերմանիա) մասնակցել է Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդի «Հավաք եւ Կարգ» հանձնախմբի հերթական ժողովին:

4. Գերշ. Ս. Նաթան արքեպիսկոպոս Նովհաննիսյանը եւ Գերշ. Ս. Մարկոս եպիսկոպոս Նովհաննիսյանը մայիսի 30-31-ը Աստվածայում մասնակցել են Համաշխարհային եւ ավանդական կրոնների առաջնորդների «Խաղաղությունն ու համերաշխությունը՝ որպես մարդկության ընտրություն» խորագրով Դ. համաժողովին:

5. Գերշ. Ս. Վիզեն արքեպիսկոպոս Այթազյանը եւ փիլիին Փոլա Տեր-Մաթոյանը Օգոստոսի 28-ից սեպտեմբերի 5-ը Կրեմլում մասնակցել են Եկեղեցիների Նամաշխարհային Խորհրդի Կենտրոնական կոմիտեի նիստին, որը կրել է «Կյանքի Աստված, ցույց տուր մեզ արդարության եւ խաղաղության ճանապարհը» խորագիրը:

6. Տ. Թովմա արեղա Խաչատրյանը սեպտեմբերի 5-8-ը Իտալիայի Բոզե վանական համալիրում մասնակցել է «Մարդն իբրեւ արարչագործության պահապան» խորագրով 20-րդ միջազգային էկոմենիկ կոնֆերանսին:

7. Գերշ. Տ. Նովակիմ եպիսկոպոս Մանուկյանի նախագահությամբ նոյեմբերի 27-28-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում փեղի է ունեցել «Դիակոնիայի ուսուցում» թեմայով համաժողով:

8. Նոգշ. Տ. Զաքարիա արեղա Բաղումյանը դեկտեմբերի 4-6-ը Բոսսեի Էկոմենիկ ինստիտուտում (Շվեյցարիա) մասնակցել է էկոմենիկ պաշտոնյաների ժողովին:

ՆՈԳԵԻՌ-ԿՐԹ-ԱԿԱՆ ՆԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ա. Գևորգյան Նոգետո Ճեմարան

ԳՆՃ-ի փետույն է Գերշ. Տ. Գևորգ եպիսկոպոս Մարոյանը: Ճեմարանում դասավանդում են 67 դասախոսներ, որոնցից 26-ը հոգևորականներ են, 41-ը՝ աշխարհական: 2011-2012 ուսումնական տարում Ճեմարանի դասախոսական կազմը համալրվել է նոր դասախոսներով:

2012-2013 ուսումնական տարեկազմին ճեմարանում բացվել են 2 ամբիոններ՝ «Աստվածաբանության ամբիոն» եւ «Պատմական աստվածաբանության եւ հումանիտար առարկաների ամբիոն», որոնց շնորհիվ ճեմարանի կրթությունը համապատասխանեցվում է բուհական չափանիշներին: Մեծ ուշադրություն է դարձվել լեզուների ուսուցմանը: Ճեմարանում գրաբար, անգլերեն, գերմաներեն լեզուների ֆակուլտատիվ (արտալսարանական) պարապմունքներ են իրականացվել: Բակալավրիատի ավարտական պետական քննությունների ցանկում ավելացել են 2 նոր առարկաներ՝ գրաբարը եւ Մ. Գիրքը:

Դեկտեմբերի 25-ին՝ Սուրբ Սյուրբիանոսի փոսին, Ե. լսարանի 33 սաներ եւ թեմերի 2 թեկնածուներ ձեռնադրվեցին սարկավագ:

2012 թ. ճեմարանն ավարտել են 21 սաներ, որոնք հոգևոր ծառայության են կոչվել Մայր Աթոռի փարբեր բաժիններում: Ընթացիկ տարում կազմակերպվել է նաեւ 10 շրջանավարտների ավարտաճառերի պաշտպանություն:

2012-2013 ուստարում 20 հոգի ընդունվել են Ա. լսարան: Ներկայումս ճեմարանում ուսանում են 126 սաներ:

Գևորգյան հոգևոր ճեմարանում գործում է Քահանայից պատրաստման լսարանը՝ բաղկացած 32 անձերից, որոնք փեղաբաշխված են երեք լսարաններում:

բ. Սեւանի Վազգենյան Նոգետո դպրանոց

2012 թ. սկզբին ՍՎՆ-ի փեսչի ժամանակավոր պաշտոնակատարն էր Տ. Մինաս քահանա Մարտիրոսյանը, սեպտեմբերից փեսուչ նշանակվեց Տ. Նարություն արք. Կիրակոսյանը: Դպրանոցում դասավանդում են 29 դասախոսներ, որոնցից 11-ը հոգևորական-

ներ են, իսկ 18-ը՝ աշխարհական: Ներկայումս դպրեվանքում ուսանում են 51 սաներ: 2012-2013 ուս. տարում դպրանոցի ուսումնական կազմը համալրվել է նոր դասախոսներով:

Պեղական քննությունները հաջողությամբ հանձնելով՝ Դ. լսարանի 13 սաներ տեղափոխվել են ԳՆՃ Ե. լսարան:

Դասերին գուգահեռ կազմակերպվել են տարբեր դասախոսություններ, ուխտագնացություններ, միջոցառումներ և հանդիպումներ երիտասարդական միությունների, ուսանողների, հոգևոր, հասարակական և մշակութային գործիչների հետ:

Սուրբ Սյուրբանու Նախավկա սարկավագի տոնին, Վազգենյան դպրանոցի Բ. և Դ. լսարանի սաները, ձեռամբ Գերշ. Տ. Նովակիմ եպիսկոպոս Մանուկյանի, սրբացան դպրի և ուրարակրի աստիճաններ:

գ. Նառիճավանքի Թրքանճյան ընծայարան

Նառիճավանքի ընծայարանի տեսուչն է Նոզ. Տ. Նշան արք. Տմայակյանը: 2012 թ. սեպտեմբերի 1-ից Նառիճավանքի վանական համալիրն ու Թրքանճյան ընծայարանը Շիրակի թեմի կազմից հանձնվել են Մայր Աթոռին: Ընծայարանում դասավանդում են 15 դասախոսներ, իսկ սաների թիվը 39-ն է:

ՆՄ Կրթության և Գիտության նախարարությունից հանրակրթական ավագ դպրոցի դասընթացներ իրականացնելու լիցենզիա ստանալու նպատակով հոկտեմբեր ամսին ՆՄ ԱՆ իրավաբանական անձանց պեղական ռեզիստի գործակալությունում հաշվառվել է «Նառիճավանքի Թրքանճյան ընծայարան» հաստատություն հիմնադրել և ձեռք է բերվել պեղական գրանցման վկայական:

Նառիճավանքի ընծայարանում ինֆորմատիկայի դասընթացներ կազմակերպելու նպատակով հոկտեմբեր ամսին ուսումնական մասնաշենքի լսարաններից մեկը համալրվել է համակարգիչներով:

Մայր Աթոռի հոգևոր-կրթական հաստատությունների վերադասուչն է ԳՆՃ տեսուչ Գերշ. Տ. Գևորգ եպ. Սարգսյանը:

դ. Կալկաթայի հայոց մարդասիրական ճեմարան և Դավթյան օրիորդաց դպրոց

Հայոց մարդասիրական ճեմարանի կառավարիչն է հնդկահայոց հոգևոր հովիվ Նոզ. Տ. Խոթեն վարդապետ Նովհաննիսյանը:

Անցած տարում ճեմարանի ղեկավարության կողմից շեշտադրումը եղել է կրթության որակի բարձրացման, երեխաների կենցաղային պայմանների առավել բարելավման և շինարարական-վերանորոգչական աշխատանքների վրա:

Ճեմարանն ունի 57 աշխատակիցներ, Հայոց մարդասիրական ճեմարանի կեցության և խնամքի տակ գտնվող աշակերտների և ուսանողների ընդհանուր թիվը կազմում է 61՝ 15 աղջիկ և 46 տղա: Նրանցից 37-ը Հայաստանից են, 20-ը՝ Իրանից, 1-ը՝ Իրաքից, 3-ը՝ Նոդկաստանից:

2012-2013 ուսումնական տարում ճեմարանում աշխատում են Հայաստանից ժամանած 4 ուսուցիչ:

2012 թվականի ընթացքում ճեմարանի հարկից ներս իրականացվել են տարաբնույթ միջոցառումներ: Սաները կանոնավոր կերպով մասնակցել են եկեղեցական արարողությունների և ուխտագնացությունների: Ճեմարանում կազմակերպվել են գիտության տարբեր ոլորտներին վերաբերող մրցույթներ, գրական-երաժշտական ցերեկույթներ:

Ճեմարանի գրադարանը գտնվում է բարձր փճակում և աշակերտները հնարավորություն ունեն ընթերցելու ամեն ամիս սրացվող հայերեն և անգլերեն պարբերականները, իսկ օրվա լուրերին ծանոթանում են տեղական թերթերից:

Լ.Քարոզչություն Նայորդյաց փներում

Նայորդյաց փների հոգևոր տեսուչն է Նոգշ. Տ. Կոմիտաս վարդապետ Նովնանյանը:

Նամակարգում ներգրավված են 6 հայորդյաց փներ (Էջմիածնի, Աշտարակի, Վանաձորի, Երևանում՝ Նորքի, Մալաթիայի և Արաբկիրի), Մանրանկարչության արվեստի կենտրոնը և Աղվերանի «Մասիս» պանսիոնատը:

Նայորդյաց փներում, ուր հաճախում են գրեթե 2600 երեխաներ և պապանիներ, կազմակերպվել են բազմաբնույթ մեծ և փոքր միջոցառումներ, ցուցահանդեսներ, համույթների մենահամերգներ, հանդիսություններ, մրցույթներ, վիկտորինաներ: Իրականացվել են դասալսումներ, մեթոդական քննարկումներ, կիսամյակային սպուգարքներ և տարեվերջյան քննություններ: Մայր Աթոռի նախաձեռնությամբ հիմք է դրվել հայորդյաց փներում արտելներ ստեղծելու գործընթացին: ՆՏ-երի սաները հանդես են եկել բազմապիսի միջոցառումներով՝ նվիրված եկեղեցական և պետական տոներին, կազմակերպվել են մրցույթ ցուցահանդեսներ:

Տարվա ընթացքում բոլոր հայորդյաց փներում իրականացվել է ընդհանուր թվաքանակով 278 միջոցառում:

ՔԱՐՈԶՉԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ընթացիկ տարում Մայր Աթոռը շարունակել է քարոզչական ընդգրկում գործունեություն իրականացնել ազգային մեր կյանքի տարբեր ոլորտներում՝ հանրակրթության ոլորտում, երիտասարդության շրջանում, Նայորդյաց փներում, Զինված ուժերում և քրեակապարդական հիմնարկներում: Նավադաշտյանների հոգևոր կարիքները բավարարելու նպատակով համապատասխան գրականության լույս ընծայումով արդյունավետ քարոզչություն է իրականացվում Մայր Աթոռի հրատարակչական բաժնի կողմից: Առավել լայն լսարանի համար քարոզչություն է իրականացվում համացանցի, հեռուստա-ռադիո հաղորդաշարերի և «Շողակաթ» և «Լույս» հեռուստաընկերությունների միջոցով:

Ուրախությամբ ենք անդրադառնում մեծ արձագանք գտած «Մեկ օր մեկ թեմում» քարոզչական ծրագրին, որը մեկնարկեց տարվույս հունիսի 8-ին: Վեհափառ Նայրապետի մասնակցությամբ 130 միաբաններ և թեմերի քահանա հայեր մեկօրյա քարոզչական հովվական առաքելություն իրականացրեցին Արմավիրի թեմում՝ այցելելով թեմի տարբեր համայնքներ, ուսումնական-կրթական հաստատություններ, հիվանդանոցներ և կարիքավոր ընտանիքներ:

ա. Քարոզչություն հանրակրթության ոլորտում

Նախադպրոցական ոլորտ

Մարտ-մայիս ամիսներին իրականացվել են մարզային այցելություններ, որոնց ընթացքում կազմակերպվել են հանդիպումներ մանկապարտեզների տնօրենների հետ, քննարկվել առկա խնդիրները և նախադպրոցական հաստատություններում քրիստոնեական կրթություն իրականացնելու անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև որպես դիդակտիկ նյութ՝ բոլոր մանկապարտեզների բաշխվել է «Նայր և իր երգը» մանկական երգերի գիրքը:

Պատրաստվել և խմբագրվել են եկեղեցական տոներին նվիրված սցենարներ՝ գրքույ-

կի Կրեմլում հրապարակելու և նախադպրոցական ուսումնական հասարակություններին փորձառություն համար:

Մշակվել է նախադպրոցական ոլորտում ներգրավված մանկավարժների գնահատման ու խրախուսման ամենամյա մրցույթի նախագիծ:

Միջնակարգ կրթության ոլորտ

Փետրվարի 18-ին Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ Օշականում կայացել է կտր սեղան-քննարկում Կրթության և գիտության նախարար Կարա Արմեն Աշոտյանի, կրթության գերապետության, ենթակառուցվածքների, համագործակցի կազմակերպությունների ներկայացուցիչների, դպրոցների փոփոխների և ուսուցիչների մասնակցությամբ, որը նպատակ ուներ գնահատել «Հայոց Եկեղեցու պատմություն» առարկայի անցած ուղին, վերհանել առկա խնդիրներն ու նախանշել լուծման ուղիները: Քննարկման արդյունքում, ի թիվս մի շարք խնդիրների, առավել հրապարակապես պետական չափորոշիչում առարկան ամրագրելու խնդիրը, որի լուծմանն ուղղված ջանքերը արդարացան կառավարության համապատասխան որոշման ընդունմամբ: Արդեն երրորդ փուլին ՀԵՊ առարկայից ՀՀ դպրոցներում անցկացվել է օլիմպիադա՝ գրանցելով դրական արդյունքներ: ՔՂԿ-ում ձևավորվել է մասնագիտական խումբ՝ օլիմպիադայի փարաձաշրջանային և մարզային փուլերի հարցաշարերի նմուշների կազմության համար:

2011-2012 ուսարվա ծրագրով առաջին անգամ փարսկական դպրոցում և ավագ դպրոցի հոսքային դասարաններում ՀԵՊ առարկան ամրագրվել է որպես երաշխավորված առարկա, որի արդյունքում շուրջ երեսուն դպրոցների 2-4-րդ դասարաններում ներդրվել է «Քրիստոնեական կրթություն» առարկան:

2012-2013 ուսումնական փարսեշրջանի մեկնարկին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում կատարվել է «Կրթության մշակների օրհնության» արարողություն:

Վեհափառ Հայրապետի օրհնությամբ և «Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի Հայաստանյան միջեկեղեցական բարեգործական Կտր սեղան հիմնադրամ»-ի հետ համագործակցությամբ ՀՀ մի շարք դպրոցներում շարունակել է իրագործվել «Աջակցություն ընտանիքներին» ծրագիրը՝ Եկեղեցի-դպրոց-ընտանիք կապի սերտացման, հոգևոր-ազգային, բարոյական արժեքների ամրապնդման և դպրոցում սրացվող հոգևոր կրթության շարունակականության ապահովման նպատակով:

Կիրակնօրյա կրթության ոլորտ

ՀՀ ողջ փարածքում գործող թեմապարական շուրջ յոթանասուն կիրակնօրյա (մեկօրյա) կրթօջախների գործունեությունը համակարգող ծրագիր-փաթեթի և ուսումնակրթական ծրագրի մշակման համար ստեղծվել է համապատասխան հանձնաժողով, որը պատրաստել է վերոնշյալ ծրագրերի նախագիծ-փաթեթները: Մշակվել է կիրակնօրյա կրթօջախների գործունեության միասնական կանոնակարգ: Կազմվել են նաև կիրակնօրյա դպրոցների փրեկագրի, ուսուցչի անհատական թերթիկի, դասամատյանի, ավարտական վկայականի և անհրաժեշտ այլ ձևաթղթերի նմուշները: World Vision՝ բարեգործական կազմակերպության աջակցությամբ հուլիսի 16-21-ը կազմակերպվել է կիրակնօրյա կրթօջախների ուսուցիչների վերապատրաստման դասընթաց, որին մասնակցել են շուրջ 150 ուսուցիչներ:

«Էօրնեկեան» հանրակրթական դպրոց

Տարվա ընթացքում դպրոցի փոփոխության կողմից վերահսկողության հիմնական

ուղղությունները կենտրոնացվել են ուսուցման որակի, արդյունավետության ապահովման և դպրոցի ներքին կարգապահության վրա: Ուսումնական փարվա սկզբին ձեռավորվել է հոգաբարձուների խորհրդի ընդլայնված նոր կազմ: Դպրոցում փոփոխվել են կից գործել են կրթական խորհուրդները և սոցիալապես անապահով աշակերտներին հայրնաբերելու և նրանց հաշվառելու հանձնախումբը: Նույնի 6-12-ը «Ջինիշյան հիշատակի հիմնադրամ»-ի աջակցությամբ դպրոցի 70 աշակերտների համար կազմակերպվել է կրթադասփարակչական ամառային ճամբար, ինչը նպաստել է նաև աշակերտների ընկերային հաղորդակցման բարելավմանը: Դպրոցի աշակերտների թիվը 252 է : Ընթացիկ փաթեթում դպրոցում կազմակերպվել է ուսուցիչների արեստացիա, որի արդյունքում դպրոցում դասավանդող 18 ուսուցիչներ փոխարինվել են նոր՝ առաջադասար մասնագետներով:

բ. Քարոզչություն Նրապարակչական ոլորտում

Մայր Աթոռի Նրապարակչական բաժնի փոփոխվել է Գեորգ. Ս. Նաթան արքեպիսկոպոս Նովհաննիսյանը: Անցնող տարում բաժնի կողմից իրականացվել են օտար լեզուներից և գրաբարից թարգմանությունների, եկեղեցագիտական, հայագիտական, մեկնողական գրականության, ինչպես նաև քրիստոնեական-բարոյագիտական, ուսուցողական գրքույկների հրապարակություններ: Լույս են ընծայվել վանական համալիրները ներկայացնող թերթներ, աղոթագրքեր, սրբոց վարքերի և վկայաբանությունների վերաբերյալ աշխատություններ: Նրապարակվել են «Մայր Մաշտոց, Նաթոր Ա., Գիրք Ա., Ըստ հնագույն երկաթագրի և համեմատությամբ Աստուածաշունչ մատենի, Բնագիտական և կանոնացանկային յառնումով» գիրքը՝ աշխատասիրությամբ Գեորգ. Ս. Վարդանյանի, «Էջմիածին» ամսագրի մատենագիտությունը /1974-2008 թթ./, կազմել է Ս. Արարաք քնն. Պողոսյանը, որը նվիրված է Նայ փայագրության 500-ամյակին և այլն: Ընդհանուր առմամբ անցյալ տարվա ընթացքում Նրապարակչական բաժինը փայագրության է հանձնել է 10 անուն հրապարակություններ, հրապարակության պատրաստ են 19-ը, իսկ խմբագրման փուլում են 12 աշխատանքներ:

«Էջմիածին» ամսագիր

«Էջմիածին» ամսագրի գլխավոր խմբագիրն է փոխ Արշակ Մադոյանը: 2012 թվականին ամսագիրը փայագրել է կրոնագիտական, բանասիրական, մատենագիտական հոդվածներ: Նաև նաև պարզաճ կերպով անդրադարձել է կարևորագույն օրախնդիրներին, եկեղեցական տոներին, հովվապետական այցելություններին, նշել է կարևոր հոբելյանները: Իր հրապարակման թվառից (1944) սկսած առաջին անգամ ամսագրի փայագրման աշխատանքներն ընթանում են բնականոն հունով՝ (2012 թ. ԺԲ. համարը խմբագրության կողմից ստորագրվել է փայագրության ղեկավարների 24-ին, իսկ լույս է տեսել նույն թվականի ղեկավարների 28-ին) ըստ ժամանակացույցի: Պարբերաբար փայագրվում են Նայապետական կոնդակներն ու օրհնության գրքերը, պաշտոնական հաղորդագրություններն ու լուրերը: Ամսագիրն արտացոլում է թեմերի հոգևոր-մշակութային կյանքը: 2012 թ. փայագրվել են միջնադարյան անփայ բնագրեր, մեկնություններ, եկեղեցական վիճաբանության, որմնակարգության վերաբերյալ արվեստաբանական հոդվածներ: Ավանդական դարձած բաժիններին ավելացել են «Յոթելեան», «Ճեմարանականներ», «Նոգետը ընթերցումներ» բաժինները:

«Քրիստոնյա Նայաստան» երկշաբաթաթերթ

«Քրիստոնյա Նայաստան» թերթի գլխավոր խմբագիրն է փոխ Աստույիկ Սյամ-

բուլցյանը: 2012 թվականին կանոնավոր կերպով լույս են ընծայվել նախադրեալ 24 համարները, ինչպես նաև հոգեւոյս Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Հայրապետի ծննդյան 80-ամյակին նվիրված «Բացառիկ» համարը: Թերթը պարբերաբար տպագրել է նաև Մայր Աթոռի տեղեկատվական համակարգի տրամադրած բոլոր լրատվական նյութերը, Նորին Սրբության պապգամներն ու ուղերձները, թեմերի տրամադրած նյութերը, փոնախոսականներ եւ այլն: Թերթում պաշտոնական լրատվական նյութերի կողքին մշտապես շարունակվել են «Հայոց կաթողիկոսներ» շարքը, «Կից սենյակում» խորագիրը կրող հոգեւոր գրույցների, ինչպես նաև «Հովիվն ու նրա հոտը»՝ ընթերցողներին հուզող հարցերին անդրադարձող շարքերը: Տպագրվել են գրականագիտական, լեզվաբանական, պատմական բազում հոդվածներ, որոնց թվում նաև Մեծ Եղեռնի 100-ամյակին ընդառաջ նյութեր, որոնք նոր երևույթ են Եղեռնի՝ մնորոյս անդրադարձումներում: Պարբերաբար անդրադարձ է եղել նաև քրիստոնեական՝ ազգային եւ ընդհանրական խորհրդանշաններին, եկեղեցական փոխերի ազգային ավանդույթներին:

գ. Քարոզչություն երիտասարդության շրջանում

Երիտասարդների շրջանում քարոզչությունն իրականացվում է թեմերում գործող երիտասարդաց միությունների եւ բուհերի հոգեւոր պատասխանատու Բարեշնորհ Գեղամ սրկ. Ավետիսյանի միջոցով, որոնց աշխատանքը համակարգվում է ՀՆՏԵԿ-ի կողմից՝ գլխավորությամբ Տ. Եղիշե վարդապետ Ավետիսյանի եւ ՀՆՏԵԿ ԿԳ փոօրեն Գեորգ Մկրտչյանի, ովքեր մի շարք հանդիպումներ են ունեցել ՀՀ Սփյուռքի նախարարության եւ ՀՀ Սպորտի եւ երիտասարդության հարցերի նախարարության համապատասխան բաժինների հետ, որոնց արդյունքում ձեռք են բերվել պայմանավորվածություններ՝ փոխգործակցության եւ երկուստեք կապի հաստատման նպատակով: Երիտասարդություն հասարակական կազմակերպության համարել աշխատանքների արդյունքում ՀՀ Սպորտի եւ երիտասարդության հարցերի նախարարությանը ներկայացվել է ՀՆՏԵԿ-ի կայքի ստեղծման ծրագիր:

ՀՆՏԵԿ կենտրոնական գրասենյակը կազմակերպել ու իրականացրել է տարբեր ծրագրեր, ուխտագնացություններ եւ այլ միջոցառումներ՝ ազգային-եկեղեցական տարբեր՝ ինչպես Ս. Մարգսի, Սրբոց Վարդանանց եւ այլ փոքրերի առիթներով: Երեսուների քաղաքապետին կից քաղաքաշինական խորհրդի երիտասարդական հանձնաժողովի հետ իրականացվել է «Մաքուր Երևան» ծրագիրը : ՀՆՏԵԿ-ը մասնակցել է Երևանի 2794 ամյակին նվիրված միջոցառումների նախապատրաստական աշխատանքներին : ՀՆՏԵԿ կենտրոնական գրասենյակում յուրաքանչյուր շաբաթ կազմակերպվել են սեմինարներ եւ քննարկումներ՝ Հայաստանի Հանրապետության բուհերի ուսանողների, հայտնի գիտնականների եւ հոգեւորականների մասնակցությամբ, որոնց ընթացքում ներկայացվել եւ քննարկվել են քրիստոնեական արժեհամակարգին, հավատին, ժամանակակից աշխարհում ճիշտ հոգեկերպվածքի ձևավորմանը եւ երիտասարդներին հուզող մի շարք հարցերին առնչվող բազմաթիվ խնդիրներ:

դ. Քարոզչություն ՀՀ Զինված ուժերում

ՀՀ ԶՈՒ հոգեւոր առաջնորդն է Գերշ. Տ. Վրթանես եպիսկոպոս Աբրահամյանը: ՀՀ Զինված Ուժերում իրենց ծառայությունն են բերում 45 սպասավորներ՝ 1 աբեղա, 11 քահանա եւ 32 սարկավազ, որոնցից 1 աբեղա, չորս քահանա եւ երկու սարկավազ ԶՈՒ-ում նշանակված են մշտական ծառայության:

2012 թ. ՄՀ Զինված ուժերում եկեղեցական փոխերի առիթով կազմակերպվել են մի շարք միջոցառումներ: Բանակի օրվա կապակցությամբ բոլոր զորամասերում փեղի ունեցած փոխական միջոցառումներին մասնակցել են տվյալ զորամասի հոգևորականները, իսկ բանակի բարձրաստիճան սպայական կազմը, ընկալյալ ավանդույթի համաձայն, մասնակցել է Մայր Աթոռում մատուցվող Սրբազան Պատարագին:

Անցած փարի Տայոց բանակի կազմավորման 20-ամյակի առիթով Վեհափառ Տայրապետի սրբափառ կոնդակով Տայոց բանակին պահապան հոգակվեց Մայր Աթոռում պահվող հայոց Աշոտ Բ. Երկաթ Բագրատունի թագավորի խաչը: Այս առիթով պատրաստվել է պատմական Սուրբ Խաչի կրկնօրինակը, որի կենտրոնում զետեղվել է Տիրոջ խաչափայտի մատուցի Սուրբ Նշխար: Նորին Սրբության կողմից Սուրբ Խաչը հանդիսավորապես օծվել է հանձնվել է ՄՀ Պաշտպանության նախարարությանն ու բանակի հոգևոր առաջնորդությանը: «Ս. Ներսես Շնորհալի» Տայրապետական շքանշանով պարգևատրվել են բարձրաստիճան սպաներ եւ «ՄՀ ԶՈՒ 20-ամյակ» հուշամեդալով՝ բարձրաստիճան հոգևորականներ: Տաջորդող ամիսների ընթացքում Խաչադրոշը տարվել է Տայաստանի առաջնագծային զորամասեր, կատարվել է զորքի օրհնության կարգ:

ՄՀ ԶՈՒ հոգևոր առաջնորդը մասնակցել է Պաշտպանության Նախարարության կողմից կազմակերպած կարևոր միջոցառումներին, այցելություններ կատարել Վազգեն Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտուտ, Տայոց Բանակի զորամասեր: Անցած փարի Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտուտում կատարվել է նաև եկեղեցու հիմնարկեր: Պատրաստվել է ՄՀ Պաշտպանության Նախարարության եւ Տայ Առաքելական Եկեղեցու հոգևոր սպասավորների համատեղ միջոցառումների ծրագիրը 2013 թ. համար:

Ե. Քարոզչություն քրեակարարողական հիմնարկներում

ՔԿՄ պատասխանատուն է Տոգձ. Տ. Ռուբեն արեղա Զարգարյանը: 2012 թ. ՔԿՄ հոգևոր սպասավորության բաժինը շարաթական կտրվածքով նվազագույնը մեկ, առավելագույնը երեք այցելություններ է իրականացրել ՄՀ արդարադատության նախարարության համակարգում գործող 12 քրեակարարողական հիմնարկներ: Տարվա ընթացքում Տայաստանի քրեակարարողական հիմնարկներում պարբերաբար մատուցվել է Սուրբ Պատարագ: Կատարվել են բանտարկյալների մկրտություններ, սրբապատկերի օծում, ինչպես նաև ազգային եւ եկեղեցական փոխերին նվիրված միջոցառումներ: Տամապատասխան արձագանք են ստացել ավելի քան 30 նամակներ՝ դատապարտյալների, նրանց հարազատների կամ իրավապաշտպան կազմակերպությունների ու մրավորականների կողմից Վեհափառ Տայրապետին հասցեագրված:

Քրեակարարողական հիմնարկներին տրամադրվել է գրականություն, մամուլ եւ քարոզական այլ նյութեր: Աշխատանքներ են իրականացվել դատապարտյալների ընտանիքների, կալանքից ազատված դատապարտյալների հետ՝ ցուցաբերելով նյութական եւ բարոյա-հոգեբանական աջակցություն:

զ. Քարոզչություն Զանգվածային լրատվական միջոցների ոլորտում

«Շողակաթ» հեռուստաընկերություն

«Շողակաթ» ՂԸ փնօրենն է Տիկին Մանյա Ղազարյանը: 2012 թ. «Շողակաթը» հեռարձակվել է «Տոգևոր-մշակութային ՂԸ ՓԲԸ» հեռուստաալիքով, որն ընդգրկման ծավալով երրորդն է հանրապետությունում (Ղ1-ից եւ Ղ2-ից հետո): Ընթացիկ տարում արտադրված սեփական հաղորդումների ծավալը կազմել է մոտ 232,5 ժամ՝ որոնցից.

ա. հոգևոր-եկեղեցական թեմաներով՝ 44%:

բ. հոգևոր-մշակութային՝ 26%:

գ. մշակութային՝ 30%:

«Շողակաթ» ՆԸ հեռարձակել է 30 անուն հիմնական հաղորդաշարեր և շուրջ 40 անուն առանձին հաղորդումներ և ֆիլմեր: 2012 թ. նկարահանվել են 11 անուն համերգային ծրագրեր:

2012թ. «Շողակաթ» ՆԸ համագործակցել է մի շարք քրեական և միջազգային կազմակերպությունների հետ: 2012 թ. «Շողակաթ» ՆԸ համագործակցությամբ ԵՄԽ հայաստանյան կոոր սեղան Բարեգործական հիմնադրամի, «Վորլդ Վիժն» կազմակերպության և ՄՄՄ Մշակույթի նախարարության պատրաստվել է քրեաֆիլմեր և քրեահովովակներ:

1. ՄՄՄ Մշակույթի նախարարության պատրվերով պատրաստվել է «Նովհանես Թումանյան, Նավերթի ճամփորդը» երկմասանի վավերագրական քրեաֆիլմը:

2. ՄՄՄ Մշակույթի նախարարության պատրվերով պատրաստվել է «Վազգեն Բաժբեյով Մելիքյան, Նոթեր» վավերագրական ֆիլմը:

3. «Վորլդ Վիժն Նայաստան» կազմակերպության պատրվերով «Տարածաշրջանում ՄԻԱՎ/ՁԻԱՆ-ի կանխարգելման» ծրագրի շրջանակում պատրաստվել է «Նեռու և մոք վրանգը» քրեաֆիլմը:

4. «Վորլդ Վիժն Նայաստան» կազմակերպության պատրվերով «Նոգետը ծրագրերի» շրջանակում պատրաստվել է «Դեպի եկեղեցի» ընդհանուր վերնագրով երկու քրեաֆիլմ: Նույն կազմակերպության հետ 2012թ. կնքած պայմանագրի համաձայն մինչև 2013թ. սեպտեմբեր նկարահանվելու է եւս երկու քրեաֆիլմ:

5. Արարարյան Նայրապետական թեմի «Արարար» միության գրասենյակի հետ համարել պատրաստվել է «Նորից այնպեղ՝ մեր քուն» և «Աստվածամոր քաճարը» ֆիլմաշարը՝ Երուսաղեմի Նայոց Պատրիարքարանի և Երուսաղեմի Ս. Աստվածածին քաճարի մասին:

6. Եկեղեցիների Նամաշխարհային խորհրդի Նայաստանյան Կոոր սեղան հիմնադրամի պատրվերով պատրաստվել է «Վանքի մեղրը» քրեաֆիլմը:

«Լույս» հեռուստաընկերություն

«Լույս» հեռուստաընկերության քունթեմն է քիար Ոսկան Մամիկոնյանը: ՆԸ, որ գործում է «Նոր դար, նոր հազարամյակ» ՄՊԸ արքունագրով, աշխատել է շուրջօրյա ռեժիմով և նկարահանել սեփական արքադրության մի շարք հաղորդումներ: Ըստ այդմ քարվա կքրվածքով սեփական արքադրության հաղորդումների ծավալը կազմել է շուրջ 131 ժամ: Նաշվի առնելով նաեւ կրկնությունները, նշված թիվը քառապարկվում է գերազանցելով 520 ժամը: Նաշվեքու ժամանակահաքրվածում եթեր է հեռարձակվել ամենօրյա «Բանքեր» լրաքրվական ծրագիրը և մամուլի ամենօրյա քրեսությունը: Մնացյալ եթերաժամը լրացվել է «Շողակաթ» հեռուստաընկերության սեփական արքադրանքով և քրամադրած ֆիլմերով, հաղորդաշարերով, համերգային և այլ ծրագրերով: Նախապաքրաստական աշխատանքներ են քրարվել նաեւ սեփական արքադրության հոգետոր հաղորդաշար պաքրաստելու ուղղությամբ և արդեն իսկ նկարահանվել է երկու հաղորդում:

ՎԱՆԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ

Մայր Աթոռի Վանդրեից քրեսուչն է Գերշ. Ս. Արքակ եպիսկոպոս Տիգրանյանը:

Անցնող քրարում եւս վանական առօրյայով ապրել և իրենց հոգետոր գործունեություն

են իրականացրել Ս. Խոր Վիրապի, Ս. Տոփսիմեի, Ս. Գայանեի, Ս. Շողակաթի եւ Ս. Նաթիճավանքի վանական համալիրները: Վանքերում կանոնավորապես կատարվել են ծխապաշտամունքային արարողություններ: Ընթացիկ տարում վանքերում բազմամարդ ուխտագնացություններով եւ մասունքի դուրս բերումով մատուցվել է Սուրբ Պապարագ եւ մեծ շուքով նշվել տվյալ Սուրբերի հիշատակության օրերը:

Նիշյալ վանքերում անցնող տարվա ընթացքում արձանագրվել են 3809 մկրտություն եւ 1950 պսակադրություն:

Ս. Գայանե-մկրվել են 758 հոգի, կատարվել է 727 պսակադրություն:

Ս. Տոփսիմե- մկրվել են 442 հոգի, կատարվել է 509 պսակադրություն:

Ս. Շողակաթ- մկրվել են 126 հոգի, կատարվել է 129 պսակադրություն:

Ս. Գեղարդավանք- մկրվել են 1.111 հոգի, կատարվել է 97 պսակադրություն:

Ս. Խոր Վիրապ- մկրվել են 1342 հոգի, կատարվել է 488 պսակադրություն:

Ս. Սեւանավանք- մկրվել են 397 հոգի, կատարվել է 82 պսակադրություն:

Ս. Նաթիճավանք- մկրվել են 30 հոգի, կատարվել է 15 պսակադրություն:

Ս. Գայանե վանքում այսօր ապրում եւ իրենց օգտակար ծառայությունն են բերում 3 միանձնուհիներ:

ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ ԵԿԵՂԵՅԻ

Երեւանի Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու հոգևոր փեսուն է Գերշ. Տ. Անուշավան եպիսկոպոս Ժամկոչյանը:

Եկեղեցու «Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ» Երիտասարդաց միությունում գործում են մանրանկարչության եւ ասեղնագործության խմբակներ, ինչպես նաեւ մանուկների համար կազմակերպվում են հոգևոր երգերի ուսուցման դասընթացներ: Շաբաթական երեք անգամ՝ Երեկոյան ժամերգությունից հետո, եկեղեցու հոգևոր սպասավորների նախաձեռնությամբ տեղի են ունենում Սուրբ գրային սերտություններ եւ քարոզիտություն հավաքացյալների հետ:

Եկեղեցու հոգևոր սպասավորների մասնակցությամբ կազմակերպվել են ուխտագնացություններ Նախապանի տարբեր վանքեր ու եկեղեցիներ, պարբերական այցելություններ ծերանոցներ, մանկապններ ու հարուկ դպրոցներ, ինչպես նաեւ հանրակրթական դպրոցներ եւ բուհեր: Անցնող տարվա ընթացքում եկեղեցում մկրվել են 1036 հայորդի եւ կատարվել է 427 զույգի պսակադրություն:

ԵԿԵՂԵՅԱՇԻՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆ

Անցնող տարում արդյունավոր են եղել նաեւ Մայր Աթոռի շինարարական աշխատանքները, որոնք համակարգվել են Ճարտարապետաշինական բաժնի կողմից: Բաժնի փնթեքն է Մայր Աթոռի գլխավոր ճարտարապետ Կիրար Արսավազդ Նազարեթյանը: ԸՇ բաժնի կողմից նախագծվել, ընթացքի մեջ են եւ ավարտին են հասցվել մի շարք աշխատանքներ: Մտորեւ ներկայացված են կարեւորները:

Ավարտված նախագծերից են՝

1. Մայր Աթոռի մոմավառության սրահի նախագիծը,
2. Սրբոց Նրեշտակապետաց եկեղեցու եւ ԳՆԸ-ի հարակից տարածքի բարեկարգման նախագիծը,

3. Մաքենադարանի փարածքի բարեկարգման նախագիծը,
4. Հաղարծնի վանական համալիրի օժանդակ կառույցների նախագիծը,
5. Հառիճավանքի վեհարանի վերակառուցման նախագիծը,

Ընթացքի մեջ են՝

1. Էօրենեկեան վարժարանի կառուցման նախագիծը,
2. Գեղարդավանքում թանգարանի կազմակերպման նախագիծը,
3. Տրդատավանքի վերակառուցման նախագիծը,
4. Սեւանավանքի եւ Վազգենյան դպրանոցի համալիր շինարարական ծրագրի մշակում

Ավարտվել են՝

1. Սրբոց Հրեշտակապետաց եկեղեցու շինարարությունը,
2. Գեղորգյան Հոգեւոր ճեմարանի 2-րդ մասնաշենքը
3. Երեմյան խցերի փանիքի պղնձապատում
4. «Վաչե եւ Թ-ամար Մանուկյաններ» մաքենադարան
5. Մայր Աթոռի փարածքի բարեկարգում եւ կանաչապատում
6. Հառիճավանքի դպրատուն
7. «Ս. Ներսես Մեծ» բժշկական կենտրոն (I փուլ)

Շինարարության ընթացքում են՝

1. Եկեղեցու շին. աշխատանքները Երեւանի Էրեբունի թաղամասում
2. Եկեղեցու շին. աշխատանքները Երեւանի Արաբկիր թաղամասում
3. Եկեղեցու շին. աշխատանքները Բերդ թաղաքում
4. Եկեղեցու շին. աշխատանքները Սեւան թաղաքում
5. Գյումրու Հայրորդյաց փուն
6. «Ս. Ներսես Մեծ» բժշկական կենտրոն (II փուլ)
7. Վեհարանի նորոգում
8. Գարեգին Ա. կրթական կենտրոն
9. Երեմյան խցերի նորոգում

10. Երեւանի Սուրբ Կաթողիկե եկեղեցու փարածքում Սուրբ Աննա եկեղեցու եւ Հայրապետական նստավայրի կառուցում :

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ինչպես նախորդ փարի, 2012թ. նույնպես շարունակվել է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի առաքելությունը սոցիալական աջակցության ոլորտում: Անցնող փարի եւս Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը շարունակել է համագործակցությունը հասարակական եւ մշակութային կազմակերպությունների, բարեգործական հիմնադրամների հետ: Համագործակցության արդյունքում կազմակերպությունների կողմից հապկացված հումանիտար օգնության շնորհիվ՝ սոցիալական բարեգործական ծրագրեր են իրականացվել Հայ Եկեղեցու հասարակական թեմերի քաղաքներում եւ գյուղերում: IRD, UMCOR, World Vision, ECLOF, ARDA, ԵՎՍ Կլոր սեղան եւ այլ բարեգործական կազմակերպությունների հետ համատեղ սոցիալական օգնություն է ցուցաբերվել առավել կարիքավոր ընտանիքներին, հաշմանդամ, միակողմանի եւ երկկողմանի ծնողազուրկ երեխաներին, միայնակ ծերերին: Հասա-

րակական և Բարեգործական կազմակերպությունների կողմից փրամադրվել են սնունդ, փոխհատկություն, գրեմական և հիգիենիկ պարագաներ: Ծրագրերի շրջանակներում կազմակերպվել են ուսուցողական-դաստիարակչական միջոցառումներ և հանդիպումներ հասարակական և մշակութային գործիչների հետ:

Մայր Աթոռի կողմից իրականացվող սոցիալական ծրագրերի մեջ են մտնում առողջապահության ոլորտը, բարեգործական ճաշարանները, ծնողագուրկ երեխաներին նպաստավորելը և այլն:

Նյութական օգնությունից և աջակցությունից զատ, հոգևոր և նյութական օգնություն է ցուցաբերվել նաև զանազան տեղական հասարակական կազմակերպություններին և միություններին:

«Ս. Ներսես Մեծ» բժշկական կենտրոնի գործադիր տնօրենն է Տիար Արմեն Մուրադյանը: Ընթացիկ տարում եւս Մայր Աթոռի «Ս. Ներսես Մեծ» բժշկական կենտրոն բնական կերպով շարունակել է ծավալել իր գործունեությունը՝ անհրաժեշտ բժշկական օգնություն ցուցաբերելով այցելուներին:

Մայր Աթոռի կողմից իրականացվող սոցիալական ծրագրերի մեջ են մտնում նաև Մալաթիայի, Արաբկիրի, Նորքի և Էջմիածնի բարեգործական ճաշարանները: 2012թ. ընթացքում ճաշարաններում սնվողների միջին թիվը կազմել է 200 մարդ, որոնք փվյալ համայնքի բնակիչներն են: Ընթացքում գոյքը, անձնակազմի անձնական հիգիենան, աշխատանքի ներկայանալու ժամը, ճաշերի որակը և սնվողներին ժամանակին ու պատշաճ կերպով սպասարկելը գտնվում է տնօրենների ամենօրյա ուշադրության կենտրոնում:

Արարաբյան հայրապետական թեմում գործող «Ծնողագուրկ երեխաների օգնության հիմնադրամ»-ի կողմից նպաստներ են փրամադրվել 835 ընտանիքների 1336 որբ երեխաների:

Սոցիալական ծրագրերի թվում կարևոր ձեռնարկ էր Արաբկիրում «Նագգաշյան մանուկների տուն» կենտրոնի բացումը, որտեղ 10 փառեկանից բարձր 20 աղջիկներ ստանում են մասնագիտական կողմնորոշում և սոցիալական աջակցություն, հմտանում զանազան արհեստների մեջ:

Սիրիայի ներքաղաքական կացության հետևանքով ծանր վիճակում հայտնված սիրիահայ համայնքին աջակցելու նպատակով Մայր Աթոռը թեմերում նախաձեռնեց դրամահավաք, որի առաջին գումարը՝ 200.000 ԱՄՆ դոլար փոխանցվեց Դամասկոսի թեմին՝ համայնքի առաջնահերթ կարիքների բավարարման համար: Նպաստանում ապաստան գտած սիրիահայերին օգնելու քայլեր եւս ձեռնարկվեցին: Մայր Աթոռում գործող Կոյր սեղան հիմնադրամի միջոցով 200 ընտանիքների ապահովվում է ամսական սնունդ և անհրաժեշտ այլ պարագաներ:

Ի խորոց սրտի աղոթում ենք, որ Տերը պահի պահպանի Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը, նրա Գահակալին, եկեղեցական և աշխարհական դասերին՝ Նայ Եկեղեցու հավատավոր զավակներին, շարունակելու մեր ծառայությունները և նոր հաջողություններ պարգևի մեր ջանքերին, մեր ծրագրերին և բոլոր բարի գործերին՝ ի նպաստ մեր Սուրբ Եկեղեցու պայծառության և ի վայելումն հավատավոր մեր զավակաց. Ամեն:

ՔԱՐՈՉԽՈՍԱԿԱՆ

**Տ. ՇԱՆԵ ԱԲԵՂԱ ԱՆԱՆՅԱՆԻ ՔԱՐՈՉԸ՝ ԽՈՍՎԱԾ
Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ ՍՈՒՐԲ ՊԱՏԱՐԱԳԻՆ**
(3 փետրվար, 2013 թ.)

«Ով ինձ հավարտւմ է, նրա ներսից կենդանի ջրի
գետեր պիտի բխեն»
(Նովի. Է. 47):

Միտլի բույրեր և եղբայրներ ի -Քրիստոս,

Ավերարանական ընթերցվածը մեզ -Քրիստոսի խոսքի ու վարդապետության մասին խորհելու և մեր մտածումները իրար հետ բաժանելու բավականաչափ առիթ ու նյութ է պալիս: Նովիանուս ավերարանիչը կարծես այսօր էլ, խոսքի ու ներշնչանքի իր հրաշալի համադրությամբ, մեզ փանում է դեպի Աստծո Միածին Որդու՝ Նիսուս -Քրիստոսի կերպարի հանապազօրյա բացահայտման:

Նովիանուս Ավերարանի յոթերորդ գլուխը հավաքացյալ ընթերցողներին նախապապրաստում է մտովի փնտրելու մեզ դեպի պատմական Երուսաղեմի ամենաթեմ ու բազմամարդ օրերից մեկը՝ Տաղավարահարաց փոխը, երբ ամբողջ Նրեստրանից ու մերձակա շրջաններից փասնյակ հազարավոր հրեաներ գալիս էին փոխախմբելու Մովսեսի օրենքով սահմանված փոխը (Ղևուր. ԻԳ. 35): Նրեստրանի ու Պաղեստինի ամենապարբեր շրջանների խայրաբղկա մշակույթներով ու փարագներով, բարբառներով ու փաճարի շուրջ վիտրագող առևտրականներով լցված Երուսաղեմն այդ պահին ավելի շարունակվում էր ոչ թե կրոնական մայրաքաղաքի, այլ ժողովրդական հեղափոխությունը բավարարել պարտաստվող մի թափերաբեմի: Աշխարհ սկզբին ընկնող երրորդ ամենամեծ այս փոխը բերքահավաքի հիշատակությունն էր, երբ ամեն մարդ քիչ թե շար լիացած էր սրացած բերքով, քիչ թե շար պարտատու՝ խնջույքի և ուրախության ծիծաղի մեջ մոռանալու Երուսաղեմում հավաքվելու իրական նպատակը՝ Օրենքի կատարումը: Փողոցները Երուսաղեմում լցվում էին բազմաթիվ մրգերի անուշաբույր հոտով, հազարավոր մարդկանց հոգևոր ուրբերից ելնող փռշտ, միախառնվելով փառքեր լեզուների ու բարբառների, մրգերի ու ամբոխի բույրերին, կարծես շղարշում էր մարդկանց աչքերից պարմական այն հեռավոր անցյալը, երբ Տերն ինքը պարվիր էր հրեաներին

հավաքվել էր առաջ՝ իբրև համագային պաշտամունքի ու ազարագրության հիշատակության արժիք:

Եւ ահա հենց այդ րոնի վերջին օրը, ինչպես նշում է Նովհաննես Ավերաբանիչը, Նիսուս աղաղակում է՝ ասելով. «Եթե մեկը ծարավ է, թող ինձ մոտ գա ու խմի: Ով ինձ հավաքում է, - ինչպես Գիբրն է ասում, - նրա ներսից կենդանի ջրերի գետեր պիտի հոսեն» (Նովհ. Է. 37-38): Որքան նման է ավերաբանական այս դրվագը հինկրակարանյան մարգարեների բոցավառ ու փրկական կերպարներին, երբ անխնա եւ անաչառ մարգարեական մարտեր աչ ու ձախ խարանում էր Տիրոջ օրենքի ոգին մոռացած եւ հոգևոր սովով ու ծարավով փառապաղ խաբայեացիներին: Նավանաբար համապարած խիղ ու ծիծաղի, հացի ու գինու լիառարության մեջ Նիսուսի խոսքերը հենց այդպես էլ հնչեցին. հրեաներից ոմանք կարծես լսեցին երկար սպասված մարգարեին, մյուսներն էլ րեսան Օծյալ Մեսիային, որ պիտի Իսրայելին փրկեր ստրկության լծից: Նույնիսկ Նիսուսին բռնելու ուղարկված սպասավորները, քահանայապետների ու փարիսեցիների մոտ վերադառնալով, ապշահար եղած ասացին. «Ոչ մի մարդ այնպես չի խոսել, որքան այս մարդը»:

Նիսուս -Քրիստոսի խոսքը բազմիցս հնչեց թե՛ Երուսաղեմում, եւ թե՛ նրա սահմաններից դուրս, Նրա գործակալ ձեռքերը րասնյակ հիվանդների բժշկեցին, սակայն նրանով միայն հիացան, նրա խոսքի ու վարդապետության վրա միայն ապշեցին ու զարմացան, բայց ոչ ավելին: -Քչերը միայն եկան Նիսուսի մոտ ու խնդրեցին րա կենդանի ջուրը, հավիլրենական կյանքի խոսքերը: -Քչերը միայն քաջություն ունեցան Նրան Ասրծո Որդի դավանելու, նրա ուրբերին փարվելու եւ թողություն հայցելու: Բայց այդ քչերին Նա րովեց կենդանի ջուրը. -Քրիստոսին հավաքացողները դարձան հորդառաք աղբյուրներ, որրելից հոսեց ու րարածվեց Ասրծո կենդանի խոսքը: -Քրիստոսի հարությունից հետո դեռ շար ու շար մարդիկ կրկնեցին քահանայապետների ու սպասավորների զարմացական խոսքերը՝ «Ոչ մի մարդ այնպես չի խոսել, որքան այս մարդը»: Նրան հավաքացողներն ու նրա հրաշքի ականաբետները ոչ թե գնացին գրքի մեռած րատի մեջ փնրրելու Մեսիայի ծննդավայրն ու ծննդյան հանգամանքները, այլ անմիջապես իրենց սրբի մարյանում անջնջելիորեն գրեցին նվիրական անուր՝ Նիսուս -Քրիստոս: Թերթեր Գործք Առաքելոց գիրքը եւ կրեսներ հավաքի ու նվիրումի այն հորձանուրը, որով փոթորկվում էին առաքյալները, կենդանի ջրի ու խոսքի հորդահոս գետը, որով մեզ հետ իր նամակներով խոսում է Պողոս առաքյալը:

Սիրելիներ, Նիսուսի անձի ու Կենդանի ջրի աղբյուրի այս գեղեցիկ համադրումը միայն մեկն է ավերաբանական այն բազմաթիվ գոհարներից, որոնցով կառուցվում է նորկրակարանյան խճապարկերը: Բայց նաեւ գորավոր մի պարգամ է ամենքիս, որ ականաբետներն ենք նյութականի ու հոգևորի հարաբերականացման ժամանակաշրջանի: Կարծում եք Նիսուսի այս խոսքերը նույն ներգործումով չե՞ն հնչում այսօր հոգևոր ծարավի ու սովի մեջ հայրված բոլոր մարդկանց համար: Նյութական առաջընթացի ու բարելավման րեալականով ապրողներիս համար մի՞թե բոլոր այլ՝ քաղաքական եւ ոչ քաղաքական խոսքերից րարբեր չպիտի հնչի Տիրոջ խոսքը, բոլոր մարդկանցից ավելի

դարբե՛ր չպիտի խոսի մեզ Նիսու: Այո՛, ոչ մի մարդկային խոսք այնքան խորը չի թափանցում մեր Էության մեջ, այնքան նրբորեն չի մաքրում մեր խիղճն ու հոգին, որքան Կենդանի ջրի աղբյուրից բխող հորդառաք գեղը, որի վրա ապահով լողալու համար մեզ անհրաժեշտ է հավաքի ու աշխարհների մակույկը: Ոչ մի մարդկային խոսքում այնքան չի գվարթացնում ու հանգստացնում կյանքի լուռ ու միապաղաղ ընթացքից հոգնած մեր ծնկները, որքան Տիրոջ խոսքը. «Մի՛ վախեցիր, ես եմ Սկիզբը եւ Վախճանը, ես եմ կյանքը, ես եմ, որ մեռա, եւ անավասիկ կենդանի եմ հավիպյալս հավիպենից» (Նայրն, Նովի. Ա. 17-18): Ավելի չերկարաբանելու համար ձեզ իբրեւ օրինակ մի հեղափոխական պարամոթյուն-առակ բերեմ: Աշխարհների շրապող մի մարդ նավակ է նստում, եւ հանկարծ փրկւում է, որ թիավարը երկու թիակներից մեկի վրա փորագրել է «Նավար», մյուսի վրա «Աշխարհը» բառերը եւ հանգիստ թիավարում է դեպի դիմացի ափը, ուր եւ շրապում էր մարդը: Վերջինս զարմացած խնդրում է թիավարին. «Եղբայր, չե՞ս կարող բացալորել, թե ինչո՞ւ ես թիակներից վրա փորագրել «Աշխարհը» եւ «Նավար» բառերը»: «Նավարը հոգուս կերակուրն է, աշխարհներն էլ՝ մարմնիս»: Մարդը ժպտում է. «Աշխարհները հասկանալի է եւ գովելի, բայց ինչի՞դ է պետք հավարը»: Այդժամ թիավարը թողնում է «հավարի» թիակը եւ միայն մեկ թիակով շարժում նավակը: Այն այլեւս առաջ չի լողում, այլ միայն պտտվում է փրկում:

Շար քարբեր չէ, սիրելիներ, Նիսուսի խոսքն ընդունելու պարբասավող մարդու պարպականությունը: Նոգեւոր ծարավն ու այն հագեցնելու ցանկությունը դեռեւս բավարար չեն Կենդանի ջրի աղբյուրին մոտենալու, հարապելու աշխարհներն ու հավարն են: Քրիստոսին հավարացող մարդու ներսից բխեցնում կենդանի ջրերի գեղերը, որոնցով նա բարեբեր ջրաուքի է ենթարկում իրեն շրջապալող մարդկանց հոգիներն ու սրտերը:

Թող Տիրոջ հանդեպ հավարն ամենքիս այսօր եւ հավիպյալս պարգեւեն Նիսու Քրիստոսի Կենդանի խոսքի ու Մուրթ Նոգու կենսաբար պարգեւները, ամեն:

**Տ. ՓԱՌԵՆ ԲԱՆԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆԻ ՔԱՐՈՋԸ՝ ԽՈՍՎԱԾ՝
Ս. ԷԶՄԻՄԾԻՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ Ս. ՂԵԻՈՆԴՅԱՆՑ
ՔԱՆԱՆԱՆԵՐԻ ՏԻՇԱՏԱԿՈՒԹՅԱՆ ՕՐՎԱ ԱՌԻԹՈՎ
(05 փետրվարի, 2013թ.)**

Յանուն Տօր և Որդոյ և Նոգոյն Սրբոյ. ամեն:

Վեհափառ Տեր, Գերաշնորհ Սրբազան Նայրեր, Նոգեշնորհ, Արժանապարիվ և Բարեշնորհ եղբայրներ, սիրելի հայորդիներ,

Այսօր հերթական անգամ մենք միասին նշում ենք Ղևոնդյանց Ս. քահանաների նվիրական փոխը: Բոլորս և յուրաքանչյուրս գիտենք հայոց պետության այն բովանդակալից և նվիրական ու սուրբ հատվածը, երբ ասպարեզ եկան Վարդանանց քաջերը և Ղևոնդյանց սրբազան նահապետները: Քաջ գիտենք, թե ինչպես նրանք, բոցավառելով իրենց մեզ Քրիստոսի սերը, ոչ թե խաչի փոխարեն սուր վերցրեցին, այլ իրենց խաչերը սուր դարձրեցին և դուրս եկան կրոնը և սրբությունը անարգողների դեմ: Գիտենք պարտությունը և խոնարհվում ենք նրանց առջև:

Ինչպես ամեն փարի այս օրը, այժմ էլ, վերապրելով պարտությունը, ակամայից մենք ինքներս մեզ հարց ենք փալիս՝ ի՞նչ արեցին Ղևոնդյանց քահանաները, ի՞նչ ցույց տվեցին ու ապացուցեցին, ի՞նչ պարզամտ քրվեց մեզ, ի՞նչ է մեզանից իրավացիորեն պահանջվում:

Ղևոնդյանց Ս. քահանաները ապացուցեցին, որ կարելի է նմանվել Քրիստոսին՝ կարարելով Տիրոջ՝ Երկնավոր Տօր նման կարարյալ լինելու պարովերը: Ղևոնդյանց քահանաներն էին, որ իրենց արյունով սրելոծեցին «արժանապարիվ» պարվանտը, որը մենք՝ նվաստներս, մինչև այսօր կրում ենք՝ պարարավորվելով նվիրվել և սիրել մեր սրբազան երկիրը, Քրիստոսի Արյունով գնված Եկեղեցին և մեր բազմադարյան ժողովրդին: Ղևոնդյանց քահանաներն էին այն պարզ ճշմարտություն ապացուցողները, ըստ որի՝ համընդհանուր հարգանք և սեր վայելելու, եկեղեցուն, երկրին, ժողովրդին ծառայելու և վերջապես սրբանալու համար պետք է դուրս գաս ինքդ քեզնից, պետք է թույլ տաս, որ Ս. Նոգին բնակվի քո մեջ, պետք է ուրանաս քո անձը, վերցնես խաչդ և գնաս Քրիստոսի երեւից (հմմտ. Մարթ. Ժ. 38): Տեղին է ասել Ս. Մակար Մեծը. «Եթե սիրում ես դու մարդկային փառքը, ցանկանում ես, որպեսզի խոնարհվեն քո առջև, քեզ հանգիստ ես փնտրում, ապա շեղվել ես ճանապարհից: Քեզ պետք է խաչվել Խաչվածի հետ, քառապել Տառապածի հետ, որպեսզի դրանից հետո նաև փառավորվես Փառավորվածի հետ (Նոմ. Ը. 17)»:

Ղևոնդյանք կյանքի գոհասեղանի վրա դրեցին իրենց ամենաթանկ բանը՝ կյանքը, այսօր մենք ի՞նչ ենք դնում ի սպաս Նայ ժողովրդի և Նայ Եկեղեցու: Ե. Դարի այս նվիրական ժամանակահատվածում կար մեծ մարտահրավեր, և չուշացավ պարասխառնը: Այժմ էլ կան մեծ մարտահրավերներ, որոնց պետք են պարասխաններ: Այսօր՝ ԻԱ.

դարում, ցավ ի սիրտ ամեն քայլափոխի հանդիպում ենք հայ քրիստոնյայի նկարագիրը խաթարող բազում հարձակումների՝ աղանդավորական կազմակերպությունների, ընտանիք քայքայող գաղափարախոսությունների, երեխաներին, պարանիներին և երիտասարդներին շեղող ներգործությունների: Այս ամենի հանդեպ մենք պարտավորվում ենք մի պրնցիպ կրթում ենք պալիս վառել -Քրիստոսի լույսի մոմերը՝ գիրակցելով, որ եթե կա սրվեր, առավելապես գոյություն ունի և ապրում է լույսը՝ հանձին Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցու: Եւ պայքարում ենք՝ կրկնելով Պողոս Առաքյալի խոսքը, որ ասում է. «Եթե Աստված մեր կողմն է, ո՞վ կլինի մեզ հակառակ» (Հռոմ. Ը. 31): Չէ՞ որ հենց Ղևոնդ Երեցն է Եղիշե վարդապետի գրչի միջոցով մեզ ծայնում ու ասում. «...մենք մենակ չենք... չկա ոչ մի դարարկ քնդ, որքեղ չլինի մեր թագավոր -Քրիստոսը»:

Մենք՝ քահանաներս, պարտավոր ենք առողջ և կանոնադրական քրիստոնեական հավաքքը և քրիստոնեական կյանքը՝ գիրակցելով, որ հայ հավաքացյալը կարիք ունի Աստծու խոսքի, հայաբարբառ աղոթքի, արժևորված և իմաստավորված Ավետարանի, հոգևոր քարոզի և շարականի:

Գիրքեր, որ հայ քահանան է եղել և է.

- Հային Եկեղեցու Սուրբ Ավագանի մեջ մկրտողն ու կնքողը,
- Նիվանդի վրա աղոթողը,
- Երիտասարդ գույզերի գլուխները սուրբ պսակով իրար կապողը,
- Հայի քրոնը հայկական ավանդական աղոթքով օրհնողը,
- Հայ ննջեցյալի վրա վերջին աղոթքը կատարողը ու ողջ մնացածներին մխիթարողը,

- Հայ մարդու ուրախությունն ու փխրությունը հայրաբար բաժանողը,
- Հայ մանուկին «Տերունական աղոթք»-ը և խաչակնքվել սովորեցնողը,
- Օրհասական պահին զենք վերցնողը՝ նմանվելով Ղևոնդյան սրբազան քահանաներին:

Այս ամենը հայ քահանան արել և անում է՝ գիրակցելով, որ քահանայությունը ոչ թե ասպարեզ է, այլ կոչում:

Այս պահը մեզ՝ քահանաներիս համար անդրադարձի, մտածելու պահ է. մտածելու, թե ի՞նչ ենք արել և ի՞նչ բացթողնում ենք ունեցել, նաև աղոթելու և Աստծուց ուժ և օգնականություն խնդրելու պահ է:

Այս պահը, հայրեր և եղբայրներ, առավելապես ուխտ վերականգնելու պահ է: Ուրեմն՝ եկեք վերանորոգենք մեր ուխտը՝ հիշելով այն Ս. Մյուռնը, որ ճակատներին է դրռմվել այս Ս. Սեղանի վրա: Եկեք ևս մեկ անգամ վերապրենք այն իրողությունը, որ բոլորս էլ այս Ս. Սեղանից ենք ծնունդ ու անուն առել: Ուխտերնք անսասան պահել և ավելի արժեւորել ու ամրապնդել այն ընտանիքը, որ կոչվում է հոգևորականաց դաս: Հայրնի և պարզ է, երբ ամուր և սիրով է ընտանիքը, իրենից լույս և ջերմություն է ճառագում: «...Եղբայրասիրության մեջ՝ միմյանց հանդեպ լինել գթասիրտ, պարիվ պալու մեջ՝ միմյանց գերազանցել», - ասում է Պողոս առաքյալը: Իսկ Վարդան Այգեկցին, դիմելով հոգևորականներին, ասում է. «Պէտք է միմյանց առավել լավը համարել, քան

սեփական անձը, եղբոր նկատմամբ մահու չափ սեր ունենալ, խոնարհությունը սիրով ընդունել, ինչպես Աստված, հպարտությունից փախչել, ինչպես սապանայից և շնորհ ու սեր ստանալ՝ միշտ և հանապազ փառավորելու հորը, Որդուն և Սուրբ Հոգուն. ամեն»:

Ուխտի այս սրբազան օրը շնորհավորում են Արժանապատիվ և հոգեշնորհ իմ հոգևոր եղբայրներին: Սիրելի եղբայրներ, թող Աստված գորացնի ձեր սուրբ խաչերը, որպեսզի մշտապես զգաք մեր Քրիստոս Աստծու ներկայությունը:

Որդիական սիրով շնորհավորում են առաջնորդ Սրբազան հայրերին: Սիրելի Սրբազան հայրեր, հայցում են Աստծու օգնականությունը, որպեսզի կարողանաք ձեզ հանձնված բանավոր հույրը մոպեցնել Քրիստոսին և Ս. Եկեղեցուն: Մենք մշտապես ձեզ գորակից ենք:

Վեհափառ Տեր, խոնարհվելով Ղևոնդյանց քահանաների սուրբ հիշատակի առջև և խոնարհվելով Ձերդ Սրբության առջև՝ շնորհավորում են Ձերդ Սրբազնությանը այս նվիրական օրվա առթիվ, և մաղթում նրկարօրյա քաջ առողջություն և հովվապետություն:

Աղոթում են, որ Քրիստոսի շնորհները շաքանան բոլորիս մեջ, ինչպես Ղևոնդյանց քահանաների մեջ էին, որպեսզի կարողանանք ապացուցել Տիրոջ խոսքերը, որ հնչում է մեր հոգիներում և ասում. «Դ՛ո՛րք եք աշխարհի լույսը» (Մատթ. Ե. 14):

Ուզում են, հոգևոր քաջությամբ զինված, Պողոս առաքյալի հեպ հարց պալ և ասել. «Արդ՝ ո՞վ պիտի բաժանի մեզ Քրիստոսի սիրուց, քառապա՛նքը, թե՞ անձկությունը, թե՞ հալածանքը, թե՞ սովը, թե՞ մերկությունը, թե՞ վրանգները, թե՞ սուրբ» և Պողոս առաքյալի պես էլ պարասխանել. «...վստահ են, թե ո՛չ մահը, ո՛չ կյանքը, ո՛չ հրեշտակները, ո՛չ իշխանությունները, ո՛չ այլ բաներ, որ այժմ կան, ո՛չ գալիքները և ո՛չ գորությունները, ո՛չ բարձրությունը, ո՛չ խորությունը և ո՛չ մի ուրիշ արարած չի կարող բաժանել մեզ Աստծու այդ սիրուց, որ կա Տեր Քրիստոս Հիսուսով» (Հռոմ. Ը. 35-37): Եւ Տիրոջ այն հարցին, թե «Ո՞ւմ ուղարկեմ, և կամ ո՞վ կգնա այդ ժողովրդի մոտ», Եսայի մարգարեի նման կարողանալ պարասխանել. «Ահավասիկ ես, ի՛նձ ուղարկիր» (Ես. Զ. 8):

Քրիստոսի սերը, Ս. հոգու շնորհները և հայր Աստծու քարեխնամությունը լինեն բոլորիս հեպ. ամեն:

**Տ. ԳԵՒՈՐԳ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԱՐՈՅԱՆԻ ՔԱՐՈԶՐ՝ ԽՈՍՎԱԾ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ Ս. ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ԶՈՐԱՎԱՐՆԵՐԻ
ԵՒ 1036 ՎԿԱՆԵՐԻ ՆԻՇԱՏԱԿՈՒԹՅԱՆ ՕՐՎԱ ԱՌԻԹՈՎ
(07 հունվարի, 2013թ.)**

«Բազումք ասէին զանձնէ իմմէ, թէ չիք փրկութիւն սորա առ Աստուած յոր:
Այլ դու Տէր օգնական իմ ես, փառք իմ եւ բարձրացուցիչ գլխոյ իմոյ»

(Մատթ. Գ. 3-4):

Միրելի բարեպաշտ քույրեր եւ եղբայրներ,

Նայ Առաքելական Սուրբ եկեղեցու խորաններից այսօր վերստին աղոթք եւ գոհաբանություն է բարձրանում Սրբոց Վարդանանց նահապետների անմահ հիշատակին: Աշխարհով մեկ սփռված հայությունն այսօր շրապում է եկեղեցի իր հարգանքի փութքը մաքրուցելու Ավարայրի դաշտում ընկած 1036 վկաներին, խոնարհվելու նրանց ոգու արիության, հավաքքի ամրության առջև, վերանորոգելու ուխտը սեփական պարմության, մայր եկեղեցու եւ լեզվի հանդեպ, երդվելու Վարդանանց գաղափարի կրողը լինել:

Մանավանդ, հայրենիքից հեռու, սփյուռքի գաղթօջախներում բնակվող մեր քույրերի եւ եղբայրների համար յուրահապուկ նշանակություն ունի այս օրը, մի այլ հուզումով են նրանք պարտաստվում այս փոսին, կարծես Վարդանանք նրանց ավելի են մոտեցնում իրենց արմատներին, օգնում ավելի խորը գիտակցելու սեփական ինքնությունը, հասկանալու հայրենիքի եւ հավաքքի արժեքը, լսելու արյան կանչը:

Վարդանանց պարմությունն այն բացառիկ իրադարձությունների թվին է պատկանում, որը միավորող նշանակություն ունի աշխարհասփյուռ հայ ժողովրդի համար, փայլիս է նրան ինքնության գիտակցություն եւ կամք: Մեր հավաքական գիտակցությունն այնքան վառ եւ նպատակասլաց է արահայտվել Վարդանանց շարժման մեջ, որ դարեր շարունակ այն ներշնչման անսպառ աղբյուր է ծառայել սերունդների դաստիարակության, քրիստոնեական նկարագրի կերպման համար:

Միրելի բարեպաշտ քույրեր եւ եղբայրներ, պարմության ընթացքում դարեր շարունակ Նայոց եկեղեցու բններից ոգեշունչ քարոզներ են հնչել Վարդանանց փոսի առիթով, հայ միջնադարյան պարմիչներն ու շարականագիրները դրվադարների բազում խոսքեր են ձոնել սուրբ վկաների հոգևոր սխրագործությանը, հորդորելով Վարդանանց հավաքքի ոգին դարձնել մեզ պարզամ եւ ուղեկից: Վարդանանց պարմությունն այլեւ ներշնչման աղբյուր է դարձել հայ ազապագրական մարքի վերագարթների շրջանում, մտավորական գործիչներ բազում բանաստեղծություններ եւ հայրենասիրական երգեր են ձոնել նրանց քաջության առաքինության գովերգմանը: Այսպիսով՝ Վարդանանց վկայությունն ուղեկից է եղել մեզ պարմության քառուղիներում, ներշնչել եւ ուղղորդել է մեր ընթացքը, քանի որ ինչպես հայ նշանավոր գրողն է ասում, «պարմությունը գիրք չէ, այլ ոգու պարմություն»: Վարդանանց պարմությունը հենց այդ «ոգու պարմությունն» է, որն ամեն փարի շարունակ վերապարմում ենք, հիշելով, թե ինչ որոշում կայացրեցին հայ իշխանները Վարդան

Մամիկոնյանի գլխավորությամբ, ինչպես էր հայ հոգևորականը զինվորին հավասար սուրբ ձեռքին մարտնչում թշնամու դեմ, ինչպես հայ փափկասուն կանայք քաջությամբ հետք չմնացին իրենց ամուսիններից:

Միրելի բարեպաշտ հայորդիներ, ի՞նչ քվեց մեզ Վարդանանց շարժումը հարցին շապերն են պապասխաններ առաջարկել պարմության ընթացքում, քարբեր քեսանկյուններից մեկնաբանել այն: Ես կցանկանայի միասին հիշելիք այն պարմական իրավիճակը, որի առջև հայտնվել էր հայ ժողովուրդն այդ ճակատագրական պահին, ապա ասել ձեզ այսօր, թե էլ ինչ քվեց մեզ Վարդանանց վկայությունը, ինչ է սովորեցնում մեզ նրանց գաղափարը, ոգին ու կամքը:

Ե դարը հայ ժողովրդի համար միաժամանակ մեծ ձեռքբերումների և ճգնաժամերի մի շրջան է իրենից ներկայացնում, մի կողմից հայոց այբուբենի գյուր, սեփական մշակույթի սրբեղծում, քրիստոնեական ինքնության վերակերպում, մյուս կողմից ներքին դավաճանություն, պերականության կորուստ, պարսկական փիրապետության հաստատում, հարկերի ավելացում, հավաքի հալածանք, անօրինական բռնություն և չարաշահում: Մտեղծված ճգնաժամն առավել խորանում է Պարսից Նազկերպ երկրորդի՝ հայերին ներկայացված հավաքափոխության արմատական պահանջով: Ազգի ինքնությունը վիճարկող նման բռնության դրսևորումը բացահայտ կասկածի փակ էր դնում հայ ժողովրդի հոգևոր պարկանելության հարցը, այլև գոյության իրավունքն առհասարակ, այն ուղղված էր որոշակի ցեղի կենսագործունեության դեմ: 449 թ. Արաշապի հայրնի ժողովով հայ նախարարներն ու հոգևորականները համախորհուրդ գրավոր մեղքում են Պարսից արքունիքի պահանջը: Նազկերպին ուղղված պարմական այդ փաստաթղթում լավագույնս սահմանված է, թե ինչ է քրիստոնեությունը հայ ժողովրդի համար, ցույց է տրված այն գոյաբանական կապը, որը հայությունն ու քրիստոնեությունը չի բաժանում իրարից, դրանք դիպում է օրգանապես նույնական, «գոյն մոթոյ...», հռչակում է նամակը: Այլ խոսքով՝ ինչպես կարող ենք ուրանալ մեր հավաքը, երբ ժառանգել ենք այն մեր բնության հետ, ինչպես որ անհնար է փոխել սեփական մաշկի գույնը, այնպես էլ անհնար է հրաժարվել քրիստոնեությունից: Ցավոք հայոց միաբանության այս ոգին հետագա իրադարձությունների զարգացման արդյունքում ջլատվում է Վասակ Մյունու և նրա համախոհների հայրնի դավաճանության պարճառով, բայց Վարդանանց մնում են անխախտ իրենց ընտրության, համա՞ իրենց կեցվածքի մեջ: 451 թ. հայոց 60.000 զորքն Ավարայրի դաշտում կենաց ու մահու կռվի է ելնում Պարսից 300.000 բանակի դեմ: Ոչինչ երբ չի պահում Վարդանանց այս անհավասար պայքարից, թեև թվով փոքր էին, սակայն հավաքով միաբան, խորությամբ գիտակցում էին, որ իրենց կյանքի գնով են հատուցելու այդ ընտրության դիմաց, սակայն հասկանում էին, թե ինչ նշանակություն ունի իրենց գոհողությունը ինչպես ներկայի, այնպես էլ ապագայի համար, այդ պարճառով քաջաբար հայտարարում էին, «մահ ոչ իմացեալ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն», հանուն անմահության էին կռվում, ընդունում գիտակցված մահը, ոչ միայն սեփական անմահության, այլև համագային մեծ անմահության համար:

Ավարայրի պարերազմին հաջորդող հետագա ազատագրական պայքարը Պարսից վերջնականապես հաճողեցին հրաժարվելու իրենց մրադրությունից, կնքվեց հաշտության պայմանագիր, վերականգնվեց նախկին կարգը: Սահակ-մեսրոպյան շարժումն իր բնա-

կանոն հունի մեջ մտնել, կերպովեց հայոց հավիտենական ներշնչման աղբյուր ոսկե դարը, հաղթեց հավաքքն ու ոգին, ինչպես ավերարանիչն է ասում «Եվ Բանն մարմին եղև եւ բնակեաց ի մեզ եւ քեսաք զփառս նորա լի շնորհօք եւ իմաստութեամբ»:

Միևեկի բարեպաշտ հայորդիներ, պարմագիտության մեջ շատ են քննարկել այն հարցը արդյոք Ավարայրի պարերազմը հաղթանակ էր, թե պարություն, ոմանք հակված են այն գույր բարոյական հաղթանակ դիպել, ոմանք կարծում են, որ խոսք չի կարող լինել հաղթանակի մասին: Պարմական իրադարձությունների ամբողջական վերլուծությունը փաստում է, որ այն միանշանակորեն հաղթանակ էր, ոչ միայն պարմական փվյալ ժամանակաշրջանի համար, այլև հեղափոխություն դարերի հայ ժողովրդի մեծագույն հաղթանակը: Պարմական մի համարեք այն իրողությունը, որ մեր թշնամիները մինչև օրս զանազան միջոցներով ձգտում են մեր մեջ պառակտում սերմանել Վարդանանց հարցում, քկարացնել մեր հավաքքը նրանց ոգու նկարմամբ, սա նշանակում է, որ նրանք խորությամբ գիտակցել են, թե ինչ է փվել հայ ժողովրդին Վարդանանց շարժումը: Թող լավ իմանան բոլոր թշնամիները եւ այն կեղծ գիտականները, որոնք գայթակղվելով արծաթի փայլով՝ անցնում են Վասակյանների կողմը, որ Վարդանանց կամքը հավիտյանս մեր ուղենիշն է լինելու, մեր «Գիրք ճանապարհին», որս մեջ է թաքնված մեր համառ սրբեղծագործական ոգին, վերածնության ուժը, իսկ Վարդանանց հասցեին նրանց հնչեցրած կեղծ քննադատությունը, ինչպես մեծ բանաստեղծը կասեր՝ «Չնչին, ինչպես Արարարին ներած քար»:

Միևեկի բարեպաշտ քույրեր եւ եղբայրներ, ո՞րն է Ավարայրի պարգամը մեզ: Նայ պարմագրության մեջ Ավարայրի ձեռքերումը լավագույնս արքահայրել է հայ ոսկեդարյան գրականության ականավոր ներկայացուցիչ, Մայր Աթոռի միաբան Ղազար Փարպեցի վարդապետը իր «Նայոց պարմութիւն» աշխատության մեջ: Ահա թե ինչ է պարգամում մեզ նշանավոր վարդապետը Ավարայրին հաջորդող ազապագրական պայքարի նախօրեին ուխտապահ հայ նախարարների բերանով. «Բայց մենք մեր հույսը ոչ հոռոմների վրա ենք դրել, ոչ հոնների, այլ նախ Աստծո ողորմության վրա, որ պիտի լինի սուրբ Գրիգորի բարեխոսությամբ, այն նախնիների մահվան վրա, որ իրենց նախաքակությամբ հաճո եղան Փրկիչ Քրիստոսին, եւ ապա մեր սեփական մահվան վրա»: Ամենակարեւոր դասը, որ Վարդանանց պարմությունից քաղում ենք, այն է, որ մեր հույսը չոնենք որեւէ մեկի վրա, այլ ապավինենք Աստծուն եւ մեր ուժին, իսկ մեր ուժը մեր միասնականության մեջ է: Պարմությունը միանշանակ ցույց է փալիս, որ երբ մեր հույսը դրել ենք դրսի օգնության վրա, մեր կորուստը կրկնակի է եղել: Ի քարբերություն դրա՝ մեր բոլոր հաղթանակները պայմանավորված են եղել այն բանով, թե որքան գորավոր է եղել միասնականության ոգին մեր մեջ, իզուր չէ ասում բանաստեղծը. «Ով հայ ժողովուրդը քո ուժը քո միասնականության մեջ է»: Ղազար Փարպեցու խոսքերը բոլոր ժամանակներում ճշմարիտ գաղափարախոսություն է հայ ժողովրդի համար, հաղթանակի ուղի, հարաքերության երաշխիք: Ահա այս գիտակցությամբ են մեր հայրերը մաքառել հանուն համագգային մեծ երազանքի՝ անկախ քրիստոնյա Նայասարան կերպելու ճանապարհին: Նույն ոգին է ուղեկցել մեզ Մարդարապարում եւ Արցախում, մեր առաջադրանքն է միշտ վառ պահել այս կրակը հայ հոգիների մեջ, հավաքարքիմ մնալ նրան մինչ ի լրումն ժամանակաց, որպեսզի սաղմոսերգուի նման բարձրագույն պարծենանք. «Այլ դու Տեր օգնական իմ ես, փառք իմ եւ բարձրացուցիչ գլխոյ իմոյ» (Մաղմ. Գ. 4):

**Տ. ԱՐՇԱԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆԻ ՔԱՐՈԶԸ՝ ԽՈՍՎԱԾ՝
Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ ՄԵԾ ՊԱՏՔԻ
ԵՐՐՈՐԴ՝ ԱՆԱՌԱԿԻ ԿԻՐԱԿԻ ԱՌԻԹՈՎ
(24 փետրվարի, 2013թ.)**

Յանուն Տօր և Որդոյ և Տոգոյն Սրբոյ. ամեն:

«Տա՛յր, մեղայ յերկինս և առաջի քո»:
(Ղուկ. ԺԵ. 21)

Սիրելի քույրեր և եղբայրներ,

Այս խոսքերը քաղված են Ղուկաս Ավետարանի՝ Քրիստոսի հոբին ներկայացրած այն պատումից, որն աստվածաշնչյան մեկնիչներն անվանել են «Անառակ որդու առակ»։ Առակ, որը շարերին քաջ հայրնի է, առակ, որի պարզամին մենք ունկնդրում ենք Մեծի Պահոց յուրաքանչյուր երրորդ կիրակի օր։

«Մի մարդ երկու որդի ուներ, - պատմում է Ավետարանիչը։ Որոշ ժամանակ անց կրքսեր որդին մոտենում է հորը և խնդրում. «Տա՛յր, քու ունեցվածքի ինձ հասանելիք բաժինը, որպեսզի ես առանձնանամ և իմ կյանքով ապրեմ»։ Տայրը կատարում է կրքսեր որդու խնդրանքը. փոխանցում է իր, ունեցվածքի այն մասը, որը բաժինն էր կրքսեր որդու։ Եւ Ավետարանիչն ասում է՝ կրքսեր որդին վերցնելով իր ունեցվածքը, մեկնեց օտար աշխարհ։ Թեև նա որքան ապրեց օտար աշխարհում, հստակ չի նշվում Ավետարանում։ Բայց որոշ ժամանակ անց նրա ունեցվածքը, կարողությունները սպառվում են, և նա սրիպված վարձկանությամբ է հայթայթում իր ավուր հացը։ Եւ Ավետարանի խոսքերով խոզերի համար կերակուրներն են մինչև անգամ նախընտրելի դառնում նրան սովի պարճառով։ Այսպես այս միտքը լուսավորվում է, և ինքն իրեն հարց է ուղղում. «Անգամ սարքուկները, անգամ ծառաներն իմ հոր օջախում ավելի լավ են սնվում, ավելի ապահով են, ավելի հանգիստ են, քան ես։ Ինչո՞ւ օտար աշխարհում ես պիտի խոզերի համար նախապես կերակուրներով ապրեմ, ինչո՞ւ այսքան օտարացում, ինչո՞ւ հեռացում, մի գուցե վերադառնա՞մ իմ հայրական օջախ և կարողանամ վերականգնվել»։ Այս որոշումը որդին ի գործ է դնում. վերադառնում է ընդանիք և բարեխախտաբար հայրը նրան ընդունում է գրկաբաց, որովհետև, Ավետարանի խոսքերով, կորսված էր այդ որդին և գտնվեց, մահացած էր և հարություն առավ։ Ահա այսպես է, որ որդին հնչեցնում է բնաբանի մեջ քիչ առաջ բերված խոսքերը. «Տա՛յր, մեղանչեցի քո դեմ և երկնքի առաջ»։ Չղջման, խորը զղջման, խորն ափսոսանքի, խորն ապաշխարանքի արտահայտություն։ Եւ ասում է Ավետարանը, որ Տայրը զվարակ մորթեց, խնջույք կազմակերպեց և արտահայտեց իր անասելի ուրախությունը։

Այս է, սիրելի բույրեր և եղբայրներ, առակի բովանդակությունը:

Աստվածաշունչը, ինչպես բազմաթիվ մեկնիչներ բազում անգամներ հայտարարել են, ներկայացնում է Աստծո ներգործությունը մարդկային պարմության մեջ, Աստծո գործունե մարդկային հարաբերություններում. Աստված երկու հսկայական պարզամտ փոխանցեց մարդկանց: Առաջին՝ մարդը, որպես Աստծո սրբազան արարած, պետք է ամբողջանվեր կերպով նվիրվի, սիրի իր Արարչին: Աստվածասիրությունն է առաջին պարզամտ:

Երկրորդ՝ մարդը պետք է սիրի իր նմանին, որովհետև նա նաև սրբազան է այն Արարչի կողմից, Որն իրեն արարեց: Այսպես կյանքի կոչվեց մարդասիրությունը: Եւ մարդասիրության կարևորագույն բաղադրիչներից մեկը, եթե ոչ ամենակարևորը ծնողասիրությունն է: Աստվածաշնչի փաստաբանյա պատվիրաններում աներկբա և անժխտելիորեն հայտարարվում է. «Պատվիր հորդ ու մորդ» (Ելք Ի. 12): Ծնողի հանդեպ սերը և հարգանքը երկվություն չի ենթադրում Աստվածաշնչում: Այսուհանդերձ, սակայն, Ավետարանի մի դրվագում Քրիստոս հայտարարում է. «Ով չթողնի իր հորը, ով չթողնի իր մորը և վերցնի խաչը ու ինձ հետևի, արժանի չէ ինձ»: Այսպես մենք մի պահ փափառումների մեջ ենք հայտնվում: Ինչպե՞ս կարելի է համադրել մի կողմից ծնողին սիրելը, պատվելը, և մյուս կողմից ծնողին մերժելը հանուն Նիսուսի հետևից գնալու: Բայց այս հակասությունը, հակադրությունն ընդամենը թույլական է, արհեստական, երևութական: Աստված ասում է. «Կարևորագույն արժեքը աստվածասիրությունն է, կարևորագույն արժեքը Աստված է»: Եւ եթե ծնողների նկատմամբ դրսևորված վերաբերմունքը կարող է չեզոքացնել մարդկանց հարաբերությունն Աստծո հետ, պետք է մերժել նաև այդ հարաբերությունները:

Մեր ժողովրդի պարմության մեջ բոլորը կհիշեք այդպիսի դրվագ, որն անմահացրել է Բաֆֆին: Սամվելի կերպարը գրեթե բոլորին է ծանոթ, որն Աստծու, աստվածային արժեքների, հայրենասիրության համար մերժեց, անգամ ծնողասպանության դիմեց: Բայց այս կերպարն ընդհանրացել է այն պարզաբան միայն, որ այդ հանցագործությունն իսկապես կատարվեց ազգային արժեքները, հոգևոր արժեքները, Աստծու կողմից փրկված պատվիրաններն ու պարզամտները անխաթար պահելու համար: Բայց այլ է անառակ որդու պարագան: Այսպես մեկնիչները միանշանակորեն ասում են, որ այն անձը, որից հեռացավ կրոնը որդին, ոչ այլ որ է, քան Ինքն՝ Աստված: Նայքը այսպես ներկայանում է Աստծո այլաբանական կերպարով: Եւ, բնականաբար, որքան անընդունելի, որքան զագրելի պիտի լինի Աստծուց ինքնին հեռանալը և Աստծուն ուրանալը:

Նկարաբրեր է, որ «Անառակ որդու առակում» փեսանելի է երկու դրվագ: Առաջին՝ փախուստ դեպի ազատություն, և երկրորդ՝ փախուստ ազատությունից: Կրոնը որդին կարծում էր, որ պարասխանարվությունից, հոգսերից, բեռից զուրկ նոր աշխարհ ու կյանք փոխադրվելով ավելի ազատ և անկաշկանդ պիտի լինի: Նոգեբանությունն նա արդեն փանից հեռացած էր անգամ այն ժամանակ, երբ փակավիճակում էր բնակվում, նա օտարացել էր այդ միջավայրից, նրան անտանելի էր թվում այն միապաղատությունը, միօրինակությունը, որն ինքը փեսանում էր հայրական օջախում: Եւ իր համար կարծեք թե նախընտրելի էր ամեն մի ցնցում, բայց ոչ այդ միօրինակությունն ու միապաղատությունը:

նը, որովհետև նա վաղուց արդեն հոգեբանորեն դուրս էր եկել այդ միջավայրից, հաղորդ չէր հայրական օջախի արժեքներին, միջավայրին, ընկալումներին, ըմբռնումներին: Եւ այս հոգեբանական մղումը իրեն փարավ օտար աշխարհ: Պարանախան չէ, որ Ավերարանիչն ընկրում է օտար աշխարհ արարահայրությունը: Այդ աշխարհն օտար էր ոչ միայն, որ անծանոթ էր, այլ օտար էր իր արժեքներով, ընկալումներով, հարաբերություններով: Նա հայրնվեց մի միջավայրում, որտեղ չկային Աստծու նկարմամբ այն ընկալումները, ըմբռնումները, նվիրումը: Մարդիկ հակված են երբեմն-երբեմն փախուստ փախ իրական այն կյանքից, որը գոյություն ունի: Այդպես փախուստ փվեցին խորայեղացիները անապատում Աստծուց եւ հակվեցին կոսպաշարությանը եւ ոսկե հորթին պաշտամունք մատուցեցին: Այսօր նաեւ շարերը փախուստ են փախա իրականությունից, հայրական օջախից՝ պարզապես միապաղաղ, միաբեռակ, ճնշող ազդեցությունից խուսափելով: Այսօր գոյություն ունեն աղանդավորական զանազան փեսակներ, կլինեն դրանք հոգեւոր թե քաղաքական աղանդներ, եւ մարդիկ երբեմն ձանձրության, միապաղաղությունից, միօրինակությունից եւ Աստծու հեղեղված չլինելու անվստահությունից երբեմն հակվում են այս կամ այն աղանդավորական հոսանքին: Նորից եւ կրկնում, կարեւոր չէ՝ այդ հոսանքը կրոնական է, քաղաքական, թե փնտրական: Բայց այդպիսի հոսանքներին հարելու միակ պարզապես անվստահությունն է, սեփական արժեքների մեջ ամուր չլինելու իրողությունը:

Երկրորդ դրվագը, որ ընդգծվում է «Անառակ որդու առակ»-ի մեջ, փախուստն է ազատությունից: Բոլորս փախչում ենք դեպի ազատություն, ճգնում ենք ազատության եւ փեսնում ենք, որ հաճախ այդ ազատությունը իսկական փորձանք է դառնում մեզ համար: Ազատությունը, որ խորսխված չէ արժեքների վրա, ազատությունը, որ Աստծու հեղ միության մեջ չէ կայանում, իրապես փորձանք է եւ այդ փորձանքից փրկվել՝ միայն մնում է գոյումը:

Իրականում ի՞նչ արեց անառակ որդին: Շար հեղաբոլորական է, որ նա այդ ինքնահաղթահարումը իրագործեց: Առաջին հայացքից թվում է մեխանիկական մի գործողություն՝ լքել ընտանիքը, մտափոխվել եւ վերադառնալ: Բայց չափազանց դժվար է սեփական կերպարից, գործելաճից եւ սխալներից հրաժարվելը նշանակում է ինքդ քեզ հաղթահարել: Եւ այդ վճռականությունը, այդ քաջությունն ունեցավ անառակ որդին. ունեցավ՝ ինքն իրեն հաղթահարելով, առանց վստահություն ունենալու, որ ներման կարժանանա: Բայց ներողամտության արժանանալու հիմնական գրավականը գոյումն է: Եւ այդ գոյումը, այդ ապաշխարանքն ունեցավ կրտսեր որդին:

Նարց է առաջանում՝ ի՞նչ առնչություն ունի «Անառակ որդու առակը», ընտանիքից փախուստը, ընտանիք վերադառնալը Մեծի Պահոց այս շրջանի հեղ: Վստահ եւ պարասխանը այնչափ ակնհայտ է, որ անհրաժեշտություն չկա նույնիսկ լուսաբանելու: Մենք բոլորս, որպես մարդիկ, անկումների եւ վերելքների ճանապարհ ենք անցել: Բոլորս կյանքի ինչ-որ մի հարվածում անառակ որդի ենք: Մարդիկ հակված են սխալվելու, ընկնելու, բայց Ավերարանը մեզ պարզամտում է, որ Մեծի Պահոց շրջանում եւս մեկ անգամ խորհենք մեր ընթացքի մասին: Խորհենք, որ հակառակ անկումներին, պար-

բասար և վճռական լինենք նաև ուրքի կանգնելու: Ինչպես մի մրաժող ասում էր. «Ես չեմ սիրում այն ձեռքերը, որոնք մշտական ճերմակության մեջ են, այլ սիրում եմ այն ձեռքերը, որ ցեխի մեջ աղտոտվելուց հետո պահպանում են ճերմակությունն և մաքրությունը»: Մենք մարդկային հարաբերությունների մեջ ամեն օր կեղտոտվում ենք, աղտոտվում, բայց ամեն օր նաև մեզ չպիտի լքի ջանքը՝ այդ ցեխից, այդ աղտոտությունից ազատվելու: Իսկ անմաքրությունից ազատվելու միայն մեկ ճանապարհ կա՝ հաղթահարել սեփական անձը: Նպատակեցնել սեփական անձը աստվածային պարգամներին և պարվիրաններին: Եւ Մեծի Պահոց այս շրջանը այդ հպարակեցման և հնազանդեցման ոգին է, որ ներշնչում է այսօր մեզ:

Թող Աստված Իր Սուրբ Նոգով գորացնի մեր մեջ հնազանդության, հաշտության, բարեպաշտության և Աստծու հանդեպ մշտական սիրտ մեջ ազատության հասնելու ոգին:

Շնորհ, սեր և խաղաղություն մեզ բոլորիս հետ պիտի և հավիտյանս հավիտենից, ամեն:

ԿՐՕՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՔՈՒԶԱՅԻՆ ԵՒ ՆՐԱ «ԹԱՔՆՎԱԾ ԱՍՏՎԱԾ» ԵՐԿԸ

Եվրոպական Վերածննդի շրջանի մրաժողներից դժվար թե գտնվի մեկը, որն այսօր՝ 21-րդ դարում, այդքան արդիական լինի, որքան է Նիկողայոս Քուզացին (1401-1464) իր աստվածաբանական-փիլիսոփայական յուրահայտով մրաժեղակերպով¹:

Քուզացին ծնվել է 1401 թ. Գերմանիայի Քուեզ կամ Քուզա գյուղաքաղաքում՝ Մոզել գետի ափին՝ Տրիեր քաղաքից ոչ հեռու: Իբրև ուսումնասիրեց երիտասարդ՝ Նիկողայոսն իր բարձրագույն կրթությունն ստանում է Նախ Նադերբերգի համալսարանում (1416թ.), ապա Պադուայի համալսարանում (1417-1424 թթ.), որտեղ ստանում է կանոնական իրավունքի և իրավաբանության դոկտորի աստիճան, վերջապես բարձրագույն կրթության նրա փնտրությունն ավարտվում է Քյոլնում՝ 1426 թ.: Քուզացին այս ընթացքում հարկապես հեղափոխվում է հին հունական փիլիսոփայությամբ և հայրաբանական երկերով, գրում, ընդօրինակում և ընթերցում լավագույն ձեռագրերը: Բազելի (1432) և Ֆլորենցիայի (1436-1437) ժողովներին իր ակտիվ մասնակցությամբ, որտեղ որոշվում էր կաթոլիկ եկեղեցու կառավարման ձևերի և նվիրապետության բարեկարգման հարցը, Քուզացին վերջնականապես գրավում է Նոմի պապի ուշադրությունը՝ դառնալով նրա մրերին համախոհներից մեկը, և ի վերջո 1448-1449 թթ. նա ստանում է Կաթոլիկ եկեղեցու կարդինալի բարձրագույն պարիսն ու տիրույթը: Քուզացին մահանում է Նոմում 1464թ. օգոստոսի 11-ին²:

Քուզացին, բացի դիալեկտիկ և նորալատինական իր դիրքորոշումից, կարևոր տեղ է զբաղեցնում նաև Արևելյան ուղղափառ աստվածաբանության և հայրաբանության խոր իմացությամբ և, որ ամենակարևորն է, արևմտյան դիալեկտիկ մրաժեղակերպի հեր համադրությամբ³: Քուզացու համար հարկապես կարևոր էր առաջին անմիջական

1 Նիկողայոս Քուզացու գաղափարների արդիականության և նվիրված հետևյալ ուսումնասիրությունը՝ J. Hopkins, "Nicholas of Cusa (1401-1464): First Modern Philosopher?", in *Midwest Studies in Philosophy*, vol. XXVI (2002): *Renaissance and Early Modern Philosophy*, էջ 13-29:

2 Քուզացու կյանքի և փիլիսոփայության մասին կարևոր մեղագրություններից մեկը շարունակում է մնալ Edmond Vansteenberghe-ի ուսումնասիրությունը՝ *Le Cardinal Nicolas de Cues, l'action, la pensée*, Paris, 1920: Քուզացու փիլիսոփայական-աստվածաբանական հայացքների մասին քիչ թե շատ ամբողջական մարքեթագիստական ցանկի համար տես J. Hopkins, *Supplementary Cusamus-Bibliography*, <http://jasper-hopkins.info/cusabibliography.pdf>:

3 Նոր կամ արդի փիլիսոփայության մեջ Նիկողայոս Քուզացու դերի ու նշանակության մասին տես R. Falckenberg, *Geschichte der neueren Philosophie von Nikolaus von Cues bis zur Gegenwart*, Leipzig, 1905, էջ

հանդիպումն Արևելյան Բյուզանդական քրիստոնյա աշխարհի հետ 1437 և 1438 թվականներին, երբ նա հարույժ առաքելությամբ Կրեյտում էր՝ Արևելյան Ուղղափառ Բյուզանդական և Կաթոլիկ Լատին Եկեղեցիների միջև հավարի միությունն իրականացնելու նպատակով: Նույն այստեղ էլ ծնվում է Քուզացու հիմնարար գաղափարներից մեկը՝ «համադրության հակադրության» (oppositorum coincidentia), որը նա հետագայում ավելի զարգացրեց իր De Docta ignorantia (Գիտելիքի սահմանափակության մասին), De Visione Dei (Աստվածարևոտության մասին), De Pace Fidei (Նավարի խաղաղության մասին) փիլիսոփայական-աստվածաբանական երկերում:

Նիկոլայոս Քուզացու փիլիսոփայական հայացքների այժմեականությունն ու արդիականությունն են վկայում եվրոպական և ամերիկյան բազմաթիվ գիտական ընկերություններ, որոնց հիմնական առաքելությունն է Քուզացու փիլիսոփայական երկերի հրապարակությունը և ուսումնասիրությունը: Դրանցից հարկապես նշանավոր է 1960 թ. Տրիերում (Գերմանիա) ստեղծված «Քուզանյան ընկերությունը» (Cusanus-Gesellschaft), որը 1961-ից մինչև այսօր 32 հարյուրով հրապարակել է Նիկոլայոս Քուզացու երկերի մեծ մասի լատիներեն քննական բնագիրը, ինչպես նաև Քուզացու և նրա փիլիսոփայության վերաբերյալ ուսումնասիրությունները⁴:

Նիկոլայոս Քուզացին այս փոքրածավալ փիլիսոփայական-աստվածաբանական պրամախոսությունը գրել է 1445 թվականից մի փոքր առաջ՝ ներշնչվելով իր հիմնարար երկից՝ De Docta ignorantia, և փորձելով այստեղ արտահայտված գաղափարները գրական մարչելի ձևով ամփոփել «Թաքնված Աստված» (De Deo abscondito) երկում: Վերջինս հայերեն թարգմանությամբ ներկայացվում է առաջին անգամ: Թարգմանությունը կարարել ենք լատիներեն բնագրից՝ օգտագործելով նաև եվրոպական հեղինակավոր գիտնականների և կենսագրողների իրականացրած թարգմանություններն ու հրապարակությունները⁵: Երկում առկա որոշ լատիներեն փիլիսոփայական-աստվածաբանական եզրերի հայերեն թարգմանությունը փոխառել ենք 1695 թվականին Տոմսում տպագրված լատիներեն-հայերեն բառարանից⁶:

Տ. ՇԱՆԵ ԱԲԵՂԱ ԱՆԱՆՅԱՆ

18-24:

4 Տե՛ս ընկերության պաշտոնական կայքը՝ <http://urts173.uni-trier.de>, նույն <http://www.cusanus-portal.de>:

5 Nicolai de Cusa Opera Omnia, vol. IV, Hamburg, Felix Meiner Verlag, 1959; Nicolai de Cusa Opera, Basiliae, 1565; “A Miscellany of Nicholas of Cusa”, tr. by J. Hopkins, The Arthur J. Banning Press, Minneapolis, 1994; “Nikolaus von Kues: Philosophisch-theologische Schriften, lateinisch-deutsch”, Band 1, Wien 1964, չջ 300-301; **Николай Кузанский**, Сочинения в двух томах, том 1, Академия наук СССР, изд. “Мысль”, Москва, 1979, 283-288:

6 Dictionarium Latino-Armenum, Super Sacram Scripturam et libros Divini Officii Ecclesia Armenae (Բառգիրք Լատինացոց և Տայոց ի վերայ Աստուածաշունչ գրոց և ժամականություն գրոց Տայոց եկեղեցոյն), Romae, MDCXCV (1695):

ԹԱՔՆՎԱԾ ԱՍՏԾՈՒ ՄԱՍԻՆ

Բանավեճ-երկխոսություն
Հեթանոս-անհավատի եւ քրիստոնյայի միջեւ

Անձավար. Տեսնում եմ, որ ջերմեռանդությունը եւ սրտաբուխ արցունքներով ու անկեղծ հեծեծանքներով ես ծնկել: Ո՞վ ես դու, ասա՛, խնդրում եմ:

Քրիստոնյա. Քրիստոնյա եմ:

Անձավար. Եւ ո՞ւմ ես պաշտում:

Քրիստոնյա. Աստծուն:

Անձավար. Ո՞վ է Աստված, որին պաշտում ես:

Քրիստոնյա. Ձգիտեմ:

Անձավար. Ինչպե՞ս կարելի է այդքան լրջորեն պաշտել մեկին, ում չես ճանաչում:

Քրիստոնյա. Պաշտում եմ նրան, ում չեմ ճանաչում:

Անձավար. Զարմանքով տեսնում եմ մի մարդու, որ այդքան նվիրված է մեկին, ում չի էլ ճանաչում:

Քրիստոնյա. Բայց ավելի զարմանալի է, երբ մարդ նվիրված է նրան, ում արդեն ճանաչում է:

Անձավար. Ինչո՞ւ:

Քրիստոնյա. Քանզի մարդ ավելի քիչ բան գիտի այն մասին, ինչն արդեն ճանաչում է, քան այն մասին, ինչը նրա համար գիտակցաբար անճանաչելի է (*scit ignorare*)⁷:

Անձավար. Պարզաբանի՛ր, խնդրում եմ:

Քրիստոնյա. Յուրաքանչյուր ոք, ով մտածում է, թե որեւէ բան գիտի (այնինչ ոչինչ էլ չի կարելի իմանալ), ինձ անմիտի մեկն է թվում:

Անձավար. Տեսնում եմ, որ խելքդ լրիվ թուցրել ես, որովհետեւ ասում ես, թե ոչինչ կարելի չէ իմանալ:

Քրիստոնյա. «Գիտելիք» կամ «իմացություն» ասելով հասկանում եմ ճշմար-

⁷ Այս երկխոսության մեջ Քուզացին նկատի է առնում, թե մարդկային իմացությունը ոչինչ չի կարող իմանալ: Նրա հիմնական փաստարկն այն է, որ արարածները, ավյալ դեպքում մարդկային սահմանափակ գիտությունը, չի կարող բացարձակ հստակությամբ ճանաչել իրերը, հեքեաբար՝ բացարձակ ճշմարտությունը: Միայն Աստված ունի սահմանափակ իրերի բնության մասին բացարձակ ճշգրիտ գիտելիք՝ ճանաչելով նաեւ իր իսկ անսահման բնությունը: Եւ չնայած մարդիկ գիտեն Աստծո գոյության մասին, այնուամենայնիվ, նրանք ո՛չ այս, ո՛չ նույնիսկ հանդերձալ կյանքում չեն կարող ճանաչել ու արարելահեղ Աստվածային բնությունը: Սույն երկուսն Քուզացին կրկնում է «De Docta Ignorantia» աշխատության մեջ արտահայտված միտքը. «գիտական անգիտությունն իրերն հիմք ունի այն փաստը, որ բացարձակ ճշգրիտ ճշմարտությունն անհասանելի է» (*De Docta Ignorantia*, I 2, 8-)

տուրթյան ընկալումը: Ինքն իրեն ինչ-որ բան իմացող համարելով՝ մարդ հավակնում է նաեւ ճշմարտության ընկալմանը:

Անձազաք. Ես էլ եմ այդպես կարծում:

Քրիստոնյա. Սակայն ինչպե՞ս կարող է ընկալելի դառնալ ճշմարտությունը, եթե ոչ ինքն իրենով, ինքնաբերաբար (*per se ipsam*): Այն ընկալելի չէ նաեւ այն դեպքում, եթե ընկալողը նախորդում է ընկալվող առարկային:

Անձազաք. Ես չեմ հասկանում, թե ինչպե՞ս կարող է ճշմարտությունն ընկալելի դառնալ ինքն իրենով (*per se ipsam*):

Քրիստոնյա. Կարծում ես, թե կարելի՞ է այն ընկալել այլ կերպ եւ այլ հասկացության մեջ (*sit et in alio*):

Անձազաք. Այո՛:

Քրիստոնյա. Ակնհայտորեն սխալվում ես: Ծճմարտությունից դուրս չկա ճշմարտություն, չըջադժից դուրս չկա չըջան, մարդկությունից դուրս չկա մարդ արարածը: Այդպես նաեւ ճշմարտությունից դուրս կամ որեւէ այլ հասկացություն մեջ առկա չէ ճշմարտությունը:

Անձազաք. Այդ դեպքում ինչպե՞ս կարող եմ իմանալ, թե ի՞նչ է մարդը, քա՜րը եւ մնացած այն ամենը, ինչը գիտեմ:

Քրիստոնյա. Դու դրանցից ոչ մեկի մասին էլ որեւէ բան չգիտես⁸, այլ միայն կարծում ես, թե գիտես (*sed te putas scire*): Արդ, եթե ես քեզ հարցնեմ իբր քեզ հայտնի իրերի էություն մասին, դու կհաստատես, որ չես կարող արտահայտել մարդու կամ քարի իրական էությունն ու բնույթը: Այն փաստը, որով դու գիտես, թե մարդը քար չէ, բխում է ոչ թե այն գիտելիքից, որով դու ճանաչում ես քարին եւ մարդուն եւ տարբերակում ես դրանք, այլ ավելի շուտ դեպքից (*ex accidenti*), գործառույթների ու տեսանելի ձևերի տարբերությունից, որին, երբ դու սկսում ես տարբերակել, տարբեր անուններ ես տալիս: Քանզի մեր մտավոր տարբերակման ժամանակ չարժուժն է տալիս անուններ:

Անձազաք. Ծճմարտությունը մե՞կն է, թե՞ մի քանիսը:

Քրիստոնյա. Բացարձակ միակ է: Քանզի գոյություն ունի միայն մեկ միակություն (*una unitas*), իսկ ճշմարտությունն էլ համընկնում է (*coincidit*) միակության հետ, եթե ճիշտ է, որ մեկ է միակությունը (*sit unam esse unitatem*): Հետեւաբար, ինչպես որ թվի մեջ չկա այլ բան, քան բացարձակ միակություն⁹, այդպես էլ բազմություն մեջ մեկ է ճշմարտությունը: Այսու, ով չի հասկանում մեկը, երբեք էլ չի հասկանա թիվը, եւ ով որ չի ընկալում ճշմարտության միակությունը, ոչինչ էլ չի կարող ճշմարտապես հասկանալ: Եւ չնայած որ կարծում

8 Stn նաեւ De Docta Ignorantia երկում արգահայրված միտքը. «Նախաբար, իրերի բուն էությունը, որը նաեւ ճշմարտությունն է, իր իսկության մեջ անհասանելի է» (I 3, 10:18-19):

9 Միակի ու միակության վերաբերյալ ավելի հստակ ու լուսաբանված մտքեր եմ առկա նաեւ De Docta Ignorantia երկում (I 5, 14:1-4; II 3, 105:14-16):

է, թե գիտի ճշմարտագիտ, կարող է նաեւ իրապես ավելի լավ ճանաչել իրերը, որոնք իր կարծիքով գիտի եւ ճանաչում է: Օրինակ, այն, ինչ տեսնում ես, կարելի է ավելի ճշմարտացիորեն տեսնել. չէ՞ որ ավելի սուր տեսողությունն ավելի ճշմարտացիորեն է տեսնում¹⁰: Հետեւաբար, ստացվում է, որ դու տեսնում ես առարկան ոչ այնպես, ինչպիսին այն է իրականում: Նույնն է պարագան նաեւ լսողական եւ այլ զգայարանների համար: Բայց այն ամենը, ինչ մարդիկ գիտեն (ոչ այն գիտելիքի շնորհիվ, որով կարելի է իմանալ ամեն բան), գիտեն ոչ թե ճշմարտություն, այլ ճշմարտությունից տարբեր մի ձեւով եւ ոչ ինքնաբերաբար: Արդ, անտրամաբանական վիճակում է նա, ով կարծում է, թե ինչ-որ բան գիտի ճշմարտություն, բայց իրականում առանց ճշմարիտ գիտություն է: Մի՞թե խելագար չեն համարի այն կույրին, որ, առանց գույները ճանաչելու, կկարծի, թե տարբերակում է դրանք:

Անձալափ. Այդ դեպքում, եթե ոչինչ կարելի չէ իմանալ, ո՞վ է իմաստունն ու գիտունը մարդկանց մեջ:

Քրիստոֆյան. Նա է իմաստուն, ով գիտի, որ ոչինչ էլ չգիտի: Եւ նա է պատվում ճշմարտությունը, ով գիտակցում է, որ առանց ճշմարտության չի կարող որեւէ բան ընկալել, գոյել, կենդանի մնալ կամ էլ հասկանալ որեւէ բան:

Անձալափ. Շատ հավանական է, որ ճշմարտության մեջ լինելու ցանկությունն է քեզ մղում երկրպագության¹¹:

Քրիստոֆյան. Ճիշտ այդպես: Քանզի ես պաշտում եմ Աստծուն, բայց ոչ այն Աստծուն, որին քո հեթանոսական պատկերացմամբ գիտություն ես վերագրում եւ աստված անվանում, այլ այն Աստծուն, ով անխախտելի ճշմարտություն է:

Անձալափ. Եղբայր, քեզ հիմա հարց եմ տալիս. դու պաշտում ես Աստծուն, ով ճշմարտություն է, մենք էլ նպատակ չունենք պաշտելու ճշմարիտ Աստծուն, ո՞րն է, ուրեմն, մեր (հեթանոսների) եւ ձեր (քրիստոնյաների) տարբերությունը:

Քրիստոֆյան. Տարբերությունները շատ են: Բայց դրանցից ամենամեծն ու ամենաէականն այն է, որ մենք պաշտում ենք ինքնին բացարձակ, անսահմանելի, հավիտենական ու անխախտ ճշմարտությունը, մինչդեռ դուք պաշտում եք ճշմարտությունը ոչ որպես ինքնին բացարձակի, այլ իբրեւ այնպիսի, ինչպիսին է նա իր գործերի մեջ: Դուք պաշտում եք ոչ թե բացարձակ միակին, այլ թվի ու բազմության մեջ միակին: Հետեւաբար, դուք սխալվում եք, այնինչ ճշմարտությունը, որ Աստված է, անհաղորդակցելի է:

Անձալափ. Եղբայր, խնդրում եմ, Աստծո մասին քո պատկերացումն ավելի՛ հստակեցրու: Ասա՛ ինձ. ի՞նչ գիտես այն Աստծո մասին, որին պաշտում ես:

10 Քուգաու մեթաֆորիկ մրաձեղակերպի մասին ավելի մանրամասն տես K. Harries, "The Infinite Sphere: Comments on the History of a Metaphor", Journal of the History of Philosophy 13 (January 1975), էջ 5-15:

11 Նմնր. Նովի. 3:21:

Քրիստոնյա․ Գիտեմ, որ այն, ինչ գիտեմ, Աստված չէ, եւ այն, ինչ ընկալում եմ, նման չէ Աստծուն, այլ Աստված անդրանցնում է դրանք։

ԸնՀաժադ․ Հետեւաբար, Աստված ոչինչ է։

Քրիստոնյա․ «Ոչինչ» չէ, որովհետեւ «ոչինչ»-ն ինքնին անուն ունի՝ «ոչինչ»։

ԸնՀաժադ․ Արդ, եթե «ոչինչ» չէ, ուրեմն ինչ-որ բան է։

Քրիստոնյա․ Ոչ էլ ոմն մեկն է, որովհետեւ ոմն մեկն ամեն բան չէ։ Եւ Աստծո պարագային չենք կարող ասել, թե Աստված ավելի շուտ ոմն մեկն է, քան ոչինչ։

ԸնՀաժադ․ Շատ տարօրինակ հայտարարություններ ես անում, թե Աստված, որին պաշտում ես, ո՛չ ոչինչ է, ո՛չ էլ ինչ-որ բան։ Այս տեսակետը որեւէ տրամաբանություն չի ենթարկվում։

Քրիստոնյա․ Աստված ավելին է, քան ոչինչն ու ինչը, որովհետեւ ոչինչը, նրան ենթարկվելով, դառնում է ինչ։ Այդպիսին է նրա ամենագործությունը։ Դրանով նա գերազանցում է բոլոր գոյերին ու չգոյերին, եւ նրան են ենթարկվում ե՛ւ գոյություն չունեցողները, ե՛ւ գոյություն ունեցողները։ Նրա կամքով է չգոյ դառնում գոյ, իսկ գոյն էլ՝ չգո, որը Նրան ենթակա իրերի մեջ է, որոնց նախորդում է նրա ամենագործությունը։ Հենց այս պատճառով չենք կարող ասել, թե Աստված այս է կամ այն, որովհետեւ ամեն բան Նրանից է։

ԸնՀաժադ․ Նա կարո՞ղ է անուն ստանալ։

Քրիստոնյա․ Անուն ստացողը փոքր է, իսկ Նա, ում մեծությունն անըմբռնելի է, մնում է անարտահայտելի։

ԸնՀաժադ․ Ուրեմն, Նա անարտահայտելի՞ է։

Քրիստոնյա․ Նա անարտահայտելի չէ, այլ միայն ամեն արտահայտելից վեր է՝ իբրեւ ցանկացած անվանակրի պատճառ։ Եւ ուրեմն, չի կարող պատահել, որ Նա, ով մնացած բոլորին անուն է տալիս, առանց անունի է։

ԸնՀաժադ․ Հետեւաբար, Նա ե՛ւ անարտահայտելի է, ե՛ւ արտահայտելի։

Քրիստոնյա․ Ո՛չ, ո՛չ եւ ո՛չ։ Աստված ոչ թե հակասությունների հիմքն է, այլ Պարզություն է, որն ամեն հաստատություն հիմքում է ընկած։ Արդ, չենք կարող ասել, որ Նա ե՛ւ արտահայտելի է, ե՛ւ անարտահայտելի։

ԸնՀաժադ․ Ի՞նչ կասես, ուրեմն, Նրա մասին։

Քրիստոնյա․ Այս պարագային նա ոչ կարող է անվանվել եւ ոչ էլ չանվանվել․ նա միաժամանակ ե՛ւ անուն ունի, ե՛ւ չունի։ Ոչ մի փոխլրացնող եւ փոխբացառող կամ էլ հակադրվող հասկացություն չի կարող ընդգրկել նրա անսահման մեծությունը։ Հետեւաբար, նա միակ Սկիզբն է, որը նախորդում է իր մասին եղած ցանկացած պատկերացման։

ԸնՀաժադ․ Հետեւաբար, գոյն էլ Աստծուն չի կարող համապատասխանել։

Քրիստոնյա․ Քո դատողությունը շատ ճիշտ է։

Անձավար. Հետեւաբար, Նա չգո է:

Քրիստոս. Աստծո պարագային «Նա ոչինչ է» եւ կամ «Նա ոչինչ է» ասելը ճիշտ է: Ավելին, Նա բոլոր գոյութիւնն ունեցող եւ գոյութիւնն չունեցող արարածներին Սկզբնաղբյուրն է:

Անձավար. Աստված բոլոր գո եւ չգո արարածների Սկզբնաղբյուրն է:

Քրիստոս. Ո՛չ:

Անձավար. Բայց դու հենց նոր ասացիր այդ մասին:

Քրիստոս. Այդ ասելով ճշմարտութիւնը խոսեցի, եւ հիմա էլ ճշմարիտ եմ ասում, երբ ժխտում եմ: Քանզի եթե կան գոյութեան ու չգոյութեան ինչ-ինչ սկիզբեր, ապա Աստված նախորդում է դրանց: Այնուամենայնիւ, չգոյութիւնն իր չգոյութեան համար սկիզբ չունի, այլ միայն՝ իր գոյութեան համար: Քանի որ չգոյութիւնը գոյելու համար կարիք ունի սկզբի: Այս իմաստով, ուրեմն, նա չգոյութեան Սկիզբն է, որովհետեւ առանց նրա չգոյութիւնը գոյութիւնն չէր ունենա:

Անձավար. Աստված ճշմարտութիւնն է:

Քրիստոս. Ո՛չ, նա ճշմարտութիւնից էլ առաջ է:

Անձավար. Իսկ արդյոք Նա տարբեր է ճշմարտութիւնից:

Քրիստոս. Ո՛չ, որովհետեւ տարբերութիւնը Նրան հասու է: Նա անհասանելի ու անսահման կերպով գերազանցում է այն ամենը, ինչը մենք ընկալում եւ անվանում ենք ճշմարտութիւն:

Անձավար. Իսկ դուք՝ քրիստոնյաներդ, Աստծուն «Աստված» չե՞ք անվանում:

Քրիստոս. Անվանում ենք:

Անձավար. Այդպիսով դուք մի՞թե չեք փորձում տարբերակել ճիշտն ու սխալը:

Քրիստոս. Ո՛չ առաջինը, ո՛չ երկրորդը եւ ո՛չ էլ երկուսը միաժամանակ: Մենք չենք փորձում «Աստված» անունը նրան տալով հաստատել ճշմարտութիւնը, ոչ էլ սխալ ենք համարում այն, որ Նրա անունն «Աստված» է: Եւ ոչ էլ նշում ենք, թե այդ հաստատումը ճիշտ է ու սխալ միաժամանակ: Քանզի Նրա պարզութիւնն անդրանցնում է ե՛ւ անունն ունեցող, ե՛ւ անանուն իրերին:

Անձավար. Ուրեմն ինչո՞ւ եք դուք՝ քրիստոնյաներդ, օգտագործում «Աստված» անունը Նրա համար, ում չեք ճանաչում:

Քրիստոս. Այդ անվան միջոցով Նրա կատարելութեանը նմանվելու նպատակով:

Անձավար. Բացատրի՛ր, խնդրում եմ:

Քրիստոս. «Աստված» անունը ծագում է θεωρէω բառից, որ նշանակում

է «տեսնել»¹²: Մեր տեսողության շրջագծի մեջ Աստված գույներն տեսագծին է նման: Ըստ էության, գույնն այլ կերպ անհնար է ըմբռնել, քան տեսողության մեջ, իսկ բոլոր գույներն ընկալելիության նպատակով, տեսողության կենտրոնն անգույն է: Հետեւաբար, գույնի շրջագծում տեսողությունը բացակա է, քանզի տեսողությունն անգույն է: Ըստ այսմ, գույնի շրջագծի հետ համեմատած՝ տեսողությունն ավելի շուտ ոչինչ է, քան ինչ: Չէ՞ որ գույնի շրջագծը դրանից դուրս ոչ մի գոյության (esse) չի պատկանում՝ հաստատելով, որ գոյը գոյություն ունի միայն իր շրջագծի սահմաններում, որտեղ այլեւս անհասանելի է տեսողությունը: Հետեւաբար, տեսողությունը (visus), իբրեւ անգույն, գույնի շրջագծից ներս անանում է, որովհետեւ այլեւս ոչ մի գույն նրան չի համապատասխանում: Այնուամենայնիվ, տեսողությունը, իր տարբերակման շնորհիվ (per discretionem), գույներին անուններ է տալիս: Գույնի ոլորտում տեսողությունից է կախված յուրաքանչյուր անվանակոչություն, իսկ տեսողության անունը, որից ծագում են բոլոր անունները, դառնում է ավելի շուտ ոչինչ, քան ինչ: Ահա եւ Աստված էլ բոլոր իրերին վերաբերվում է այնպես, ինչպես տեսողությունը՝ տեսանելի իրերին:

Անհավատ. ինձ դուր են գալիս քո խոսքերը: Եւ ես չատ լավ հասկացա, որ՝ ա. արարածների ոլորտում անկարելի է գտնել Աստծուն ու Նրա անունը.

բ. Աստված անհասանելի է ցանկացած դատողության համար՝ չենթարկվելով «ինչ»-ի հաստատմանն ու սահմանմանը: Քանզի, չունենալով արարածի հատկություններ, նա չի պարունակվում արարածների ոլորտում: Ավելին, բաղկացյալների ոլորտում անհնար է գտնել անբաղկացյալին: Արդ, անվանակոչված բոլոր անունները բաղկացյալներ են: Իսկ վերջինս էլ ոչ թե ծագում է ինքն իրենից (ex se) , այլ նրանից, որ նախորդում է բոլոր բաղկացյալներին: Եւ չնայած որ թե՛ բաղկացյալները եւ թե՛ բաղկացյալների ոլորտն իրենց գոյությամբ պարտական են անբաղկացյալին, այնուամենայնիվ, անբաղկացյալը, իբրեւ ոչ բաղկացյալ, անճանաչելի է մնում բաղկացյալների ոլորտում:

Արդ, թող Աստված, որ ծածկված է աշխարհիս բոլոր իմաստունների աչքերից, օրհնյալ լինի հավիտյանս:

12 Sicut inquit De Quarendo Deum I 19. «Թե՛ս բառը ծագում է Թեաթեա բայից, որ նշանակում է տեսնել կամ ըմբռնել»:

ՊԱՏՏԱՆԱԲԱՆԱԴԱՐԱՆԻ ԴԿԱՆ

ԱՎԵՏԻՍ ՆԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՅ ԽՈՐՆՈՒՐԴԸ

Նայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին և համայն հայ ժողովուրդը, ինչպես Մայր Նայրենիքում, այնպես էլ Սփյուռքում ամեն փառի համագգային մեծ հանդիսությամբ նշում են Սրբոց Վարդանանց խորհրդանշական փոքր՝ որպես հայրենապաշտության, աստվածապաշտության և հայ քրիստոնեական ոգու պարմական հաղթանակի փուն:

Պարսկական գերիշխանության դեմ խղճի ազատության, ազգային ինքնությունության և հայրենի հողի փրկության համար ծավալված Վարդանանց պատերազմն իր նշանակությամբ իրապես բացառիկ է հայոց ազատամարտերի պատմության մեջ, քանի որ հայոց զենքը, հավաքը, ոգին և միությունը միավորվել են, սրբացվել և դարձել Նայրենիքի, Ազգի և կրոնի համար մղված պայքարի խորհրդանիշ:

Վարդանանք պատմության մեջ միայն որպես աննկուն հավասարի, անմար հայրենասիրության վեհ գաղափարների նկարմամբ անսպառ նվիրում ու օրինակելի հերոսողականություն ունեցող հերոսներ:

Ժամանակը ոչ միայն չի մթազնել, այլ ընդհակառակը, ավելի վեհացրել ու արժևորել է նրանց պայծառ հիշարարը սերունդների հիշողության մեջ և, ժամանակին ժողովրդին մղելով հերոսության, մարմանիչ «իմացեալ մահով անմահանալու ճամբան» (Գ. Նժդեհ):

Նայ Առաքելական Ս. Եկեղեցին սրբացրեց Նայրենիքի և Նայ Եկեղեցու համար նահապարակված Ավարայրի 1036 հերոսների (այդ թվում 9 նախարար, 740 հոգի անագարների դասից և 287 հոգի ազատների դասից) խնկելի հիշարարը, որոնց թվում էին, ըստ Եղիշեի, Մամիկոնյան ցեղից Քաջ Վարդանը՝ 133 մարդով, Խոռխոռունյաց ցեղից Կորովի Խորենը՝ 19 մարդով, Պալունյաց ցեղից Արի Արարիկը՝ 57 մարդով, Գնթունյաց ցեղից Զարմանալի Տաճարը՝ 19 մարդով, Դիմաքսյան ցեղից Իմաստուն Նմայակը՝ 22 մարդով, Քաջբերունյաց ցեղից Նրաշակերտ Ներսեսը՝ 7 մարդով, Գնունյաց ցեղից Մանուկ Վահանը՝ 3 մարդով, Ընծայնոց ցեղից Արդար Արսենը՝ 7 մարդով, Սրվանձպյանց ցեղից Նառաջադեմ Գարեգինը՝ 2 հարազատներով և 18 մարդով, ինչպես նաև Ղևոնդյան սրբակրոն հոգևորականները, որոնք ըստ Ներսես Շնորհալու շարականի «վարդա-

գոյն արեամբ խրեանց պսակեցին գեկեղեցի»։ Եկեղեցին հաբուկ քոն սահմանեց, որը լայն տարածում գտավ ժողովրդի մեջ և ձեռք բերեց պաշտամունքային նշանակություն։

Ե. դարի ազատագրական շարժումների և մասնավորապես Վարդանանց պատերազմի խնդրի վերաբերյալ խոսվել և գրվել է ավելի քան 1500 տարի։ Այդ առիթով տարբեր ժամանակներում ստեղծվել է բավականին սրվար գրականություն և ստեղծվել են տարբեր, երբեմն նաև իրարամերժ գնահատականներ։ Սակայն Վարդանանց հիմնախնդիրը մեր պատմության այն իրադարձություններից է, որն անսպառ է և որին վիճակված է անվերջ վերադարձ։

Եւ այդ ամենը պարահական չէ, քանի որ Վարդանանց ազատագրական պատերազմի ոգեկոչումն իր մեջ կրում է հայ ժողովրդի ազատագրական ոգու անմահության խորհուրդը, որովհետև պայքարի ոժարին դրված էր Տայ Ազգի և Տայ Եկեղեցու պաշտպանության գոյամարտը։

Այո՛, շեշտը դրված է եղել հավաքի վրա, և Վարդանանք էլ գերազանցապես ներկայացված են եղել որպես քրիստոնեական հավաքի զինվորներ ու նահապետներ։

Վարդանանց համար հայրենասիրությունը սնապարծություն չէր, այլ պարասխանաբարություն՝ հայրենի երկրի և եկեղեցու հանդեպ։ Ուստի, հայրենի երկիրն ու եկեղեցին պետք է հանդես գային անբաղկատելիորեն, ինչպես մարմին ու հոգի։

Վարդանանք, որպես նախնիների փառքի ժառանգորդներ, քաջ գիպակցում էին այն մեծ պարասխանաբարությունը, որ նրանք կրում էին ապագա սերունդների առջև։ Նրանք հայոց ազատաբուն ոգին և իրենց բազկի գորությունը արյամբ և արդյամբ ծառայեցին հայրենիքի և քրիստոնեական հավաքի ազատությունն անաղարտ պահելու գաղափարին՝ քաջ գիպակցելով, որ «մահ ոչ իմացեալ մահ է, մահ իմացեալ անմահություն է։ Որ գմահ ոչ գիպե՝ երկնչի ի մահուանէ, իսկ որ գիպե՝ գմահ, ո՛չ երկնչի ի նմանէ»։

Տայագեւորների ճնշող մեծամասնությունը Վարդանանց պատերազմը համարել է ճիշտ, տեղին և ժամանակին կարաբարած պարմական իրադարձություն և, դարապարտելով Վասակին, իրավացիորեն մեծարել են Վարդանին, նրան տվել «հերոս», «քաջ» և «կարմիր» անունները։

Սակայն պարմաբաններից ոմանք առավել նպարակահարմար են համարել Վասակ մարգապանի քաղաքական իմաստությունը, քան Վարդան սպարապետի անձնագոհ հայրենասիրությունը։

Յավոք սրտի, այսօր էլ ոչ շար հաճախ, բայց հրապարակվում են օտարամուտ սնուցում ունեցող աշխարություններ, որոնց հեղինակներն օգտվելով շահութաբեր կերակրականներից և, սեփական ժողովրդի պարմության վիճահարույց հարցերը դիպարկելով միայն կեղծ անաշատության, ապագային և նույնիսկ թշնամական տեսանկյունից, հանիրավի փորձեր են կարաբարում Վարդանանց պատերազմը և Տայ Եկեղեցու խաղացած դերը մեկնաբանել ծուռ և ծայրահեղ հայեցակարգով և, միակողմանիորեն աղավաղելով իրական պարմությունը, Վարդանանց դեպքերը փորձում են ներկայացնել որպես խղճուկ ու ողորմելի մի շարժում։

Այդպիսիներին միայն կարելի է հիշեցնել այն խրատական միտքը, որ աշխարհում

Ավարայրը Նայասարանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու օգնությամբ հայոց ազգային ոգու անկախության ապահովումն էր ևս հայ ժողովրդի ազատասեր ոգու պարզամը հեղափոխական սերունդներին, բանգի այդ ամենը գաղափարախոսություն էր, մտածողություն և գիտակցություն: Վ. Մամիկոնյանը հերոսական մահով կանխադեսելի պարսությունը վերածեց ոգու հաղթանակի: Նայ հերոսական Ոգին նահապետակեց՝ սերունդներին փոխանցելով սուրբ նահապետների Ոգին: Նապեղանական է Եղիշեի այն օրինակը, որ երբ ճակատամարտն ավարտվեց, պարսից զորահրամանատար Մ. Նիսավուրդը մի քայլ մտածումների մեջ ընկավ և, նայելով դիակներով լի դաշտին, խորհեց, թե ի՞նչ շահեց նա արդյոք և ի՞նչ կորցրեց: Ընկալ է. ֆիզիկական հաղթանակը թվում էր թե նրա կողմն էր, բայց բարոյապես պարսից զորավարը փազնապետ էր զգում:

Ավարայրն ըստ էության, նաև, հայոց ազգային ինքնության պահպանման սրբազան խորհրդանիշն է, բանի որ հայ ժողովրդի համար քրիստոնեությունը եղել է ոչ միայն կրոն, այլև ազգային գոյության միջոց:

Նրա խորքում է թաքնված մեր ժողովրդի գոյատևման մեծ խորհուրդը, որը համազգային մեծ վերանգների պահերին ճիշտ ըմբռնել, վերաբժարվել ու բոլորքով են հեղափոխականների հայ ազգային գործիչները:

Բացի այդ, Ավարայրը դարձավ հայ ժողովրդի ոգեշնչման, ազգային հպարտության, պայքարի և հաղթանակների, իսկ Վարդան Մամիկոնյանը ոչ թե մահվան, այլ կյանքի խորհրդանիշ:

Նայ ժողովուրդն իր փորձության ժամերին միշտ հեղափոխական էր: Ավարայրի ճակատամարտին իբրև ազատասեր մարտունակների զգալի մասնակցությամբ իրականացված մեծ գործերում, խանդավառելի և պայքարի են կոչել հեղափոխական սերունդներին՝ դառնալով կենսաբանական հիշողություն:

Ներառված 15 դարերի ընթացքում հայ ժողովուրդն իր ֆիզիկական գոյության պահպանման համար բազմաթիվ հերոսամարտեր մղեց, որոնք միշտ իմաստավորվեցին Ավարայրի խորհրդով և օրինակով: Այն շարունակվեց մեր պարսության բոլոր ժամանակներում և արքայազնից Ջեյթունի, Սասունի, Վանի, Մուսա լեռան, Սարգարապարի, Բաշ-Ապարանի հերոսամարտերում և Արցախյան գոյապայքարում:

Սարգարապարի հերոսամարտի նախօրյակին Երևանյան զորամասի հրամանատար գեներալ Մովսես Սիլիկյանը հայ ժողովրդին ուղղված իր կոչում հիշելով Ավարայրի պարզամտությունը, նշում էր. «Նայոհներ, հիշեցեք Ե. դարի փառաբանական փոխանակ, որոնք ոգեշնչեցին իրենց ամուսիններին դեպի Մեծ Գործը անմահ Վարդանի կոթիկների ժամանակ. հեղափոխեց նրանց օրինակներին, եթե չէր ուզում, որ Ձեր պարսիկ ուրախություն, իրախոսեցեք նրանց և արհամարհեցեք այն վախկոտներին...»:

Մեր ժողովուրդն Ավարայրով մշտապես վերանորոգեց իր վստահությունը՝ հայրենասիրությունը: Արդյունքում ծնվեցին նոր Վարդաններ և բարեպաշտ ու պանծալի նոր հոգևորականներ, որոնք քաջության և անվեհեր հայրենասիրության նոր

Էջեր արձանագրեցին և պայքարեցին հայ ժողովրդի և Նայ Եկեղեցու ազատության ու անկախության համար:

Ավարայրն ապահովեց Նայ Եկեղեցու անկախությունը, հարաբերությունը և ինքնադիպությունը, իսկ Նայոց եկեղեցին դարձավ հոգևոր ազատության ու անկախության պահապանը:

Վարդանանց Կոնի առիթով առավել իմաստավորվում և առավել անբակբալիանում են Նայոց պեպրականության և Նայոց Նայրապետության գաղափարների գուցակցումը և միասնությունը, որովհետև Ավարայրի ճակատամարտը Կոնի ունեցավ «վասն հավաքոյ և վասն հայրենեաց» նշանաբանով և այն հոգևոր առաջնորդող ուժ հանդիսացավ հետագա դարերի ընթացքում:

Ավարայրը Կոնի է նաև ժամանակի աշխարհաբաղաբական մարտահրավերներին դիմակայելու մշտաբերուն գործություն և ավյուն, քանի որ Ավարայրը շարունակվում է նաև այսօր: Աշխարհաբաղաբական սրբնության փոփոխությունների մերօրյա ժամանակներում, երբ կազմակերպված փորձ է կատարվում ձեռախեղելու հայի հնամենի հոգևոր-մարդաբանական Կոնի, փորձելով նրան դարձնել աշխարհաբաղաբացի, որը ո՛չ ազգ է ճանաչում, ո՛չ Նայրենիք և ո՛չ էլ թշնամի, երբ ազգն իբրև մարմին և հոգի փռվում է, մասնավորվում և քայքայվում անդիմության մեջ, ազգային բարոյահոգեբանական նկարագրի համապարկերում չափազանց կարևորվում է Ավարայրի գոյամարտի վերլուծությունը: Եթե Ե. դ. միայն կրոնաբաղաբական հալածանքն էր Նազկերպի կողմից, ապա այսօր այն դրսից ֆինանսավորվող քաղաքական անկայունության, բազմակուսակցականության գոյության, ընկերային անհավաստաբանության, գեղեցիկ և սեռական հավաստաբանությունների և աղանդավորության անձեռնմխելիության մթնոլորտ սերմանող հարձակումներն են մեր իսկ հայրենի հողում: Ներկաբար, այսօր նույնպես հրապարակ է Վարդանանց ոգին և նրանց օրհնությունը:

Ավարայրը և Վարդանանք իրենց ամբողջ վեհությամբ Ե. դարից վեր են հառնում, հասնում մինչև մեր օրերը, իսկ նրանց ավելի քան 1500-ամյա անմահությունը թարմացնում և գորացնում է ճշմարիտ հայի հոգին, այն լցնում նոր հույսերով, լավատրությամբ և խանդավառում հայրենասիրության ու ազատասիրության ոգով:

ՆՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՏԻ ԵՐԿԵՐՈՒՄ

Գարեգին Նժդեհի գրական ժառանգությունն ուսումնասիրելիս անմիջապես աչքի է զարնում մայրենի լեզուի՝ հեղինակի քաջիմացությունը՝ ոչ միայն ժամանակի արեւելահայերենի, այլև գրաբարի ու արեւմտահայերենի, բառային ճոխությունը, գրելու իրօրինակ ոճը, բառապաշարի բոլոր շերտերին դիմելու սկզբունքը: Տարկ է յիշարարել, որ նա հայեցի կրթություն ստացել է միայն իր ծննդավայր Կզնուր գիւղի ծխական դպրոցում, ապա սովորել է Թիֆլիսի ռուսական գիմնազիայում, Պետերբուրգի համալսարանի իրաւաբանական բաժնում (նոյնպէս՝ ռուսերէն) եւ ապա Սօֆիայի ռազմական սպայական ուսումնարանում՝ բուլղարերէն: Լինելով զինուորական՝ նրա գիտակցական կեանքի մի հատուածը՝ մօտ ութ տարի, անցել է ռազմադաշտերում, մեկ այլ հատուածը՝ տասնհինգ տարի, բանտերում՝ որպէս յեղափոխական ու հասարակական գործիչ: Ուրեմն՝ նրա լեզուի հարստութիւնը բնատուր նաեւ բանասիրական գերօժտածութեան, ինքնագարգացման արդիւնք է, եւ ապա պայմանաւորուած է մայրենի հայերենի ու հայրենասիրութեան փոխկապակցութեամբ: «Ինքնակենսագրութիւն» յուշագրութիւնից տեղեկանում ենք, որ 1921 թ. կեսերին, Տայաստանից հեռանալիս, իր հետ է վերցնում Արաքսի ափին խփում վագրի մորթին, «...Սիւնեաց Դրօշակը, ... եւ մի հին Տայկազեան բառարան - իմ միակ միւսթարիչը տարագրանքի մէջ»¹: Ինչպէս ցոյց կտան տոյն յօդուածում բերուելիք փաստերը, նա հիմնովին ուսումնասիրել է այդ բառարանը եւ իր երկերը շարադրելիս մշտապէս դիմել նրանում մատուցուած բառազանձին: Նժդեհի ստեղծագործութիւններում, ինչ ժանրի էլ պարկանելիս լինեն, հնաբանութիւններն աչքի են զարնում: Նկարի ունենք մասնատրարպէս այն բառերն ու բառային տարբերակները, որոնք սկսած արդէն Ստ. Մալխասեանցի «Տայերէն բացատրական բառարան»-ից (1944-1945 թթ.), համարուում են հնացած՝ ունենալով համապատասխան նշան՝ շրջանագիծ կէտով, իսկ յետագայ հայերէնի այլեւայլ կարգի բառարաններում «հնգ.» (հնացած) ռճական նշումը: Կքննուեն նաեւ գրաբարից ժառանգած, բայց այժմ անգործածական քերականական տարրերը:

1. Բառեր: Գարեգին Նժդեհը հնաբանութիւնների է դիմում սկզբունքօրէն՝ հետամտւոր ազգի բոլոր սերունդների յաջորդափոխութեան անխզելի կապին իր բոլոր դրսեւորումներով՝ պարմական, աշխարհագրական, բնախօսական, հոգեբանական, մշակութային եւ, ինչ խօսք, լեզուական: Դրանք մեզ համար են հնաբանութիւններ, քանի որ ներկայումս կան չեն գործածուում, կան հագուադէպ են գործածուում, բայց ոչ Նժդեհի, որ համարում է նոյնքան պահանջուող, որքան իր ժամանակի այլ կարգի բառերը: Նա գործնականում

¹ Գարեգին Նժդեհ, Տարբերք, Երեւան, 2006, էջ 432: Այսուհետեւ այս գրքի յղումները՝ շարադրանքի մէջ:

ներկայացնում է ժամանակների շարունակական լինելը լեզուական առումով, համընդգրկուն բնոյթը: Խնդրոյ առարկայ հարցի հետ կապուած հարկ կլինի կանգ առնել հետեւեալ իրողութիւնների վրայ:

ա. Նոյնանիշ բառերի առկայութեան դէպքում նախապատրութիւնը պրոտում է հնացածի, յաճախ մոռացուածի գործածութեանը: Ինչպէս. անուղղելի - անուղղայ: «Մեր ժողովուրդը **անուղղայ** է իր անվտոյութեան մեջ...» (55): Անգոր - ապագոր. «Նայաստանը չի կարող աւագահիմն **ապագոր** եւ դժբախտ լինել» (113): Աղբ, ցեխ - գոնեհ. «Սրբութեան բարձունքներից մինչեւ գոյութեան **գոնեհ** - ահա՛ ուղիների այն աշխարհը, ուր դեգերում է մարդկային ոգին» (364): Եւ կամ յետեւեալ օրինակներում: Մենամարտ, մրցութիւն - գուպար. «...մի մասերեւոյթն է ահարկու **գուպարի**... ազգայնական եւ հակազգային փարբերի...» (189): Անպատուել, վիրատուել - թշնամանել. «...այսօր Գարիբալդիի դէմ սպգարանող ու **թշնամանող**, երբ նա լքած է Նէապոլը» (281): Նկոնութիւն, պարտութիւն - կորանք. «Շատ բան խնայուած կլինէր հայութեան - փառապանք, արիւննէր, **կորանք**, եթէ...» (340): Կուրակել - կուրել. «...ժողովուրդ, որ նիւթական բարիքներ **կուրել** եւ ամբարել գիլել ...» (56): Յանկարծակի, անսպասելի - յեղակարծ. «Ահա՛ հասաւ գոծկանը... ով է այդ եղերականը եւ ինչ է խորհրդանշում նրա երեսունը **յեղակարծ**» (341): Այսպէս՝ յիշեալ մօտեցմանը համապարասխանող միւս դէպքերում: Այժմ նման բառազոյգերի մի շարք. ծոյլ - յոյլ (7), մեծաբանել, ճոռոմաբանել - ճառարել (103), նախանձ - մախանք (404), կեղծաւոր, բամբաստող - շոգմոգ (183), պարծենալ, հպարտանալ - սոնքալ (399), չնչին, խղճուկ - փանաքի (634), թուլանալ, անգորանալ - փանաքիանալ (512), քմանք - քծինք (279), մարշալ - մարաջախար (383):

Գործածուել են նաեւ հնացած յոլովական ու խոնարհական բառաձեւեր՝ ազինք, առեց, փոխանակ՝ ցեղեր, առաւ. «...ազգեր եւ **ազինք** մարքով կը ծնրադրեն ու կը խոկան մի նուիրական հողաթմբի առջեւ» (144): «Եւսկորով երգեց իր «Նայեր»-ը եւ իր երգը թեւ **առեց**, թռաւ...» (592):

Ասուածը վերաբերում է նաեւ կայուն բառակապակցութիւններին, որոնցից շատ յաճախ դարձեալ նախընտրուած է հինը կամ գրաբարեանը: Մի խօսքով - ի մի բան. «...**ի մի բան**՝ բիրապարկիի հոգեկան ոյժերդ» (592): Վեճ ու կռիւ, փութութիւն - կազ ու կռիւ. «...աստ եւ անդ **կազ ու կռիւ** կը սերմանէ...» (383):

Նախընտրած բառերի մի մասը ոչ միայն հնացած է, այլեւ ընդհանրապէս հազուադէպ, երբեմն խիստ հազուադէպ գործածութիւն ունի: Բայց Նժդեհը դրանք հրապարակ է բերում՝ անցեալի հետ եւս մի կապ ունենալու համար: Այդպիսիք են՝ անարգ - անարգու, անհետանալ - անհետել, սաստիկ զայրոյթ - զայրուցք, թարերաբեմ, թարբոն - թարբ, խորհրդատու - խորհրդօրէն. «...**անարգու** արարքների մասին...» (177). «...ելել են նուաճելու... անապարդ, այնպէս, որ դա **անհետի**... իրենց երկրի քարտէսէն» (528). «...եւ փառապանքի **զայրուցքի** մէջ յաճախ աղաղակեց...» (590). «Առաւելապէս Ամերիկան է այդ պայքարի **թարբը**» (186). «Աստիճան **խորհրդօրէն** ու փութութիւն ինչ են փսփսում...»²:

բ. Ննացած բառերի դիմելու երկրորդ շարժառիթն այն է, որ ժամանակակից լեզուն դրանց նոյնանիշները կամ ընդհանրապէս չունի, կամ սակաւ դէպքերում ունի կայուն բա-

² Գալսեօյի Նժդեհ, Գրական երկեր, Երևան, 2003, էջ 13:

ռականացությունների փեսքով: Ուստի առանկ էս այդպիսի բառերը կրկին պէքը է գործածել եւ հարստացնել խօսքը: Դիւցնել (կրծքով կերակրել, ծիծ փայլ). «Մտածումս սիրաշար մօր պէս կը դիւցնէ ազգային հպարտութեան իմ զգացումը» (163): Բառը գործածուած է փոխաբերաբար՝ «նիւթեր, փաստեր փայլ» իմաստով: Նրաժարիմը (հրաժարուելու, մերժելու սկզբունք). Վերցունելով գրաբարի խոնարհական ձեւից՝ գործածուել է գոյականաբար դարձեալ բայական « հաւաքամբ» բառի համաբանութեամբ: «Բոլշեւիկը իր **հրաժարիմըն** ունի...» (516): Մերագնեայ (մեր ազգին, ցեղին պատրկանող, մեր ցեղի). «**Մերագնեայ** ներքին ամէն մի հակառակորդ անձանօք մի եղբայր է, որին հոգէփոխելու պարտականութիւն ունինք» (155): Ոգէխառնուիլ (հոգով միմեանց հետ կապուիլ). «...կոգէկոյցն հայ զինուորին ու զօրավարին... **կ'ոգէխառնուիմ** նրանց հետ...» (163): Յվերջ (մինչեւ վերջ). «Ես երկար բաղձացի եւ գուցէ **ցվերջ** պիտի բաղձամ...»³: Աստուածապարզ (Աստծով զարդարուած, փառաւորուած, սրբազան). «...իր (Ահարօնեանի) խօսքը Նայաստանի **Աստուածապարզ** բնութեան թախմութիւնն ունի» (15):

գ. Այս կէտն առնչութիւն ունի բազմիմաստութեան հետ: Նանդիպում են այնպիսի բազմիմաստ բառեր, որոնց որոշ իմաստներ Ի. դարի առաջին կէսին գործածութիւնից դուրս գալու ճանապարհին էին, իսկ մեր օրերում արդէն մոռացուած են: Այդպիսի, եթէ կարելի է կոչել, ակամա հնարանութիւնները քանակով այնքան շատ են, որ մեզ համար ոճական արժէք են ձեռք բերել: Ահա համապարասիւսան օրինակներ: Նանդիպում ենք անցք բառի հետեւեալ իմաստներին. 1.անց կենալը, անցում: 2.Դէպք, պարագայ: Ինչպէս. «Պարսից կառաւարտիւնը... Արաքսի հայկական ափում կուրակուած բազմութիւնից յանկարծակիի եկած՝ կարգադրեց դադարեցնել գաղթականութեան **անցքը**»⁴: «Ինչու պայքարեց Լեւոնահայաստանը» յուշագրութիւնից բերուած այս հատուածում անցք բառը գործածուած է /1./ իմաստով, հետեւեալ մէջբերումներում՝ /2./ իմաստով. «...**անցքերն** եկան հաստատուելու, թէ... քանդուած են հոգով» (209). «...կան քաղաքական **անցքերի** այնպիսի ծախող դասաւորումներ...» (288): Ներկայումս «անցք» բառի ամենագործածական իմաստն է՝ «ծակ» ու նմանողութեամբ եւս մի քանի իմաստ. 2. ասեղի անցք: 3. ելքի համար փող:

«Արուեստ» բառի հնացած առաջին իմաստն է՝ արհեստ: Ամանցելով սրանից՝ Նժդեհը գործածում է արուեստագիտութիւն՝ արհեստների, փէխնիկական մասնագիտութիւնների փիրապետում, իմացութիւն, ինչպէս նաեւ՝ էլեկտրօարուեստագիտութիւն, արուեստագիտաբար (փէխնիկապէս արհեստներին վերաբերող մասնագիտութիւնների իմացութեամբ), արուեստական (փէխնիկական) եւ նման կազմութեամբ մի քանի այլ բառեր: «**Արուեստագիտութեան, ...էլեկտրօարուեստագիտութեան** արագ եւ հրաշագործ յառաջադիմութեան մեր օրերում...» (130). «...որդիները ասելով դարձնէին Նայաստանը պաշտպանող **արուեստական** ամբողջութիւնները» (125). «...ցեղամիջեան պայքարում չկորցնելու համար պէքը է սպառազինել հոգեբանօրէն եւ **արուեստագիտաբար**...» (131): Բառնալ (վերացնել, ոչնչացնել) բայի հիման վրա կազմուած՝ գործածուած է բարձում գոյականը. (1. Վերացում, ոչնչացում: 2. Բռնուել բարձելը, բռնում). «Յասերը վերացնելու համար՝ հիւանդութիւնը պարճառներ են, որ պէքը է **բառնալ**» (138). «...նպաստում է... չարութեան, եսականութեան **բարձու-**

3 Գարեգին Նժդեհ, Անպիպ բանաստեղծութիւնների ժողովածու. «Տխաթափում», թ. 67:

4 «Նայրենիք» ամսագիր, թիւ 8, 1923:

մին...» (609): Ներկայումս բարձում գոյականի առաջին (վերացում) իմաստը հնացած է, գործածում է երկրորդ (բեռնում) իմաստը: Բնատրոսին բառը հանդիպում է մի իմաստով, որն այժմ արտայայտություն է բնոյթ բառով: Ինչպես. «Դեպքերը Ղափանում աստիճանաբար զարգանում ու խիստ վրանգալից **բնատրոսին** են սրանում...»⁵. «...կռիներին... ծրագրում լուրջ **բնատրոսին** փալ անկարելի է»⁶: Ընկալում ենք՝ վրանգալից բնոյթ, լուրջ բնոյթ՝ «բնատրոսությունը» թողնելով հոգեբանության ոլորտին: Դալար գոյականական բառը հանդիպում է իր նախնական՝ խոտ, սեզ իմաստով: «Զգո՛յձ... **Դալարների** փակ յաճախ մահաթյուն օձ է թաքնում լինում» (1927 թ.) (99): Այժմեան փարածում իմաստը ածականային է՝ 1. մարդաշ, ոչ թօշմած: 2. ճկուն: «Տղա» բառի երեխա, մանուկ իմաստից կազմում գործածում են փոխաբար, փոխամիպ, փոխյութին, այն է՝ երեխայաբար (մանկօրէն), երեխայամիպ, մանկամիպ, երեխայաթին, մանկամիպություն: «Ժողովրդի մի մասի անունից հայտնել միսին՝ հակառակորդին եւ **փոխաբար** ժխտել նրա գոյութեան իրատւոյնը...» (1929 թ.) (69). «...լեռնականի ոգուն անծանօթ մի **փոխաբար** պելտի գլխատրութեամբ կը մըրէր Սիւնիք...»⁷. «...բոլշեվիկների ձախ **փոխյութինը**, որի երեսից այնքան փութեց հայ ժողովուրդը»⁸: 1923 թ. Նժդեհը գործածել է մարգաղաշ բառը՝ 1. պոլիգոն: 2. հրաձգարան: 3. զանազան զենքերի փորձարկման ընդարձակ դաշտ իմաստներով: 1960-ական թուականների վերջից այն առնչություն է միայն սպորտի հետ՝ նշանակելով մարզական վարժանքների եւ մրցումների դաշտ: «Թշնամիները - դեռ **մարգաղաշություն** նա ներշնչում է իր գործին...» (43): «Կարողանալ իշխել հոգիների վրա, ...առանց որին զօրանոցն ու **մարգաղաշոր** հաղթանակներ սպրդեցնելու կարողությունից շատ են հեռու»⁹:

2. Բառային փարբերակներ: Հանրայայտ է, որ ժամանակի ընթացքում բառերի հնչյունակազմերը փոփոխություններ են կրում՝ ենթարկվում են հնչյունափոփոխության, փոփոխություն է ուղղագրությունը, հնչյուններ են աւելանում կամ պակասում, մի հնչյուն փոխարինում է ուրիշով: Նշում է բոլոր իրողությունների հետ առնչությունը բառային փարբերակներ գտնում ենք ուսումնասիրուող սրեղծագործություններում: Քանի որ խրաքանչիւր ժամանակի հարազատ է բառի իր ձեւը, իր հնչյունակազմը, ուստի նախընթաց փարբերակները հնանում են եւ դուրս գալիս գործածությունից: Գ. Նժդեհը բառային փարբերակներին միախառն է դիմում՝ մերթ գործածելով իր ժամանակի, մերթ հնացածներ՝ հաւատարիմ իր սկզբունքին՝ չրնդհարելու սերունդների լեզուական պարմական ուղին: Կանգ առնենք մեզ համար արդէն հնաբանություն դարձած բառային փարբերակների վրա, ըստ քիչ վերը յիշատակած պարմաների՝ առանձին -առանձին:

ա. Արտասանության եւ ուղղագրության փոփոխություններ: Գարեգին Նժդեհը գրել է դասական ուղղագրությամբ ու մեծ մասամբ արեւելահայերէնով: Մակայն սոյն յօդածում խօսքը մեր երկու ուղղագրությունների կամ երկու լեզուաճիւղերի պարմական սկզբունքային փարբերությունների մասին չէ, ինչպիսիք են՝ է- ե, օ-ո, յ-ի ուղղագրական անցումները եւ միւսները կամ բաղաձայնային փարբեր համակարգերը, այլ խնդրոյ առարկայ գրումաձե-

5 Վրեժարանի կենտրոնական կոմիտեին գրած նամակից, սեպտեմբեր 1920:

6 Հայաստանի Հանրապետության գիտության նախարարին գրած նամակից, սեպտեմբեր 1920:

7 **Ռազմիկ**, Մի պարմական ճշմարտություն, 1941, էջ 19-23:

8 «Հայրենիք» ամսագիր, Ազատ Սիւնիք, թիւ 12, հոկտեմբեր 1925:

9 «Հայրենիք» ամսագիր, Լեռնահայաստանի գոյամարտը, սեպտեմբեր 1923:

10 «Նորայապար նամակներ», Հայաստանի ազգային արխիվ, Երեւան, 2011, էջ 23:

Ի. դարի առաջին կեսին որոշ բառերում գրություն էր «ջ» և արտասանություն «չ»: Վաղուց արդեն այդպիսի բառերում նաև գրություն է «չ», որով առաջացել են հին ու նոր բառային փառերակներ: Դրանցից են՝ հաչել և հաչոց, նախկիններն են՝ հաջել և հաջոց: Օրինակներ. «...նա **հաջեցնում** էր իր շները...» (161). «...արհեստը են դարձրել իմ անձի դեմ **հաջելը**» (280). «...շնութիւն կ'ունենար **հաջելու...**» (293). «...որի հակազգայնական **հաջոցին**, որպէս պապասխան, գրում են այս փողերը» (278):

Մինչև Ի. դարի երկրորդ կեսը հայերենում զուգահեռաբար գործածություն էին միեւնոյն արմարի «թագ» և «թաք» փառերակները ու դրանցով կազմուած նոյնական բառերը՝ թագցնել - թաքցնել: Նշուած ժամանակամիջոցից արեւելահայերէնում նախընտրութիւնը փրոտեց «թաք» ձեւին ու դրանով կազմուած բառային փառերակներին: Այնպէս որ, եթէ Մար. Մալխասեանցի «Նայերէն բացաբրական բառարան»-ում (1944-45 թթ.) յիշատակուած են նշուած արմարի երկու ձեւերն էլ, ապա ժամանակակից հայերէնի բառահատոր բառարանում (հայր. 2, 1972 թ.) արդէն միայն «թաք» փառերակն է: Նժդեհի երկերում հանդիպում է թագցնել մեր օրերի համար հնացած բառային փառերակը. «...այլեւ չեն **թագցնում**, որ...» (231): Գ-ք անցումը փոփոխել է ունեցել նաև Բաբու փեղանուան մէջ, նախկին փառերակն է Բագու. «...**Բագուի...** փայտիկով շարժուող Կարմիր բանակը...» (56):

Մի շարք բառերի սկզբում կապարուել է ո - օ անցումը՝ ովասիս - օագիս, ովկիան - օվկիան, ովսաննա - օվսաննա: Զոյգերի առաջին անդամները հնացած, երկրորդները նոր փառերակներ են. «...նա **ովասիս** է փնտրում...» (168). «Պայքար կայ հայոց զաղաշխարհում՝ ...մեր մէնաոր **ովասիսներում**» (186). «...դէպի համամարդկայնութեան **ովկեանը...**» (148). «...մարագուտեց մեր պաճութեան ալեծով **ովկիանում...**» (244). «...**ովսաննա**՝ կանչում այս կամ այն... ըմբիշին» (587):

բ. Ննջիւնների կրճատում: Այսպէղ անմիջականօրէն նկատելի են պատմական հնչիւնափոխութեան հետեւանքները: Նանդիպում են -ումն վերջածանցով բառեր, մինչդեռ Ի. դարի սկզբից դրանք արդէն կորցրել էին «ն» վերջահնչիւնը, և ունէինք -ում վերջածանցը: Ճիշդ է, Մար. Մալխասեանցի բառարանում այս կարգի բայանուն գոյականները ներկայացուած են «ն» վերջահնչիւն ունեցող ածանցով, սակայն այդ որպէս միայն պատմական իրողութիւն: «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացաբրական բառարան»-ում (1969-1980 թթ.) վերոնշեղ ածանցի «ն» հնչիւնը չկա: Այս կերպ բացատում, լքում, պղծում բառերը ներկայ դեպքում ունեն իրենց հնացած փառերակները՝ բացատումն, լքումն, պղծումն: «...**բացատումն** բոլոր փեսակի պարտականութեանց» (32). «...դա հայրենասիրութիւն չէ, այլ՝ **պղծումն** նրա հասկացողութեան» (397). «...մեծ **լքումն** է առաջացնում ժողովրդի մէջ»¹¹:

Միւս շարք բառերում արեւելահայերէնում կրճատուել է երմալեզուային շփական «դ» հնչիւնը՝ անմիջականօրէն յաջորդող նմանառնչ երմալեզուային ու շփական «խ» հնչիւնի ազդեցութեամբ: Այդ բառերն են՝ բախել, բախում, բիսել, բիսում, սրպարուի. նախկին փառերակներն են՝ բաղիսել, բաղիսում, բղիսել, բղիսում, սրպարուի. «Չափում են, **բաղիսում են** բանակները...» (116). «...**բաղիսումները** պիտի շարունակեն...» (42). «...Ռազմավարի հանճարը **բղիսում է** իր հոգու վեհութիւնից» (448). «...օգնութեան կը կանչէն... **սրպա-**

11 «Նամականի», Ազգային ակումբ հրատ., 2006, էջ 7:

բուղիս...» (388): Մեր բացառական բառարաններում թեև յիշարկություն են նշում հին փարբերակաները, սակայն «տեն» նշումով՝ հղում կատարելով դեպի առանց «դ» հնչյունի գործածական ձևերը, իսկ բերողով վկայությունները գեղարուեստական գրականությանից, բնականաբար, իրենց ժամանակների հեղինակներից չեն, այլ՝ անցեալի: «Այլ» բառում ժամանակին գրուել է արմատական «ե» երկհնչյունը՝ արքասանուելով «է». «աւել», ինչը գրւում ենք հազադէպ գործածուած. «Առիծը... պոչով **աւելում** է իր հեարքերը» (114):

գ. Ննչինափոխություն: Այս լեզուական երեւոյթի հետ կապուած մեզ հետաքրքրում են «աղէր», «արգել», «մէռն» արմատները: Առաջինի կազմութեամբ մասնաւորապէս ունենք՝ աղէրալի, աղէրատր ածականները, իսկ երկրորդով՝ արգելել բայը: Քննութեան առնուող ստեղծագործություններում յաճախ գործածուում են աղիքալի, աղիքատր, արգիլել փարբերակաները: «**Աղիքալի** է փկարութեան ինքնաներշնչումը...» (58). «**Աղիքատր** չէ կորուստներ ունենալը..., **աղիքատր** է վերագնահատումների անընդունակ լինելը...» (287). «Զօրավար Ղազարովը... **արգիլեց** իմ արշաւանքը...» (311). «...նա **արգիլում** է ձերբակալություններ... նա **արգիլում** է բարբարոսությունը...» (287): Սակայն յիշեալ հնչինափոխութեամբ բառաձևերը գրական արեւելահայերէնում գոյություն չունեն. «աղէր» բառում ու դրանով կազմություններում /է/-ն չի փոխուում /ի/ հնչյունի, իսկ «արգել» արմատում առկայ է «ե» երկհնչյունը, որ ընդհանրապէս «ի» չի դառնում: Սր. Մալխասեանցի արդէն յիշարկուած բացառական բառարանում, առաւել եւս հետագայ բառարաններում մեջբերուած «ի»-ով փարբերակաները չեն յիշարկուում: Գ. Նժդեհը, իր սկզբունքին համաձայն, բառային փարբերակաների մէջ էլ իր նախընտրությունը կարող է փայլաւելի հինին, երբեմն հնագոյնին, հազադէպին՝ ներկայ դէպքերում հետեւելով Նոր Նայկազեան բառարանին, որտեղ յիշարկուում են «աղիք» եւ «արգիլ» հնչինափոխուած արմատներով բարդություններ: Նոյն կերպ «մէռն» բառի փոխաբեր մէկ անգամ գրւում ենք գործածուած հազադէպ հանդիպող միտքն նախնական անհնչինափոխ փարբերակը. «...**միտռնով** օծուած նրա ճակարը» (592):

դ. Բառի մի հնչյունի փոխարինում մէկ ուրիշով: Այսպէս անդրադարձ կլինի մի շարք այնպիսի դէպքերի, երբ ներլեզուական օրէնքների ազդեցութեամբ (առնմանում, փարսմանում, համաբանութիւն, բարբառների ներգործութիւն, նկատելի է նաեւ պարսկականութեան դերը) բառի հնչինակազմում մի հնչյուն փոխարինուում է մէկ ուրիշով: Առաջ են գալիս հին ու նոր փարբերականեր: Նախորդ հնչինով բառաձևը աստիճանաբար մոռացուում է, բայց ոչ Նժդեհի երկերում, որտեղ, ինչպէս միշտ, դրանք դիպուում են որպէս լեզուական հարստութիւն եւ, յարկապէս, կապող օղակներ լեզուի հին ու նոր վիճակների միջեւ, ուստի ժամանակ առ ժամանակ գործածուում են նոր բառաձևերի հետ զուգընթաց: Ահա այդ շարքը՝ իր հնչինական անցումներով:

Ր-ռ: Իրողությունն առնչուում է գրաբարեան այն յայտնի լեզուական օրէնքի հետ, ըստ որի բառում «ն» հնչյունից առաջ ունենում ենք «ռ», իսկ միւս դիրքերում նոյն բառերում՝ «ր»: 1920 թուից յետոյ, երբ գրուել է Նժդեհի երկերի մեծագոյն մասը, յիշեալ օրէնքն այլեւս չէր գործում, նախորդ՝ ր-ով բառաձևերը հնացել էին, եւ բառերում բոլոր դիրքերում արդէն ունենում ենք «ռ»՝ ամառ - ամռան, ամառանոց, ձմեռ - ձմռան, լեռ - լեռան, դուռ - դռան: Քննութեան առնուող խօսքաշարերում գործածուում են նշուած բառերի ր-ով ձևերը՝ ամ-

րան, ամառանոց, ձմրան, լերան, դրան: Օրինակներ. «...եթե մէկը **ամրան** գեղեցկութեամբ հիանայ եւ չմտածէ **ձմրան** մասին...» (56). «...հայ **ամառանոցի** վրայ թշնամին դեռ ուրք չի կոխել... **...հայ ամառանոցի** վրայ փրփող ...լուծիւնը...» (565). «...վերահաս **ձմրան** դաժանութիւնից սարսափահար...» (448). «...Նպար **լերան** վրայ...» (487). «Վոլա **լերան** վրայ անիծեց Բոլբեր...» (200). «...դաւարանի **դրան**... կարելի է փեսնել մի խումբ կանանց... ապագայի **դրան** արթուն հսկող...» (210, 232):

Դ-դ: Խօսքը երկու բառի մասին է՝ ճիշդ եւ ճշդել: Այս նախնական ձեւերից արեւելահայերէնում ունենք՝ ճիշտ եւ ճշտել. Խոյ «շ» հնչիւնի ամոմանութեամբ՝ խոյ «դ»: Դ-ով փարբերակները պահպանուել են արեւմտահայերէնում ներկայ դէպքում ուսումնասիրուող գործերում: Ինչպէս. «**Ճիշդ** է, սուրբ է հայրենի հողը... **ճիշդ** է եւ այն...» (525). «**Ճիշդ** է, չկան անփականք ազգեր...» (194). «Պէտք է **ճշդել** մեր ցեղի այն գիծը... **...ճշդենք** խնդիրների կարեւորութեան չափը...» (535, 548):

Ե-ա: Գործածուած է «ե» խոնարհման երէք բայ՝ դորդել, խլրտել, մոնչել, ներկայումս պարկանում են «ա» խոնարհման՝ դորդալ, խլրտալ, մոնչալ, ինչը հետեւանք է համաբանական: «Ա» խոնարհման բայերի մեծագոյն մասը չեզոք սեռի է, նշուած երէքը նոյնպէս, իսկ բնաձայնական բայերն ուղիղ ձեւերում ընդհանրապէս ունեն -ալ վերջաւորութիւնը: Բայց հանդիպում են. «...նրա ծայնն է **դորդել**...» (14). «...աւելի եւս **դորդեց** նրանց ազգայնական մոլեռանդութիւնը...» (227). «Մալականները կարող են... **խլրտել** մեր զօրամասերի թիկունքում...»¹². «...վագրը կը **մոնչէր**...» (530). «Արդարութեան առիծը **մոնչեց**...» (590):

Դ-լ: Այս անցումը նկատելի է յունարէնի երէք յափուկ անցումներում՝ Պլափուն, Թալես, Օլիմպոս եւ դրանցով կազմուած բարդութիւններում՝ պլափոնական, օլիմպիական: Մեզ համար հնացած փարբերակներում «լ» հնչիւնին նախորդել է «դ»՝ Պղափուն, պղափոնական, Թալես (Նժդեհը կազմել է նաեւ՝ թալեսաբար), Ողիմպոս, Ողիմպիական: Նկատենք, որ երկու բառում միաժամանակ առկայ է նաեւ ուղղագրական գործօնը՝ ո - օ անցումով: Մէջբերումներ. «Իմաստասէր ես՝ եղի՛ր **Պղափուն**: **...Պղափունի** գաղափարների մասին...» (366, 373). «**...պղափոնական** սէր քարոզելով...» (31). «Իմաստասէրներից **Թալեսը** սովորութիւն ունէր... **...մենք թալեսաբար** նոյնը կատարենք» (444). «**...Ողիմպոսի** աստուածները չքացան» (402). «...ձեզ փեղ կփան **Ողիմպի** վրայ» (25). «Ինչ արժէ հանճարը, երբ իր **ողիմպիական** մեծութեան մէջ... անկարէկիր է» (146). «...որոնց համար չէ **ողիմպիական** մեծութիւնը» (472):

Գ-բ: Այսպէղ հարցը գ-բ –ի հանրաժանօթ ուղղագրական-ուղղախօսական կանոնը չէ: Նկատի ունենք «արծագանք» ապա նաեւ «արծագանքել» բառերը, որոնք ի սկզբանէ գրուում եւ արտասանուում էին արծագանգ եւ արծագանգել: Ըստ Նր. Աճառեանի մեկնութեան, բաղկացած են գանգ բնաձայնական արմաքից, որից գանգիւն ձեւը (հնչիւն, իրերի բախման ձայն), իսկ արծագանք ձեւով փարբերակը համարում է սխալ գրչութեան հետեւանք: Արեւելահայերէնում այս սխալ գրչութիւնը եւ արտասանութիւնը հաստատուեց՝ իսպառ դուրս մղելով նախնական փարբերակը: Վերջինս պահպանուել է արեւմտահայերէնում, բայց այսպէղ էլ շարք է գանագանուում արտասանութիւնը՝ արցաքանք: Ինչպէս եւ սպասելի էր, Նժդեհը շարունակում է գործածել սկզբնական արծագանգ փարբերակը:

¹² «Նամականի», Ազգային ակումբ հրապ., Երևան, 2002, էջ 17:

Եւ քանի որ գրում էր արեւելահայերէն, կարելի էր ենթադրել, որ հեղինակը էր գրութեան եւ արքայազնութեան նոյնութեանը՝ արձագանգ. «Իբրեւ օտարի կենդանի **արձագանգը...**» (308), «...մէկի սպուներն են, միսի **արձագանգը...**» (570), «...Նրանց բրիչների ձայնն **արձագանգում է...**» (489), «...առաջինը լինելով **արձագանգեց** Բոսսոնի ուսանողութիւնը» (253):

Ա-է: Առնչուում է մէկ բառի հետ՝ ածան-էժան: Նանրայայտ է, որ աւելի հին փարբերակն է՝ ածան, որովհետեւ առաջ է եկել արժան բառից «ր» հնչյունի կրճատումով: Երկրորդ «ա»-ի ազդեցութեամբ, փարնմանութեամբ, բառասկզբում ունենք «է»: «Էժան» փարբերակը հասարակութիւն է արեւելահայերէնում, ածանն իսպառ դուրս է մղուել: Պահպանուել է քննուող գործերում. «**Ածան** ձեռք չի բերում առիթի մորթին» (569), «...կեղծ եւ **ածան** հաշարութիւն քարոզել...»¹³. «Միայն հասկացած սպորտը... փանում է ամբոխից խլած **ածան** դափնիներ» (23): Նկատենք, որ առաջին մէջբերումը «Ջաւակա» լրագրային յօդուածից էր, գրուած 1940 թուին, յաջորդ երկուսը՝ բարեկամներին ուղղուած նամակներից՝ 1936 թ. եւ 1937 թ., երբ վաղուց միակ փարբերակն էր՝ էժան:

Կ-գ: Առնչուում է գանկ - գանգ փարբերակների հետ, որոնցից նախնականը, մոռացուածը առաջինն է: Երկրորդում առնմանում է նախորդող ձայնեղներին. միակ գործածականն է: Կապարտող մէջբերումներում, անշուշտ, նախնական փարբերակն է. «...սաղաւարպն ու **գանկը...**» (557), «...բացէ՛ք սրանց **գանկն** ու կտրծը...» (181):

Ս-գ: Բառային փարբերակներն են՝ քարպէս - քարպէզ: Առաւել շար հանդիպող բառային փարբերակների գոյգերից վերջինը: Քանի որ փոխառութիւն է յունարէնից, ուստի հարազատը «էս» վերջաւորութիւնն է, ուրեմն եւ նախնական փարբերակն է՝ քարպէս: Անցումը «գ»-ի աւելի ուշ շրջանի փոփոխութիւնն է, եւ «քարպէզ» փարբերակը՝ աւելի նոր: Մեզանում միակ գործածականն է, լրիվ դուրս է մղել նախնական փարբերակը: Վերջինս պահպանուել է արեւմտահայերէնում եւ Նժդեհի երկերում, բնականաբար, գրութեանը համապատասխանող արքայազնութեամբ. «...աշխարհի **քարպէսից** անհեղափառ վրանգը...» (107), «...բացէ՛ք **քարպէսը**... դիմէ՛ք **քարպէսին**... **քարպէսը** ցոյց կտայ...» (27):

3. Քերականական փարբեր: Գրաբարի՝ մեր նախնեաց լեզուի ներկայութիւնը ամենուրեք է: Շարադրուող գաղափարներին, հարցադրումներին համապատասխան շարունակ կատարում են մէջբերումներ Աստուածաշնչից, հայոց բանահիստութիւնից, Խորենացուց, Նարեկացուց, Շնորհալուց եւ ուրիշներից, արքայազնութեամբ մարքերն ընդգծելու համար լրացուում են գրաբար ասոյթներով, նախադասութիւնների կառուցումներում ներառւում են գրաբարեան բառաձեւեր: Իր գաղափարախօսութեան համաձայն Գ. Նժդեհը վճռորոշ նշանակութիւն էր փալիս հայոց հին լեզուին՝ հեղափոխութեան, որ ցեղի սերունդները անցեալ ժամանակը զար-զար չդիպեն, եւ ամբողջական լինի մեր պարսկութիւնը. «Թոյլ մի փար, որ ցեղիդ սրելոծագործութեան եւ հայրենաշինութեան շրջան ընդհատուի» (Ջորավար Գարեգին Նժդեհը Տարօնականութեան մասին) (554): Ազգերի ճակատագիրը կրում է ոգին՝ սրելոծից ազգերի արժէքների, փառքի: Իսկ ոգին սնուում է անցեալով, արդիւնք սերունդների ապրումների, ոգորումների, բարոյականութեան, պաշտամունքի, ուժի, ինչպէս հիմնադրուած է «Ինչու Տարօնականութիւն» յօդուածում: Դիմելով գրաբարին՝

¹³ «Նորայայտ նամակներ», Նայասարանի ազգային արխիւ, Երեւան, 2011, էջ 20:

հեղինակը նպաստում է իր առջև դրուած խնդրի լուծմանը, ապա նաև շարադրանքին փախիս հանդիսաորութիւն, ինչը յափուկ է բարձր ոճին: Գործածուած են թէ՛ յոլովական, թէ՛ խոնարհական հնացած քերականական փարբեր խառն աշխարհաբար նոյնիմաստ բառաձևերի հետ յաճախ միեւնոյն նախադասութեան մէջ: Կանգ առնենք դրանց վրայ առանձին-առանձին:

ա. Յոլովական բառաձևեր: Ուղղական յոլովով գրաբարեան բառաձևերը քիչ են: Նանդիպում են յոգնակի թուում՝ կայծակուրեք, այլք, նոքա: Շարք են միւս յոլովներում: Սեռական յոլովում «ո» յոլովման բառաձևերը, ի փարբերութիւն միւս յոլովումների պարկանողների, աւելին են թէ՛ եզակի, թէ՛ յոգնակի թուում: Իր ժամանակի հայերէնի եզակիում՝ յոյսի, պարսի, փարայ, եկեղեցու բառաձևերի փոխարէն գործածուած են յուսոյ, պարսոյ, փարսոյ, եկեղեցոյ գրաբարեան բառաձևերը: Ինչպէս. «Որպէս **յուսոյ** եւ փրկութեան միակ խարիսիս մնում էր մարտնչող Զանգեզուրը»¹⁴. «...առանց հարկի **պարսոյ** վերք ստանալու» (134). «...**փարսոյ** եղանակների նման...» (80). «Ինքնապաշտպանութիւնը հայ ժողովրդի - ահա՛ հայ **եկեղեցոյ** նոր հաւաքամբը» (66): Յոգնակի սեռականով ու փրականով բառաձևերից են՝ այլոց, բիւրոց, գործոց, մարդոց: «Նուազ զբաղուիր **այլոց** թերութիւններով... մտածել **այլոց** ցաւերի մասին...» (363, 368). «[Միւրքը] իր մէջքը կամուրջ էր դարձրել նահանջող **բիւրոց** համար...» (159). «Դեռ երէկ էր, ...ներքին **գործոց** նախարարը...» (526). «Այս... սպանութիւնը վերագրուեց ինը անմեղ հայ **մարդոց**...» (221):

Մի շարք բառաձևեր յոգնակի սեռականում ժամանակի բնորոշ -երի կամ -ների քերականական մասնիկների փոխարէն ունեն -աց վերջատրութիւնը, որը յափուկ է գրաբարեան «ա» յոլովմանը՝ կայսերաց, թուրքաց, չարեաց, պարսկականաց, փառաց. «...Նայաստանը դաստակերպ **կայսերաց**... կը կոչուէր...» (457). «...անարիութիւնը՝ մայրը բոլոր չարագործների եւ **չարեաց**» (442). «Մի դրոշակ, այսպիսի մակագրութեամբ - ...«**Պարսկականաց** արշաւանք...»¹⁵. «Մեր ցեղն էլ է կրել իր անկախութեան ու հզօրութեան ծիրանին՝ իր **փառաց** զգեստը»¹⁶:

Սակայն յոգնակի սեռականում ու փրականում քանակով անհամեմատ շարք են այն բառաձևերը, որոնք, կազմուած լինելով -ութիւն վերջածանցով, պարկանում են «ա» ներքին թերման եւ ունեն -ց վերջատրութիւնը: Այսպէս, փրկելութիւնների, պարկականութիւնների, մանրամասնութիւնների, պարկութիւնների, փրամադրութիւնների՝ իր ժամանակի փրածուած ձևերի փոխարէն գործածուած են փրկելութեանց, մանրամասնութեանց, պարկականութեանց, պարկութեանց, փրամադրութեանց. «Շնորհակալութիւն փրածող **փրկելութեանց** համար... ...դաւի **մանրամասնութեանց** մասին կը գրեմ շուրով»¹⁷. «...պարկականութեանց անթերի կարարում» (648). «...ներպական **պարկութեանց** անհամաձայնութիւնների շնորհիւ...» (268). «Այս դէպքերը զարգացան բոլորովին հակառակ մեր **փրամադրութեանց**, արարքին իրողութիւնների թելադրութեամբ» (54): Այլ օրինակներ. Կազմակերպութիւնների, կուսակցութիւնների, իրողութիւնների, թերութիւնների, խորհրդածութիւնների, յաջողութիւնների, պարկութիւնների ձևերի փոխարէն՝ կազ-

14 «Նայրենիք» ամսագիր, Ազատ Միւրք, թիւ 12, նոյեմբեր 1925:

15 «Նայրենիք» ամսագիր, թիւ 2, 1923:

16 **Գարեգին Նժդէհ**, Նարեկի, Ամարաս հրատ., Երեւան, 2006, էջ 462:

17 «Նորայայտ նամակներ», Նայաստանի ազգային արխիւ, Երեւան, 2011, էջ 10, 20:

մակերպության, կուսակցության, իրողության (քիչ վերը գործածում էր իրողությունների), թերության, յաջողության, պարության, «...կը հրալիրեն երկրասարդական կազմակերպության ներկայացուցիչներին...»¹⁸. «Մեր **կուսակցության**... «մարտական միջոցը»... **իրողության** խեղաթիւրումը... իր հակառակորդի **թերության** քննադատութեամբ...» (69). «**խորհրդածության** այս էջերն... ...իրենց **յաջողության** եւ **պարության** պարճառները...» (75, 82) եւ այլն:

բ. Տայցական յոլով: Այս յոլովով եւ «զ» նախդիրով բառաձեւերն առնչուում են դերանունների հետ, որոնք են՝ ամենայն, որ/ը/, այն: «Ամենայն» բառով օրինակները հազարէպ են. «Նրա համար գրականութիւնը, նախքան **գամենայն**, եղաւ մարգարէացումների միջոց...» (148): Անելի շար են «որը» դերանունով օրինակները՝ թէ՛ եզակի, թէ՛ յոգնակի թուով. «Այդ քաղցրութիւնը, **գոր** զգալու համար հայ մարդը...» (172). «...**գոր** շար-շարերը, գուցէ եւ չեն էլ ճանաչում...» (103): Կամ. «...կան աւելորդ կարիքներ, ...**գորս** սնուցում ենք որպէս մակաբոյծներ...» (99). «...որքան հպարտ, այնքան փխտր է շէշըր զէնքի իմ եղբայրների, **գորս** կ'ոգեկոչեն...» (164): Նախորդ երկուսից «զ» նախդիրով անհամեմատ շար է գործածուած «այն» դերանունը: «...Յեղակոսն շարժման եւ **գայն** սկսող անձի դէմ...» (Սժողեհի նամակներից)¹⁹. «...հեռացնել հայութեան ուշադրութիւնը եւ **գայն** զբաղեցնել Նժողեհով... այդ շարժումը ապրեցնելու եւ **գայն** համագաղութայնացնելու համար...»²⁰. «...սրբազին հայութեան մէջ արթնացնել ցեղը ... **գայն** մի եւ անբաժան ազգի վերածելու համար» (600):

Տայցականով դրուող միւս՝ գրաբարը յիշեցնող բառաձեւն առնչուում է «ի» նախդիրի հետ, երբ արտայայտում է ներգոյական յոլովի իմաստ: Նկատելի է յաշս յոգնակի թուով բառաձեւի յոգնակիի գործածութիւնը՝ յաշս մարդկութեան, յաշս օտարների, յաշս հայութեան, յաշս ժողովրդի եւ այլն, փոխանակ ժամանակի համար սովորական եզակի ներգոյականով «աչքում» ձեւի. «...փորձելով **յաշս** մարդկութեան արդարացնել թուրքը» (192). «...մեռած Ղևոնդի արժէքը **յաշս** օտարների բարձրացնելու նպատակով... **յաշս** ազգայնական հայութեան այլեւս կնքած էր իր բարոյական մահկանացուն...» (211, 222):

գ. Գործիական յոլով: Այս յոլովով դրուած բառաձեւերն ունեն յետեւեալ դրսեւորումները: Նժողեհն իր գրութիւններում գործածում է այս, այդ դերանունների այստ, այդու յոլովաձեւերը, որոնք յարույկ էին գրասենեակային, պաշտօնական ոճերին եւ ընդունուած Ի. դարի առաջին կէսերին: Քանի որ ներկայումս արեւելահայերէնում գրութիւններում համապարասխան փոխակապական նախադասութիւնները կազմուում են առանց այստ, այդու բառաձեւերի (բարարար են համարուում «յայտնում ենք», «փեղեկացնում ենք», «հաղորդում ենք» եւ նմանօրինակ այլ բայեր), ուստի անցեալի գրականութեան մէջ դրանք մեզ համար դիպում են իբրեւ գրաբարեան քերականական քարացած ձեւեր: Կարարենք մէջբերումներ. «Յարգելի ընկեր Վրացեան **այստ** անհրաժէշտ ենք գրնում հաղորդակից անելու Ձեզ... ...**այստ** հարկ ենք համարում անդրադառնալ այդ խնդրին...» (Սժողեհի նամակներից)²¹. «Մպայութիւնը դէմ էր փեղահանութեան, որովհետեւ **այդու** նոքա գրկում էին հարստանալու հնարաւորութիւնից... **այդու** պարճառ է դառել, որ...» (321, 339). «Լեռ-

18 «Ազգ», 12 փետրվարի 2011:

19 Անդ:

20 «Նորայայր նամակներ», Տայաստանի ազգային արխիւ, Երեւան, 2011, էջ 6:

21 ՅԳ- կենտրոնական արխիւ, դատական գործ թիւ 9698:

նահայաստանի կառավարությունը և սպարապետությունը **այսու** անհրաժեշտ են նկատվում յայտնելու Ձեզ յեփեհալը... **...այսու** յայրնում եմ Ձեզ...» (Նժդեհի նամակներից)²²:

Կան գրաբարաձեռ գործիականի -ալ վերջավորությունամբ բառաձևեր՝ դժուարաւ, կանխաւ, հրապարակաւ, դիւրաւ, որոնք նոյնպէս լինելով քերականական քարացած ձևեր՝ մակբայական իմաստ են ձեռք բերել. «Նախանձողի աչքը **դժուարաւ** է քանում փառքի փայլը» (364). «Զանգուածը, որպէս այդպիսին, չի դադարում ամբոյս լինելուց, ասել է՝ **դիւրաւ** ազդելուց»²³. «Ճակարամարտերից առաջ, **կանխաւ** պարտւած պիտի համարել այն ժողովուրդը...» (529). «**...կանխաւ** գիտէր, թէ ինչ է լինելու մեր պատրասխանը...»²⁴. «հայերի նոր ջարդի կոխը խնդիրը թուրքերը ծեծում են **հրապարակաւ**...» (701). «Մի հայ սպա... **հրապարակաւ** գոչում է՝ «Կեցցէ՛ երրորդ միջազգայնականը» և ձերբակալւում պարսից ռաբիկանութեան կողմից»²⁵:

Այլ բառաձևեր առնչւում են գրաբարեան յոգնակի գործիականի հետ և ունեն -օք վերջաւորությունը՝ աճապարանօք, յարգանօք, մրօք, շնորհօք. «Առաջանում ենք **աճապարանօք**...»²⁶: Յարգանօք բառաձևը գործածուած է նամակներում՝ որպէս աւարտի խօսք. «**Յարգանօք՝** զօրավար Նժդեհ»²⁷: Օրինակներ միւս բառաձևերով. «Ների՛ր, Տեր, ...հայրենիքիս օգրակար լինելու **մրօք** մեղանչեմ կամքիդ դէմ» (657). «...ճանաչում եմ **շնորհօք** Լենինի հայագգի բոլշևիկներ, որոնք...» (204):

Գրաբարեան «ի» յոլովման գործիականի հետ առնչուող բառաձևերից են՝ բանի (նաև միով բանի բառակապակութեան մէջ), խաբի. «Նա **բանի** և գործով հասարարել է Ֆիխպէի խօսքը...» (253). «**...միով բանի** - դա ասել է թշնամանել հարազատ հայրենիքին» (278). «...ինքը պարտեց և պարտեց **խաբի**...» (89):

Բ. Բայաձևեր: Մի խումբ բայաձևերի հնացած լինելն արտայայտուած է կազմութեան մէջ: Դրանք ունեն -ան- տոկածանցը, մինչդեռ Ի. դարի առաջին կեսին այլևս չունէին: Ինչպէս. ապացուցանել - ապացուցել. «...յանձնարարւում է **ապացուցանել**, թէ մեր դժբախտ հայրենիքում էլ մարդիկ հաց են ուրում» (207): Կառուցանել - կառուցել. «...Ի՞նչն է **կառուցանում** մեր ճակարագիրը» (231). «**...կառուցել** աւելի լաւը...» (356): Նաւորացանել - հաւորացել. «Ո՛վ պիտի **հաւորացանի** նրան, ո՛վ պիտի վճարի» (200): Մաւորացանել - մաւորացել. «**...շնորհ՝ մաւորացանել** Աստուծոյ...» (444): Սնուցանել - սնուցել. «Թուրքիւնը ծնուած է **սնուցանելու** ուժը» (438):

Ժխարական խոնարհման մէջ, երրորդ դէմքում, շար ու շար յաճախ գործածուում է «չէ» օժանդակ բայը, թէև նախորդ դարում դրանում հասարարուել էր «է»-ի հնչունափոխությունը, և բայերից առաջ դրուում էր «չի»: Մէջբերումներ երկերից. «...յայրարարեց, թէ **չէ** մասնակցելու... քօնակարարութեան, ... որին **չէ** հաւարում»²⁸. «...մեր կրիներով **չէ** սկսուել և մեզանով **չէ** վերջանալու» (166). «...այսպէս **չէ** ուզում ապրել նորահաս սերուն-

22 «Նամակնի», Ազգային ակումբ հրատ., 2012, էջ 25:

23 «Հայրենիք» ամսագիր, Սօֆիա, 1923:

24 «Հայրենիք» ամսագիր, 1925:

25 Անդ:

26 «Հայրենիք» ամսագիր, 1923:

27 Նամակ Ս. Վրացեանին և ՆՅԳ գերագոյն կոմիտէին, 14 հուլիսի 1921:

28 «Նորայայր նամակներ», Նայաստանի ազգային արխիւ, Երևան, 2011, էջ 11, 19:

դը» (246): Չէ ժխտական օժանդակ բայն է դրուած նաեւ կարելի, կարող բառերից առաջ. «...նրան **չէ** կարելի վախեցնել...» (374). «...**չէ** կարելի ներքնապէս ճանաչել կուսակցութիւնները եւ վճռապէս ժխտել կուսակցականութիւնը» (630). «Առանց այդ՝ առաքինութեամբ մարդ **չէ** կարող անկախութիւն ունենալ» (Նժդեհի նամակներից)²⁹. «Նայութիւնը ...**չէ** կարող ներել նրանց...» (273): Շատ դէպքերում օժանդակ բայի **չէ** ժխտականը միախառն գործածուում է չի ձեւի հետ, երբեմն մէկը միւսից մէկ-երկու քառ անց կամ նոյն նախադասութեան մէջ: Իրողութիւնը ցոյց է փայլիս, որ Նժդեհն այդ անում է նպատակդրուած՝ ոճ սքեղծելու եւ ժամանակ առ ժամանակ հինի վերադառնալու միտումով: Ահա. «Ով **չէ** փառապել՝ **չի՛** աճել, **չի՛** հզօրացել՝ ոգով» (372). «Նա **չէ՛** րեսաբանում, **չէ՛** լուսաբանում, նա միայն յարձակուում է... Նա ոչ միայն **չի** լուսաբանում, այլ եւ...» (203): Ահա նաեւ յօդուածի վերնագիր՝ «Ռազմիկը **չէ** մեռնում»: Քիչ անց խօսքաշարում արդէն կարդում ենք՝ «Ռազմիկը **չի** մեռնում» (660): Եւ այս միախառնութիւնը՝ բազմաթիւ դէպքերում:

Ժամանակակից հայերէնին ոչ բնորոշ մի շարք խոնարհական բառաձեւեր երկերում գործածուում են մէկ - երկու անգամ, սակայն իրենց ամբողջութեան մէջ նպաստում են լեզուի հին շրջանների ներկայութեանը: Այդ բայաձեւերից են՝ կամիմ, պարփիմ, գերադասուել են իր ժամանակի ընդունուած «կամենում եմ», «պարփաւոր եմ» ձեւից. «Յեղակրօն եմ, ասել է՝ **պարփիմ, կամիմ** կարող եմ գերազանցել, եւ պէ՛տք է գերազանցեմ ցեղիս թշնամիներին...» (249): Ծնին. գրաբարեան «ի» կրաւորաձեւ խոնարհում՝ ծնունն. «...քո աճիւնից շանթանման հերոսներ պիտի **ծնին**» (655): Արք. հրամայական եղանակ, եզակի թիւ՝ խմիր. «...մարդկութիւնը... կը պատասխանէր. - Ծարաւ ես, **արք** արցունքդ...» (437): Ունենալ անորոշ դերբայը գործածուում է «ունենալ» դիմաւոր ձեւի փոխարէն. «...լուծման սերտ կապ պիտի **ունենալ** եւ մեր բախտի փնտրիւմը» (Նժդեհի նամակներից)³⁰:

Երկու դիմաւոր բայաձեւ գալիս են ժխտական խոնարհումից՝ չմարտց (չմարտցեց), չիցե (չիցին). «Այդ կիմը հարգանք **չմարտց** ...իր հոր դիակին...» (176). «...**չիցե** բուն են մարդկերը հայոց...» (407):

* * *

Եւ այսպէս. Գարեգին Նժդեհը սկզբունքօրէն դիմում է հնացած բառերին, բառային փարբերակներին, քերականական փարբերին՝ դրանք միախառնելով ժամանակի լեզուին՝ առաջ փանելու համար իր գաղափարախօսութիւնը՝ մի ցեղ՝ սերունդների մշակոյթի մի ամբողջութիւն: Յեղից անբաժան է լեզուն՝ իր բոլոր շրջաններով, նաեւ՝ ուղղագրութեամբ:

Գարեգին Նժդեհն իր սքեղծագործութիւնների հիմնական մասը գրել է 1905 - 1955 թթ. միջակայքում: Այս յիսուս փարբերի ընթացքում մեր լեզուում կատարուել էին բառակազմի նշանակալից փոխառութիւններ, քերականական մասնիկների, բառաձեւերի մեծ թուով փոփոխութիւններ, որոնց մի մասին անդրադարձ եղաւ առն յօդուածում: Ի. դարի առաջին կէսին հայերէնը որակապէս փարբերուում էր նոյն դարի երկրորդ կէսի հայերէնից: Գարեգին Նժդեհը սկզբունքօրէն հետախայեաց դիմում է նաեւ ուղղագրութեանը: Որոշ հապտածներում, երբ գործածում է օժանդակ բայի «չէ» ժխտականը, եզակի երրորդ դէմ-

²⁹ «Ազգ» օրաթերթ, 12 փետրվարի 2011:

³⁰ ՀՀ պետ. արխիւ, ֆ. 198, ց. 1, գ. 73, թթ. 11-13 եւ շրջ.:

քի դեռ չհնչիւնավորուած բայաձևերը, -ան- սոսկածանցով հնացած բայերը, նրա լեզուն յիշեցնում է ԺԹ. դարի երկրորդ կեսի գրողների (Մ. Նալբանդեան, Բաֆֆի, Մուրացան...) լեզուն:

2002 թ. Արխիւային գործի գործակալութիւն հրապարակչութիւնը տպագրել է Գարեգին Նժդեհի ստեղծագործութիւնների երկհատորեակը՝ նոր ուղղագրութեամբ: Սոյն յօդուածում քննութեան առնուած բոլոր տեսակի հնաբանութիւնները՝ բառային, թէ քերականական, փոխարինուած են մեր օրերի հայերէնի հոմանիշներով: Լեզուական փոփոխութիւնները հանդիպում են իւրաքանչիւր էջում, որոշ պարբերութիւնների իւրաքանչիւր տողում: Այս հրապարակութեամբ առաջնորդուող, կապարուածին անտեղեակ ուսումնասիրողը գործ կունենա մէկ այլ հեղինակի, այլ լեզուի ու ոճի հետ: Ինչպիսի՜ թիրիմացութիւն... Կապարուել է շնորհակալ աշխատանք՝ սկզբունքային յեղաշրջիչ թերութիւններով: Վերահրապարակումներում Գ. Նժդեհի լեզուն թարգմանելու ոչ մի հարկ չկա, քանզի նա ոչ գրաբարով է գրում, ոչ էլ մի անհասկանալի բարբառով: Պահպանել նրա լեզուն, նշանակում է պահել նրա ոգին: Ահա թէ ինչու, փոխել Նժդեհի երկերի լեզուն նշանակում է ընթերցող սերունդին անհաղորդ թողնել մէկ ցեղային առանձնապարտւ ճշակութային ամբողջութեան, նրա որդեգրած գաղափարախօսութեանը եւ դրանում լեզուին յարկացուող վճռորոշ դերակապարտութեանը:

ՆԱՅԿԱԿԱՆ ՆԱԹՅՈՒՆ ԴՈՏՍԴԱՄԻ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍՈՒՄ

(1945 թ. հունիսի 17 - օգոստոսի 2)

Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտական փուլում հաղթող պերությունների միջև սկիզբ առան փարաձայնություններն ու հակասությունները: Արդեն չկար նախկին համերաշխությունը, եւ կողմերից յուրաքանչյուրը, գերագնահատելով հաղթանակի հարցում իր ներդրումները, ձգտում էր հնարավորին չափ ընդարձակել իր ազդեցության շրջանակները: Թեեւ երեք պերությունների ղեկավարները արդեն թեքանում եւ Յալթայում ընդգծել էին իրենց շահերի շրջանակները, այնուամենայնիվ օրածին խնդիրները գնալով բարդվում էին՝ վերածվելով հակամարտության առանցքի:

Այս պայմաններում, երբ ԱՄՆ եւ Անգլիան գաղտնի եւ բացահայտ բանակցում էին փաբեր երկրների հետ, ձգտում նեղացնել Արեւմտյան Եւրոպայում ԽՍՀՄ-ի տարածման շրջանակները, երբ առկա էին եթե ոչ խզման, ապա թշնամական մթնոլորտի ձեւավորման նախադրյալներ, երբ, ԽՍՀՄ կարծիքով, համագործակցության նշաններ ցույց չէին տալիս անգլո-ամերիկյան հարաբերությունները, այդ խառն իրավիճակն օգտագործելու մրայնությամբ ասպարեզ բերվեց Նայկական հարցը, որը խորհրդային կողմին հաջողության հասնելու ոչ մի երաշխիք չէր խոստանում:

Անգլիան եւ ԱՄՆ-ը հարթելով վեճերն ու անհամաձայնությունները՝ ԽՍՀՄ ծավալապաշտական ծրագրերի առթիվ հստակեցրին իրենց տեսակետերը եւ մինչ աշխարհը կողորդար ճապոնիայում պայթող արումային ռումբերի սարսափից, ավելի պարզորոշ դարձրին ԽՍՀՄ նոր պահանջների նկատմամբ տեսակետերը, որոնք հանգում էին Արեւելքում Ռուսաստանի դեմ թուրքական պարսնեղ ամեն կերպ պաշտպանելու նպատակին:

Այս առթիվ հիշատակության է արժանի ԱՄՆ պերքարարողարի պարտականությունները կատարող հանձնակարար Ջ. Կ. Գրյուի 1945 թ. հունիսի 18-ի գրությունը, որտեղ խոսելով բրիտանական գործերի հավարարմարար (նախարար) Ջոն Բալյուի հետ հանդիպման մասին, տեղեկացնելով խորհրդային կառավարության պահանջները՝ գրում է. «Ելնելով անգլո-թրքական պայմանագրի դրույթներից՝ բրիտանական կառավարությունը առաջարկում է պաշտպանել թրքական դիրքորոշումները»: Ավելին, մտառող լինելով այն հարցում, որ ԱՄՆ առայժմ, մինչեւ Մեծ եռյակի հանդիպումը չի բացահայտի իր տեսակետը, ապա բրիտանական կողմը հույս ունի, «որ մենք գոնե մեր որոշ գործողություններով կսարարենք բրիտանական գործողություններին»¹:

1 «Դաշնակից երեք պերությունների ՍՄՄ-ի, ԱՄՆ-ի եւ Մեծ Բրիտանիայի ղեկավարների Բեռլինի

Համագործակցությունը անկասկած իրականանալու էր, որովհետև թե՛ Անգլիան, թե՛ ԱՄՆ իրենց ուրույն փեսակներն ունեին Թ-ուրքիայի նկատմամբ: Անավասիկ մեջբերենք 1945 թ. հունիսի 29-ին ԱՄՆ՝ Թ-ուրքիայի առթիվ մշակված քաղաքականությունից առավել կարևոր հայրվածները. «Թ-ուրքիայի աշխարհագրական դիրքն այնպիսին է, որ պարմականորեն ինչպես Մեծ Բրիտանիան, այնպես էլ ԽՍՀՄ-ը նախանձով վերաբերվել է այլ երկրների հետ Թ-ուրքիայի բարեկամությանը: Թ-ուրքիան պարեն-ցիալ մրցասպարեզ է ԽՍՀՄ-ի և Մեծ Բրիտանիայի միջև դիվանագիտական, փոխ-սական ու ռազմական կոնֆլիկտների համար: Բրիտանական քաղաքականության հիմքը, հավանաբար պետք է լինի Թ-ուրքիային աջակցելն ու հզորացնելը, որպեսզի կարողանա ավելի հաջող դիմակայել Թ-ուրքիան սովետական ուղեծրի մեջ ներգրավելու փորձերին:

Թ-ուրքիայի արտաքին քաղաքականության նավը դանդաղ արևելքից արևմուտք էր թեքվում: 1921-1936 թթ. երբ թե՛ Թ-ուրքիայի հանրապետությունը, թե՛ Սովետական Միությունը նորաստեղծ, անորոշ էր միայնակ պետություններ էին, նրանք մի շարք ընդհանուր խնդիրներ ունեին, և Թ-ուրքիան դիվանագիտորեն թեքվում էր դեպի ԽՍՀՄ-ը: 1936-1939 թթ. Թ-ուրքիան՝ ոգեւորված Մոսկովում իր ունեցած հաջողությամբ, սկսեց քիչ թե շատ անկախ դիրքորոշում զբաղեցնել մեծ պետությունների նկատմամբ: 1939 թ. Թ-ուրքիան վախեցած էր գերմանատերական ջերմ հարաբերությունների փաստից և որոշակիորեն իր քաղաքականությունը թեքեց արևմտյան ուղղության՝ միության դաշինքներ ստորագրելով Անգլիայի և Ֆրանսիայի հետ:

Արդեն կան հստակ նախաշաններ այն բանի, որ Խորհրդային Միությունը մի շարք լուրջ հարցեր է պարտասպել, որոնք վերաբերում են Թ-ուրքիային և թուրքերին, որոնք, ինչպես և այլ ազգերը, մեծ հույսով հավատում են, որ իրենց անկախությունն ու ամբողջականությունը պաշտպանվելու են Անվտանգության միջազգային կազմակերպության (ԱՄԿ) սկզբունքների հիման վրա: Թ-ուրքերը հավատում էին, որ իրենք ապահով կլինեն, եթե ԱՄԿ-ի ընդունած սկզբունքները հարգվեն և իրագործվեն Անվտանգության Միության անդամների կողմից:

Եթե ԱՄԿ-ն անհաջողություն կրի (թուրքերն այդ առումով հոռեպետորեն են փրամադրված), նրանց ինչպես Արևելքի, այնպես էլ Արևմուտքի կողմից ճնշողական քաղաքականության դժվարին շրջան է սպասվում: Այդ դեպքում կառավարության (ԱՄՆ) համընդհանուր խաղաղություն ապահովելու շահերի փեսանկյունից, Թ-ուրքիայի համար նախընտրելի է թվում կան հատուկ դաշինքներ ունենալ երկու ուղղություններով, կամ ընդհանրապես դաշինքներ չունենալ:

Պետությունների ղեկավարների հանդիպմանը այդ կառավարությունը (ԱՄՆ) պետք է հստակ հայտարարի, որ ինքը չի կարող և չի պարտասպել լռել, եթե որևէ երկիր միջոցներ ձեռնարկի, որոնք կսպառնան Թ-ուրքիայի անկախությանն ու ամբողջ-

(Պարսղամի) կոնֆերանսը», փաստաթղթերի ժողովածու, Երևան, 1989, էջ 45:

ջականությանը, եւ ուստի կիսախորհրդով ԱՄԿ-ի սկզբունքները: Ավելին, հարմար պահի դեպքում այդ կառավարությունը (ԱՄՆ) պետք է հստակ ներկայացնի Թուրքիայի կամ որեւէ այլ հեղափոխական պետության դիրքորոշումը»²:

Գրեթե նույնաբովանդակ կարծիք ունեւ Թուրքիայում ԱՄՆ դեսպան Վիլսոնը. «Մոլոտովի առաջադրած հարցերը սկզբնական քայլ են այն բազմամասշտաբ կամ պանիայի, որը դուրս է գալիս Թուրքիայի սահմաններից...

Կարծր եւ Արդախանը հեղափոխարձակում պահանջը պետք է լուրջ ընդունվի: Նախկինում ցարական կարգերի ունեցածը վերականգնելու հարցը ներկայիս խորհրդային կառավարության համար հեղինակության հարց է: Բացի դրանից, այդ փորձառնությունը կարեւոր ռազմավարական նշանակություն ունեւ հյուսիսային Իրանին եւ Արեւելյան Անատոլիային մոտենալու փորձանքներին»³:

Առավել հանգամանալից էր դեսպան Վիլսոնի փորձակալությունը 1945 թ. հունիսի 3-ին Թուրքիայի վարչապետի Սարաջօղլուի հեղափոխական մասին. «Երեկ եւս հանդիպեցի Սարաջօղլուի՝ փոխնախարարի հեղ: Նա ասաց, «Դուք եւ Բրիտանիան շատ խնդիրներ ունեւ: Մենք՝ թուրքերս միայն մի խնդիր ունեւ, բայց մեզ համար դա կյանքի ու մահու հարց է: Եթե Միությունը փորձում է դեմ գնալ մեր անկախությանը, մենք կկռվենք: Դա կարող է անհույս լինել կամ ոչ, բայց մենք ամեն դեպքում կկռվենք»: Այնուհետեւ նա ասաց, որ ԱՄՆ-ն ու Բրիտանիան, ԱՄՆ-ն նույնիսկ ավելի շատ քան Բրիտանիան, որոշել են, թե ինչպեւ է զարգանալու աշխարհը: «Միությունը գծվել է. Այն համաշխարհային իշխանություն է երազում: Նրանք շատ վայրերում են առաջ անցել ձեզնից ու Բրիտանիայից. Բորնհոլմ, Տրինիդադ, Ալբանիա, Նուսաստան, Թուրքիա, Իրան: Նենց որ նրանք թույլ փող են գրում, օգտագործում են այն: Նրանք կորցնելու քան չունեն: Եթե մի պահ դիմադրեք, նրանք ժամանակավորապեւ կթողնեն այդ հարցը: Բայց երբ հարցը կրկին առաջ գա, նրանք նորից կանդաղադառնան դրան: Նման պայմաններում հնարավոր չէ սովորական կյանքով ապրել երկրում: Թուրքիան միայն ուզում է, որ իրեն հանգիստ թողնեն մեր ընկերային եւ փոփոխական հարցերը լուծելու համար: Մենք ոչ ոքի համար վրանգ չենք ներկայացնում: Մենք շատ ենք ուզում բարեկամական հարաբերություններ ունենալ Ռուսաստանի հեղ, եւ արել ենք ամեն հնարավոր քան, որպեսզի հասնենք դրան: Մենք ամբողջությամբ պարզապես ենք քննարկելու նեղուցների մասին կոնվենցիաները: Նեղուցների միջով անցնելու հարցն առավելապեւ հուզում է ծովային պետություններին, քան մեզ: Մեր աշխարհները մեր փորձառն պաշտպանությունն է: Մենք չենք ընդունում խորհրդային իշխանությունը»:

Նկատ նա ասաց. «Դուք եւ Բրիտանիան հոժարակամ փորձում եք աշխարհում կարգուկանոն եւ փոփոխական կայունություն վերահաստատել: Միությունը հակառակն է անում: Նրանք ամենուր հանգեցնում են անկարգության եւ կասկածի: Նրանք փորձում են քառս սրելով, որից հույս ունեն օգուտ քաղել»:

2 «Армения и советско-турецкие отношения в дипломатических документах 1945-1946гг.», национальный архив Армении, под редакцией Армана Киракосяна, Ереван, 2010, с. 249-250.

3 Անդ, էջ 251:

Նա հույս ունի, որ Մեծ Եռյակի հանդիպումը կկարողանա որոշել Արևելքի և Միջին Արևելքի ապագան առաջիկա մի քանի տարվա համար: Եթե ԱՄՆ-ն ու Բրիտանիան չկարողանան ուժեղ դիրք զբաղեցնել, եթե հանդիպումից հետո ԽՍՀՄ-ը նորից Թուրքիայի առջև տարածաշրջանային հարցեր առաջադրի, այդ դեպքում Արևելքի և Միջին Արևելքի այլ ազգերը կհամոզվեն, որ Ստալինի տեսանկյունը նորից հաղթեց, և կսկսեն պայքարել նրա հետ՝ առավել լավ պայմաններ ձեռքբերելու, և ողջ այդ տարածաշրջանը կհայտնվի խորհրդային իշխանության ներքո»⁴:

Թուրքիան, զգալով պահի լրջությունը, ցուցաբերելով համբերություն, ոչ թե ԽՍՀՄ-ի դեմ պայքարում իր անկարողությունն էր արտահայտում, այլ բացառապես նպատակ ուներ հակամարտության մեջ ներքաշել Անգլիային, և ԱՄՆ-ին՝ քաջ գիտակցելով, որ նրանք երբեք թույլ չեն փախչում ԽՍՀՄ-ի ընդարձակումը դեպի Միջերկրական ծով: Պայքարելու, արյուն թափելու հայտարարությունները փող գրան նաև Զ. Կ. Գրյուի հետ 1945 թ. հուլիսի 7-ին թուրք դեսպանի հանդիպման ժամանակ. «Թուրքիան անմիջապես կսկսի կռվել...»:

Թուրքիան նույնիսկ մտախոհություն էր արտահայտում, որ Սան-Ֆրանցիսկոյում ձեռք բերված խաղաղության, համագործակցության գաղափարները կոչնչանան: Միակ երաշխիքը, որ կբացառվի պատերազմն ու խաղաղության կորուստը, կախված էր ԱՄՆ-ից, որի «ուժեղ հակազդեցությունը» ԽՍՀՄ-ին կստիպի հրաժարվել ուժ գործադրելուց⁵:

Թուրքական դիվանագիտությունը աշխատում էր օրն ի բուն, այցելություններ կատարում տարբեր երկրներում ԱՄՆ-ի, Անգլիայի դեսպաններին, թակարդներ լարում, իր անձնապաշտության մասին ակնարկներ անում, միայն թե այս անգամ էլ կարողանար պահպանել զավթած տարածքները: Այդ բովանդակությունն ուներ նաև Միացյալ թագավորությունում ԱՄՆ դեսպանին այցելած Թուրքիայի ԱԳ նախարար Սակի մեդրաժոն, հաճոյախոսություններով զրույցը, որն ավարտվեց նորամուծությամբ, երբ հիշյալ երկրներին անվանելով դաշնակից, բարեկամ, ակնարկում էր աջակցություն, որպեսզի մեղմացվի «սպառնական բնույթի իրավիճակը»⁶:

Բերված փաստերը վկայությունն են այն իրողության, որ դաշնակիցների միջև ամբողջ պատերազմի ընթացքում երբեք չիրականացավ փոխըմբռնման, վստահության իրավիճակ. յուրաքանչյուր կողմ, ունենալով հեռու գնացող նպատակներ, ջանք չէր խնայում ժամանակ շահելու հարցում, որպեսզի առավել հստակեցվեն հակասությունների բեռները, որն էլ առավելագույնս պարզորոշ կդարձներ հակառակորդ կողմի ծրագրերը:

Այս տեսակետը հաստատվեց կառավարությունների ղեկավարների հուլիսի 17-ի խորհրդակցության բացման նիստից հետո, երբ մինչև 1945 թ. հուլիսի 22, ժամը 1707

4 Անդ, էջ 252-253:

5 Անդ:

6 Անդ, էջ 255-256:

-ին սկսվեց վեցերորդ նիսարը, որպեսզի քննության առնվեց նաև Նայկական փարածքների հարցը:

Նախագահող Ն. Տրումենը հայտնում է, որ հաջորդ հարցը Մեծովյան նեղուցների խնդիրն է, եւ ձայնը փալիս է Ու. Չերչիլին: Վերջինս իր ավանդական երկարաշունչ նախաբանից հետո հայտնում է, որ ինքը փեղյակ է թե՛ Մոլոտովի ու թուրք դեսպանի հանդիպման, թե՛ նեղուցների ու Թուրքիայի արեւելյան սահմանների փոփոխման մասին, ուստի ցանկանում է իմանալ «ինչպիսին է խորհրդային կառավարության դիրքը այս հարցի վերաբերյալ»⁷, եւ հիշեցնում. «Միաժամանակ եւ ինձ թույլ եմ փալիս գնենրալիսիմուսի ուշադրությունը հրավիրել այն բանի կարեւորությանը, որ Թուրքիային չվախեցնեն»⁸:

Արդեն իսկ պարզ էր, որ Անգլիան, ԱՄՆ համաձայնությամբ, պաշտպանության փակ էր առնում Թուրքիային: Նման դիրքորոշումը, բնական է, ենթադրելու էր ԽՍՀՄ քաղաքականության փոփոխություն, բայց ոչ առաջ քաշված հարցից հրաժարում, այսինքն՝ քննարկում հենց քննարկման համար, բանգի դաշնակիցները արդեն բացահայտ հայտնում էին, որ դեմ են խորհրդային կողմի պահանջներին:

Թերեւս նման իրադրության պարզառով էր, որ Միալինը հրաժարվեց խոսքից՝ առաջարկելով ձայն փալ Մոլոտովին: Գրեթե կրկնելով Բոլենի հետ հանդիպման ժամանակ արված բացաբությունները՝ Մոլոտովն այս անգամ կաբարում է նորամուծություն. «Դաշնակցային պայմանագիր կնքել նշանակում է, որ մենք պետք է համարել պաշտպանենք մեր սահմանները. ԽՍՀՄ-ը կպաշտպանի ոչ միայն իր սահմանը, այլեւ թուրքականը, իսկ Թուրքիան՝ ոչ միայն իր սահմանը, այլեւ խորհրդային սահմանը: Սակայն որոշ մասերում ԽՍՀՄ-ի եւ Թուրքիայի միջեւ եղած սահմանը մենք համարում ենք անարդարացի: Իսկապես, Խորհրդային Նայաստանից եւ Խորհրդային Վրաստանից Թուրքիան փերիպորիա պոկեց. Դա Կարսի, Արարիլինի ու Արդահանի մարզերի հայտնի փերիպորիան է (ընդգծումը - Ն. Զ.): Ահա Թուրքիայի պոկած փերիպորիայի քարտեզը (հանձնում է քարտեզը): Այդ պարզառով էլ ես հայտարարեցի՝ դաշնակցային պայմանագիր կնքելու համար պետք է կարգավորել Վրաստանից եւ Նայաստանից պոկած փերիպորիայի հարցը՝ այդ փերիպորիան վերադարձնել նրանց»⁹:

Տեսնում ենք, որ Մոլոտովի նախորդ բանակցությունների եւ հանդիպումների ժամանակ չէր արծարծվել Վրաստանի խնդիրը: Նարցը ունի եռակի պարասիտան: Նախ՝ ԽՍՀՄ դեմ էր Նայկական հարցի բարձրացմանը եւ այն օգտագործում էր նեղուցների հարցում թուրքերի վրա ճնշում գործադրելու փեսանկյունից: Երկրորդ՝ թերեւս խորհրդային կողմն արդեն հանգել էր վերջնական եզրակացության, որ խնդիրն ընդհանրապես անլուծելի է: Երրորդ՝ խորհրդային կողմը թերեւս նկաբի ունենալով, որ հայկական հողերի հարցը հնարավոր է լուծվի, մրադրվել էր բաժին հանել նաև

⁷ «Դաշնակից երեք փերությունների ...», էջ 167:

⁸ Անդ:

⁹ Անդ, էջ 168:

Վրաստանին, եւ չորրորդ՝ մնջարեղ բերելով Վրացական խնդիրը՝ խորհրդային կողմը ցանկանում էր ձախողել նաեւ Հայկական հարցը:

Ենթադրությունները իրական հիմքեր ունեն:

Այսպես, 1945 թ. դեկտեմբերի 20-ին «Правда» թերթում տպագրվեց Ս. Ջանաշիայի եւ Ն. Բերձենիշվիլու «Թուրքիայի նկատմամբ մեր ունեցած օրինական պահանջների մասին» հոդված-նամակը, որտեղ Արդահանը, Արդվինը, Օլթին, Սպերը, Բայբուրթը (Բաբերդ), Գյումաշխանեն, Արենեյան Լազիստանը համարվում էր վրացական տարածք¹⁰: Նման բովանդակությամբ «խորհրդային Վրաստանի 25-ամյակը» վերնագրով, Վրաստանի ԿԿ քարտուղար Կ. Չարբվիանիի ստորագրությամբ նոր հոդված տպագրվեց նույն «Правда» թերթում, 1946 թ. փետրվարի 25-ին:

Ամենայն հավանականությամբ վրաց պարամաբաններին նման հանձնարարություն տրվել է անձամբ Ստալինը, որպեսզի ավարտին հասցնեն հայկական պարամական հողերը Վրաստանին բռնակցելու իր կիսատ թողած ծրագիրը¹¹:

Վրացական կեղծարարության դեմ պայքարող միություն ուներ ԽՍՀՄ ԳԱ թղթակից անդամ Ա. Ջևվեղեզովի «Հայաստան եւ Թուրքիա» դասախոսությունը, որը նա կարդաց 1946 թ. փետրվարի 20-ին ԽՍՀՄ ժողովուրդի կից բարձրագույն դպրոցում, ընդգծելով որ Հայաստանից իված տարածքների վերադարձը արդարացի է, հայ ժողովրդի պահանջը օրինական:

1945 թ. հոկտեմբերի 25-ին ՄԱԿ բաղադական կոմիտեում ԽՍՀՄ ներկայացուցիչ Ա. Վիշինսկին պարզեր կատարելով՝ ստար էր կանգնում վրացական պահանջներին, որը գալույթ առաջացրեց ամերիկահայության շրջանում:

1945 թ. նոյեմբերի 25-ին ամերիկահայությունն սրիպեց խորհրդային դիվանագետին հանդիպում կազմակերպել իր ներկայացուցիչների հետ եւ պարզաբանում տալ: Ա. Վիշինսկին դիմեց դիվանագիտական հնացած գեներին, հայտարարելով, թե թերթերը աղավաղել են իր մտքերը, որ ինքը երբեք նշված շրջանները չի անվանել վրացական:

Հայ ժողովրդի շահերի պաշտպանի դերում հանդես եկավ Կ. Գամսախուրդիան. «Մենք ոչ ոքի թույլ չենք տա մեր միջին կոտորած սկսել... Մենք միևնույն վերջին շունչը կկանգնենք մեր երկու ժողովուրդների շահերի ու մշակույթի պաշտպանության դիրքերում»¹²:

Թուրքական կառավարությունը, որ հերքում էր իրադարձությունների զարգացմանը, հանդես եկավ սեփական շահերի պաշտպանությամբ: 1946 թ. հունվարի 7-ին եւ 10-ին վարչապետ Ծուրա Սարաջօղլին հանդես եկավ ելույթով, որտեղ ներկայացրեց պարամական «իրականությունը»՝ փորձելով հաստատել, թե Առաջին աշխարհամարտից հետո, հակառակ թերթերի հրապարակումների, նշված շրջանները կցվել են Թուրքիային այն ժամանակ, երբ Ռուսաստանը թույլ էր: Սակայն իրականում «Խոսքն այն

10 «Правда», 20 XII 1945.

11 Տե՛ս «Армения...», էջ 32:

12 Կ. Գամսախուրդի, Сбор. Соч., т. 7, Тбилиси, 1981, с. 501.

մասին է, որ բնակչությունն ինքը համաձայնեց, որպեսզի այդ շրջանները վերամիավորվեն հայրենիքին»¹³։ Ինչ մնում է Ռուսաստանի թույլ լինելու խնդրին, ապա «Թուրքիան գտնվում էր Ռուսաստանից առավել թույլ վիճակում»¹⁴։

Անդրադառնալով վրաց ակադեմիկոսների հոդվածին՝ վարչապետը հայտնում է, որ իրոք այդ փարաժքներում կան մարդիկ, որոնք խուսափելով ցարական հերապանություններից, հանգրվան են գտել իրենց «նոր հայրենիքում»։ «Վրաց գաղթականները մեծ խմբերով փրկավորվեցին Թուրքիայում, եւ այդուհետ նրանք շարունակեցին խոսել վրացերեն լեզվով»¹⁵։

Այնուհետև նա բերում է վրաց բնակչության քանակի մասին փրկելություններ, մեծում պրոֆեսորների փարաժք լուրերը վրացիների սպանության մասին եւ ավելացնում. «Ինչպես երևում է այդ վրացի պրոֆեսորները չգիտեն ո՛չ անցյալի, ո՛չ ներկա պարմությունը»¹⁶։

Բրիտանական վերլուծական դեպարտամենտի 1946 թ. ապրիլի 4-ին կազմած փրկելանքում նշվում է. «...Երկու վրացի գիտնականները չեն ցուցաբերում մեծ համեսություն, երբ ասում են, թե վրացական փարաժքները հասնում են մինչև Տավրոսյան լեռներ։ Նավակությունը այն մասին, որ Վրաստանը փարաժքում էր այդպես հեռու դեպի հարավ, թվում է, պարմականորեն չի արդարացվում»։

Բերված վկայությունները, մերժելով նշված փարաժքների վրացական պարկալությունը, հիմնավորում են գիտության հաստատման՝ ազգերի պարմական անցյալի մասին փրկելությունները։ Վարչապետի եւ անգլիական վերլուծաբանական կենտրոնի եզրակացությունները գտնե այս առումով մոտ են պարմական ճշմարտությանը։

Ահա այսպիսի խառնիճաղանջ կեցության մեջ էր հայտնվել Նախկան հարցի նոր դրսևորումը, որը, բնական է, դրական արդյունք չէր արձանագրելու։

1945 թ. հուլիսի 23-ին գումարվում է երեք ղեկավարների յոթերորդ նիստը։ Քննարկման դրված մեկ փասնյակ հարցերի շարքում էր նաև հայկական, այժմ արդեն հայկական ու վրացական փարաժքների խնդիրը։ Մտալիքը, թուրքերին վախեցնելու Չերչիլի մեղադրանքը բացառելուց հետո, անդրադառնում է Կարսի եւ Արդահանի խնդիրներին եւ ավելացնում, որ եթե թուրքերը դեմ են սահմանները ճշգրտելու խորհրդային առաջարկին, «ապա վերանում է դաշինքի հարցը»¹⁷։

Նույն նիստում նախագահող Տրումենը, կարծես ամփոփելով քննարկված հարցերը, անդրադարձավ նաև հայկական փարաժքների խնդրին եւ հստակեցնելով ԱՄՆ դիրքորոշումը՝ հայտնեց. «Ինչ վերաբերում է փրկելությանի հարցին, ապա այն վե-

¹³ «Армения...», с. 100.

¹⁴ Անդ։

¹⁵ Անդ, էջ 101։

¹⁶ Անդ։

¹⁷ Անդ, էջ 184։

րաբերում է միայն Խորհրդային Միությանը եւ Թուրքիային եւ պետք է լուծվի նրանց միջև»¹⁸:

Այդուհետ փարածքների խնդիրը այլևս չքննարկվեց, թեև 1945 թ. հուլիսի 23-ին ԱԳ նախարարների նիստում որոշվեց կառավարությունների ղեկավարների քննարկմանը ներկայացնել օրակարգ, որի հարցերից մեկն էլ վերաբերում էր Թուրքիային:

Այսպիսով, հերթական անգամ բարձր ադրյան բարձրացված Նայկական հարցը գրեթե նշանակալի, նոր, վճռական ձևակերպում չստացավ, այն սոսկ փնտրելիության կան բնույթի հարցի վերածվեց, հարց, որի լուծման շուրջն այս անգամ կանգնել էին այն փնտրելությունները, որոնք արդեն երկու դար շարունակ շահարկում եւ ի վնաս հայ ժողովրդի էին լուծում նրա օրինական պահանջը:

Փոխվում էին ժամանակները, սակայն չէին փոխվում կարծրացած դիրքորոշումները, որոնք այժմ արդեն նոր կերպարանավորում էին ստացել՝ «Թուրքիո արեւելյան սահմանները Միացյալ Նահանգներու սահմաններն են»: Տրամենյան ձեռակերպումը շարունակեց խորանալ ու նոր իմաստ ընդունել, որովհետեւ իր փարածքում սառը պայերազմ անվանյալի բարիկադներ էր կառուցել Թուրքիան եւ առաջորեն վարձապրովելով՝ վերածվում էր ԽՍՀՄ-ի դեմ ռազմական կարեւոր հենակերպի:

18 Անդ, էջ 186:

ԲԱՔՎԻ ՆԱՅ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

Աշխարհային թերակղզում, որ միջնադարում կազմում էր պարսկական Շիրվանի մի մասը, հայերը բնակվել են դեռևս վաղ միջնադարից և ունեցել են իրենց պաշարամունքային օջախները: 14-15-րդ դդ. արաբ աշխարհագրագետ և ճանապարհորդ Աբդ ալ-Ռաշիդ ալ Բաքուվին¹ նրանց ավանդաբար կոչում է քրիստոնյաներ և հաղորդում. «Բաքու քաղաքի մերձակայքը բազմաբնակավայր է, Լոթանից յուրաքանչյուրն ունի ամրացված միջնաբերդ՝ ամրապինդ պատերով: Այդ գյուղերի բոլոր բնակիչները քրիստոնյաներ են (հայեր)»²: Թերակղզու հայաբնակ բնակավայրերի շարքում հայ ժողովրդի պարամության մեջ առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում Բաքու քաղաքը: Այդպիսով հայերը բնակվել են հնագույն ժամանակներից: Ըստ ավանդության՝ Նայոց Արևելից կողմանց (Արցախ, Ուրիք³) Վաչագան Բ. Բարեպաշտ թագավորի (485 - 510/23) ձմեռանոցն էր Բաքուն, 500 թվին Մեծ Նայքի Փայրակարան նահանգի Բագավան գավառն իբրև օժիպ նա նվիրել է դստերը՝ Վարսենիկին⁴: Քաղաքում նա նախաձեռնել է առաջին հայկական եկեղեցու կառուցումը՝ «Բագուայ հին և նշանաւոր եկեղեցի և ուխտարեղի...» Ս. Ասրվածածինը, որը գրնվում էր ծովեզերքի Նին թաղում՝ բերդի մոտ⁵: Վերջին անգամ այն վերանորոգվել է 1789 թ. նախիջևանցի վաճառական Մարկոս Թառնմյանի, շուշեցի վաճառականներ Զոհրաբ, Նովհաննես և Կարապետ Թումայանների կողմից⁶: Նայկական եկեղեցու գոյությունն արդեն իսկ վկայում է վաղ միջնադարյան Բաքվում հայ համայնքի գոյության մասին: Եկեղեցին կանգուն է մնացել մինչև 1992 թ.՝ Ղարաբաղյան պատերազմի ժամանակաշրջան. Բաքվում աշխարած դիվանագետներից մեկն ականաբար է եղել, թե ինչպես էր գերնին հավասարեցվում Կույս Մարիամ մարտուր⁷: Այսօր արդեն նրա տեղում թեյարան է կառուցվել⁸:

1 Стн Энциклопедический словарь, под ред. проф. И. Андреевского, т. II, издатели Ф. Брокгауз, И. Ефрон, СПб., 1891, էջ 774:

2 Абд ар-Рашид ал-Бакуви, Китаб тахлис ал-асар ва аджа'иб ал-малик ал-Каххар, М., 1971, էջ 89-90.

3 Стн Գ. Սյրեփանյան, Բաքու քաղաքի հայության պարմությունը (պարամաժողովրդագրական ուսումնասիրություն), Երևան, 2011, էջ 37:

4 Стн «Նանրամարցելի հանրագրական բառարան», հ. Ա, կազմեց Ն. Առաքելյան, Թիֆլիս, 1915, էջ 199:

5 Стн Մ. Սմբարյանց, Նկարագիր Սուրբ Սյրեփանոսի վանաց Մաղիանի և մյա վանօրէից և ուխտարեղեաց եւս և քաղաքացն և գլուղից որք ի Շամախայ թեմի, Տիֆլիս, 1896, էջ 373:

6 Стн Գ. Սյրեփանյան, Նամատոր ակնարկ Բաքու քաղաքի հայկական եկեղեցիների պարմության, «Նայոց պարմության հարցեր», Երևան, 2007, էջ 153:

7 Стн Թոմաս դե Վաալ, Մեւ այգի: Նայասարանն ու Ադրբեջանը խաղաղության և պատերազմի միջով, Երևան, 2007, էջ 155:

8 Գ. Սյրեփանյան, Նամատոր ակնարկ Բաքու քաղաքի հայկական եկեղեցիների պարմության, էջ 153:

Բաքվում հայերը ծավալել են փոխհարկային, առևտրական ու շինարարական լայնածավալ գործունեություն՝ աչքի ընկնելով հարկապես նախարարությունների կողմից ասպարեզում, որն առանձին ուսումնասիրության և հետաքրքրության թեմա է: Այդուհանդերձ, հայ հասարակական կյանքում ձեռնարկվել են բարեգործական շարժման փոքր զբաղմունքներ, որոնք ևս առաջադիմական մեծ փոփոխություններ են առել բարեգործական և հասարակական մի շարք կազմակերպություններ:

Յուրաքանչյուր ժողովրդի առաջադիմությունն առաջնորդվում է պարսկական ժամանակաշրջանի ուղեգծով, և որն էլ ծնում է այդ ժամանակահատվածի պահանջներով գործող անձանց: Այդպիսին էր ակնաւոր հրապարակագիր Սյր. Նազարյանը: Նա 1859 թ. «Հյուսիսափայլ» ամսագրում տպագրում է «Հայերի կոչումն մարդկության մեջ» խորագրով նշանավոր հոդվածը, որով առաջարկում է բարեգործական մի ընկերություն ստեղծել՝ լուսավորություն տարածելու համար, քանզի կրթությունը մշտապես եղել էր ազգային առաջնահերթություն, փարբեր ժողովուրդների մեջ մրցունակ լինելու, հետևաբար և ինքնապահպանության լավագույն երաշխիք⁹: Նույն կոչով, սակայն առավել հանգամանակից նա հանդես է գալիս ամսագրի 1862 թ. համարներից մեկում: «Եթե մեր սիրելի Հայերը կամենում են մի հասարակություն և փոփոխական բարեգործ առնել ազգի մեջ, այդ կարելի է միայն ընկերությամբ, միաբանությամբ, որոց մեջ միայն դրանք է մարդկային մեծագործության բոլոր գործքները»¹⁰, - գրում է Սյր. Նազարյանը: Թերևս չենք կարող հստակ ասել՝ այս նշանավոր առաջարկության արձագանքն էր արդյոք Նոր-Նախիջևանում հիմնադրված հայ բարեգործական ընկերությունը, կամ արդեն 1860 թ. Ա. Պոլսում հիմնադրված հայկական բարեգործական ընկերությունը, որը, սակայն, երկար չկարողացավ պահպանել իր գոյությունը:

Սյր. Նազարյանի կոչին է արձագանքում Բաքվի նահանգի բժշկապետ թիֆլիսահայ Դավիթ Նարությունի Ռոստոմյանը (1820-1869): Նա իր առջև փռում էր գործունեության լայն ասպարեզ՝ սպասելով միայն նյութական օժանդակության, որ կարողանար ծառայել մի այնպիսի գործի, որ է՝ «լուսավորություն և բարեգործություն տարածել խառառ ամբոխի մեջ»¹¹: Նրան հաջողվում է գրել Բաքվի 12 ազդեցիկ հայ համախոհների, որոնք էին՝ թիֆլիսահայ Ալեքսեյ Տեր-Ղուկասյանը, Բաքվի հայ Սարգիս Այվազյանը, շամախեցի Գևորգ Լալայանը, շուշեցիներ Մովսես Զոհրաբյանը, Ներսես Կրասիկինյանը, Գրիգոր Թումայանը, Մուսայել Շահգեղանյանը, Սարգիս Տեր-Գրիգորյանը, Նալոբ Ապրեսյանը, Դավիթ Աղամյանը, Օհանջան Նախուրյանը և Սարգիս Գրիգորյանը. մարդիկ, ովքեր գերազանցապես զբաղվում էին փոխհարկային գործունեությամբ՝ նախարարություններով, առևտրով, արհեստներով: Վերջիններս ներդրեցին ու ձեռավորեցին 12.650 ռ. անձեռնմխելի դրամագումար: Հարկ ենք

9 Ս. Նազարյանը, Հայերի կոչումն մարդկության մեջ. «Հյուսիսափայլ», Մոսկվա, 1859, յոնուար, ամսաթիվերակ 1, էջ 11:

10 «Մարտիկանոս Նազարյանի երկերը», հ. Ա., Կովկասի հայոց հրապարակական ընկերություն, №15, Թիֆլիս, 1913, էջ 279:

11 Ա. Գալստյանը, Պարսկական համառոտ փոփոխություն Բագուայ Հայոց Մարդասիրական ընկերության 25-ամյա գործունեության, Բագու, 1891, էջ 6:

համարում ստորել բերել 13 հիմնադիրների անվանացանկը և նրանցից յուրաքանչյուրի ստորագրած գումարի քանակության ցուցակը.

1. Դ. Ռոստոմյանց - 500 ռ.	2. Ն. Կրասիլնիկյանց - 2000 ռ.
3. Ա. Տեր-Ղուկասյանց - 5000 ռ.	4. Մ. Զոհրաբյանց - 600 ռ.
5. Մ. Շահգեղանյանց - 700 ռ.	6. Գր. Թումայանց - 500 ռ.
7. Ս. Այվազյանց - 500 ռ.	8. Ս. Տեր-Գրիգորյանց - 700 ռ.
9. Գ. Լալայանց - 750 ռ.	10. Ն. Ապրեսյանց - 300 ռ.
11. Դ. Ադամյանց - 500 ռ.	12. Օ. Նախումյանց - 300 ռ.
13. Ս. Գրիգորյանց - 300 ռ.	

Այսպիսով՝ 1862-1864 թթ. հղանում և ծնվում է «Նայոց Մարդասիրական ընկերություն յանուն Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի» բարեգործականը՝ լուսավորական, մշակութային և բարեսիրական գործունեություն ծավալելու նպատակով: Շուրջ երկու տարի կարարվեց նախապարաստական դժվարին աշխատանք, և 1864 թ. մայիսի 21-ին կայսերական թույլտվությամբ հաստատվեց «Մարդասիրական ընկերության» կանոնադրությունը՝ տարվ նրան «Լուսաւորչի փրկոյսը» կրելու իրավունքը¹²: Այն կազմել են Ռոստոմյանցը և Զոհրաբյանցը: Նորաստեղծ ընկերության կանոնադրությունը բաղկացած էր 5 գլխից, որի 1-ին գլխում ասված էր. «Լուսավորություն և բարեգործություն տարածել Ռուսաստանի հպարակ գրնուած Նայոց մէջ, առանց զանազանելու նոցա կոչումը և դասանութիւնը»¹³: Ըստ հաստատված կանոնադրության՝ ընկերությունն ունեցել է հիմնադիր, պարավաւոր, անփոփոխ և տարեկան անդամներ: Ընկերությունը ղեկավարել են հիմնադիր անդամները, խորհուրդը (3 տարի ժամկետով ընտրված նախագահը և 8 անդամները), ընդհանուր ժողովը: Այն իրավունք է ունեցել գործելու Ռուսական կայսրության հայաբնակ վայրերում և հաշվետու է եղել Կովկասի փոխարքային ու Բաքվի նահանգապետին¹⁴: Ընկերության նշանաբանն էր՝ «Սեր առ մարդիկ»¹⁵:

Իր գործունեության առաջին շրջանում՝ 1864 թ. մայիսի 21-ից մինչև 1870 թ. հունվարի 25, նախագահել է ընկերության հիմնադիր Դ. Ռոստոմյանցը: Նրանից հետո ընկերության նախագահներն են եղել Մովսես Զոհրաբյանցը (1870-1873), Պավել Շամիրի Մելիք-Բեգլարյանցը (1873-1876), Ավետ Մամիկոնյանը (1876-1879), Սամվել Բաղիրյանը (1879-1882), Գրիգոր Թումայանցը (1882-1885), Քրիստափոր Անտոնյանը (1885-1889), Մարգիս Նարությունյանը (1889-1905), Կոստանդին Խաչիսյանը (1905-1910), Միքայել Պապաջանյանը (1911-1913), Նայկ Տեր-Միքայելյանը (1913-1920)¹⁶:

«Մարդասիրական ընկերության» նյութական միջոցները գոյացել են հիմնադիր կապիտալից, նվիրատվություններից, անդամավճարներից, կապիտալի

12 Տե՛ս ակո, էջ 7-8:

13 Տե՛ս «Устав человеколюбиваго общества во имя св. Григория просветителя Армении» СПб., 1865, էջ 4-30:

14 Տե՛ս ակո, էջ 7:

15 Խ.Ղ.Աղապալան, Նայերը և Բարուն (1850-ական թթ.- 1920 թ.), Երևան, 2006, էջ 66:

16 Տե՛ս «Отчет о деятельности правления Бакинскогo армянскогo человеколюбивогo общества за 1902 г.», Баку, 1903, с. 2-9.

շահութաբովանդակության, շարժական և անշարժ գույքի եկամույսներից, երեկույթների, համերգների, ժողովրդական պոռնահանդեսների կազմակերպման գումարներից:

Ընկերությունը հաջողության իր բարձրակերպին է գրավել գործունեության առաջին իսկ շրջանից: 1860-ական թվականներին այն նյութական օգնություն է ցուցաբերել Բաքվի հայոց երկսեռ դպրոցներին, գաղթականներին, աղքատներին և հիվանդներին, օրիորդաց դպրոցներին, հայ լրագիրներին, գործավարական և փրկարարական գործերին:

1870 - 1873 թթ. ընկերությունն ընդլայնում է իր գործունեության շրջանակները: 1870 թ. բացում է իգական դպրոց, որտեղ աղքատ հայ աղջնակները սովորում էին հայերեն, ռուսերեն և կար ու ձև (մինչև առաջին աշխառհամարը նրանց թիվը 400 - ի էր հասնում), հիմնում է «Արար» փայտանոցի ֆաբրիկա և սովորողներին անվճար բաժանելու համար: Տպարանը նաև թանգարան էր, որտեղ հավաքել են ձեռագրեր, հնարարական գրքեր, հայ գործիչների արխիվներ: Նույն թվականին է բացվում Բաքվի առաջին հանրային գրադարանը, իսկ 1880 թ.՝ կից ընթերցասրահ: Գրադարանից և ընթերցասրահից օգտվել են Բաքվի աշխարհավորները՝ շուրջ 32700 մարդ: 1914 թ. գրադարանն ունեցել է 21800 գիրք, 68 անուն պարբերական: 1920 թ. - ից հետո գրադարանը վերանվանվել է Ներսիսյան հանրային գրադարանի, որի հայկական բաժինը դադարել է գործել 1960 - ական թվականներին: 1894 թ. - ից ստեղծվել է գրական ֆոնդ: Գրադարանում փառքեր փառքներ աշխատել են Շիրվանզադեն և Լեոն¹⁷: Բացի փայտանոցից և իգական դպրոցից՝ ընկերությունը 1870 թ. ռեալական գիմնազիայի աշակերտների ջանքերով նավթարդյունաբերող Կրասնիկյանների փառք հիմնեց քաղաքի հայկական թատրոնը (420 նստատեղով): Մինչև 1918 թ. բեմադրվել են հայ, ռուս և արտասահմանյան դրամատուրգների փառնյակ պիեսներ: Թատրոնի բեմում հանդես են եկել հայ լավագույն դերասաններ Սիրանույշը, Ազնիվ Նրաչյան, Ն. Գ. Զարիֆյանը և ուրիշներ¹⁸:

Իր գործունեության ողջ ընթացքում ընկերությունն ունեցել է երեք շինություն: Սկզբնական շրջանում ընկերությունը փողակայված էր մասնավոր անձանց փողով¹⁹: Դա դժվարություններ էր ստեղծում աշխատանքի արդյունավետ կազմակերպման համար: Եւ 1871 - 1873 թթ. նորակառույց Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու արտաքին սրահի դարարկ մերձակայքում (Գիմնազիական կողմ, թիվ 119) կառուցվում է մեկ ու կես հարկանի շենք, որտեղ հանգրվանում են վարչության գրասենյակը և դպրոցները: Շենքն ունեցել է 13 լուսավոր և հարմարավետ սենյակներ, որտեղ փողակայվել են Ս. Նոյսիսիյան օրիորդաց և Ս. Մեսրոպյան արական եկեղեցական - ծխական դպրոցները, փայտանոց և գրադարան ընթերցասրահը²⁰: Մական 1886 թ. ընկերության

17 Տե՛ս ՆՍՀ, հ. 7, Երևան, 1981, էջ 307:

18 Տե՛ս ՆՍՀ, հ. 2, Երևան, 1976, էջ 344:

19 Տե՛ս «Արար», Էջմիածին, 1871, Ա., էջ 336:

20 Տե՛ս «Краткий исторический очерк состояния и деятельности Бакинского человеколюбивого общества во имя Св. Григория Просветителя Армении с 1854 по 1896 гг.», составил член совета общества, секретарь А. Калустяни, Баку, 1896, էջ 31:

շենքը հրդեհվում է, և 1888.- ից սկսվում է նոր եռահարկ շենքի շինարարությունը: Այն կառուցվել է հիմնականում բաքվահայերի հանգանակած գումարներով, որը կազմել է 115.155 ռ.: Իսկ արդեն Ի. դարասկզբին ընկերությունը որոշում է Սփանիսալսկայա փողոցում կառուցել նոր երկհարկ շենք, որն առավել հարմարավետ էր:

Մինչև 1875 թ. ընկերությունը գործունեություն է ծավալել հիմնականում Բաքվում: Այս ժամանակահատվածում այն օգնություն է ցուցաբերել հայ մշակութային կյանքին, Բաքվի երկսեռ դպրոցներին, ուսանողներին, աշակերտներին, Գանձակի և հարակից շրջանների հայ ծխական դպրոցներին միանվագ դրամով և գրքերով, Քիլվարի գյուղական դպրոցին, Բաքվի և Գանձակի աղքատներին: Ընկերությունը սալարար է կանգնել որբերին և այրիներին, կերակրել է ծերերին ու անօգնականներին, բժշկական օգնություն է ցույց տվել հիվանդներին, նպաստել գործազուրկ բանվորներին ու քայքայված արհեստավորներին: Ընկերության ձեռնարկած բարեգործական շարժումն այնքան մեծ ծավալ և ազդեցություն է ձեռք բերում, որ նրան լծողվում են նաև բարեգործական այլ կազմակերպություններ: Երբ Շամախիում 1872 թ. հունվարի 16-ին տեղի ունեցած աղետալի երկրաշարժի և սովի հետևանքով Իրանից տեղահան եղած հայությունը հանգրվանեց Բաքվում, տեղի հայ հասարակությունը, մտահոգված իր հայրենակիցների հետագա ճակատագրով, հնարավոր բոլոր միջոցներով փորձեց նվազեցնել նրանց անհամար կարիքները: Այդ օրերին հարկապես աչքի է ընկնում Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Մայր եկեղեցու ավ. քին. Թադեոս Բողաղյանը: 1872 թ. ապրիլի 1 - ին վերջինիս, ինչպես նաև գեներալ Ն. Լազարյանի, մայոր Զոհրաբյանցի և վաճառական Դիդարյանցի նախաձեռնությամբ ստեղծվում է «Բաքվի հայոց աղքատախնամ եկեղեցական հոգաբարձությունը», որի անդամներն էին Թադեոս քին. Բողաղյանը, Գրիգոր Ավագյանը, Գրիգոր Դիդարյանը, Անդրեաս Մելիքյանը, Բաղդասար Սարգսյանը, իսկ գործավար և հաշվապահ՝ Սարգիս Վարշամյանը: Նախագահն էր քահանա Բողաղյանը²¹: Հոգաբարձության կանոնադրությունը բաղկացած էր 5 կետից, որի 1 - ին կետում ասված էր. «Բազու քաղաքում կարգում է նորահասարար ընկերություն՝ աղքատաց և փրկական ապրուստի հոգալու. նրանցից ցուցաբերելու ու հիմնականում բժշկության հնարները գործ դնելու և մեռելոց թաղման կարգը կատարելու համար»²²: Նրա առաջին գործը աշխարհումակ գաղթականներին աշխատանքի տեղավորելն էր, թեև իր գործունեության շրջանակները լայնարձակ և բազմաբնույթ էին:

Ամեն ինչ, սակայն, հարթ ու խաղաղ չէր ընթանում: Բաքվի հայությանն առաջին լուրջ, ծանր հարվածը հասցրեց Կովկասի քաղաքացիական մասի գլխավոր պետ և Կովկասյան զինվորական շրջանի հրամանատար իշխան Գոլիցինը: Նրա հրամանով 1885 - 1886 թթ. փակվեցին Այսրկովկասի հայկական դպրոցները, արգելվեցին մայրենի լեզվով հրապարակությունները, հալածվեցին ազգային մշակույթի գործիչները՝

21 Գ. Մարտիրոսյան, Համառոտ ակնարկ Բաքվի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու պատմության. ԼՂԳ, թ. 3, Երևան, 2009, էջ 48:

22 «Մշակ», Թիֆլիս, 21. II. 1880:

ուղեկցվելով բռնի ռուսացման քաղաքականությամբ: Փակվում են հայկական եկեղեցական դպրոցները, ինչպես նաև հայկական բարեգործական ընկերությունները՝ դրանց փախվ ոչ թե բարեգործական, այլ քաղաքական բնույթ²³: 1899 թ. նրա հրամանով Ռուսաստանի ներքին գործերի նախարար Ի. Լ. Գորեմիլինը հաստատում է ընկերության նոր կանոնադրությունը (ունեցել է 500 անդամ), որով այն գրկվում է մշակութային և ուսումնական գործունեության իրավունքից: ա Դրանով արգելվեց ընկերության լուսավորչական-մշակութային գործունեությունը և թույլատրվեց զբաղվել միայն բարեգործությամբ, այն էլ լիկ Բաբվի նահանգում, ինչի հետևանքով փոխվեց անգամ ընկերության անվանումը. կոչվեց «Բաբվի հայոց մարդասիրական ընկերություն»²⁴: Այդ իսկ պարճառով ընկերությունն իր հավաքած գումարները նվիրաբերում է Էջմիածնի Գեորգյան ճեմարանին և Շուշիի հայոց հոգևոր դպրոցին: Եւ միայն 1913 թ. մայիսի 21 - ին վերականգնվում են նախկին անվանումն ու գործունեության շրջանակները²⁵:

Սակայն այս արգելքները չեն խանգարում, որ Բաբվի հայությունը շարունակի ազգապահպանության, հարաբերման իր բուռն ձգտումը և ձգտման իրագործումը: 1897 թ. ընկերությունը որոշում է ընդունում հայ գրողներին նյութապես աջակցելու համար (Նովի. Թումանյան, Ալ. Շիրվանզադե, Վրթ. Փափագյան, Պ. Պոռչյան և ուրիշներ): Այս ընթացքում ընկերությունը Սյանիալավսկայա փողոցում ձևոր է բերում երեք կառույց: Գրիգոր Թումանյանը, լինելով խոշոր նավթարդյունաբերող, շոգենավերի փեր, վաճառականների հանձնակալարարության փարեկան շահույթը անմնացորդ նվիրաբերում էր ընկերությանը՝ դպրոցներին փրամադրելու համար: Ահա այս մարդը կառուցեց և ընկերությանը նվիրեց իր անունը կրող երկհարկանի մի շենք, որտեղ բացվեցին մանկամասեր, կարի արհեստանոց և լվացքատուն:

Մեկ այլ նշանավոր նավթարդյունաբերող, «Մյունիք» ընկերության վարչության նախագահ Դավիթ Ավան-Յուզբաշյանը, ի հիշարակ իր վաղամեռիկ որդի Խոսրովի, Գր. Թումանյանի շենքի հարևանությամբ 24 հազ. ռ. - ով կառուցեց մի երկհարկանի շենք, որտեղ բացվեց որբանոց: Նրանց օրինակին հետևեց Լյուդվիգ Սերգեյանը, որը 10 հազ. ռ. - ով կառուցեց մեկուկես հարկանի մի մասնաշենք, որի անվճար կամ էժան բնակարանները փրամադրվում էին հայ կարիքավորներին: 1902-1906 թթ. գործեց ընկերության Աշխատանքի փունը, որի 8 արհեստագործական բաժանմունքներում աշխատում էին 144 կին, 145 փղամարդ և 525 երկսեռ երեխա: Ընկերությունն ուներ նաև իր ճաշարանը, որտեղ օրական 136 ճաշաբաժին էր փրվում, իսկ մագութն անվճար փրամադրում էին Ալ. Մանթաշյանցն ու Ղուկասյան եղբայրները²⁶:

Թվում էր՝ Առաջին համաշխարհային պարերազմը պերք է խոչընդոտեր ընկերության աշխատանքներին, սակայն, այն դրդեց աշխուժացնել գործունեությունը՝ սրանձնելով բառացիորեն ազգապահպանության առաքելություն: 1914 թ.

23 Է. Ավունի, Կովկասեան վերքեր, Կ. Ա., Ժրնա, 1903, էջ 80:

24 «Տեղեկագիր և հաշիւ Բագուի Նայոց մարդասիրական ընկերութեան 1906 թականի», Բագու, 1907, էջ 4:

25 Տե՛ս «Նաշիւ 1913թ. գործունեութեան Բագուի Նայոց Մարդասիրական ընկերութեան Յանուն Ս. Գրիգոր Լուսարցի», Բագու, 1914, էջ 4:

26 Տե՛ս Ա. Գալստեան, Եզլ. աշխ., էջ 8-48:

ընկերությունը վիրավոր հայ գինվորների բուժման համար բացում է ամբուլատորիաներ, հիվանդանոցներ, ֆեղշերական կենտրոններ՝ ապահովված բժշկական անձնակազմով և գույքով: Նայկական առաջին հիվանդանոցը բացվում է 1914 թ. հոկտեմբերի 26-ին²⁷, ինչի համար թագուհի Մարիա Ֆեոդորովնան ցարի անունից առանձնահատուկ շնորհակալագիր է ուղարկել ընկերությանը²⁸: Բաքվի քաղաքային հասարակական կառավարման վարչությանն առընթեր ընկերությունը հիմնում է հարուկ քաղաքային կենտրոնական կոմիտե՝ հայ մարտիկների ու նրանց ընտանիքների համար դրամական նվիրատվություններ ժողովելու նպատակով, Կանանց կոմիտե՝ գաղթականներին օժանդակելու համար: Սակայն անգամ նման պայմաններում չմոռացվեց կրթական գործը, 1914 - 1915 թթ. ուսումնական տարում ընկերությունը դրամական օժանդակություն է ցուցաբերում Շամախիի թեմի 11 ծխական - եկեղեցական դպրոցներին: Տարին երկու անգամ Ս. Ծննդյան և Զարկի տոներին ընկերությանը պարտադիր դրամական նվիրատվություններ էին արվում, որոնց գումարը տարանվում էր 200 - 300 ռ. սահմաններում: Ամենախոշոր նվիրատուն, անշուշտ, Ալ. Մանթաշյանցն էր, որ թեպետ ընկերության անդամ չէր (Թիֆլիսի Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերության պատվավոր նախագահն էր), սակայն անհաղորդ մնալ չէր կարող. նա 600 ռ. էր տրամադրում²⁹ ու եւս 100 - ական ռ. Թիֆլիսի Առևտրային բանկի անունից: Սակայն անհրաժեշտաբար չենք մոռանում այն մարդկանց անունները, որոնց նվիրաբերած գումարները կազմում էր 2 - 3 տուրի (Գ. Մելիք - Մարության, Գ. Մանկասարյան, Տեր - Օհանյան, Ավշարյան, Չաղ - Մախչյան եղբայրներ և փասնյակ ուրիշներ): 1914 թ. Ս. Ծննդյան կապակցությամբ 90 անձինք ու գործակալություններ նվիրաբերեցին 7941 ռ., իսկ Զարկի առթիվ 73 անձ և ընկերություն՝ 5978 ռ.³⁰: Ս. Ծննդյան և Զարկի նվիրատուների թվաքանակների տարբերությունը ուներ պարզառաքանություն. Ս. Ծննդին նվիրատվություններ էին կատարում նաև հայ ձեռնարկարարների հետ գործնական կապեր ունեցող կամ չունեցող այլագգիներ, իսկ Զարկի կապակցությամբ՝ չինչին բացառությամբ՝ միայն հայերը: Նշենք նրանց անվանացանկը՝ «Նորել եղբայրներ», Ռուբիլյոնների «Կասպից-սեւծովյան ընկ.», «Գուրյուսար և որդի», «Մարուկեն և ընկ.», «Է. Թիվմանս և ընկ.», «Ժորժ և եղբայրներ» ֆիրմաները, Աննա Բայարդինան, Ռ. Կայգերը, Ա. Շմիտսկին, Մ. Շումսկերը, Վ. Բիխովսկին, Գ. Լիստը, Բյերինգը:

Ընկերությունը մեծապես տուժում է 1918 թ. սեպտեմբերին թուրքական բանակի կողմից Բաքուն գրավելու պարզառով: Այն կապ է հաստատել Բաքվի կոմունայի ղեկավարներ Ս. Շահումյանի և Պ. Զափարիձեի հետ՝ մասնակցելով թուրքական բանակի դեմ Բաքվի պաշտպանությանը: Ընկերության վերջին նախագահ Նայկ Տեր-Միքայելյանը հայրնի պարզառնելով հնարավորություն չունենալով հրապարակելու 1917, 1918, 1919 թթ. տարեկան հաշվետվությունները, 1920 թ. հանդես է եկել այդ երեք

27 Տե՛ս «Արեւ», Բազու, 1914, հոկտեմբեր 26, № 167:

28 Տե՛ս «Նորիզոն», Թիֆլիս, 1915, սեպտեմբեր 19, № 212:

29 Խ. Դադայան, Ալեքսանդր Մանթաշյանց, Երևան, 2011, էջ 27:

30 Տե՛ս Ս. Վարդանանց, Նաշխ կամ համառօտ նկարագրություն Մարդասիրական ընկերության, Բազու, 1873, էջ 20:

տարիների իր գործունեության ամփոփիչ զեկույցով, համաձայն որի՝ ընկերությունը Բաքվի Նայոց Ազգային խորհրդի հետ համատեղ հավաքել է 735.000 ռ. և մինչև 1920 թ. մայիսը շարունակել է կոտորածներից փրկված հայության բազմաթիվ օգնության գործը³¹:

Ա Ադրբեջանում խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո՝ 1921 թ. սկզբին 56 - ամյա ընկերությունը փակվում է՝ մեր ժողովրդի մեծության նժարի մեջ դնելով նշանավոր մի կազմակերպության 56 - ամյա պարունության բաժինը և ապացուցելով, որ բարերարությունը մեր քրիստոնյա էության անբաժնելի բաղադրամասն է, մեր եկեղեցու և մեր ազգային կապիտալի միասնականության դրսևորումը: Այն դարձավ Բաքվի հայության ինքնակազմակերպման, ազգային ինքնավարության մի յուրաքանչյուր մարմին³², որը, ինչպես 1889 թ. մայիսի 21 - ին՝ ընկերության 25 - ամյա հոբելյանի հանդիսության ժամանակ, ընկերության որդեգիր Շահագիզ Կամսարականն է Մոսկվա ուղարկված հեռագրում ասել, միշտ գործել, միշտ աշխատել, միշտ հերկել է հայրենիքի բարոյական անդաստանը՝ առաջադիմության, կրթության և լուսավորության սուրբ գործի համար³³:

31 Տե՛ս «Նայերի կոտորածները Բաքվի և Ելիզավեպոլի նահանգներում 1918-1920 թթ.» (փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու), Երևան, 2003, էջ 436:

32 Տե՛ս В. Дятлов, Э. Мелконян, Армянская диаспора: Очерки социокультурной типологии, Ереван, 2009, էջ 93:

33 Տե՛ս «Մոխակ Նայասրանի, Ազգային լիակատար երգարան», հ. Ա., Բազու, 1902, էջ 302:

ԿՈՄԻՏԱՍԸ ԱՐԹՈ ՉԱՔՄԱՔՉՅԱՆԻ ԱՐՎԵՍՏՈՒՄ

Յուրաքանչյուր խորը արվեստագետ իր հոգու մեջ սրելոծում է աշխարհի յուրօրինակ պարծեն, աշխարհն ու առարկաները ձուլվում են նրա էությանը՝ նրա հոգու խորհուրդը ենթարկելով արվեստի անբացադրելի ուժին: Ի. դարի արվեստի նոր ուղին դարերով սրբազորված պայմանականությունների հերքումն է, և հենց իր՝ սրելոծագործողի էությանից, նրա անհանգիստ բաբախող նյարդից, ակտիվ զարկերակից դեպի սրելոծագործությունը հոսող ավյունն է: Եթե ավանդական սրելոծագործությունը որպես կենտրոն ընկնում է փաստական աշխարհը և այնուհետև այն հագեցնում ոգով, ապա ժամանակակից արվեստը ընկնում է ավելի առույգ, կյանքասրելոծ, իդեալական կենտրոն՝ արվեստագետի ներաշխարհը, այնուհետև նյութականացնում այն: Այդպես է ծնվում արվեստը, մարդկային հոգու առանցքից ընդգրկելով աշխարհը: Նոր արվեստը այլևս ազատագրված է պարտադրված նմանակությունից, կեղծավորությունից: Այն փրկում է դեպի մարդկային հոգու խորքը՝ մոպենալով բուն էությանը, մարքին, հույզերին, կենսագրությանը: Իրերը ծնվում են էությունից՝ նախկին գոյություն ունեցողը վերադարձնելով փոխարեն:

Այդպիսին է Արթո Չաքմաքչյանի արվեստը՝ դրամատիկ, լարված, խորը, մեկամտաձուր, խիստ հասցեական: Այն պետք է դիտել ոչ թե աչքով, այլ մտավոր հատուկ փնտռությամբ, ինտելեկտուալ բանալիի օգնությամբ՝ խորասուզվելով նյութի մեջ մեծ ուշադրությամբ: Սա մի արվեստ է, որն օժտված է մեծ արտահայտչականությամբ:

Համաշխարհային կերպարվեստի նվաճումների լայնահայաց ուսումնասիրություններն ու ներշնչանքը Արթո Չաքմաքչյանի սրելոծագործական հիմքն են կազմում, ապա, գերիշխող է նրա անհատականությունը դրսևորող նոր որակը: Արվեստագետի սրելոծագործական յուրաքանչյուր շրջան հեղափոխություն է յուրովի, ամեն մի շրջան ձեռք է բերում բացառիկ բարձր որակ:

Արթո Չաքմաքչյանի արվեստը թեմատիկ առումով խիստ բազմազան է: Ապրելով և սրելոծագործելով փառեր երկրներում, ուշադրությամբ ուսումնասիրելով փառեր քաղաքակրթությունները, արվեստագետը, այնուամենայնիվ, հավատարիմ է մնում իր ազգային խառնվածքին: Միջնադարյան հայ ճարտարապետությունը, քանդակագործությունը, որմնանկարչությունը, մանրանկարչությունը, զարդամոտիվների իմացության սկզբունքները այն աղբյուրներն են, որոնցից սնունդ է առնում քանդակագործը: Ազգային ամուր հողը կենսահասարակ ուժ է հաղորդում նրա սրելոծագործական իդեալին: Միաժամանակ նրա թե՛ մրաձելակերպը, թե՛ արտահայտչամիջոցները ժամանակակից են, համահունչ մեր օրերին:

Արթուր Չաքմաքչյանը Նայասարան է եկել Եգիպտոսից, ապրել է սրելոծագործել է հայրենիքում, իսկ ներկայումս բնակվում է Կանադայի Մոնրեալ քաղաքում: Մեծ հայրենասիրական ոգով են ներշնչված նրա սրելոծագործությունները: «Մայրը», «Ներսիմա», «Կոմիտաս», «Նարեկացի», «Կոստան Զարյան», «Պրոմեթեոս», «Մեկը եւ Մյուսները», «Քայլով Մարդը»։ Ժամանակակից արվեստի ամենաբարձր նվաճումներ, յուրաքանչյուրը մի ողջ աշխարհ ներառող, մի յուրօրինակ պարկերասրահ:

Բարդ է արվեստագետի աշխարհը: Գերլարվածությամբ օժտված, անհանգիստ ֆակտուրայով, բարձր հուզականությամբ, մշտապես մրահող եւ հարցասեր: Ժամանակի ընթացքում մարմինը աստիճանաբար հեռացել, կորցրել է իր ֆիզիկական ձևն ու աստվածային գեղեցկությունը, բայց ձեռք է բերել նոր ձև, հոգեվիճակ, սնամեջ, սակայն խիստ հոգեւոր: Մարդակերպ այս ֆիգուրներով, որոնք կազմում են նրա սրելոծագործության մի զգալի հատվածը, արվեստագետը մատնացույց է անում Մարդուն իր խնդիրներով, միայնությամբ, հասարակության հետ հարաբերվելու եւ մշտապես հակադրվելու մարդու հավերժ գոյությունը: Նամաշխարհային եւ հայ փիլիսոփայության բացառիկ իմացությունների շնորհիվ Արթուր Չաքմաքչյանը իր սրելոծագործություններին կարողանում է հաղորդել մի յուրօրինակ քրամադրություն, հարցեր փառու կարողություն: «Մայրը», «Ծիջը», «Կերպարը անիվի հետ» եւ այլն, իրենց միմիկաներով, ռիթմիկ անհարթ ֆակտուրայով, անմիջականորեն խոսում են դիպտիկ հետ:

Արվեստագետին իր ողջ կյանքի ընթացքում ուղեկցել են հայրենի բնության եւ արվեստի պարկերները, հայկական միջնադարյան քանդակագործության եւ ճարտարապետության առանձին դեպքեր՝ ձուլված նրա էությանն ու մտապարկերին, ժամանակ առ ժամանակ իրենց կերպն են սրացել:

Միջնադարյան հայ քանդակագործության ուսումնասիրությամբ Արթուր Չաքմաքչյանը կանգնել է ամուր հողի վրա եւ գրել է իր հոգեկերպով ձևավորված ազատորեն արտահայտող պլաստիկ ձևեր:

Կոմիտասի կերպարը ներշնչանքի անսպառ աղբյուր է եղել քանդակագործի համար: Եւ զարմանալի չէ, որ արվեստագետը բազմիցս անդրադարձել է այդ թեմային: Միայն սրելոծագործական փառ պարվա ընթացքում նա սրելոծել է սիրելի անհատականության քանդակների մի պարկերասրահ: Արթուր Չաքմաքչյանի արվեստանոցում, որ բարձր եւ ընդարձակ սրահներ ուներ (երբ նա բնակվում էր Նայասարանում) եւ հենց Կոմիտասի անունը կրող փողոցի վրա էր գտնվում, կային բազմաթիվ «Կոմիտաս»-ներ, որ փառեր էին մեկը մյուսից, սրելոծագործական փառեր խնդիրներ էին առաջադրում ու լուծում, բոլորը միասին սրելոծում էին ընդհանրացված մեկ «Կոմիտաս»: Մի կերպար, որ հայ ժողովրդի անցյալ ողբերգությունը, բայց եւ նրա սրելոծագործ եւ արարիչ ոգին, անբեկանելի հավաքն է խորհրդանշում: Պարզ եւ Չաքմաքչյանի «Կոմիտաս»-ները, պարզության մեջ խոր մոտմոնրալության միպոթ, էքսպրեսիվ եւ իրենց խորքում ունեն այն անմեկնելի ու անբացատրելի, որ ազգային ոգի է կոչում:

Ա. Չաքմաքչյանի երկրասարդ փառիկների սրելոծագործություններից մեկն էր նրա առաջին «Կոմիտասը», որը նա քանդակել է քսան փարեկան հասակում: Նա ունի փառ-

բեր փարիքներում կարարված, Կոմիտասին նվիրված, մոտ երկու փասնյակ աշխատանքներ: Ժամանակակիցներից մեկը այս մասին գրում է. «Արթոն լցված է Կոմիտասով, բայց պետք է ավելի եւս լցվի, որպեսզի իրականացնի այն արձանը, որը իր երագածն է»¹:

Կոմիտասին նվիրված բրոնզաձույլ արձանը Արթո Չաքմաքչյանի ամենավաղ գործերից մեկն է: Ողջ հասակով, ոչ մեծ չափերի այս սրելծագործությունը առինքնող է իր պարզությամբ: Ֆիգուրը ներկայացված է շար ուղղաձիգ, ծածկված երկար հագուստով: Զգեստի շերտավոր ծալքերը թեթևակի ռիթմ են հաղորդում իրանին: Առավել մանրակրկիտ է մշակված Կոմիտասի դեմքը: Չափազանց խորությամբ մշակված կռպերը ընդգծում են դեմքի հուզական փրամադրությունը, փոքր-ինչ չափազանցված, սրված դիմագծերով: Շուրթերը գուսպ հաված են, այսպիսով լիակատար լռություն հաղորդելով ողջ հորինվածքին: Լայն բացված օձիքը շեշտում է արտահայտված, նրբորեն մշակված պարանոցը: Կոմիտասի հայացքը չի հանդիպում դիտողին, բացակայում է «երկխոսությունը» դիտողի եւ արձանի միջև: Արթո Չաքմաքչյանի արվեստին հարույ լակոնիզմը վառ արտահայտված է այս սրելծագործությամբ: Իրանի նկարմամբ ձեռքը անհամեմատ մեծ է, ամփոփված կրծքավանդակին՝ արտահայտելով անձի հույզերի չափազանց գսպվածությունը:

Շար ավելի ռեալիստական է Կոմիտասի՝ Դիպրոյթում գրնվող հուշարձանը: Այս հոյակերտ մոնումենտալ սրելծագործությունը ուխտարելի է դարձել սփյուռքահայ ուսանողների համար, որոնք ամեն փարի ապրիլի քսանչորսին այցի են ցալիս այսրել:

Ռեալիստական մոտեցումը դրսևորված է եւ դեմքի, եւ հագուստի մշակման մեջ: Զգեստի թավով ծալքերը շարժման փալվորություն են հաղորդում սրելծագործությանը: Մեկ քայլ առաջ դրված ոտքը եւս թվացյալ շարժման փալվորություն է սրելծում: Բայց այնուամենայնիվ, արձանն, ամբողջությամբ վերցրած, սրափի է: Կերպարն իր հանգստությունն արտահայտում է ձեռքի ժեստով, որը հանգիստ հենած է կրծքավանդակին: Առանձնակի մանրամասնությամբ մշակված են դեմքը, պարանոցը:

Ամբողջ հասակով կանգնած է Կոմիտասը սև սքեմով: Չաքմաքչյանի արվեստում նա մնաց ոչ միայն իբրեւ կոնկրետ կերպար, այլ որպես ընդհանուր հոգեբանական խնդիր, որպես առհասարակ կերպարային սկզբունք՝ նոր մոտիվների եւ թեմաների համար նույնպես:

1965 թվականին սրելծված Կոմիտասի կիսանդրին, վերը նշված երկու արձանների կողքին, առավել մոդեռնիստական է: Արվեստագետը այն անվանել է «Բանասրելծ Կոմիտասը»: Աչքերի խորունկ ակոսներով, մշակված հոնքերով, որոնք դեմքին դրամաիկ, սրելծագործ անհատին հարույ, փիեգերական անվերջություններում սալառնող փրամադրություն են հաղորդում: Խախտված են դեմքի համաչափությունները: Արտաքին ձևերը հարթային են, գրեթե գուրկ մշակումներից: Դեմքի ողորկ մակերեսը խախտում է քիթն արտահայտող շեշտակի փորվածքը, թեթևակի ընդգծված այրոսկրերը: Նա ավել-

1 Թորոս Թորանեան, Արթո Չաքմաքչյան արտեստագետը, Տալեպ, 1989, էջ 10:

լի դիմակ է հիշեցնում, որևէ հավաքական կերպար, քան որոշակի անձնավորություն: Աջ ձեռքը կիսավակ հենած է այսին՝ հիշեցնելով մրաժկուր, մեղմադձուր քրամադրություն: Կոմիտասն է՝ թախծուր ևս հպարտ, փրկում ու եղերական. Կոմիտասը ոչ այնքան մարդ, որքան՝ ոգի, մեղեդի, մի ողջ ժողովրդի խորհրդանիշ: Քանդակագործի եւս մեկ մոտեցում ենք փնտրում այսպեղ: Կարծես իսկույն առիւթնուն է դիպողին ու փանում դեպի ոգեղեն մի աշխարհ, դեպի հայկականը: Եւ պատահական չէ, որ արվեստագետը իր սրելոժագործությունների առանցքը դարձրեց Կոմիտասի կերպարը:

Կոմիտասը հայ մարդու համար փարիներ ի վեր խորհրդանշել է հայկականն ու հայրենաշունչը, մարմնավորել խոր ու բազմավեհ մի էություն:

1961 թվականի «Կոմիտասում» մեծ արվեստագետի զգայուն էքսպրեսիայով ներծծված մոնումենտալ կերպարը ներկայացված է բզկտված, փառապաղ, բարձր և հոգևոր ուժով միշտ վեր ձգվող երևույթ: Այն միաժամանակ ողբերգական և լավատեսական խորհրդանիշ է, բարոյապես հստակ, անմիջական և ազդու:

Կոմիտասը անվերջանալի և հավերժական է, ինչպես դյուցազներգությունը, քանի դեռ ապրում է հայը: Կոմիտասի հուշարձանի համար արված բազմաթիվ էսքիզների մեջ արդեն նկատվում է նրա բնականությունը և հարազատ բնության հետ քրամաբանական կապը:

Հուշարձանը սև փոփից է, և արվեստագետի ցանկությամբ պետք է դրվեր գեյրնի վրա՝ առանց որևէ պարզանդանի: Ազնիվ, անփայլ փոփն իր գույնով և ֆակտուրայով կներդաշնակեր շրջապատող բնությանը՝ հուշարձանը դարձնելով մի բնական մասնիկ, որ ծնվել է բնությունից: Խիստ ուրվագիծը, հարթային ֆակտուրան, պարզությունը ամենուրեք են այսպեղ: Կոմիտասի կերպարի մեկնաբանումը գուրկ է արտաքին պաթոսից, պարզության մեջ է:

Բայց այլ է Կոմիտասը «Խեղագործություն» քանդակում. դա մեծ ողբերգության, մեծ կորստի պարկերումն է: Եւ այսպես, շարունակ... Մեծ երգահանը անսպառ է արվեստագետի հոգում, մարմնում, էության մեջ: Բազմաթիվ են նրան նվիրված գրաֆիկական էջերը: Համեմատաբար ավելի ուշ սրելոժագործություններն ավելի անմիջականորեն կապված են Արթուր Չաքմաքչյանի ներաշխարհին, նրա հույզերին, ապրումներին: «Սքեմը» եղավ այս մեծ պարկերասրահի վերջին Կոմիտասը: Սքեմ, որը երկար ճանապարհ էր անցել 60-ականների բարդ և անհանգիստ, հաճախ անհասկանալի և անբացատրելի «գրաքննություն» կոչվող պարպադրանքների փաթիլներին: Ի. դարի հայ արվեստագետների համար Կոմիտասի կերպարը միշտ եղել է նվիրական: Բազմաթիվ են նրան նվիրված երաժշտական, գեղանկարչական և քանդակագործական նմուշները: Բ. Կառնաչյանը, Ա. Խաչատրյանը, Ն. Դելլալյանը, Է. Միրզոյանը, Ե. Թադևոսյանը, Փ. Թերլեմեզյանը, Ե. Քոչարը, Գ. Խանջյանը և շատ ուրիշներ, իրենց սրելոժագործության մի նվիրական էջ, միշտ ընծայել են Կոմիտասին, ապրելով նրանով, և ապրեցնելով իրենց անմահ սրելոժագործություններում: Սակայն «Սքեմը» եղակի է իբրև հոգեվիճակ, իբրև պարկերման ձև ու երևույթ:

ՀԱՂԱՌՊԴՈՒՄՆԵՐ

ՆԵՂԻՆԵ ՄԿՐՏՁՅԱՆ

ՆԱՅԿԱԿԱՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ՆԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐԸ ԿԱՆԱՆՑ ՄԵՆԱՍՏԱՆՆԵՐԻ ԵՒ ԿՈՒՍԱԿՐՈՆ ԿԱՆԱՆՑ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Տիշապակաբանների երկրորդ խմբում, ինչպես արդեն նշել ենք, արձանագրված են նաև կուսանաց վանքերի անուններ:

Այս խմբի հիշապակաբաններից ամենահինը Ժ. դարում (989 թ.) Մաղարդա վանքում գրված հանրահայտ «Էջմիածնի առկարան»-ի հիշապակաբանն է՝ թվագրված 1173 թվականով: Այն, այսպես կոչված, միաբանության գիր է, որը մեկ անգամ եւս հաստատում է այս վանքում եղած կուսանաց վանքի մասին փեղեկությունները:

«Յանուն Աստուծոյ եւ **Տիրափիկին** [աղախին] Քրիստոսի միաբանեցայ Սուրբ Նախավկայիս:

Այլ զի եւ եւ Տիկնաց, աղախին Քրիստոսի միաբանեցայ Նախավկայիս: Յասմ արեւ ի հեպ, զինչ մեր կարողութիւն լինի, ծառայութիւն առնենք սրբոյս:

Գրեցաւ յիշապակ»¹:

Ըստ «Տեղանունների բառարան»-ի՝ հիշապակաբանում մաքնանշված Ս. Նախավկան Դարաշամբի Ս. Սյրեփանոս Նախավկայի վանքն է, որ հայրնի է նաև Մաղարդավանք² անունով: Ըստ նույն այդ բառարանի՝ այն Մեծ Տայքի Նախճավան գավառի, նոր ժամանակներում՝ Մակուի խանության Դարաշամբի գավառի մեջ էր՝ Նախիջևանից հարավ, Արաքսի աջ ափին, Մաղարդա լեռան ստորոտում: Վանքը կառուցվել է 976 թ. եւ օծվել Աշոտ Գ. արքայի եւ Խաչիկ Կաթողիկոսի օրոք: Բառարանում վանքի վերաբերյալ բերված է նաև ԺԷ. դարի ֆրանսիացի ճանապարհորդ Տավեռնիեի վկայությունը: 1688 թ. լինելով այս վանքում՝ նա արձանագրել է, որ վանքի պահպանված միակ կանգուն շինությունը Ս. Տակոբ բարաշեն եկեղեցին է, որն «ունի 2 ավանդապտուն, աղյուսաշեն վերնապտուն, կուսանոց»³: Կուսանոցի մասին այլ փեղեկություններ չկան, սակայն, դարելով վերոհիշյալ հիշապակաբանի թվագրությունից, կարելի է ենթադրել, որ առնվազն ԺԲ. դարում այս վանքում արդեն իսկ գործել է կուսանոց: ԺԲ. դարի մեկ այլ կուսանոցի մա-

1 «Տայերեն ձեռագրերի հիշապակաբաններ. Ե.-ԺԲ. դդ.», Երևան, 1988, էջ 214:

2 Տե՛ս «Տայաստանի եւ հարակից շրջանների փեղանունների բառարան», հ. 2, էջ 54:

3 Անդ, էջ 54:

սին հիշարակվում է 1295 թ. ընդօրինակված «Գիրք դարաստրանի Մխիթարայ Գոշի» հնագույն ձեռագրի հիշարակարանում⁴, որտեղ Մխիթար Գոշը րեղեկություններ է հաղորդում, թե ինչ հանգամանքներում, որտեղ և երբ է գրել իր այդ աշխատությունը. «...Ի հայրապետությանն րեառն Գրիգորի Տայոց Մեծաց և ի դիարապետության րեառն Մրեկաննոսի րանս Աղուանից, յաշխարհիս Առանայ, ի նահանգիս, որ կոչի մայրաքաղաքին Գանձակ, յանապարս և յեղբայրանոցս անուանեալ Դասնոյ, սկզբնաւորեալ ի լեռնակողմն մենաստանին կոչեցելոյ Տոռմաշէն, ընդ հովանեաւ սրբոյ եկեղեցեաց կուսաստանացն յիշեցելոյ, ձեռնրությունմբ հաւր Յովսէփայ և եղբար Պաղոսի յորդորմամբ առաջարկութիւնս»⁵:

Հիշարակված Տոռմաշէնը, որ հայրնի է նաեւ այլ անվանումներով, գրնվել է մեծ Տայքի Արցախ (կամ Ուրիք) աշխարհի Գարդմնաձոր գավառում⁶: Տոռմաշէնի կուսանաց անապարի մասին հիշարակում է նաեւ Դեռնոյ Ալիշանը. «Յելից սոցա ընդ մէջ Շեմքոր և Խոջնարա գերոց կան նշանաւոր րեղիք... Տոռմաշէն աւերակ անապարս Կուսանաց և Դասնոյ անապար, ուր Մխիթար Գոշ գրեաց Գիրս Դարաստրանացն...»⁷:

Ձեռագիր հիշարակարաններում, սակայն, միշտ չէ, որ նշվում է ձեռագրի ընդօրինակման վայրը, որի պարճառով անորոշ է մնում հիշարակված կուսանաց անապարի րեղագրությունը: Այսպէս, 1495 թ. ընդօրինակված «Մաշտոց»-ի հիշարակագիրը նշում է միայն, որ ձեռագիրն ընդօրինակվել է Կուսից անապարում՝ առանց գրնվելու վայրի մասին որեւէ րեղեկութան. «Եւ գրեցաւ ի յանապարս, որ կոչի Կուսից անապար, սուրբ Աստուճաճնի րաճարիս և սրբոց առաքելոց նշխարացս՝ Թաթ/Լոսի առաքելոյն, ի հայրապետության րեառն Սարգսի, և առաջնորդի սուրբ ուխտիս րեր Մաթեոսի, ի թաքաւորութեան Ոռոսարամի...»⁸:

Նշենք, որ վերոհիշյալ հիշարակարանները հարուկենր վկայություններ են ԺԲ.-ԺԷ. դարերի կուսանոցների վերաբերյալ: Մինչեւ ԺԷ. դար հիշարակարանները հիմնականում կուսանոցների մասին լռում են:

Տայրնի է, որ Տայ Եկեղեցում կուսանոցների վերագարթոնքի դարաշրջան համարվող ԺԷ. դարը նշանավոր է հարկապէս Մյունյաց աշխարհի կուսանոցներով: Այս մասին Դեռնոյ Ալիշանը գրում է. «Նշանաւոր է ի սմին և յովութիւն Անապարից Կուսանաց, որպիսիք Շնիւերոյն, Տոշանցն, Դավոց, Իլկեվանից, Նորարուաց և այլն. յայր է թէ ի նորոգութեան վանական կարգաց յ ԺԷ. դարու, հասարաբեցան և կուսաստանք, այլև յառաջին դարս երեւին ճաղկեալ կուսութեամբ և անապարք Միւնեաց»⁹:

ԺԷ. դարի հիշարակարաններում Մյունյաց աշխարհի կուսանոցներից առավել

4 Ա. Մաթեոսյանը ներկայացրել է իբրեւ առանձին հիշարակարան: Իրականում այն «Դարաստրանագրքի» առաջաբանի՝ «Նախադրութիւն» բաժնի 11-րդ գլոյխն է, որ կոչվում է «Յիշարակարան սակաւոր», և հանդիպում է «Դարաստրանագրքի» ոչ բոլոր խմբագրություններում: Տե՛ս «Մխիթարայ Գոշի Դարաստրանագիրք հայոց», էջ 69-75. **Մխիթար Գոշ**, Գիրք դարաստրանի, Երեւան, 1975, էջ 25:

5 «Տայերեն ձեռագրերի հիշարակարաններ. Ե.-ԺԲ. դդ.», էջ 243. րեն նաեւ «Գիրք Դարաստրանի», էջ 25:

6 «Տայաստրանի և հարակից շրջանների րեղանունների բառարան», հ. 3, էջ 438:

7 **Դեռնոյ Ալիշան**, Տեղագիր Տայոց Մեծաց, Վենեպիկ, 1855, էջ 85:

8 «ԺԵ. դարի հայերեն ձեռագրերի հիշարակարաններ. (1481-1500 թթ.)», հ. 3, էջ 472:

9 **Դ. Ալիշան**, Միսական. րեղագրութիւն Միւնեաց աշխարհի, Վենեպիկ, 1893, էջ 23:

հաճախ նշվում է Շենհերի կուսանաց անապարհը: Այն գտնվել է ՏՏ Գորիսի շրջանում, Շինուհայր գյուղի մոտ: Վանքի վերաբերյալ առանձնակի ուշագրավ է 1654 թ. Շենհերում Ասրվածարուր քահանայի ընդօրինակած «Շարակնոց»-ի հիշարակարանը, այն առումով, որ արձանագրված է միանձնուհու հոգևոր՝ սարկավագուհու աստիճանը: Ասրվածարուր գրիչը նշում է, որ ձեռագիրն ընդօրինակել է «ի խնդրոյ սրբասնունդ դստերն իմոյ՝ **Ներքնագ** հաւարուր սարկավագուհոյն...»¹⁰:

Նշենք նաև, որ ըստ «Տեղանունների բառարան»-ի՝ կուսանոցի Ս. Ասրվածածին եկեղեցին 1676 թ. կառուցել է Մուրադ ճարտարապետը ագուլիսցի մահարեսի Ազարիայի միջոցներով¹¹: Բառարանում թերևս սխալմունք կա, քանի որ ավելի վաղ գրված հիշարակարաններում, ինչպես և վերոնշյալում, արդեն իսկ հիշարակվում է եկեղեցու ամուրը. «Գրեցաւ սա յամի հ[ա]գարու հարիւր և երեքին, ի գեղոյն որ կոչի Շենհեր, ընդ հովանեաւ Ս. Սրեփաննոսին և Ս. Աստուածածնի կուսանաց յանապարին»¹²:

Շենհերի կուսանաց անապարհը, որ հայրնի է նաև իբրև գրչության կենտրոն, մեզ է ներկայանում նաև իր գրչուհի կույսերով: Նրանցից է Մարգարիտ գրչուհին: 1640 թ. Շենհերում նրա ընդօրինակած Անկարանի հիշարակարանը փոխանցում է, որ Շենհերի վանքը գործել է Տաթևի (Սյրաթեի) վանքի հովանու ներքո. «Ի յայսմ ամի գրեցաք գր. Անկարանս ի յերկիրս Ղափան, ի գեղադ Շենհեր, ընդ հովանեաւ Սյրաթեի սր. վանից և անապարաց և Ս. Սրեփաննոսի եկեղեցոյն...: Աստուած ողորմի ասէք մեզ՝ Ղազար և **Մարգարիտ** գրչիս և ծնողացն՝ Կիրակոս քահանային և Թուրվանդին, Աղուշին և Խանումին և մեր հոգևոր մայր **Խոսրով** ապաշխարողին»¹³:

1644 թ. Մարգարիտ գրչուհու ընդօրինակած «Յասմաուրբ»-ի հիշարակարանից տեղեկանում ենք նաև Շենհերում արական վանքի գոյության մասին: «Արդ՝ գրեցաւ րառս գերապարտում ի թուականութեանս Նայոց Ռ.Ղ.Գ., ի հայրապետութեան սր. աթոռոյն Էջմիածնի րեառն Փիլիպպոսի, ի գեղոյն Շենհեր, ընդ հովանեաւ Ս. Աստուածածնին և Ս. Սրեփաննոսի եկեղեցեացս և երկու հրեշտակագումար վերնաշաւիդ սր. մեղաստանացս արաց ընտրելոց և կուսանաց մարբրելոց, ձեռամբ գրեալ անձին, մեղօք վարանեալ և նաւաբէկ աղօթ րաբարանեալ ի յընթացս կենաց շաւղին, մոլորեալ և մասանց բարեաց կողոպտեալ բազմասէր **Մարգարիտ**...»¹⁴:

Շենհերի կուսանաց անապարհի ու նրա միանձնուհիների անուններն հիշարակվում են նաև Մարգարիտ գրչուհու եղբոր՝ Ղազար քահանայի ընդօրինակած ձեռագրերում: 1642 թ. Շենհերում ընդօրինակված «Շարակնոց»-ի հիշարակարանում կարդում ենք. «...Կարող զարութեամբն Աստուծոյ սկսայ և ողորմութեամբ նորին աւարպեցի ըստ իմում կարողութեանս, ի վայելումն ընդանեաց իմոց // և կուսան քեռն իմոյ՝ **Մարգարիտ** և... հոգևոր մայր **Խոսրով** ապաշխարողին, և ամենայն արեան մերձաուրաց...»¹⁵:

10 «Նայերեն ձեռագրերի ԺԷ. դարի հիշարակարաններ (1641-1660)», հ. 3, Երևան, 1984, էջ 608:

11 Տե՛ս «Տեղանունների բառարան», հ. 4, Երևան, 1998, էջ 142:

12 «Նայերեն ձեռագրերի ԺԷ. դարի հիշարակարաններ (1641-1660)», հ. 3, էջ 608:

13 «Նայերեն ձեռագրերի ԺԷ. դարի հիշարակարաններ (1621-1640)», հ. 2, Երևան, 1978, էջ 826:

14 «Նայերեն ձեռագրերի ԺԷ. դարի հիշարակարաններ (1641-1660)», հ. 3, էջ 152:

15 Սույ, էջ 52:

1645-ին գրված մեկ այլ ձեռագրի՝ «Մաղմուսարան»-ի հիշարարականում նույն Ղազար գրիչն արձանագրում է. «Գրեցաւ զՄաղմուս Դատրի այսահալած մարգարէին, ձեռամբ Ղազար պիարակոչի եւ քեռն իմոյ **Մարգարիի**, ի հայրապետութեան րևանն Փիլիպպոսի, ի յերկիրս Ղափան, ի գետն Շենհէր, ընդ հովանեաւ Սրաթէի սբ. առաքելոյն եւ սբ. անապարասցս, ի թուականիս Նայոց Ռ.Ղ.Դ. ամին, ի թագաւորութեան Պարսից շահ Ալի Աբազին:

Աստուած ողորմի ասել սրացողի սբ. րաբիս **Նոփսիմէ** կուսակրօն հաւաքաւորի... եւ եղբօր դստեր կուսակրօն **Սոփիային**»¹⁶:

1655 թվականի ձեռագիր Անկարանում Ղազար գրիչը կրկին խնդրում է աղոթքով հիշել իր ազգակիցներին, որոնց թվում՝ նաև Մարգարիպ կույսին¹⁷:

Շենհերի կուսանաց վանքի միանձնուհիներից է նաև Նեղինն գրչուհին: «Գրեցաւ սակաւ բանս ապիկար եւ անարժան **Նեղինէի** ապաշխարողի, ի յանապարն Շենհէրոյ, ի դուռն Ս. Աստուածածինն, ի խնդրոյ հարազատ եղբօր իմոյ՝ Մեսրոպ վարդապետի Սիւնեաց երկրին, թուին Ռ.ՃԷ. (1659)-ին մարտի 1Ա. (31)-ն. ի փառս Արարչին»¹⁸, - կարդում ենք գրչուհու ընդօրինակած «Քարոզգրքի» հիշարարականում:

Նեղինն գրչուհին ընդօրինակել է նաև երկու «Շարակնոց» (ընդօրինակված 1644 եւ 1647 թթ.), որոնց հիշարարականներն ամբողջությամբ կրկնում են միմյանց: Գրչուհին թվարկում է իր ազգակիցների անունները՝ մեզ համար բացահայտելով ժամանակի բարեպաշտ մի ընդհանր: «Յերես անկեալ կրկին աղաչեմ գձեզ, մեղօք գերի գծող սորա **զՆեղինէ** անուամբ միայն ապաշխարեալ, եւ ոչ գգործս զիմ հեղացեալ: Զհայրն իմ՝ գմահարեսի Խաչատուրն, եւ գմայրն իմ՝ Թումայնաղայն եւ գեղասակրօն թոյրն իմ՝ **զՄարիանէ** եւ գեղբայրքն իմ՝ գՅովսէփն եւ զՄեսրոպ նախասարկաւագն, եւ գթղթի կոկողն կոյս **Յուսրիանէն**...»¹⁹:

1650 թվականին՝ ընդ հովանեաւ Ս. Աստուածածինն եւ ի բնակութեան Շենհերոյ յանապարին» Մարինոս գիրչն ընդօրինակել է «Յիսուս որդի» մարյանը, որի հիշարարականում նշվում են Նեղինն եւ Վառվառ թույրերի անունները. «Արդ՝ երես ի գեպրնի դնելով աղաչեմ անապական արեան գառին գնեալքդ, յիշեցէք զանպիարան գծող սորա զՄարինոսս, եւ զծնաղսն իմ զմիա//յնակեաց Խաչիկն, գմայրն իմ՝ Թումանաղան, եւ գեղբայրքն իմ՝ Մեսրոպ կուսակրօն քահանայն եւ Յովսէփն, գթոյրքն՝ **Նեղինէն** եւ **Վառվառ**, եւ ամենայն արեան մերձաւորքն իմ՝ գկենդանին եւ գհանգուցեալն յիշեցէք...»²⁰:

Ուշագրավ են նաև 1656 թ. ընդօրինակված «Քարոզգրքի Գրիգորի Տաթևացոյ» ձեռագրի հիշարարականները՝ գրված արդեն Նեղիննի եւ Մարինոսի կողմից: Հիշարարականներում ձեռագրի ընդօրինակման վայրը նշված չէ: Սակայն, ամենայն հավանականությամբ, այն եւս ընդօրինակվել է Շենհերում: «Զեղկէլի, գթարմարար գծող **Նեղինէս** յիշել աղաչեմ ամեղաղիք լինել, զի ձմեռն էր եւ թանակն աներ, ոչ կարացի ըսպ

16 Անդ, էջ 181:

17 Տե՛ս անդ, էջ 659:

18 Անդ, էջ 853:

19 Անդ, էջ 151, 256:

20 Անդ, էջ 399:

պարզաճին գրել»²¹,- իր աշխարհների դժվարությունների մասին է հայտնում Նեղինը գրչուհին:

Մարինոս գրիչը Նեղինին համարում է իր ուսուցիչը, «գեղեցիկ ու գմարմնավոր քոյր», ապա նա՝ «զկոյսակրօն քոյր»: «Եւս առանկ յիշեցէք ի յաղօթս ձեր գրաբունապետ վարդապետն իմ զՄեսրոբն եւ ուսուցիչն իմ՝ **զՆեղինէն**, որ բազում աշխարհնք ունի ի վերայ իմ. Բրիսպոս Աստուած ընդ սրբոյն Նոյիսիմնացն դասաւորեցէ. ամէն»²²:

Նույն ձեռագրի մեկ այլ հիշարակարանում կարդում ենք. «Եւ զՄեսրոբ վարդապետն եւ զժողոս իր՝ զԽաչայարու եւ մայրն իմ՝ զԹումանն, եւ գեղեցիկ ու գմարմնավոր քոյրն իմ՝ **զՆեղինէ**, որ բազում աշխարհնք սնոյց գգրագրութիւնս եւ զանաբժան գրիչս յիշել աղաչեմ...»²³:

Ձեռագրի եւս մեկ հիշարակարանում, Մարինոս գրիչը կրկին աղաչում է հիշել ծնողներին, եղբայրներին եւ քոյրերին՝ «զկոյսակրօն քոյրն իմ՝ **զՆեղինէ** եւ **զՎառվառան...**»²⁴:

ԺԷ. դարի հիշարակարաններում հանդիպող Սյունյաց աշխարհի կուսանոցներից է նաեւ Նալիձորի կուսանոց անապարը²⁵:

1653 թ. կուսանոցի Նոյիսիմն մայրապետն ընդօրինակել է մի «Ժողովածու», որի հիշարակարանում²⁶ կարդում ենք. «Դարձեալ յերես անկեալ աղաչեմ, յիշել յերկնաթոյից յաղօթս ձեր, զվերոյ գրեալքս ի սմա զվերակացոյք անապարիս զվաստակասէր եւ ժիր մշակք Յիսուսի փրկչին մերոյ զարէր Մելիքիսեղս եւ զՄիքայէլս, որք ունին սոքա բազում աշխարհնք ի վերայ անապարիս եւ ինձ: Ընդ նմին եւ զեղկելի զժողս եւ զանապարիս մայրապետ **զՆոյիսիմնէն** եւ մարանապետ **Ուստիանէն** եւ այլ միեղէն մայրքս եւ քորքս, եւ ձեզ ողորմեսցի Բրիսպոս Աստուած ի միւս անգամ գալըստեանն իւրում...»²⁷:

Նալիձորի կուսանոց անապարում Եղիա²⁸ գրչի կողմից 1654 թ. գրված «Շարակնոց»-ի հիշարակարանը եւս փոխկերպարաններ է պարունակում կուսանոցի մասին. «Արդ՝ գրեցաւ սա ի յերկիրս Էճանան, ի գիւղս Նալիձոր, ի դուռն սբ. անապարիս, ընդ հովանեաւ Ս. Աստուածածնիս եւ Ս. Սրբեփաննոսիս եւ Ս. Մինասիս: Արդ՝ աղաչեմ զձեզ, ո՛վ

21 Անդ, էջ 715:

22 Անդ, էջ 716:

23 Տե՛ս անդ:

24 Անդ, էջ 717:

25 Ըստ «Տեղանունների բառարան»-ի՝ գրելվել է այժմյան Կապան քաղաքից հյուսիս-արեւմուտք: Կառուցվել է ԺԷ. դարի առաջին կեսին: Ներագայում դրա փեղում, ԺԸ. դարի 20-ական թթ. սկզբներին Դավիթ Բեկը կառուցել է բերդ: Այս մասին է վկայում նաեւ Դ. Ալիշանը. «Այլ առ աներկեան ապահովութիւն կառոյց Դավիթ բերդ հզոր ի Նս. Մ. գեղջի՝ ի լանջս լերին, առ որով եւ Անապար մի է Կուսանոց...»: Ըստ Ալիշանի՝ այդ շրջանում Նալիձորի կուսանոցում բնակվում էին 40-50 կույսեր: Սակայն Դավիթ Բեկի վախճանից շատ չանցած՝ «Նոյնպէս ամայացաւ եւ Ս. Աստուածածին Անապարս Կուսանոց Նալիձորոյ...»: Իրեն «Միասկան. փեղագրութիւն Միւնեաց աշխարհի», էջ 32-33:

26 Այս հիշարակարանին անդրադարձել է նաեւ **Դ. Ալիշանը**. Իրեն անդ, էջ 33:

27 «Նալիքեն ձեռագրերի ԺԷ. դարի հիշարակարաններ (1641-1660)», հ. 3, էջ 551-552:

28 Հիշարակարանում նշված է Եղիաբեք անունը. «Գրեցաւ սա ձեռամբ յոգնամեղ եւ եղեռնագործ, թշուառ անձին Եղիաբեք /// անձուկ ժամանակիս, վասն բազմանալոյ // անաբէնութեան»: Վագգեն Նակոբյանը ծանոթագրում է, որ գրչի անունը ձեռագրում գրված է հապավված ձևով՝ «Եղի»։ Մարտենադարանի ձեռագրաց ցուցակում հարցականով կարդացվել է «Եղի [սարե՛ր]»։ Վ. Նակոբյանը իբրեւ գրիչ նշել է Եղիա անունը:

սք. մանկունք սք. Սիոնի, որք հանդիպիք ամա կարդալով կամ արինակելով, յիշեսցիք ի մաքրափայլ աղօթս ձեր զմաքրամիտք և սրբասնունող Միքայել միայնակեացն և զհոգեւոր հայրն ///ն, որ է հարազատ հայր և հոգաբարձու սք. ուխտիս, և մայրապետ սք. կուսանոցիս **Նոփսիսմէն** և **Մախմորն**, և մարանպետ **Ուստիանէն** և ամենայն միաբան ժողովերոց և բարգեալ բնակելոցս ի սմա, կուսից և պառաւաց խնդրեալ ի Տեառնէ, զի կարարումն սոցա ի բարին եղիցի ի Քրիստոս Յիսուս, զի Տէր մեր որում փառք յաւիտեանս. ամէն»²⁹:

Սյունյաց անապարներից գալիք ժԷ. դարի հիշարակարաններում առավել հաճախ հանդիպող կուսանաց անապարք պարմական Երեւակ գավառում (Նախիջեւան) Շոռոթի կուսանոցն է: «Արդ՝ գրեցաւ սք. գիրքս ...ի յերկիրս Երրեւակ, ի գեղաբաղաքս Շոռոթու, ընդ հովանեաւ Ս. Աստուածածնիս և Ս. Լուսաւորչի, և Ս. Յակոբայ եկեղեցեացս ի մէջ մաքրակեցաղ կուսաստանիս...»³⁰, - 1657 թ. ընդօրինակված «Քարոզգիրք Գրիգորի Տաթևացոյ» ձեռագրի հիշարակարանում արձանագրում է Մարգար գրիչը:

Շոռոթի կուսանաց անապարին վերաբերող մի քանի հիշարակարաններ արժեքավոր են հարկապես նրանով, որ Կեղեկություններ են հաղորդում անապարի հիմնադրման վերաբերյալ: Այսպէս՝ Շոռոթի կուսանաց անապարի հիմնադիր Վարդան քահանայի որդու՝ Նովհաննես վարդապետի պարվերով Շոռոթում ընդօրինակված «Ժողովածու»-ի հիշարակարանից Կեղեկանում ենք, որ կուսանոցը հիմնադրվել է 1631 թվականին³¹: «Արդ՝ ես նուաստս և յերին ի բանասէքս Յովհաննէս անուամբ եւեթ կոչեցեալ վարդապետ, որդի Կէր Վարդան քահանայի, որ զՍ. Աստուածածնի անապարս շինեացի ի գեղաբաղաքս Շոռոթ, և ժողովեաց բազում կուսան կրօնաւորս և հասարակեաց և լցոյց ամենայն շինութեամբ և բարութեամբ, անպակաս հոգեւորօք և մարմնաւորօք, և ինքն փոխեցաւ առ յոյսն բնաւից ի Կեղեկային իւր: ...Արդ՝ աղաչեմ զձեզ սիրովն Քրիստոսի, ո՛վ լուսեւամբ դասք քահանայից և մանկունք սք. եկեղեցոյ, յիշեսցիք ի մաքրափայլ աղօթս ձեր միով Վայր մեղայիւ, և Աստուած ողորմի ասելով զհայրն իմ՝ գլխի վարդանն, որ մեծաւ ջանիւ և բազում աշխատութեամբ շինեաց գաւ. անապարս ի հալալ արդեանց իւրոց՝ եթէ պարիսպ //, եթէ եկեղեցին, եթէ փոխաբան, խուցք և հիւրաբան և այլ շինութիւնք. և ժողովեաց բազում կուսանս ի սմա, և հասարակեաց անապարս ի ժամանակս Մովսէս կաթողիկոսին, թվին ՌՁ. ամին»³²:

Անապարի հիմնադրի՝ իր եղբոր հիշարակը ըստ արժանվույն է գնահատել նաև

29 «Վայերեն ձեռագրերի ժԷ. դարի հիշարակարաններ (1641-1660)», հ. 3, էջ 608:

30 Անդ, էջ 767:

31 Ըստ Արգամ Այվազյանի՝ 1631 թ. Վարդան քահանան նախկին եկեղեցու հիմքերի վրա հիմնել է կուսանոցի Ս. Աստուածածին եկեղեցին, որ Ի. դարի 80-ականներին կանգուն է եղել: Եկեղեցին զարդարված է եղել ժԷ. դարի որմնակարներով, որոնք կարարել են Նովհաննեսյան փոստի նկարիչները: Ս. Աստուածածինն ունեցել է նաև գավիթ, իսկ շրջակայքում կույսերի համար մի շարք խցեր և փոխառական այլ շինություններ՝ մինչև հիմքերն ավերված: Եկեղեցու մոտ Կեղեկացի խաչքարերից մեկը նվիրված է եղել եկեղեցու Վարդան քահանայի և նրա մերձավորների հիշարակին: «Սուրբ խաչս յիշարակ է Վարդան քահանայի սկիզբն և շինող սուրբ Աստուածածնիս և քեռ իւրոյ, Մարիամին մար ուխտիս և մյա քեռ Եղիաբէթին: Ծնողացն Սուրբան բէկին Միքայայն Թ. ՌՃ. և Ժ. (1661)»: Ա. Այվազյան, Նախիջեւանի կոթողային հուշարձաններն ու պարկերաքանդակները, Երևան, 1987, էջ 64:

32 «Վայերեն ձեռագրերի ժԷ. դարի հիշարակարաններ (1621-1640)», հ. 2, էջ 433:

կուսանոցի Մարիամ մայրապետը՝ 1655 թ. անապարի համար գնած «Անկարաբան»-ի հիշարարարանում: «... Յոյժ փափագանօք եւ մեծարենչ լոյժմամբ սպասաւ զաստուածախօս մարեանս, որ յորջորջի աւերատոր երկնից արքայութեանն, ի յիշարակ /// հոգոյ իմոյ եւ ի փրկութիւն հոգոց ննջեցեցոց իւրոց, հօրն իւրոյ՝ Սօլթանալէկին եւ մօրն՝ Մեհրիպանին, եւ պապուն իւրոյ՝ Ծափուրին, եղբօրն իւրոյ՝ Կարդան պապուական, արի եւ քաջ քահանայի, որ եռափափագ սիրով սկիզբն արար սբ. անապարիս մերոյ Աստուածածին կոչեցելոյ եւ շինեաց ի հիմանէ զամենայն շինութեան՝ զպարիսպն եւ զեկեղեցին, զգրնապատնն եւ զսեղանապատնն, զխուցսն միաբանից եւ զայլ ամենայն շինութիւնսն՝ բազում չարքարանօք եւ նեղութեամբ: Եւ ժողովեաց բազում կուսանս եւ հասարակեաց զկարգ եւ զկրօնս նոցա, որպէս այլ անապարաց, եւ ինքն զհոգեւոր եւ զմարմնատոր պէրս նոցա, առաւելապէս լցուցանէր շնորհօքն Քրիստոսի: Բայց // ոչ բազում ժամանակս արար ի վերայ երկրի, այլ երկրասարդական րիօք: Եւ վեցիւր ամօք աւելի մահարժամ եղեալ, փոխեցաւ առ Քրիստոս Աստուած՝ յոյսն բնաւից եւ մեզ եթող սուգ անմխիթարելի...»³³:

Այս հիշարարարաններում նշված են նաև Շոռթի մենաստանի կույսերի անուններ: Նրանցից շարերը կուսանոցի հիմնադրի՝ Վարդան քահանայի բարեպաշտ գերդաստանից են: Այսպէս՝ վերը նշված «Ժողովածու»-ի հիշարարարանում Նովիաննես վարդապետն աղաչում է աղոթքով հիշել նաև «գիօրաբոյսն իմ՝ զկուսակրօն Մարիամ մայրապետ անապարիս եւ **գեղիսարեթն**, եւ զբոբսն իմ՝ զկուսակրօն մայրապետ **Յուդիպայն** եւ զԳուլբարանն, ...զկուսակրօն **Եսթերն** եւ **գՄարիամն** եւ զայլ ամենայն առաւարեան մերձաւորսն իմ՝ զկենդանիս եւ զհանգուցեալսն, յիշեցէք...»³⁴:

1653 թ. նույն Նովիաննես վարդապետի պատվերով ընդօրինակված «Ոսկեփորիկ»-ում (այն ընծա է կուսանոց անապարին՝ «ի վայելումն կուսակրօն օրիորդացդ Քրիստոսի»³⁵) Նովիաննես վարդապետն աղաչում է աղոթքով հիշել իր մերձավորներին՝ «գիօրաբոյսն իմ՝ զկուսակրօն եւ զճգնագգեացն՝ **գՄարիամն** մայրապետ անապարիս», «զբոբսն իմ՝ **գՅուդիպա** կուսակրօնն՝ մայրապետ սբ. անապարիս», եղբոր դստերը՝ «զկուսակրօն **Եսթերն**»³⁶:

Այս նույն անուններին ենք հանդիպում նաև Նովիաննես վարդապետի՝ 1654 թ. գնած եւ Շոռթի անապարին ընծայած «Մեկնութիւն սաղմոսաց»-ի հիշարարարանում. «Դարձեալ աղաչեմ զձեզ, յիշեցիք ի մաքրափայլ աղօթս ձեր գհայրն իմ՝ գրէր Վարդան քահանայն, շինօղ եւ պարճառ սբ. անապարիս, ...գիօրաբոյսն իմ՝ զկուսակրօն **Մարիամն** բազմաշխար եւ մայրապետ սբ. անապարիս, ...նաև զբոբսն իմ՝ զկուսակրօն **Յուդիպայն** մայրապետ անապարիս, ...«զկուսակրօն **գԵսթերն** եւ **գՄարիամն**, յիշեցէք...»³⁷ :

33 «Նայերեն ձեռագրերի ԺԷ. դարի հիշարարարաններ (1641-1660)», հ. 3, էջ 672-673:

34 «Նայերեն ձեռագրերի ԺԷ. դարի հիշարարարաններ (1621-1640)», հ. 2, էջ 433:

35 «Նայերեն ձեռագրերի ԺԷ. դարի հիշարարարաններ (1641-1660)», հ. 3, էջ 571:

36 Անդ, էջ 571:

37 Անդ, էջ 596:

Շոռոթի կուսանաց անապարի մասին կարդում ենք նաև 1648 թ. Մարգարիպ գրչոխու ընդօրինակած «Նարեկ»-ի հիշարակարանում.

Եղև կարարումն այսմ մարենի,
 Յերկիրս Երևջակ, գեօղս Շոռոթի,
 Ընդ հովանեա Ս. Աստուածածնի,
 Վայելչարիպ սրբոյ Կաճարի:
 Ի մէջ կուսանացս մենաստանի,
 Սրբասուն կուսից մաքուր երամի,
 Ս. Լուսաւորչի վանաց մերձկայի,
 Եւ Ս. Յակոբայ մեծ հայրապետի»³⁸:

Շոռոթում ընդօրինակված շար ձեռագրերի հեղինակը Շենհերի անապարից հայր-
 նի նույն Մարգարիպ գրչոխին է: Այս մասին են վկայում հիշարակարաններում արձա-
 նագրված գրչոխու հարագարների (հոր՝ Կիրակոս քահանայի և եղբայրների) կրկնվող
 անունները: Նամադրելով նաև Շենհերում և Շոռոթում Մարգարիպ գրչոխու ընդօրինա-
 կած ձեռագրերի թվականները, կարելի է պնդել, որ նա Շոռոթ է փեղափոխվել Շենհերի
 անապարից: Մի հանգամանք, որ փաստում է փարբեր կուսանոցների միջև եղած առն-
 ջությունների մասին:

Ինչպես կուսանոցի հիմնադիր Վարդան քահանայի գերդաստանից սերված կույսե-
 րը, Մարգարիպ գրչոխին ևս ներկայացնում է հոգեւորականների բարեպաշտ մի ընտա-
 նիք: Ինչպես նշեցինք, Մարգարիպ գրչոխին հաճախ է նշում հոր՝ փեղ Կիրակոսի, քա-
 հանա եղբայրների՝ փեղ Ղազարի, փեղ Արիստակեսի և փեղ Ալեքսիանոսի անունները:
 Վերոհիշյալ «Նարեկ»-ի հիշարակարանում գրչոխին խնդրում է սիրով հիշել «Ղազար
 շնորհապաճոյճ քահանայն, որ վերակացու և ձեռնարկ է ամենայն գործոյս»³⁹:

Իսկ ահա 1653 թ. Մարգարիպ գրչոխու ընդօրինակած «Գիրք հարցմանց Գրիգորի
 Տաթևացիոյ» ձեռագրի հիշարակարանում կարդում ենք. «Եւ արդ՝ ես Ղազար քահա-
 նայս և հարագարն իմ՝ փեղ Արիստակես սպասաւոր բանի, բազում սիրով ցանկացաք
 այսմ լուսազարդ մարենիս Նարցմանց, և երուք գրել զսա ի վայելումն մեզ.... և ծնողաց
 մերոց Կիրակոս քահանային, Թուրվանդին, և եղբորն մերոյ հանգուցելոյ առ Քրիստոս
 Ալեքսիանոս քահանային, և քեզն մեր՝ Մարգարիպի՝ ծրօղի փառիս...»⁴⁰:

1650 թ. Շոռոթում ընդօրինակված «Տոնացոյց»-ի հիշարակագիրը, որ թերևս նույն
 Մարգարիպ գրչոխին է, իր մասին հայտնում է. «Դիմաթաւ աղաչեմ զտուրբ հանդի-
 պողսդ՝ յիշել առ միայն բարին Աստուած գեղկելի գծողս, և զհոգեւոր և զերախորատր
 դուստրն իմ զՏիփսիմէն»⁴¹:

Նշվում է նաև, որ ձեռագիրն արված է եղբոր՝ Արիստակես քահանայի համար՝ «ի վա-

38 Անդ, էջ 303:

39 Անդ, էջ 304:

40 Անդ, էջ 551:

41 Անդ, էջ 407:

յեղումն անձին խորյ»։ Այաւ նշվում են ընկարանիքի մյուս բոլոր անդամների անունները⁴²։

Մարգարիպ գրչուհու՝ հաճախ բանաստեղծորեն շարադրված հիշատակարանները, որքան էլ գրված են որոշակի կադապրներով, այդուհանդերձ պարկերացում են հաղորդում նաև հեղինակի ներաշխարհի մասին։ Դրանք նաև գեղեցիկ ակրոստիքոսներ են՝ գրչուհու անվամբ։

Արդեն վերը նշված «Նարեկ»-ի մեկ այլ հիշատակարանը նման մի օրինակ է, որի կենտրոնը սկզբնապատերը վերաբարադրում են՝ **ՄԱՐԳԱՐԻՍ ԳԾՈՂ**։

Մեռեալ հոգով մեղօք մածեալ գծող գրիս,
 Վիրառութեալ համայն կողմանց կամ ի մարմնիս։
 Անճարակ խոցով անբժշկելի կամ ի աշխարհիս,
 Նաւաբեկեալ ծփիման հանգիստ մարմնոյ ծովակիս։
 Բամեալ քապանիմ հոգով եղկելիս ի վերայ երկրիս,
 Երբիմ մեղօք քարագիր կենօք յայսմ կենցաղիս։
 Գերեալ բանասրկուէն կողոպտեալ բարեաց թափուր կայ հոգիս,
 Չունիմ համեմար իմ օրինակի բոլոր աշխարհիս։
 Առ ձեզ աղերսեմ, ո՛վ ընթերցողք այս սք. մարենիս,
 Որ խօսակիցէք սովաւ առ Տէր չառնել անքսեալ զիս։
 Բարունոյ անմահ արքայէն երկ[ն]ից հայցէք գթալ յիս,
 Զի միջնորդութեամբ ձերոց մաղթանաց բաղցրացի առ յիս։
 Ի բաժանմանէ հոգոյս ի մարմնոյս ցամաքի ոսկերս ի գերեզմանիս,
 Նոցիս սասանի ի ժամուն ահեղ հայցեմ յիշել զիս,
 Տացի ինձ մասն յաղօթից ձերոց սոսկալի ժամիս,
 Եւ ցօղ արքաւորաց ձերոց ցօղեսցի ի պասքեալ հոգիս։
 Գոչեմ աղերսիւ առ սք. ընթերցողք այսմ մարենիս,
 Եւ զծնօղսն իմ յիշել առ ի Տէր բարիս։
 Ծաղկավիթի բուրասարանիս որք հանդիպիք
 Եւ ճաշակէք զպտուղ սորին յոյժ բաղցրագին։
 Ով դասք երամից սք. եկեղեցոյ,
 Որք զմայլիք բաղցրութեամբ սորին ճաշակոյ։
 Զձեզ աղ[աջ]եմ յիշել սիրով զվեհագոյն իմ,
 Նարագարն բազմագոյթ եւ բազմերախտ, քան զհայր եւ զմայր,
 Ղազար շնորհապաճոյճ քահանայն,
 Որ վերակացու եւ ձեռնարկ եւ ամենայն գործոյս⁴³։

Ակրոստիքոս (կամ հայ մարենագրության մեջ ավելի հայտնի՝ անձինք) բանաստեղծական ձևը հարույժ է եղել կուսանոցի մյուս գրչուհիներին եւս։ Նրանցից է Շուշան գրչուհին. նրա հիշատակարանին անդրադարձել է Ղևոնդ Ալիշանը։

42 Տե՛ս անդ։

43 Անդ, էջ 304։

Շարաւ վիրացս ո՛վ սրբեսցէ.
 Բայց կուսածինն միթէ բժշկէ.
 Ո՛վ եղկելի եւ թշուառացեալ
 Անձն իմ մեղօք դարապարտեալ.
 Իիւրից շնորհաց Նոգոյն եմ ծարաւեալ.
 Եւ ողորմութեան Տեառն պատրեալ.
 Այլ իմ հոգեով հիւանդացեալ,
 Բնաւ անկար եմ մընացեալ.
 Շիւար եղէ գազիր գործով,
 Ունայն գրայ բարեաց յոսով.
 Առ գութ սիրոյ զձեզ յանձնելով,
 Միշտ յաղօթս ձեր գմեզ յիշելով.
 Նուաստ ոգով եւ խոշոր արհեստով
 Յերեսս անկեալ պաղարկելով⁴⁴:

ԺԷ. դարի հիշարակարաններից մեզ են ներկայանում նաև Ավերաբանոցի եւ Ագուլխի կուսանոցները:

Ավերաբանոցի (Արցախ աշխարհի պարմական Վարանդա նահանգում, ներկայիս՝ ԼՂՏ փարածքում) վանքում⁴⁵ Կապարիին գրչուհու 1650 թ. ընդօրինակած Աւերաբանի հիշարակարանին այս հոդվածում մասնակի կերպով արդեն իսկ անդրադարձել ենք՝ կապված միանձնուհիներին քրոված «վարպետ» անվան հետ: Նշենք սակայն, որ նույն հիշարակարանն ամբողջությամբ որոշակի տեղեկություններ է հաղորդում նաև անապարի կույսերի ու հոգեւոր սպասավորների վերաբերյալ:

Աւերաբանի գրչուհին, որ իրեն «դարիպ» է կոչում, դարբնով հիշարակարանի բովանդակությունից, Ավերաբանոց է տեղափոխել Շենեհերի կուսանոց անապարից, մի հանգամանք, որ կրկին վկայում է քարբեր կուսանոցների միջև առնչությունների մասին: Հիշարակագիրը արձանագրում է նաև կուսանոցի մայրապետի եւ կույսերի անուններ. «Աւարտեցաւ սա ձեռամբ անարժան եւ մեղսանեց եւ վիրաւոր քառապեալ հոգեով **Կապարիինիս**, ի երկիրս Վարանդու, կաթողիկոսութեան Աղուանիցս տեառն Պետրոսին, եւ եպիսկոպոսութիւն տէր Յովանիսի, եւ թագաւորութիւն շահ Ապագին, եւ իշխան՝ մալիք Երկրիս մէլիք Բաղին, եւ խոստովանահայր սբ. անապարի որ մերձ գողաքաղաքիս Աւերաբանոց, եւ գՏէր Առաքեալն եւ միաբան քոյրք վանացս զկուսանուհին **Գայանէն**, որ եղև ծաղկող սբ. Աւերաբանիս եւ համաշիրակ, ընկերակից քոյրն իմ **գՆոյիփսիմէն**, որ է մայր սբ. անապարիս: Արդ՝ հետ ատարման սբ. Աւերաբանիս Եւ ամ եկաց սայ [առանց] կազմելոյ] եւ ապա կազմեցաւ թուին ՌՃԳ. (1654): Եւ դարձեալ աղաչեմ, աղաչեմ,

44 Դ. Ալիշան, Միսական. տեղագրություն Միսեաց աշխարհի, էջ 354:

45 Այս կուսանոցը ԺԹ. դարի վերջին նկարագրել է Մակար եպս. Բարխուդարյանը. «...Ամուր պարբերով պարսպուած է եղել անապարիս շուրջն համեմատ տեղի դիրքին, քանզի հարաւային կողմն քերձ է: Պարսպի ներսում եղել են շար սենեակներ միաբան կուսանոց համար: Բայց այժմ տեղ տեղ աւերուած են պարսպի պարբերն եւ սենեակների ամենամեծ մասն»։ **Մակար եպս. Բարխուդարյանց**, «Արցախ», Բագու, 1895, էջ 96:

որ հանդիպիք սմա կարդալով կամ արինակելով, յիշեսցիք ի մաքրափայլ և րեառնամերձ յաղօթս ձեր գղարկս կրկին դարիպացեալ հոգով և մոխ[ր]աթաւաւ և հողոյ]] հաւասար **Կապարինէս...**»⁴⁶:

Ավերարանոցի կուսանոցի վերաբերյալ մեկ այլ ուշագրաւ վավերագիր է 1671 թ. ընդօրինակված Ավերարանի հիշարարարանը, որ ժամանակին հրապարակել է Սարգիս արք. Զալալյանցն իր ուղեգրություններում: Գայանն մայրապետի ձեռքով գրված այդ հիշարարարանում նշված է նաև կուսանոցի առաջին մայրապետ Նոփիսմեի անունը, որ, ըստ հիշարարագրի, եղել է նաև կուսանոցի հիմնադիրը: Նիշարակվում են Կուսանոցի այլ երախտավորների անուններ: «Արդ այսմ Աստուածեղէն և երկնապարզն գանձիս, և յուսափայլ մարգարիս եղև ցանկացօղ և եռափափագ սիրով գծագրօղ և սրացօղ աստուածաւերք և բարեպաշտութիք սրբասնունդք և կուսակրօնք հարագարքն գծօղ սուրբ Աւերարանիս մայրապետն **Գայիանէ** և անդրանիկն իւր **Նոփիսիմէ**, որ եղև սկիզբն շինութեան սուրբ կուսաստանին Ղարաբաղու, որ ի գիղաքաղաքն Աւերարանոցին ընդ հովանեաւ սուրբ Նշանին և այլում սրբութեանց՝ որ են աստ: Արդ ևս նուաստս բնաւից և անաքիւստս արուեստաւորաց բազմամեղ **Գայիանէս** ջերմեռանդ սիրով ծրեցի գտորբ Աւերարանս թվին Նայոց ոճի. յիշարակ հոգւոյ ծնողին իմոյ և մարմնաւոր հարագարին **Նոփիսիմէին** և հոգեւոր հօրն իմոյ բազմաշխատ րէր Առաքելին, որ քրտնաջան երկամբք աշխարեալ է ի վերայ Անապարիս ի մանկութենէ մինչև ի ծերութիւն, և բազմերախտ Մարտիրոս Արիի եպիսկոպոսին և ծնողացն իմոց և այլ համայն ազգականաց իմոց՝ ամէն»⁴⁷:

Ագուլիսի կուսանոց անապարի մասին հիշարակվում է 1643 թ. Շոռոթում ընդօրինակված «Ժողովածու»-ի հիշարարարանում: Նովհաննես գրիչը նշում է, որ ձեռագիրն ընդօրինակել է Շոռոթից Ագուլիս րեղափոխված Նայրապետ կրօնավորի պատվերով, «...և այժմ կա ի գիղաքաղաքն Ագուլիս, ի հոջակաւոր մեմարանն և կուսարանն Ս. Թովմայի...»⁴⁸:

Թերեւս, մեզ անհայտ կուսանոցի մասին է խոսվում նաև 1650 թ. Արինջում⁴⁹ ընդօրինակված «Վարք հարանց»-ի հիշարարարաններում: Նիշարակագիրները երկուսն են՝ Մարինոս և Մարիամ: «Արդ՝ գրեցաւ սա ի դառն և ի րորում ժամանակի, ի գեղ Արինջու, ի դուռն Ս. Աստուածածնի, ի գումարս կուսան կանանց, ի թվականի Ռ.Ղ. և Թ.»⁵⁰, - հայրնում է Մարինոս գրիչը՝ խնդրելով հիշել. «... **գՄարամ** քեռորդին, որ գթութիւն կոկեաց և զկէսն գրեաց և ընդ իս աշխարեցաւ մինչ ի սպառ. զի եղիցի մասն նմա ընդ աջակողմեանս...»:

46 «Նայերեն ձեռագրերի ԺԷ. դարի հիշարարարաններ (1641-1660)», հ. 3, էջ 627:

47 **Սարգիս արք. Զալալյանց**, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Նայաստան, մաս Բ., Տիփլիս, 1858, էջ 246-247:

48 «Նայերեն ձեռագրերի ԺԷ. դարի հիշարարարաններ (1641-1660)», հ. 3, էջ 104:

49 «Տեղանունների բառարան»-ում «Արինջ» անվամբ բնակավայրեր րեղագրված են և Արեւելյան Նայաստանում (Կորայքի մարզ), և Արեւմտյան Նայաստանում, և Նախիջեւանում: Նիշարարարանը, թերեւս, գրվել է Նախիջեւանի Արինջ գյուղում, որի Ս. Աստուածածին եկեղեցին ավերվել է 1675-1677 թթ.: Տե՛ս «Տեղանունների բառարան», հ. 1, Երևան, 1986, էջ 327-328:

50 «Նայերեն ձեռագրերի ԺԷ. դարի հիշարարարաններ (1641-1660)», հ. 3, էջ 387:

Նկարենք, որ կանանց մենաստրանի գոյության մասին հուշում է «ի գումարս կուսան կանանց» արտահայտությունը: Նայկագյան բառարանում «գումար» բառը բացատրվում է իբրև «հաւաքումն», «ժողով» «խումբ միահամուռ», ինչից կարելի է եզրահանգել, որ գրիչը խոսում է «կուսան կանանց» մի հավաքականության մասին, ինչն էլ ենթադրում է հնարավոր կուսանոցի առկայությունը հիշարակված Առինջում:

Ձեռագրի մեկ այլ հիշարակարանում արդեն Մարիամ գրչուհին է խնդրում հիշել. «...ի յերկնաթիչ սբ. յաղօթս ձեր գստացող սորին գՅովաննէս քաջ բարունին, գերանաշնորհ, առաքինին, մաքուր կուսան սբ. աղանին, և գբայրն՝ գմահրեսի կուսան **գՄարինոս** գրիչն...»⁵¹:

Մարիամ գրչուհուն է պարկանում նաև հինգ քառաբողից բաղկացած չափածո մի գեղեցիկ հիշարակարան, որ ավարտվում է այս տողերով.

[Զ] ձեզ աղաչեմ եղբայրք բարի,
Որք հանդիպիք յայսմ վայրի,
Յիշման արէք զիս արժանի,
գՄարիամս մեղօք ի լի⁵²:

Վերջին կուսանաց անապարը, որ հանդիպում է ԺԷ. դարի ձեռագիր հիշարակարաններում, Նոր Զուղայի Ս. Կարաբինեի կուսանաց վանքն է, միակը մինչ այս հիշարակվածներից, որ գործել է մինչև Ի. դարի կեսերը: Այն հիմնվել է 1623 թվականին՝ հռչակավոր Լազարյան փոհմի նահապետ Խոջա Եղիազարի բարերարությամբ և գործել ավելի քան երեք հարյուրամյակ:

Այս մենաստրանի անվանը նախ հանդիպում ենք Նոր Զուղայում Նակոր քահանայի ընդօրինակած Աւետարանի հիշարակարանում: Նիշարակագիրը նշում է, որ այն գրվել է «յիշարակ ի դուռն Ս. Աստուածածնին, որ է մերձ ի վանս Կուսանացն...», ապա և խնդրում է հիշել «գեղեցեալ մայրն իմ՝ **գՄանդուխտ** կրօնատրն...»⁵³:

Ս. Կարաբինե կուսանաց անապարի վերաբերյալ չափազանց արժեքավոր աղբյուրներից մեկը, սակայն, նույն 1660 թվականին Նակոր քահանայի ընդօրինակած «Խորհրդապրեսար»-ի հիշարակարանն է, որը գրավոր ամենահին վկայությունն է այս վանքում սարկավագուհիների առկայության մասին⁵⁴:

Նիշարակագիրը նշում է, որ գիրքը գրվել է «...Ի քաղաքն Ըսպահան, ի գեղն որ կոչի Զուղայ, ի դուռն սբ. կուսին Կարաբինեա ...ի խնդոյ բարեմիս մահդեսի **Իշխանին**, գոր բազում սիրով և փափագմամբ ես գրել գրք. խորհուրդս մրածեղով գրան մարգարէի որ ասէ. «Երանի...» Եւ ես ի վանս Կուսանացն, որ կոչի Կարաբինեա...»⁵⁵: Ապա հիշա-

51 Անդ, էջ 388:

52 Անդ, էջ 387:

53 Անդ, էջ 959:

54 Նոր Զուղայի պարմագիր Նարություն Տեր-Նովիսյանցը Ս. Կարաբինեի վանքում առաջին սարկավագուհիների ձեռնադրության թվական է նշում 1851 թ. սեպտեմբերը՝ վերագրելով այն թեմակալ առաջնորդ Թադեոս արք. Բեկնազարյանին. տես «Պարմություն Նոր Զուղայու որ Յասպահան, աշխատասիրեալ ի պ. Յարութիւն Թ. Տէր Յովհաննէանց», հ. 2, Նոր Զուղա, 1881, էջ 226-227:

55 «Վայերեն ձեռագրերի ԺԷ. դարի հիշարակարաններ (1641-1660)», հ. 3, էջ 960:

տրակագիրը թվարկում է Ս. Կարաբինի միանձնուհիների անունները, որոնց թվում մեկ տասնյակից ավելի սարկավագուհիներ. «Դարձեալ յիշեցեք զմիաբան սբ. ուխտիս, որ են ժողովեալ զսրբասնեալ կուսանքս եւ որ ի սմա են եկամուտ, զսարկաւագուհիքն՝ **ՎՍԱՌՆՆ** եւ **ՏՐԻՍԻՆ**, **ՎՍԱՆՊՈՒԽԱՐՆ** եւ փոքր **ՍԱՌՆ**, **ՎԳԱՅԻԱՆՆ**, **ՅՈՒՂԻՍԻՆ**, **ՄԱՐԻՆՈՍՆ**, **ԹԱԳՈՒԽԻՆ**, **ՆՈՒՍԻՄՆ**, **ԵՂԻՍԱՐԵՐՆ**, **ԴՂԽՈՅԻՆ**, **ՎԱՐՎԱՌՆ**: Զմահդասիքն՝ միս **ՈՒՂԻՍԻՆ**, զմայրապետ **ԹԱՆԿԻԿՆ**, **ՄԱՐԱՄՆ** եւ **ԱՆԱՅԻՆ**, **ԻՂԽԱՆՆ**, **ՎՆՈՒՆԻՆ** եւ զմիս **ԱՆԱՅԻՆ**: Եւ սպասաւորք եկեղեցոյն՝ **ՆՈՒՍԻԱՆՆ**, **ՇՈՒՀԱՆՆ**, **ՄԱՐԹԵՆ**, **ԵԱՐԱՐԱՆՆ**, **ՍՈՒՓԻՆ**, զմիս **ՎԱՐՎԱՌՆ**, **ՎՆԱՆԱՋԱՆՆ**, միս **ԹԱԳՈՒԽԻՆ**, միս **ՆՈՒՍԻՄՆ**, **ԹԱՅԻՐԵՆ**, դռնապան **ՄԱՐԳՐԻՍ**, բազմաշխար **ՊՕՂՈՍՆ**, եւ հանգուցեալ միաբանք սոցին....

Յիշեցեք սբ. եկեղեցոյս զսպասաւոր **ԹԵԿԵՂԻՆ**, **ԵՂԻՆԱՐՆ**, **ՄԱՐԱՄՆ**, **ՄԱՄԱՐՆ**, յիշեցեք...»⁵⁶:

Այսպիսով՝ հիշատակարանն ամբողջական պատկերացում է տալիս կուսանոցի ողջ կազմի վերաբերյալ: Ենթադրելի է նաեւ, որ կույսերի անվանացանկում հանդիպող Իշխան անունով կույսը հիշատակարանում իբրեւ ձեռագրի պատվիրապետ նշված «Բարեմիս մահդեսի Իշխանն» է:

Ս. Կարաբինի կուսանոց վանքին վերաբերող այս հիշատակարանը, թերեւս, Նայ Եկեղեցու կուսանոցի վերաբերյալ վերջին ձեռագիր վկայություններից մեկն է:

ԺԲ.-ԺԷ. դարերի բոլոր այս հիշատակարանները, անշուշտ, չեն գծագրում Նայ Եկեղեցու կուսանոցների եւ, ընդհանրապես, կուսակրոն կանանց կեցության ամբողջական պատկերը: Սակայն դրանք փնտրելի են ժամանակագրական փոփոխություններից զար որոշակի պատկերացում են տալիս հայ եկեղեցական կյանքի ավանդույթների մասին՝ կուսանոցներից դուրս ուխտյալ կանանց առկայության, վանքերում միանձնուհիների ունեցած պաշտոնների եւ զբաղմունքի, երբեմն նաեւ՝ նրանց հոգևոր աստիճանների վերաբերյալ: Իսկ որ ամենակարևորն է, հիշատակարանները ցրում են Նայ Եկեղեցում միանձնուհիների եւ կուսանոցների փարավաճության մասին մեր մշուշոտ ու թյուր պատկերացումները: Անշուշտ, կուսանոցները Նայ Եկեղեցում մեծ փարավաճում չեն գրել, սակայն պարամության առանձին շրջաններում դրանք եղել են ավելին, որքան սովորաբար, կարող ենք պատկերացնել:

⁵⁶ Ամդ, էջ 960-961:

ՍՎԵՏԼԱՆԱ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՆՈՎԱՏՓ ՕՐԲԵԼԻՆ՝ ԲԱՆԱԳԵՏ-ԲԱՆԱՃԱՎԱՐ

Նովսեփ Օրբելու գիտական փորձաքննությունը գործունեության մեջ առանձնանում է՝ հայ բանագիտության բնագավառում իրականացրած նրա անուրանալի վաստակը: Նա Մոկսի բանահյուսական ժառանգության առաջին գրառողներից է: Գրառումները նա իրականացրել է Մոկսում, դաշպային գործողությունների ընթացքում, որն էլ առավելագույնս արժևորել և արժևորում է նրա գրառած նյութերի սկզբնաղբյուրային կարևորությունը: Գործողումը սեփական նախաձեռնությամբ չէր պայմանավորված, այլ ծրագրված էր Պետերբուրգի կայսերական ակադեմիայի կողմից: 1911 թ. Ն. Օրբելուն (ի դեպ, Ն. Մառի խորհրդով) գործողելով Արևմտյան Ղաչասարան՝ նրան հեղինակ խնդիրներն են առաջադրել. հետազոտել ոչ միայն հեթանոսական, քրիստոնեական, մահմեդական հնագույն հուշարձանները, այլև բացահայտել հայ բարբառներից որևէ մեկի լեզվական առանձնահատկությունները: Մեկնելով փարածաշրջան՝ Ն. Օրբելին նախընտրեց Մոկսի գավառը: Ի սկզբանե, նա իր առջև խնդիր էր դրել՝ փորապետել փեղավայրի լեզվաբարբառային յուրահատկություններին, քերականական կառուցվածքին: Աշխատանքները նա իրականացրել է բարբառային բառերի, բանահյուսական բնագրերի գրանցման և փեղաքննիչների հետ ունեցած ամենօրյա զրույցների ընթացքում: Կարճ ժամանակ անց, նա հստակեցրեց նաև նյութերի գրառման իր սկզբունքները. առաջնահերթ խնդիրը փառադարձության յուրահատկություններին փորապետելն էր՝ պայմանավորված էր հնչյունական արտասանական նրբերանգները ճշգրտելն գրանցելու անհրաժեշտությամբ: Նա փառադարձության հատուկ նշանների կիրառմամբ նպաստել է Մոկսի լեզվախոսակցական արտասանական հնչերանգների ճիշտ ընկալմանն ու արտաբերմանը: Բնագրերի անադարպությունը պահպանելու գլխավոր գործոն նա համարում էր բարբառային յուրահատկությունների խորքային խմացությունը: Իսկ դա հնարավոր էր իրականացնել միայն բնագրերի ծագման ու կենցաղավարման բուն հայրենիքում: Ի սկզբանե նա քննադատաբար է վերաբերվել Մոկսի բանահյուսական նյութերի այն գրառումների հանդեպ, որոնք իրականացվել են Արևելյան Ղաչասարանի փարբեր շրջաններում հանգրվանած մոկացիների միջավայրում: Դրանք ենթարկվել էին լեզվախոսակցական փոխազդեցությունների: Ն. Օրբելին անընդունելի է համարել բնագրերը՝ ոչ միայն գրառողների, այլև հրապարակիչների կողմից անհարկի խմբագրումների ենթարկելու իրողությունը: Նյութերի բնագրային արժեքի պահպանման կարևորության բարձր գիտակցմամբ, նա անընդունելի է համարել մասնավորապես Ա. Աֆանասևի, Ա. Գիլֆերդինգի, հայ իրականությանը հայտնի Գ. Շերենցի, Գ. Նովսեփյանի՝ բնագրերում կատարած միջամտությունները: Այս ամենը

աչքի առաջ ունենալով, մեծ ջանքերի գործադրմամբ, Ն. Օրբելին, յուրացնելով Մոկսի լեզվախոսակցական յուրահարկությունները, ձեռնամուխ եղավ բանահյուսական նյութերի գրառման աշխարանքներին: Կարճ ժամանակ անց նա գրառում է փարաժանր բանահյուսական նյութեր՝ բնագրերին կից ներկայացնելով դժվարիմաց բառերի բացատրությունները: Տարձաշքջանի բանահյուսական, ազգագրական դիմագիծը կուռ է ամբողջական ներկայացնելու նպատակով նա կարևորել է նաև համարել բնակվող քրդերի հոգևոր մշակությանն արժեքներին հաղորդակցվելու, ծանոթանալու անհրաժեշտությունը: Այն պայմանավորված էր նրանց միջև առկա մշակութային, կենցաղային ընդհանրությունների ու փոքրբնությունների բացահայտման կարևորությամբ:

1911-1912 թթ. գրառած նյութերը նա ընդգրկել է «Մոկաց փեքսեր» աշխատության մեջ: Ն. Օրբելին հիշյալ ձեռագիր աշխատությունը սիրահոժար փրամադրել էր արժանահիշարակ ակադեմիկոս Արամ Ղանալանյանին: Ծանոթանալով պարմազագագրական, բանագիտական, բարբառագիտական արժեք ներկայացնող հիշյալ աշխատությանը՝ Արամ Ղանալանյանը գրում է. «Մոկաց փեքսերի» արժեքը կրկնապարկվում է նրանով, որ այն վերջին վկայություն վավերականներից մեկն է՝ Արևմտյան Հայաստանի ծաղկուն ու շին գավառներից մեկի բնակչության լեզվի, նիստ ու կացի, աշխարանքային առօրյայի, մասնավորապես նրա գունեղ ու հարուստ բանահյուսության վերաբերյալ բնակչություն, որի ճնշող մեծամասնությունը անխնայորեն ոչնչացվեց 1914-1916 թթ. թուրքական ջարդարարների կողմից կազմակերպված արշավանքի նախնիների ժամանակ»¹: Ժողովածուն պարբերաբար էր փայտագրության, սակայն Ա. Ղանալանյանի վկայակոչմամբ, «զանազան պարճառներով չէր հրատարակվել նրա կենդանության օրոք»²: Արդյոք ազգային մշակութային արժեքների վերհանման հանդեպ ժամանակին իշխող կոշտ դիրքորոշումն ու գգուշավորությունն էր պարճառը: Այն փայտագրվեց նրա մահից 21 փարի անց, 1982 թ., Մոսկվայում, «Фольклор и быт Мокса» վերնագրով՝ իր երախտագրեր աշակերտ Կարեն Յուզբաշյանի խմբագրությամբ:

2002 թ. պարմական գիտ. դոկտոր, երջանկահիշարակ Պարույր Մուրադյանի խմբագրությամբ Երևանում «Գիտություն» հրատարակչությունը լույս ընծայեց Ն. Օրբելու աշխատությունների հավաքածուն, որում փեղ են գրել նաև Մոկսում իրականացրած նրա գործողման արդյունքները: Եթե Կարեն Յուզբաշյանի հրատարակած ժողովածուում ընդգրկված են Մոկսում գրաված նյութերի միայն ռուսալեզու թարգմանությունները, ապա վերոհիշյալ գրքում ներկայացված են հայերեն բնագրերն ու դրանց ռուսերեն թարգմանությունները: Նյութերն աչքի են ընկնում ժանրային բազմազանությամբ (հեքիաթներ, գրույցներ, առակներ, վիպական երգեր («Մոկաց Միրզա», «Ասլան աղա»), աշխարանքային, հարսանեկան, ծխական երգեր (վիճակի երգերին կից փրված է նաև ծեսի ազգագրական հակիրճ նկարագիրը), «Ճոճանց խոսքերից» խորագրի ներքո ընդգրկված են առած-

1 Ա. Ղանալանյան, Դրվագներ հայ բանագիտության պարմության, Երևան, 1985, էջ 171:

2 Տե՛ս անդ, էջ 171:

ասացվածքներ, հանելուկներ: Աշխարհայայտի մեջ ընդգրկված է նաև Մոկսի բարբառի բառարանը: Աղբյուրագիտական կարևորությամբ են պայմանավորված նյութերին կից ներկայացված ծանոթագրությունները: Գրառումների ընթացքում, Ն. Օրբելին, կարևորելով գիտատեղեկատվական աղբյուրների գրանցման անհրաժեշտությունը, ներկայացրել է նյութերի գրառման վայրի, ժամանակի, բանասացների վերաբերյալ տվյալներ: Վկայություններից պարզվում է, որ նյութերը նա գրառել է Մոկս քաղաքում, Ապրիխանանց, Անջղոնց, Տաշար (Տյաշար) թաղամասերում՝ 23 հայ և մեկ քուրդ բանասացից: Վերջինս փորապետում էր արաբերեն, պարսկերեն, թուրքերեն լեզուներին, հիանալի գիտեր ևս հայերեն: Բանասացները հիմնականում փղամաղիկ էին. նրանց շարքում նշված էր նաև Նազև Շահամիրյան անուն-ազգանվամբ կին բանասաց, որից Ն. Օրբելին գրանցել է զվարճախոսություններ³: Ծանոթագրություններից մեկում նշված են նաև իր իսկ գրառած նյութերի մոտիվային ու սյուժետային ընդհանրությունները համահայկական և միջազգային գուգահեռականներում⁴:

Ն. Օրբելին մեծ ներդրում ունի նաև հայ ժողովրդական էպոսի ուսումնասիրման, այն ժողովրդական լայն շրջաններին ճանաչելի դարձնելու գործում: Մոկսում ևս Վանում նա, մոտիկից շփվելով մոկացի գրաբանների հետ, լսել է նրանցից «Սասնա ծռերի» մասին պատմումներ, իսկ Փոքր Մհերի դռան սեպագրերին ծանոթանալիս առաջին անգամ լսել է նաև Փոքր Մհերի մասին տարածված ավանդական գրույցը: «Մոկս գավառում,- գրում է Ն. Օրբելին,- ինձ ցույց են տվել Բաթմանա կամուրջը, ուր Դավիթն ընդհարվում է Մարա Մելիքի երկու փահլուսանների հետ: Իսկ Վան քաղաքի մոտ, միջնաբերդից 4 կմ հեռու, տեսել եմ Մհերի հռչակավոր դուռը: Դա իրոք դուռ հիշեցնող մի քանդակ է, վիթխարի ժայռի վրա, սեպափառ արձանագրությամբ: Քարանձավի մուտքի առաջ, ժայռի մեջ, մի փոքր փոս կա. դա այն տեղն է, ուր դուռը բացվելուց առաջ անհամբերությունից սմբակով դուրս է Բուռլիկ-Ջալալին⁵: Քաջածանոթ «Սասունցի Դավիթ» վեպին՝ Ն. Օրբելին, էպոսին ի մոտո առնչվում է 1939 թ. նրա 1000-ամյակի տոնակատարության ժամանակ: Նայաստանի կառավարության հանձնարարությամբ նա սրանձնում է հորեյանական միջոցառումները գլխավորելու պարտականությունները: Նա մեծ դեր է կատարել «Սասունցի Դավիթ» համահավաք ժողովածուի (հայերեն և ռուսերեն) հրատարակման գործում (1939 թ.): Ն. Օրբելիու նախաձեռնությամբ ՍՍՏՄ ԳԱ հրատարակչությունը, 1939 թ. Լենինգրադում, տպագրել է «Սասունցի Դավիթ» վեպի ռուսերեն թարգմանությունը: Նորեյանական տարվա ընթացքում Ն. Օրբելին գեկուցումներով Խորհրդային Միության տարբեր ժողովուրդների լայն շրջաններին է ներկայացրել «Սասունցի Դավիթ» վեպը: Նա նաև «Սասունցի Դավիթ», «Նայ ժողովրդի մեծ էպոսը», «Ներսիսյան էպոսը» հոդվածներով է հանդես եկել Խորհրդային Միության տարբեր վայրերում լույս տեսնող թերթերում ու ամսագրերում⁶: Ն. Օրբելիու նման նախաձեռնությունը

3 Տե՛ս **Н. Орбели**, Избранные труды, Ереван, 2002, с. 195-196:

4 Տե՛ս անդ, Указ. труд, с. 190-194:

5 **Ա. Դանալանյան**, Դավազներ հայ բանագիտության պատմության. «Նովսեի Օրբելի», Երևան, 1985, էջ 159-160:

6 **Ա. Դանալանյան**, նշվ. աշխ., էջ 161-162:

պարմամշակութային կարեւորությամբ էր պայմանավորված: Այն, անշուշտ, նպասպել է էպոսի միջազգային ճանաչմանը: Ժամանակին Պրոմեթեոսի, Արարվազի, Մհերի, Ամիրանի ավանդությունների շուրջ՝ հայերի և վրացիների միջև ծագած բանավեճերում, Ն. Օրբելին սուր քննադատության է ենթարկել վրացիների այն կարծիքը, ըստ որի՝ հունական Պրոմեթեոսը, Արարվազը, Մհերը ծագել են վրացի Ամիրանից: Ընդունելով հանդերձ, որ մարդկային բարօրությանը ծառայող, այդ նպատակի համար մարտնչող հերոս հսկայի գաղափարը բնորոշ է բոլոր ժողովուրդներին, օրինաչափ համարելով որոշ փոփոխություններ՝ փոխադարձաբար փոխառնված լինելով՝ բանահյուսությանը բնորոշ առանձնահատկությունները, Ն. Օրբելին միակողմանիությունը համարել է «յուրաքանչեւ ռեալիստական պահանջի մի սնանկ փորձ»⁷: «Նայ հերոսական էպոսը» աշխարհային մեջ: Ն. Օրբելին անդրադարձել է էպոսի բովանդակությանը, կերպարներին, վեր է հանել էպոսի պարմամշակման միջոցին ու ձևավորման ընթացքը, բացահայտել «Մասունցի Դավիթ» էպոսի և այլ ժողովուրդների՝ վիպական համանման գրույցների միջև առկա ընդհանրությունները: Այդ աշխարհային էպոսագիտության բնագավառում իր ուրույն տեղն է գրավում: 1956 թ. ՍՍՄՄ ԳԱ հրապարակչությունը Մոսկվա-Լենինգրադում, Արամ Դանալանյանի խմբագրությամբ, լույս է ընծայել Նովսելի Օրբելու կազմած միջնադարյան առակների «Басни средневековой Армении» ժողովածուն:

Այսպես ու ժողովրդական առակների վերաբերյալ կարարում է ինքնաբերական դիտարկումներ, ընդգծում դրանցում առկա որոշակի սոցիալական ուղղվածությունը, սյուժեների փոխադրվածությունը, վեր են հանված նաև առակների ժանրային առանձնահատկությունները: Ն. Օրբելին սրանման էր նաև «Նայ ժողովրդական հեքիաթների»՝ 10 հատորով նախատեսված ակադեմիական հրապարակության ընդհանուր խմբագրի պարտականությունները: Նրա խմբագրությամբ 1959-ից մինչև 1962 թ. լույս են տեսել «Նայ ժողովրդական հեքիաթների» I, II, III հատորները: 1961 թ. վերահաս մասը խանգարեց մինչև վերջ հասցնելու իր խմբագրական պարտականությունները:

Վերջերս, ՆՄ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտը հրապարակել է բանասիրական գիտությունների թեկնածու, բանագետ Թամար Նալբանդյանի կազմած «Նայ ժողովրդական հեքիաթների» 17-րդ (Մոկս) հատորը, որում ընդգրկվել է նաև Ն. Օրբելու՝ բուն Մոկսում գրառած 6 միավոր հեքիաթ:

Նովսելի Օրբելու բանագիտական հետազոտությունները, բանահյուսական նյութերի գրառումները երբեք չեն կորցնի իրենց արդիականությունը. դրանք, իբրև հուսալի սկզբնաղբյուրներ, օգտակար կլինեն բանագիտական բազում խնդիրների լուսաբանման գործում:

7 Ն. Օրբելի, «Մասունցի Դավիթ» էպոսը, «Մոսկովյան գրականություն» (ամսագիր), Երևան, 1939, N 8-9, էջ 13: Տե՛ս նաև՝ Ն. Օրբելի, Նայ հերոսական էպոսը, 1956, Երևան, էջ 105-107:

ՎԱՐԴԱՆ ԱՔԵՂԱ ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆ

ՆՈԳԵՒՈՐ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՒ ԴԻԱԿՈՆԻԿ ԾՐԱԳՐԵՐՈՂ

«Ասործո հանդեպ կատարյալ ծառայությունն այն է, որն առաջ է գալիս միայն Ասործո հանդեպ սիրուց, իսկ ճշմարտապես սիրողը համձն է առնում կորցնել ունեցվածք, պարիս, սիրելիներին և նույնիսկ իրեն՝ չկորցնելու համար Ասործո հանդեպ սերը: Անկատար ծառայությունն է, որ առաջ է գալիս պարիսների հանդեպ երկյուղից, որովհետև ով երկյուղից է ծառայում ու հնազանդվում, առավել սիրում է իրեն, քան Ասործուն»:

Պողոս պարրիարք Ադրիանապոլսեցի

Քրիստոնեական վարդապետության ճշմարտությունները բնութագրելու համար կարելի է դրանք ամբողջացնել ՍԵՐ բառի մեջ. սեր ողջ արարչության նկարմամբ՝ մարդու, բնության, կենդանական և բուսական աշխարհի և: Քրիստոնեության մեծագույն՝ «սիրեցէք զմիմեանս» պարվիրանի լավագույն արքայապետություններից մեկը ծառայության առաքելությունն է: Աստվածային սիրո պարվիրանի կենսագործումն է ծառայությունը, որը քրիստոնեական Եկեղեցու, իբրև հավաքական գիտակից հավաքացյալների միության, նաև ծուխի առաքելության էական մասն է, երբ ոչ հիմնական սկզբունքներից մեկը:

Սույն գրության մեջ նպատակ չունենք հիմնավորապես անդրադառնալու և վերլուծելու «դիակոնիա» եզրը՝ իբրև սոցիալական ծառայություն կամ օժանդակություն մարդ անհարին՝ թմրամոլության, հարբեցողության և նմանաբան հարցերի ոլորտում ու սոցիալական ծառայության դաշտում: Անօթևան և կարիքավոր անձանց օգնելու, մանկաբան և հարուկ կարիքներով երեխաներին, երիտասարդներին, ինչպես նաև մեծահասակներին օգնելու ծառայություններ բերելու, բժշկական օգնության կարիք ունեցող, սակայն նյութապես անապահով անձանց, ուսման վարձերը հոգալ չկարողացող ծնողների, ավուր հացի և հագուստի կարոտ մարդկանց օժանդակելու, փառքեր ընկերային-գրեթեական խնդիրներ ունեցող, զավակի արհեստական վիժեցման և նմանաբան այլ մեթոդի ու անընդունելի, հաճախ անընկալելի արարքների պարրասար կանանց և գույցերի, նաև ընդհանրապես և միայնակ ծնողների ու խնամակալների սոցիալ-նյութական բազմաբնույթ հարցերին պարասխան փառք, հաշմանդամների և այլ նմանաբան ակտիվ խնդիրներին անդրադառնալու մի լայնածավալ դաշտ է:

ընդգրկում դիակոնիայի քրիստոնեական ընկալումը: Թվարկված ամեն մի ոլորտ մտնում է հիմնական սոցիալական ծառայության և դիակոնիկ ծրագրերի շրջագծում:

Սուրբ Ղուկաս ավերարանիչը Գործք Առաքելոց գրքում անդրադառնում է մեզ արդեն հայրնի դարձած պարմությանը, թե ինչպես առաքյալները հոգևոր ընդհանրական ծառայության և սպասավորության համար ընտրեցին 7 սարկավագ, որոնց գործունեության բնույթը հերագայում իրականացնում էին Եկեղեցու առաջնորդները, հայրապետներն ու վարդապետները, քահանաներն ու ծխական համայնքի ամեն մի հավաքացյալ (հմմտ. Գործք Զ. 2):

Հիսուս Քրիստոս Ավերարաններում հարակ շեշտում է Իր ծառայական առաքելությունը: Օրինակ՝ Մարթեոսի Ավերարանի Ի. 28-ում և Մարկոսի Ավերարանի Ժ. 45 -ում Նա ուղղակիորեն ասում է. «Մարդու որդին չեկավ ծառայություն ընդունելու, այլ ծառայելու»: Այդ ծառայության առաքելությունը Իր օրինակով Նա ավանդեց Խորհրդավոր ընթրիքի ժամանակ, երբ երեսը գերին խոնարհելով լվաց աշակերպների ոտքերը և պարվիրեց. «Դուք էլ պարավոր եք միմյանց ոտքերը լվանալ» (Յովհ. ԺԳ. 13): Այդ ծառայական գործողությամբ իսկ ազատեց նրանց մեղքի կապանքներից և արդարացրեց, այսինքն՝ երբեմն անձնական ծառայությունը մեր նման մեկ այլ անձի ոչ միայն մեզ է հոգեպես առողջացնում՝ վերահասարակելով խոնարհության մեջ, այլ այդ ծառայությունն ազդեցություն է թողնում դիմացինի վրա: Ասել է թե՛ ծառայությունն ինքնանպատակ չէ և անձնական հոգևոր շահ չի հերապանդում, այլև նպաստում է մեր մերձավորին՝ ուղղված լինելով նաև Աստծուն:

Դիակոնիան, իբրև առաքելություն, կարելի է ընկալել իբրև ծառայություն Նոր Կրակարանին, ինչպես Պողոս առաքյալն է ասում. «Այսպիսի մի վստահություն ունենք առ Աստված՝ Քրիստոսի միջոցով. մենք անձամբ մեզնից որևէ բան խորհելու կարող չենք, այլ Աստծուց է մեր կարողությունը, որը և կարող դարձրեց մեզ Նոր Ուխտի պաշտոնյաներ կամ ծառայողներ լինելու՝ ոչ թե գրով (նկարի ունի Հին Կրակարանը - Վ. Ն.), այլ հոգով (նկարի ունի Նոր Կրակարանը - Վ. Ն.)» (Բ Կորնթ. Գ. 6):

Յուրաքանչյուր քրիստոնյայի կյանքի ընթացք, անձնական, ընտանեկան, ընկերային կամ հավաքական կյանք, պետք է նպատակաուղղված լինի իբրև ծառայություն Քրիստոսին: Ծառայությունն առաքելություն է, որը շարունակական է, ինչպես նշում է Պողոս առաքյալը եփեսացիներին ուղղված իր թղթում. «Նա շնորհ քվեց ոմանց լինելու առաքյալներ, ոմանց՝ մարգարեներ, ոմանց՝ ավերարանիչներ, ոմանց՝ հովիվներ և ուսուցիչներ՝ հաստատելու համար սրբերին իրենց պաշտոնի կատարման մեջ, ի շնություն Քրիստոսի մարմնի»: Մենք այդ նույն որթաբունիկի՝ Քրիստոսի ճյուղերն ենք և ծառայությամբ միեմույն մարմնին ենք մատուցում օգտակարությունը, որի վրա ամրացած և արմարացած ենք իբրև քրիստոնյաներ: Աստված առաքյալներին պարգամում է ծառայության առաքելության՝ այդ նույն պարգամը փոխանցելով նաև մեզ:

Դասարկարական և կրթության գործի մեջ եղող անձանց, նաև ընտանիքի ծնողների համար իրենց կյանքում Տիրոջ օրինակը կենդանացնելը, մերձենալ

կարիքավորներին, սեղան նստել աղքատների և կարոպյալների հետ, մխիթարություն և սփոփանք բերել խռովված հոգիներին, հույս ներշնչել հուսահատվածներին, հավաքով գոբնալուել թերահավատներին, արդարամտություն դրսևուրել և օգրակար լինել շահագործվողներին և րարբեր բոնությունների ենթարկվածներին, ագարություն քարոզել գրկվածներին և կեղեքվածներին: Միով բանիվ, ամեն մարդու առաքելության առանցքը պերք է լինի, Ավերարանի լույսով բարոյական ուսուցումը և կրթության ու դասրիարակության ճանապարհով մարդ արարածի մեջ անկյալ և խորպակյալ Ասրվածարիյ նմանության, կարարյալ մարդկության և մարդկային արժանապարության վերականգնումը:

Մարդկանց մեջ ընկերային ծառայությունը պերք չէ միայն ընկալել նյութական րարաբնույթ օժանդակություն ցուցաբերելու իմաստով. մարդու հոգում սիրո գաղափար վերարթնացնելը՝ ծառայության պարարասր լինելու համար, և նրան բերելը այդ հոգևոր գիրակցությանը, ավելի մեծ առաքելություն է:

Մեր օրերում սոցիալական ծառայության կենրոններ հիմնելը և կարիքավոր անձանց օժանդակելը առաջնային և կարևոր է, սակայն ընկերային ծառայության մեկ այլ հասկացություն նույնպես պերք է կարևորել, ինչը մարդուն հոգևոր գիրակցության բերելու մեծ առաքելությունն է, որը գերագանցապես կարելի է իրականացնել հոգևոր կրթության և դասրիարակության միջոցով:

Անշուշտ, հոգևոր կրթությունը կարելի է դիարարկել իբրև ծառայություն:

Մինչ երեխայի հասուն և իրական գիրակցական կյանքի րարիքը՝ նրա ընկալունակության ոլորրները պայմանականորեն կարող ենք բաժանել երեք կրթական փուլերի.

- ա. մանկապարերգային կամ նախադպրոցական րարիք,
- բ. դպրոցական րարիք՝ վաղ, միջին և հասուն պարանեկություն,
- գ. բուհական րարիք՝ երիրասարդություն,

Կարևոր է, որ հարուկ ծրագրեր ուղղված լինեն այս խմբերի երեխաներին կրթելու և հոգեպես դասրիարակելու՝ բարեգործության, կարեկցանքի, հիվանդների այցելության և նմանարիյ արժեքներով, որը ինքնաբերաբար սոցիալական կրթություն կրա գարգացող սերնդին, որի համար ընկերային գործունեությունն արդեն ոչ թե պարզ արարք է հասարակական կամ բարեսիրական կազմակերպության մեջ, այլև համոզում և մարդկության օգրակարությանն ուղղված սրրից բխած բնական արարք՝ ինքնաբերաբար դառնալով հասարակությանը հոգեպես առողջացնող գործընթաց:

Այսօր մեր հասարակության մեջ բազմազան են սոցիալական խնդիրները: Վերը նշված երևույթներին եթե ավելացնենք նաև մեր հայրենակիցների գանգվածային րեղափոխությունը գյուղերից քաղաք, նվազագույն րնրեսական պայմանների բացակայության հերևանքով երկրից օրեցօր ահագնացող արրազաղթի ցուցանիշը, հայոց ազգային-հոգևոր արժեքներով օժրված առողջ ընրանիքի առջև ծառացած հիմնախնդիրները (որրեղից ինչ որ առումով օրարացած է խորիրդարու հոգևոր հովիվը՝

քահանան), արդիական անհրաժեշտություն է դառնում հայկական ընտանիքներից ներս հոգևոր ծառայությունը գորացնելը:

Առաջարկվող միջոցներից հիմնականը հոգևորականի կապն է նշյալ երեք խմբերի հետ՝ նախադպրոցական, դպրոցական և բուհական կրթական հաստատություններում: Նոգևորականը հնարավորին չափ կարող է օժանդակել և նպաստել Կարբեր կրթադաստիարակչական միջոցառումների կազմակերպմանն ու իրականացմանը, որին կարելի է հասնել ծնողի առջև ծառացած Կարբեր խնդիրների քննարկման ու լուծման ճանապարհով: Նպաստանի պայմաններում դիակոնիկ խնդիրներից մեկն էլ այն է, որ սոցիալական օգնությունը հասարակությանը ցուցաբերվի ոչ միայն նյութական, որն անչափ կարևոր է, այլև գիտակցական՝ հոգևոր հիմքի վրա: Այսօր հասարակության մեջ հավարի գործունեությունը է գորացնել նաև ամրացնելով վստահությունն ազգային-հոգևոր արժեքների և դրանց խորհուրդը հանդիսացող հաստատությունների՝ դպրոցի ու Եկեղեցու հանդեպ:

Մի կարևոր հանգամանքի պետք է ուշադրություն դարձնել. յուրաքանչյուրս մեր անձնական արարքներով օրինակ ենք մեր փոքրիկների համար, այսինքն՝ մեր առօրյան ինքնաբերաբար դառնում է կրթության միջոց: Փոքրիկն առավելաբար դաստիարակվում է շրջապահին նայելով, և ծնողի կամ մեծահասակի օրինակը չափազանց մեծ ազդեցություն է ունենում նրա աշխարհայացքի ձևավորման վրա:

Քրիստոնեական բարձր արժեքների ճիշտ փոխանցումը մեր հասարակությանը և ի մասնավորի փոքրիկներին՝ ընտանիքի, դպրոցի և Եկեղեցու մեծագույն առաքելությունն է: Երեխան, իր բոլոր դաստիարակչական առանձնահատկություններով հանդերձ, պետք է ճանաչի ու զարգացնի ճիշտ ու սխալը, բարին և վատը, լսի ու սովորի իրագործել: Ճիշտ դաստիարակությունն ամեն մարդ յուրովի է ընկալում. ճոխությունների, առավելությունների, երբեմն սանձարձակության հասնող ազատության արքունությունը և նյութական բարիքը երեխաների երջանիկ լինելու և փայլուն ապագա ունենալու երաշխիքներ չեն: Այս արժեքները փոխանցելու առաքելության իրագործման պակաս կա մեր ժամանակներում, և ամեն կարելի միջոց, ժամանակակից համացանցային կամ ավանդական բոլոր հնարավորությունները պետք է ի գործ դնել՝ կապ հաստատելու համար երեխաների, պատանիների, երիտասարդների և մեծահասակների միջև: Շարունակական այս գործընթացը մեզ մեծ հնարավորություն կտա օգնություն ցուցաբերելու կարիքավորներին, որոնք կկարողանան նաև մեր օգնությամբ ձերբագրվել իրենց ծանր հոգեվիճակից և ինքնագրվել հասարակությանը՝ իբրև դրա անբաժանելի մաս:

ՃԵՆԱՊՐԱՆԱԿԱՆԵՐ

ՎԱՏԱՆ ՄԱՂԱՅԱՆ

բանասիրական գիյր. թեկնածու

ՍԱՔՈ ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ
ՏԵՐՅԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՆՏԱՎՈՐԸ

Անցյալի հայ գրական-մշակութային գործիչներից շարերը, որոնք ժամանակին լուրջ դեր են կատարել մեր հոգևոր կյանքի փառքեր ուրբարներում՝ նպաստելով նրա առաջընթացին ու հարստացմանը, գնալով աստիճանաբար անուշադրության են մատնվում ու անցնում մոռացության գիրկը: Մինչդեռ նրանց կատարածը հաճախ դարձել է այն ամուր հիմնաքարը, որի վրա հետագայում բարձրացել է գիտության փայլալ ճյուղը: Ներկա պարագայում խոսքը վերաբերում է Վահան Տերյանի կյանքի ու գործունեության առաջին ուսումնասիրողներից մեկին՝ Սաքո Սուքիասյանին, որը վիթխարի ներդրում ունի մեծ քնարերգակի կենսագրության անհայտ էջերը վերհանելու ու նրա ստեղծագործությունների մի զգալի մասը կորստից փրկելու գործում: Նրա ծառայություններն անուրանալի են նաև գեղարվեստական գրականության թարգմանության, ինչպես ու հայ-ռուսական գրական կապերի զարգացման ու ամրապնդման ասպարեզներում:

Այսօր անարդար կլիներ մեզանից կես դար առաջ կյանքից հեռացած երևելի գործչի անունն ու հիշատակը մոռացության քողի փակ թողնելը: Այդպիսի նվիրյալ անձանց անունները պետք է փոխանցել գալիք սերունդներին: Նույն նպատակն է հետապնդում մեր ներկա հոդվածը, որի մեջ առաջին անգամ¹ փորձ է արվում Ե. Չարենցի անվան գրականության ու արվեստի թանգարանում պահվող² արխիվային հարուստ նյութերի հիման վրա ներկայացնելու Ս. Սուքիասյանի կյանքի հետաքրքիր ու ուսանելի էջերը:

Սաքո Սուքիասյանը ծնվել է 1896 թ. օգոստոսի 22-ին (հին փոմարտի) Ջավախքի կենտրոն Ախալքալախում, ճանաչված ոսկերիչ-արհեստագործ Գրիգոր Սուքիասյանի բազմանդամ ընտանիքում: Այդ մասին նա հետագայում իր ինքնակենսագրություններից

1 Ս. Սուքիասյանի մասին կենսագրական մի քանի փող ենք գտնում միայն Վայկ խաչատրյանի «Գրական փղեկապու. 1934-1986 թթ.» գրքում (Երևան, 1986, էջ 522-523):

2 Ե. Չարենցի անվան գրականության ու արվեստի թանգարանի Ս. Սուքիասյանի ֆոնդում պահվում է 1840 վավերագիր ու փաստաթուղթ, որոնք կազմում են 576 միավոր: Դրանք վերաբերում են նրա կենսագրությանն ու գրական-թարգմանչական բեղմնավոր գործունեությանը:

մեկում³ գրում է. «Ես ծնվել եմ մանր արհեստավորի ընտանիքում: Նայրս վաղ է գրկվել ծնողներից ու մնացել որբ: Նրան հայրաբար պահել ու դաստիարակել է պապիս եղբայրը՝ Նարուրը, ապա ես Կովել է ուսման ու արհեստի: Նայրս արհեստից բացի մանկությունից նաև նվագել էր սովորել լարային գործիքների վրա, լավ նվագում էր թառ ու քամանչա, մի բան, որ ավանդաբար ընդունված է եղել մեր մեծ գերդաստանում դեռևս իմ ծնվելուց շատ փաստամյակներ առաջ, մինչև Ջավախք գաղթելը: Իմ նախնիները Էրզրում քաղաքից են եղել՝ անվանի ոսկերիչներ, զինագործներ, նաև ունեցել են նվագելու շնորհք: Ես հակամեր եմ ենթադրելու, որ մեր արհեստավորական ունակությունները քոնսերվացիոն են, իսկ սերը դեպի երաժշտությունը ահա սերնդեսերունդ փոխանցվելով՝ ամուր մնում է մեր հոգում: Առաջինը, ես կասեի, ձեռքբերովի է, սովորովի, որ ավանդաբար մեր գերդաստանում մեծից անցել է փոքրին: Սակայն երգելու ու նվագելու արվեստը, թվում է, բնաբուր ձիրք է, որ բոլորիս մոտ ի հայտ է եկել մանկությունից ու աստիճանաբար կարարելագործվել: Օրինակ՝ ես եմ եղբայրներից մեկը*, որը նկարիչ է, նույնպես լավ նվագում ենք լարային գործիքների վրա: Այդպիսի նվագողները մեր գավառական քաղաքում կոչվում էին սագանդարներ: Նորս նույնպես կոչում էին սագանդար:

Երաժշտական արվեստը նրան հնարավորություն էր Կովել դառնալ վարպետ սագանդար, հանդես գալ մեր փոքրիկ քաղաքի խրախճանքներում ու հարսանյաց հանդեսներում: Մի կողմից իր արհեստից եւ մյուս կողմից սագանդարությունից ձեռք բերվող միջոցներով հայրս կարողանում էր պահել իր հեղափոխական մեծացող ընտանիքը: Ծնողներս գրագետ էին: Նայրս դպրոցում սովորել էր երկու փարսի, իսկ մայրս՝ ավելի երկար: Մեր փանը շատ ցրքեր կային: Նայրս կարդում էր Աբովյանի, Պոռշյանի, Պարսկանյանի, Բաֆֆու, Ծերենցի, Ա. Ծափուրյանի, Նովի. Թումանյանի, Ն. Նալբաջյանի, Նովի. Նովհան-նիսյանի, Ավ. Իսահակյանի եւ այլոց սրելոճագործությունները: Նա աշուղական պոեզիայի մեծ սիրահար էր, պաշտում էր Սայաթ-Նովային ու Ջիվանուն եւ հաճախ էր թառի ու քամանչայի վրա նվագում ու կատարում նրանց երգերը: Նայրս մոտ էր նաև Վահան Տերյանին, որը մի քանի անգամ եղել է մեր փանը, ընկերակցում էր նրան:

Մայրս նույնպես գրագետ էր: Նա ավելի լավ գիտեր հայ գրականությունը, քան հայրս: Նա գրում էր նաև բանաստեղծություններ: Ես գիր եմ սովորել մորիցս: Նա է առաջին անգամ ինձ համար կարդացել Բիչեր Սթոունի «Քեռի Թոմի խրճիթը» արկածները⁴:

Ահա այսպիսի ջերմ ու արվեստասեր ընտանիքում է մեծացել Գրիգոր Մուքիսայանի անդրանիկ որդին՝ Սաթուր⁵: Ներազայում այդ ընտանիքում ծնվել են նաև նրա վեց եղբայրներն ու քույրերը: Նա իր նախնական կրթությունն ստացել է Ախալքալսկի Մեսրոպյան վարժարանում, որից հետո հաջողությամբ հանձնելով ընդունելության քննութ-

3 Ս. Մուքիսայանի ֆունդում պահպանվող փաստաթղթերում կա ինքնակենսագրության երկու բնագիր, մեկը գրված է 1939-ի մարտի 29-ին, իսկ մյուսը՝ 1959 թ. մայիսի 10-ին:

* Այսօրվա խոսքը վերաբերում է իր կրթության եղբորը՝ Աշոտ Մուքիսայանին (1902-1976), որը հետագայում դառնում է նշանավոր գեղանկարիչ, ԽՍՀՄ նկարիչների միության անդամ:

4 Տես Ե. Զարենցի անվան ԳԱԹՍ. Մուքիսայանի ֆունդ, գործ 462, էջ 82-109:

** Սարգ Մուքիսայանի իսկական անունը փաստաթղթերում Սարգիս է գրանցված:

յունները, 1910 թ. դարձել է Էջմիածնի Գեորգյան ճեմարանի երրորդ դասարանի սան: Այսպեղ նա սովորել է յոթ տարի, հինգը՝ դպրոցական բաժնում, որն ավարտել է 1915 թ. ապրիլին «յոժ գովելի վարօք»: Այդ հինգ տարիների ընթացքում ճեմարանում նա անցել է 25 հանրակրթական ու մասնագիտական առարկաներ՝ դրանցից արժանանալով հիմնականում «լավ» ու «գերազանց» գնահատականների: Նշենք նաև, որ ճեմարանում նրա դասընկերն է եղել Անաստաս Միկոյանը: Այնուհետև երկու տարի՝ 1915-1917 թթ., Ս. Սուրիասյանն ուսանել է ճեմարանի հատուկ դասընթացներում՝ ստանալով լիարժեք միջնակարգ կրթություն՝ անցնելով մանկավարժություն, հոգեբանություն, ազգաբանություն, հնագիտություն, հին հայերեն, պատմություն և այլ բարձրագույն դասընթացներ:

1918 թ. ապրիլի 28-ին ականավոր հայագետ Գաբրիել Եպիսկոպոս Հովսեփյանի փեսայության օրոք և նրա ստորագրությամբ Ս. Սուրիասյանը ճեմարանի բարձրագույն դասընթացն ավարտելու առթիվ ստանում է վկայագիր, որը նրան իրավունք է տալիս զբաղվելու մանկավարժական աշխատանքով: Դա այն ժամանակ էր, երբ ռուսական զորքերը լքում էին Կովկասյան ռազմաճակատն ու անցնում Ռուսաստան: Այդ օրերին Ջավախքն իր կենտրոն Ախալքալակով, ինչպես և նրան սահմանակից Ախալցխան՝ իր շրջակայքով թուրքական հրոսակների կողմից ենթարկվել էին շրջափակման ու օկուպացիայի: Դրանից մի փոքր առաջ Սուրիասյանների ընտանիքն ունեցել էր մեծ կորուստ, վախճանվել էր նրանց մայրը: Իսկ բազմանդամ ընտանիքը հոր ուղեկցությամբ լեռներով ուղևորվ մի կերպ անցել է Բակուրիան, իսկ այնպեղից էլ մեծ դժվարություններով հասել Թիֆլիս:

Վրաստանն ապրում էր օրհասական ծանր պահեր: Պարսերագմը և դրա հետևանքով առաջացած համաճարակն ու սովը, հազարավոր փախստականներն ու գաղթականները, երկրում քիչորդ անօրինություններն ու վայրենի թողալությունը, իշխանությունների՝ հայերի նկատմամբ ունեցած արելությունն ու անդարբեքությունը, ավերն ու թալանը ժողովրդին հասցրել էին ծայրաստիճան աղքատության ու հուսալքության: Նենց նույն օրերին (1919 թ.) Թիֆլիսում ավերվեց Գրիգոր Սուրիասյանը՝ իր վեց փոքրահասակ երեխաներին խնամելու ու կերակրելու ծանր հոգսը թողնելով կյանքի շեմին նոր-նոր ուրբ դրած Սաքոյի ուսերին, որը մի կերպ մասնավոր պարսպամուկներով կարողանում էր սաստիկ լինել իր որդի մնացած քույրերին ու եղբայրներին: Մի կարճ ժամանակ անց որպես բարրուղար Ս. Սուրիասյանն աշխատանքի է անցնում փախստականների կոմիտեում, ապա մաթեմատիկայի և հայոց լեզվի ու գրականության ուսուցիչ է նշանակվում Թիֆլիսի՝ որբերի համար նախատեսված գիմնազիայում: Եւ այդ ծանր պայմաններում իր սրտացած չնչին աշխատավարձով կարողանում է մանկահասակ քույրերին ու եղբայրներին տեղավորել, տալ կրթության ու արհեստների:

1921 թ. փետրվարի 25-ին ասպարեզից հեռանում են մենշևիկները և Վրաստանում հաստատվում են խորհրդային կարգեր: Ս. Սուրիասյանի համար սկսվում է մի նոր կյանք: Նա 1923 թ. տեղափոխվում է Մոսկվա, որտեղ ապրում ու աշխատում է մինչև իր կյանքի վերջը՝ երբեք չկորցնելով մայր Նայաստանից ու իր ծննդավայր Ախալքալակից: Ս. Սուրիասյանը Մոսկվայում իբրև թարգմանիչ աշխատել է մի շարք պետական

ու գերապեսզական հրապարակչություններում, որոնցից են, օրինակ, ՆԽՄՍ Պեպրիա-
րի մոսկովյան բաժանմունքը, ԽՍՀՄ ժողովրդական կից օրենքների հրապարակության
գործերի վարչության հայկական բաժանմունքը, որպեսզի նա պարբերաբար մասնակցում
է ԽՍՀՄ ղեկավարների ու որոշումների թարգմանության գործընթացին ընդհուպ մինչև
1931 թ. աշունը, ապա աշխատում է ԽՍՀՄ ժողովուրդների կենտրոնական հրապարակ-
չությունում և այլուր՝ կարարելով ռուսերենից հայերեն և հայերենից ռուսերեն թարգ-
մանություններ:

Ս. Սուքիասյանը 1941 թ. ընդունվում է ԽՍՀՄ գրողների միություն և զգալի կազ-
մակերպչական աշխատանք է կատարում նրա մոսկովյան բաժանմունքում՝ ի շահ հայ
գրականության թարգմանության ու փարածման:

Նայրենական մեծ պարերագմը Ս. Սուքիասյանին գրում է Կովկասում, և նա որ-
պես թարգմանիչ ընդգրկվում է նորաստեղծ պաշտպանական գրադարակալություն-
ում: 1942 թ. հունիսին ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի քարտուղարության կողմից ՆԿԿ
Կենտրոնին առաջարկվում է պարերագմական իրավիճակում քարոզչական նպարակ-
ներով հրապարակվող ռուսերեն «Տեղեկագիր» հանդեսի հայերեն փարբերակի համար
ներկայացնել խմբագիր-թարգմանչի թեկնածություն: Եւ այդ թեկնածուն լինում է Ս. Սու-
քիասյանը, որը հանդեսի խմբագրակազմի հետ մեկտեղ 1942 թ. մեկնում է Կույբիշեւ
քաղաք: Մինչև պարերագմի ավարտը այդ խումբը, նրա գլխավորությամբ, գործող
բանակի մարտիկների համար հայոց լեզվով հրապարակում է քարոզչական-հայրենա-
սիրական բնույթի գրականություն, թարգմանում հայ ժողովրդի բազմաթիվ դիմումներն
ու կոչերը՝ ուղղված փարբեր ռազմաճակարներում մարտնչող իր խիզախ զավակնե-
րին, ինչպես նաեւ, որպեսզի դրանց պարասխան, ռազմի դաշտից սրացվող հարյուրավոր
դիմումներն ու նամակները: Դրանք ժամանակին փարագրվել են հայկական և ռուսական
մամուլի էջերում:

Տարբեր լեզուներով լույս փնտռող այդ հանդեսի խմբագրությունները 1943 թ. կրկին
փրկափոխվում են Մոսկվա և այստեղ շարունակում իրենց գործունեությունը: Ս. Սու-
քիասյանը, որպես հայկական փարբերակի խմբագիր ու թարգմանիչ, աշխատում է
մինչև 1946 թ. մայիսի 1-ը, որից հետո իր խնդրանքով ազարվում է այդ պաշտոնից
և ամբողջությամբ նվիրվում գրական-ստեղծագործական ու թարգմանչական գործու-
նեության: Նա փարբեր փարիների համարեղության կարգով աշխատել է նաեւ ՆԽՄՍ
ԳԱ Մ. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտում իրեն գիտաշխատող և իր
մասնակցությունը բերել նրա գործունեությանը:

Ս. Սուքիասյանը վախճանվել է Մոսկվայում 1965 թ. հուլիսի 16-ին, և ըստ վաղօ-
րոք հայրենաճ ցանկության, աճյունը փրկափոխվել ու հողին է հանձնվել իր ծննդավայր
Ախալքալակի գերեզմանափարը:

* * *

Նշանավոր փրկյանագետ, արձակագիր ու թարգմանիչ Ս. Սուքիասյանը թողել է
գրական-թարգմանական հարուստ ժառանգություն: Նա գրական ասպարեզ է իջել
1920-ական թվականների վերջերից իրեն թարգմանիչ: Սկզբնական շրջանում նրա

նպատակն է եղել հայ գրողների լավագույն ստեղծագործությունները ժուռնալներին ներկայացնելը և դրա հետ մեկտեղ փորձեր է կատարել ժուռնալի հետևորդներից առանձին գործեր ներկայացնել հայերեն: Եւ այդ ասպարեզում նա ունեցել է զգալի հաջողություններ: Դեռևս Թիֆլիսում ուսուցիչ աշխատած տարիներին նա խորամուխ է լինում Լև Տոլստոյի և Ֆ. Մ. Դոստոևսկու ստեղծագործությունների մեջ և հրապարակում դրանց պարզությամբ ու խորությամբ և փորձում է դրանցից որոշ էջեր թարգմանել հայերեն: Այդ ընթացքում նա հայերեն է թարգմանում նաև Վսեվոլոդ Գարշինի «Չորս օրը» և Լեոնիդ Անդրեևի «Խավարը» պարմվածքները: Բայց հիշյալ հեղինակներից կատարած այդ թարգմանություններն ինչ-ինչ պարզամտներով այդպես էլ հերացայում չեն հրապարակվում:

Մոսկվա տեղափոխվելուց հետո 1932 թ. սկսած աստիճանաբար ընդլայնվում են Ս. Սուրիասյանի թարգմանչական գործունեության շրջանակները: Առաջին անգամ նրա կատարած թարգմանությամբ լույս է տեսնում Մովսես Արագու «Կրակները» պարմվածքը («Կոմբայն», հանդես, 1932, թ. 14): Դա առիթ է դառնում կենտրոնական «Գոսլիտիզդատի» հետ պայմանագիր կնքելու՝ նույն հեղինակի լավագույն պարմվածքների թարգմանության համար: Այդ ընթացքում հայ գրողների մի շարք պարմվածքներ նրա թարգմանությամբ տպագրվում են Թիֆլիսում լույս տեսնող «Լիտերատուրնոյե Զակավկաչե», «Նա ռուբեժե Վոստոկա» և մոսկովյան «Զնամյա» հանդեսներում, ուսանողական «Կուրսարմեյ» թերթի էջերում: Իսկ 1934 թ. աշնանը, ԽՍՀՄ գրողների առաջին համագումարի նախօրյակին, Ս. Սուրիասյանի թարգմանությամբ և մեծանուն գեղանկարիչ Մ. Սարյանի նկարազարդումներով լույս է տեսնում Մ. Արագու «Ընտիր պարմվածքներ» շքեղ ժողովածուն, որն ունենում է մեծ հաջողություն, համամիութենական և հանրապետական մամուլի էջերում երևում են մի շարք դրվատական գրախոսականներ: Այդ ժամանակից սկսած Ս. Սուրիասյանի թարգմանությամբ Մոսկվայում և Թիֆլիսում տպագրվում են դարձյալ Մ. Արագու «Նազարգլիանին» հեքիաթը (1935 թ.), Մ. Զորյանի «Մի կյանքի պարմություն» վեպը (1936 թ.), նույն հեղինակի «Գայլի ձագը» պարմվածքը («Զմռան իրիկուն» ժողովածուում, Թիֆլիս, 1937) և այլ գործեր: Նրա թարգմանությամբ հայ հեղինակների մի շարք գործեր տպագրվել են նաև մոսկովյան «Լուդոմեյսկայա լիտերատուրա» հանդեսում և այլուր:

Նախկապես մեծ են Ս. Սուրիասյանի ծառայությունները ժուռնալի հետևորդների ստեղծագործությունները հայերեն թարգմանելու ասպարեզում: Այդ ուղղությամբ, ինչպես նշվեց վերը, նա իր առաջին քայլերը կատարել է 1920-ական թվականներին դեռևս Թիֆլիսում, սակայն տպագրվել սկսել է 1930-ականների կեսերից: 1936 թ. նրա թարգմանությամբ Երևանում, Պետհրատի կողմից լույս է ընծայվում Ա. Ս. Պուշկինի «Կիրջախը», ապա և «Կապիտանի աղջիկը» ու «Պուգաչովի պարմությունը», իսկ 1937-ին՝ «Պիկովայա դամա» («Ազոպ-աղջիկը»), «Պետրոս Մեծի արաբը», «Գորյուխինո գյուղի պարմությունը», «Եգիպտական գիշերներ» գործերը և այլն: Ներագայում նա թարգմանում է նաև ժուռնալի հետևորդների բազմաթիվ այլ գործեր, որոնք տպագրվում են զգույնով Պուշկինի երևանյան բազմախորհրդային ծառայություններում:

Առաջին անգամ նրա թարգմանությամբ են հայերեն տպագրվել Նիկոլայ Օստրովսկու «Ինչպես էր կոչվում պողպատը» վեպը, Ալ. Ռադիշչևի «Ճանապարհորդություն Պետերբուրգից Մոսկվա» երկը: Ն. Ն. Միկուլտ-Մակլայի «Ճանապարհորդությունները», Պ. Մանգելֆիլի «Բնագետի պարմածները», Մ. Գորկու «Չարլի Մենը» և «Երեքը», Ն. Նեկրասովի բանասերտությունների ու պոեմների մի մասը, Սվաբոպուկ Տուրեկի «Բոլորսարոյ» վիպակը և այլն: Նա թարգմանել է նաև ռուսագիր հայ գրող Վարդգես Թեոֆիլյանի «Կյանքը սկսվում է նորից» ծավալուն վեպը, որը լույս է տեսել Երևանում, Նայպերիարի կողմից, 1955-ին:

Երկրորդ աշխարհամարտի լարված օրերին, խմբագրական ծանր աշխատանքին գուցենթաց Ս. Սուքիասյանը կատարել է մի շարք հայրենասիրական երկերի հայերեն թարգմանությունները, որոնցից են՝ Ալ. Տոլստոյի «Ես արելության եմ կոչում», Ս. Ն. Սերգենի - Յենսկու սևաստրպայան պաշտպանությանը նվիրված «Արիություն և խիզախություն» երկերը, ինչպես և մեծանուն ասմունքող Ս. Բոգարյանի կազմած՝ Վիլյամ Շեքսպիրի «Նաուն հայրենիքի» գրական կոմպոզիցիան, որոնք լույս են տեսել Երևանում 1942 թվականին: Այս ամենի հետ մեկտեղ նրա արխիվներում պահպանվում են մի շարք թարգմանություններ, որոնք մնացել են անտպագրված: Դրանց թվում է նաև շուրջերկրյա նավարկությունների խիզախ հրամանատար, ռուս ծովագնաց ճանապարհորդ, ծովակալ Միխայիլ Պետրովիչ Լազարևի կյանքին ու գործունեությանը նվիրված գիրքը:

Սաքո Սուքիասյանը նաև գրող է, լավ արձակագիր: Նրա հարուստ արխիվի մի զգալի մասն են կազմում գեղարվեստական երկերը՝ գրված հայերեն և ռուսերեն: Նա սերտորեն է բազմաթիվ հաջողված պատմվածքներ, նորավեպեր, ակնարկներ, ճամփորդական նոթեր, ուղեգրություններ, հայրենագիտական աշխատություններ, ավանդություններ ու լեգենդներ, ինքնակենսագրական լայնածավալ մի կտավ, հուշագրություններ և այլն: Գրել է նաև մի վեպ՝ նվիրված 1918 թ. թուրքերի կողմից Ախալքալսկի ու Ախալցխայի պաշարման շրջանի անցքերին: Այն կրում է «Արյունոտ էջեր» վերաբերությունը և բաղկացած է չորս գրքից, յուրաքանչյուրը՝ շուրջ 200 մեքենագիր էջ ծավալով: Արժեքավոր են նրա Աբուլ լեռան վերելքին նվիրված ճամփորդական տպագրությունները, որ գրել է հայերեն, ապա և թարգմանել ռուսերեն, «Ուղեգնացություն» ճամփորդական նոթերը, «Մամսար լեռան ամեղձվածը» ավանդությունը և այլն: Ս. Սուքիասյանն ունի նաև պատմվածքների մի շարք՝ նվիրված ձիերին, նրանց վարքին ու մարդկանց նկատմամբ ունեցած հավատարմությանը: Դրանցից են, օրինակ, «Ազնիվ նծույզների վարքը», «Արաբական ձին», «Խորհրդավոր նծույզը», «Ճերմակ ձին», «Ոսկե նծույզը», «Ջիարշավ» և այլն: Պակաս հետաքրքիր չեն նաև նրա «Արևելյան ֆրագմենտները», Զավախքին ու նրա մարդկանց նվիրված նովելները («Բառքառ Գործը և բառքառ Թաթը», «Գիշերապահ Նակորը», «Գործը ու Գեղն», «Արջորս գինագործը», «Անտառի խորքում» և այլն):

Նիշտարակված սերտագործությունների մի մասը տպագրվել է ժամանակի մամուլի էջերում թե՛ Նայաստանում և թե՛ Ռուսաստանում: Սակայն անտիպներն ավելի մեծ թիվ են կազմում և սպասում են իրենց հրապարակողին:

Գրականագետ Ս. Սուրբխայանին շուրջ 30 տարի անընդհար գրադեցրել են իր հայրենակից Վահան Տերյանի կյանքի ու գործունեության չուսաբանված բազմաթիվ ու բազմապիսի խնդիրները: Միաժամանակ նա մտախռովել է, որպեսզի ռուս գրական լայն շրջաններին ներկայացնի կյանքից անժամանակ հեռացած բանաստեղծի լավագույն ստեղծագործությունները, ապա՝ կորստից փրկի տարբեր անձանց մոտ գտնվող նրա ինքնագրերն ու նամակները և վերջապես Տերյանին մտերիմ ու ճանաչող ժամանակակիցներից հուշեր հավաքի ու պատրաստի մի առանձին ժողովածու:

Այդ նպատակով 1930-ական թվականներից սկսած մինչև իր կյանքի վերջը Ս. Սուրբխայանը հարյուրավոր նամակներ ու խնդրագրեր է ուղարկել աշխարհի տարբեր ծագերում ապրող նշանավոր ու «աննշան» մարդկանց, բանաստեղծի հարազատներին, մոտ ու հեռու բարեկամներին ու ընկերներին, հեռավոր ծանոթներին և խնդրել է բոլորին, որպեսզի այն նշխարները, որ բանաստեղծը ժամանակին նվիրել է իրենց և դրանք դեռ պահպանվում են, երբ վերադարձնեն՝ կենդանացնելու և Տերյանի երկերի լիակատար ժողովածուում օգտագործելու նպատակով: Այդ ճանապարհով Ս. Սուրբխայանը կարողացել է կորստից փրկել բանաստեղծի հարյուրավոր գրություններ ու նամակներ, ինչպես նաև առանձին ստեղծագործություններ:

Ս. Սուրբխայանի շնորհիվ է, որ այսօր Օրենբուրգում կանգուն է մնում այն տունը, որտեղ իր կյանքի վերջին օրերն է ապրել ու վախճանվել հայ մեծ քնարերգակը: Նա հայ առաջին մտավորականն էր, որ 1940 թ. ինքնակամ մեկնեց Օրենբուրգ՝ փնտրելու և գտնելու բանաստեղծի շիրիմը: Սակայն Վ. Տերյանի մահից արդեն անցել էր քսան տարի: Այդ ընթացքում շատ բան էր փոխվել Օրենբուրգում և նրա ծայրամասում գտնվող հայկական փոքրիկ գերեզմանատանը: Քաղաքը մոտեցել էր նրան և այն ընդգրկելով իր մեջ՝ գրեթե դարձրել էր անճանաչելի: Տերյանի շիրիմն այնտեղ այլևս հնարավոր չէր գտնել:

Սակայն Ս. Սուրբխայանն Օրենբուրգում (այն ժամանակ՝ Չկաով) փնտրեց և գտավ այն տունը, որտեղ 1920 թ. հունվարի 7-ին իր մահկանացուն էր կնքել թոբախտով ծանր հիվանդ բանաստեղծը՝ սերունդներին դառն պարգամ թողնելով հետևյալ տողերը.

Իմ գերեզմանին դուք չմոտենաք,
Թողե՛ք, որ հանգչի իմ սիրտը հոգնած,
Թողե՛ք, որ լինեմ հեռավոր, մենակ,
Չզգամ, որ կա սեր, ե՛ր ցնորք, ե՛ր լաց...

Ս. Սուրբխայանն այնտեղ օրեր շարունակ, տասնյակ մարդկանց հանդիպելով ու հարցուփորձ անելով, մեծ դժվարություններով, մի կերպ է գտնում մի քանի հոգու, որոնց օգնությամբ ու աջակցությամբ կարողանում է գտնել Օհանյանների տունը, որտեղ, սակայն, վաղուց նրանցից ոչ ոք չէր մնացել: Նա Օրենբուրգում չի կարողանում տեսնել որևէ մեկին, որը մասնակցած լինե՛ր Տերյանի աճյունի հուղարկավորության սգո թափոթին, որ տեղի էր ունեցել դրանից 20 տարի առաջ, ճմռանը: Այն վայրը, ուր թաղվել էր բանաստեղծի դին, գտնվել է քաղաքի արևելյան մասում, այն ժամանակ նրանից շուրջ

երկու կիլոմետր հեռու գտնվող գերեզմանապահ մի անկյունում, որը քաղաքային վարչության կողմից առանձնացված է եղել հայերի համար: Տերյանի շիրիմը, որը մի հասարակ քաղաքացի կամ խաչատարի մի ցուցանակ անգամ չի ունեցել, կորած է եղել հավիտյան, իսկ գերեզմանատունը՝ քանդված: Այնպեղ վաղուց կառուցվել էին շենքեր ու փողոցներ: Տերյանի շիրմի տեղը գտնվում մասին խոսք անգամ լինել չէր կարող: Ի դեպ, այսպեղ նշենք, որ 1980-ական թվականներին, մեծ բանաստեղծի ծննդյան 100-ամյակի շնորհիվ, այդ վայրից մի բուռ հող բերվեց և իբրև աճյուն հողաբերկավորվեց Երևանի Կոմիտասի անունը կրող զբոսայգու Նայ գրողների ու մշակույթի գործիչների Պանթեոնում՝ ստեղծելով Վահան Տերյանի «Նոգետը շիրիմը», որը հար պահված է լինում թաքմ ծաղիկներով:

Տերյանի հայրենակցին ու նրա շիրիմը որոնողին այլևս ոչինչ չէր մնում անել, բան ձեռնարկելու վերադառնալ բանաստեղծի վերջին հանգրվանը՝ Օհանյաններին պարկալանալ տունը և պարզել այն սենյակը, որտեղ վախճանվել էր բանաստեղծը: Այդ ամենից հետո Ս. Սուքիասյանը Օրենբուրգում կատարել է մեկ այլ կարևոր առաքելություն ևս: Նա Չիչերինի փողոցի 42-րդ համարը կրող այդ տան մուտքին մարզային ղեկավար աշխատողների ու քաղաքի հասարակայնության ներկայացուցիչների մասնակցությամբ, հանդիսավոր պայմաններում, փակցնել է քվեի մարմարյա մի հուշարձանակ, որի վրա հայերեն և ռուսերեն լեզուներով գրված է. «Այս տանը իր կյանքի վերջին օրերն է ապրել հայ բանաստեղծ Վահան Տերյանը. ՆամԿ/Բ/Կ և ՆամԿԳԿ անդամ»: Այդ ցուցանակը մնում է քվեյալ տան մուտքին՝ որպես հուշ ու վկայություն Տերյանի Օրենբուրգում գտնվելու մասին:

Ս. Սուքիասյանն ամեն կերպ աշխատել է հավերժացնել իր հայրենակից մեծ բանաստեղծ, գրական-մշակութային և հասարակական-քաղաքական ականավոր գործիչ Վահան Տերյանի հիշատակը: Նա հայտնաբերել է բազմաթիվ արխիվային նյութեր, նամակներ, գրագրություններ, շրջել է բանաստեղծի հետքերով, եղել գրեթե բոլոր տերյանական վայրերում՝ նրա ծննդավայր Ջավախքի Գանձա գյուղից ու Ախալքալաքից մինչև Պերեբրուգ ու Մոսկվա, ապա Նյու Յորքի և Կալիֆոռնիայի, Մոսկվայից մեկնել է Օրենբուրգ և այլուր: Նա այդ քաղաքներում որոնել ու գտել է բազմաթիվ մարդկանց, որոնք թեկուզև մեկ անգամ հանդիպել, առնչվել ու ճանաչել են բանաստեղծին, նամակագրական կապեր կամ գրույց են ունեցել նրա հետ:

Այս ամենի մասին Ս. Սուքիասյանը ռուսական ու հայկական մամուլում բազմաթիվ հոդվածներ է տպագրել, գրել է հեղափոխի հուշեր, վերհանել է նրա մանկության ու պատանեկության, ինչպես և ուսանողական տարիների, մոսկովյան ու պերեբրուգյան շրջանի գործունեության շարքը գրվածներ, մեծ վարպետությամբ ու արվեստով ռուսերեն է թարգմանել Տերյանի բանաստեղծությունների մի զգալի մասը և հրատարակել գրական մամուլում ու առանձին ժողովածուներում: Սրանից բացի, Ս. Սուքիասյանը գրել է «Էջեր Վահան Տերյանի կյանքից» (Երևան, Նայակոմիտ, 1859, 308 էջ) մեծագրությունը, որի մեջ ամփոփել է տերյանագիտության ուղղությամբ կատարած իր քառորդադարյա գործունեության արդյունքները: Այդ գիրքը մեծ բանաստեղծին նվիրված բազմաթիվ գրքերի

շարքում այսօր էլ կարող է սկզբնաղբյուրի դեր կատարել հայ քնարերգության վաղամեծիկ հանճարի կյանքն ու գործունեությունը ուսումնասիրողների համար:

Ժամանակին այդ մեկագրությունը բարձր է գնահատվել հայ գրականագիտության կողմից: Դրա մասին առաջինը մի ծավալուն դրվագական գրախոսություն է տպագրել Պարույր Մուսկե⁵, որը լայն արձագանք է գտել գրական հասարակայնության շրջաններում: Պ. Մուսկեի այդ գրախոսությանը իր «Ամբողջ ձայնով» հոդվածով⁶ արձագանքել է Գուրգեն Մահարին: Այնուհետև Պ. Մուսկեի «Տերյանը պահանջում է» հոդվածի որոշ դրույթների դեմ հանդես է եկել գրականագետ Վաչե Պարպիզունին⁷: Այս ամենով եւ իրենց թեր ու դեմ կարծիքներով հանդերձ, բոլորն էլ բարձր են գնահատել Ս. Սուրբխաչյանի կատարած աշխատանքը եւ նրա այդ գիրքը համարել արեւմտագիտության կարեւոր նվաճում:

Այսպիսով, ամփոփելով մեր ուսումնասիրությունները Էջմիածնի ճեմարանի երբեմնի շրջանավարտ, գրող, թարգմանիչ ու գրականագետ Սաքո Սուրբխաչյանի մասին, կարող ենք ասել, որ նա իր գրական-թարգմանչական երկարամյա գործունեության ընթացքում լուրջ ներդրում է կատարել հայ թարգմանական գրականության ասպարեզում: Ուշագրավ են նաեւ նրա ինքնուրույն սրելծագործությունները, որոնք ունեն գեղարվեստական ակնհայտ արժեք եւ ճանաչողական նշանակություն: Եւ այս ամենի հետ մեկտեղ նա, որպես գրականագետ, արեւմտագիտության մեջ կատարել է լուրջ ներդրում եւ իրավամբ պետք է համարվի այդ ասպարեզի առաջին երախտավորներից մեկը:

Չարենցի անվան գրականության եւ արվեստի թանգարանում պահապանվող՝ Ս. Սուրբխաչյանի հարուստ արխիվի հիման վրա կարելի է հրապարակության պարբերական մի ժողովածու, որը այդ նշանավոր մարդու ու մրավորականի հիշատակը հավերժացնելու լավագույն միջոց կհանդիսանա:

5 Տե՛ս «Գրական թերթ», 13 մայիսի 1960, տե՛ս նաեւ **Պարույր Մուսկե**, Երկերի ժողովածու, 6 հատորով, հ. 5, Երեւան, «Հայաստան» հրատ., 1974, էջ 57-74:

6 Տե՛ս «Գրական թերթ», 20 մայիսի 1960:

7 Տե՛ս անդ, 27 մայիսի 1960:

ՀՈԳԵՒՈՐ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ

ՆՈՐ ՄԱՐՏԱՎՈՐԱԿՆԵՐՆԵՐ*

«ՄՐԲՈՑ ԲԱՐԵՆՈՍՈՒԹՅԱՆ» ՈՒՄՄՈՒՆՔԻ ՄԱՍԻՆ

«Նաապամբ յԵկեղեցի սուրբ՝
զթողութին մնալսց հաղորդութեամբ սրբոց»²:

Ժամանակակից կրոնական շարժումների շարք հեղեղողները՝ հիմնականում Բողոքական եկեղեցու ճյուղավորումների, որպես կանոն, հաճախ պնդում են, թե սրբերի բարեխոսության ուսմունքը սուրբգրային չէ եւ, հետևաբար, մերժելի է:

Իսկ ի՞նչ է Սրբերի բարեխոսության ուսմունքը:

Եկեղեցին իր երկու մասով՝ Երկնային եւ Երկրավոր կամ Նաղթական եւ Զինվորյալ, մեկ մարմին է, եւ այդ մասերը բաժանված չեն, այլ կարիք ունեն իրար հետ աղոթքով³ հաղորդակցվելու. սա էլ սրբերի հետ հաղորդակցության ուսմունքն է՝ Նաղթական եկեղեցին իր բարեխոսությամբ, իսկ Զինվորյալ եկեղեցին իր աղոթքներով⁴:

Սրբերը մեռած չեն, այլ հրեշտակների նման են, «քանի որ այլևս մեռնել անգամ չեն կարող, որովհետև հրեշտակների նման են եւ Աստուծոյ որդիներ, քանի որ յարության որդիներ են: Իսկ թե՛ մեռելները յարութիւն են առնում, Մովսէսն էլ այդ գուշակեց մարմնու օրինակի մէջ, ինչպէս որ ասում է Տիրոջ մասին՝ «Աստուծոյ Աբրահամի, Աստուծոյ Իսահակի եւ Աստուծոյ Յակոբի»: Իսկ Աստուծոյ մեռելների Աստուծոյ չէ, այլ՝ ողջերի, որովհետև բոլորը նրա համար կենդանի են» (Ղուկ. Ի. 36-38):

Այս սկզբունքն իր էությունը չի հակասում սուրբգրային այն համարին, թե «մեկ Աստուծոյ կայ եւ մեկ միջնորդ Աստուծոյ եւ մարդկանց միջեւ. Յիսուս Քրիստոս մարդը» (Ա. Տիմ. Բ. 5), քանի որ համարի շարունակությունից պարզ է դառնում, թե ինչ է առաքյալը ուզում ասել. «որ Կրիստոս Իսկն որպէս փրկանք բոլորի համար՝ ի վկայութիւն իր ժամանակների» (Ա. Տիմ. Բ. 6): Ընդհանրապէս «մարդկանց աղօթից (վասն ննջեցելոց) եւ Սրբոց (ննջեցելոց եւ հրեշտակաց) բարեխոսութեան նպատակը (վասն կենդանեաց) այլ

* Սկիզբը՝ «Էջմիածին», 2012, Ա.-ԺԲ., 2013, Ա.:

2 «Ժամագիրք արքեմի», Ս. Էջմիածին, 1999, էջ 177:

3 Բ. Կորնթ. ԺԳ. 9. Եփես. Զ. 17-18. Բ. Թեաղ. Ա. 11. Նակ. Ե. 14-16. Ա. Տիմ. Բ. 1. Նոմ. ԺԵ. 30-32:

4 Ա. Տէր-Միքէլեան, Նայաստանայց Ս. Եկեղեցու Քրիստոնէականը, Ս. Էջմիածին, 2007, էջ 525-526. Սարգիս Գրիգորի, Քրիստոնէական վարդապետութիւն ըստ ուղղափառ դաստիարակութեան Նայաստանայց Ս. Եկեղեցոյ, Վաղարշապատ, 1879, էջ 215:

է Քրիստոսի միջնորդութիւնէն, եւ համաձայն է Ս. Գրոց վարդապետութեան, զոր մերժողն դուրս է ուղղափառ Եկեղեցոյ միութենէն»⁵: Այսպէղ, անշուշտ, առաքյալը նկատի ունի Տիմոթէի քավչարար մանը, որ փրկություն բերեց աշխարհին: Այդ միջնորդը պէտք է լինի այնպիսին, որ լինի նույնական երկու կողմի՝ եւ Աստուծո՛ւ եւ մարդկանց հետ: Այդպիսին միայն Տիմոթէն է՝ Աստուծո՛ւ կարարայալ եւ մարդ կարարայալ:

Բայց սա չի նշանակում՝ Տիմոթէ, որպէս միջնորդ, որ աղոթում է մարդկանց համար, եւս միակն է: Տոգին բարեխոսում է (Տոմ. Ը. 20), շար սրբեր բարեխոս եւ մեզ համար (Բ. Կորնթ. Ա. 11) եւ այլն:

Նշենք նաեւ, որ հունարէն բնագիրը *աղոթել* բայի գործածության մի բանի ձեւեր ունի.

προσεύχῃ - Մարթ. Ե. 44, Զ. 6 եւ այլուր,

εὐχόμεαι - Բ. Կորնթ. ԺԳ. 7, 9 համարներում, Տակ. Ե. 16 -ում:

Վերջին բայական ձեւը՝ εὐχόμεαι-ը հունարէնում աղոթել իմաստից բացի ունի մեկ այլ իմաստ եւս՝ *միջամտել աղոթքով*, որը նշանակում է նաեւ *միջնորդական աղոթք*⁶: Lampe-ն այդ բառին, ի շարս մյուս իմաստների, հաղորդում է նաեւ *միջնորդական աղոթք* իմաստը: Բառարանն առանձնացնում է հետևյալ իմաստները⁷.

ա. ապրող մարդկանց աղոթք

բ. երկնքում սրբերի աղոթք

գ. հրեշտակների աղոթք:

Այս վերջինները, պարզ է, միջնորդական աղոթքի իմաստն ունեն:

Ստորեւ բերում ենք սուրբգրային այն հիմնական համարները՝ համապատասխան բացատրություններով, որոնք վկայում են, որ սրբոց հետ հաղորդակցության ուսմունքը խորք չէ Ս. Գրքին:

ա. Տոր ԽԲ. 7-9.

«Երբ Տէրը Յոբի հետ այս բաները խօսեց, Աստուած ասաց Եղիփազ Թեմնացուն. «Մեղք գործեցիր դու, նաեւ քո երկու բարեկամները, քանի որ իմ առաջ ճշմարիտ բան չասացիք, ինչպէս իմ ծառայ Յոբը: Բայց հիմա եօթը զուարակ առէ՛ք ու եօթը խոյ, գնացէ՛ք իմ ծառայ Յոբի մօտ, ու թող նա ողջակէզ անի ձեզ համար, իմ ծառայ Յոբը թող նաեւ աղօթի ձեզ համար, քանի որ, եթէ ես նկատի ունեցած չլինէի նրան, ու նրա համար չլինէր այս, ես արդարեւ կորստի մարմած կը լինէի ձեզ, որովհետեւ իմ ծառայ Յոբի մասին ճշմարիտ բաներ չասացիք»: Եղիփազ Թեմնացին, Բաղդատ Սոբեցին ու Սովաթ Մինեցին գնացին ու արեցին այնպէս, ինչպէս Տէրն էր հրամայել իրենց: Եւ թողութիւն շնորհեց նրանց մեղքերին՝ յանուն Յոբի»:

Աստուծո՛ւ Ինքն է պատվիրում Տորի բարեկամներին գնալ նրա մօտ, որ նա՝ Տորը, իրենց մեղքերի թողության համար աղօթք անի: Շեշտենք, որ այս պարագային, Աստ-

⁵ **Սարգիս Գնունի**, Քրիստոնէական վարդապետութիւն ըստ ուղղափառ դասանութեան Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցոյ, էջ 216:

⁶ Անգլերէն՝ intercessory prayers, **G. W. H. Lampe**, *A Patristic Greek lexicon*, Oxford, 1982, էջ 584:

⁷ Անդ:

ծն պարվերով Նորին շնորհվում է քահանայական իշխանություն՝ մեղքերին թողություն փայլել: Նորը փաստորեն դառնում է միջնորդ Աստծու և իր բարեկամների միջև:

բ. Ծննդոց Դ. 10.

«Այդ ինչ արեցիր, քո եղբոր արեան կանչը երկրից բողոքում է ինձ»:

Այսպեղ ներկայացված է մի դեպք, երբ Կայենի եղբայրը, որին ինքն էր սպանել, մահվանից հետո չի գտնվում անգիպակցից կամ չգոյության վիճակում, ինչպես հաճախ պնդում են⁸, այլ գիպակցական, ավելին, նրա արյունն անգամ բողոքում է: Որքան էլ սա դիպերը որպես չափազանցում՝ հիպերբոլիկ հնար, երևույթի նշանակությունն առավել սաստկացնելու, ազդու դարձնելու նպատակով, պետք է նկատի ունենալ, որ Ս. Գիրքը նման մոտրեցումներում միշտ մնում է իրականության սահմաններում⁹: Պողոս առաքյալը Եբրայեցիներին ուղղված իր թղթում հիշատակում է Աբելի արյան մասին՝ նույնացնելով այն Աբելի անձի հետ. «Նա, թեպետև հաւարով մեռաւ, սակայն խօսում է դեռ» (Եբր. ԺԱ. 4): Այսինքն Նա՝ Աբելը, հավատով մեռավ, բայց խոսում է, և Ծննդ. Դ. 10-ից հետևում է, որ այդ խոսողը արյունն է: Իսկ սա նշանակում է, որ այսպեղ և Ծննդոցում չափազանցման՝ հիպերբոլիկ հնարի մասին չէ խոսքը:

Ավելին, Պողոս առաքյալը բացահայտ գրում է, որ խոսողը՝ Աբելի արյունը, ըստ Ծննդոցի, նույն ինքն Աբելն է. «Հաւարով էր, որ Աբելը Աստծուն աւելի լաւ գոհ մարտցեց, քան Կայենը, որով էլ վկայութիւն ստացաւ, որ արդար է. քանի որ նրա մարտցած գոհերի՛ համար քրտեց նրան վկայութիւն Աստծոց: **Նա, թեպետև հաւարով մեռաւ, սակայն խօսում է դեռ**»¹⁰:

Այս համարը ցույց է փայլաւ, որ սկսած Ս. Գիրքի առաջին էջից մինչև վերջինը՝ Աբելի արյունը «խօսում է դեռ»: Նույն թղթի մեկ այլ համար ևս փաստում է մահվանից հետո հոգիների գիպակցական գոյությունը¹¹:

Աղոթական միջնորդության օրինակ է Լուսն Կորնի օրինակը. այսպես, մինչև Մովսէսը չաղութեց, Աստված նրանց՝ Կորնիսն ու նրա համախոհներին չընդունեց, և երկիրը իր երակը չբացեց (Թ-իւր ԺԶ. 32-33):

Յովհ. Ե. 45-ում Հիսուս ասում է. «Մի՛ կարծէք, որ ես Նոր մօպ ձեզ պիտի **ամբաստանեմ**. կայ մէկը, որ որպէս **ամբաստանող** կը կանգնի ձեր դէմ՝ Մովսէսը, որի վրայ դուք յոյս էք դրել»:

Ընդգծված բառերը հունարեն բնագրի **κατηγορέω** բայի թարգմանությունն են, որը

⁸ Օրինակ ժամանակակից ադվենտիստները: Նրանց վարդապետության համաձայն՝ մահվանից հետո մարդու հոգին էլ է մեռնում (հոգեբնածության՝ soul-sleeping-ի վարդապետությունը):

⁹ Եբրայական բնագրի նշված համարում **արյուն** բառը՝ דם (dmiy, dem-ee) հոգևակի թիվ ունի: Բնականաբար, այդ կարելի է հասկանալ երկու խմաստով. թափած արյան ամեն կաթիլի համար մարդասպանը պետք է պատասխան փա, այսինքն՝ այդ խիստ երանհանգը կյանքի պահպանման յուրահատուկ պահանջ է, կամ էլ դա ակնարկ է Աբելի սերունդի մասին, որը նա կունենար, եթե կենդանի մնար:

¹⁰ Եբր. ԺԱ. 4:

¹¹ «Բայց դուք մօպեցել էք Սիւն լեռանը և կենդանի Աստծու քաղաքին, երկնային Երուսաղէմին, հրեշտակների բխարտը բանկներին, երկնքում գրուած անդամների հանդիսատը ժողովին, բոլորի դատարտը Աստծուն, կատարելութեան հասած արդարների հոգիներին և Յիսուսին՝ նոր ուխտի միջնորդին, և նրա արեան հեղումին, որ աւելի խօսում է, քան արիւնն Աբելի» (Եբր. ԺԲ, 23-24):

կազմված է *κατά* և *ἀγορεύω* բառերից¹², որ թարգմանվում է *դեմ+խոսել* = ընդդիմախոսել: Այդ պարծառով գրաբարն այդ բառը թարգմանել է *ընդդիմախոսել*-ի հոմանիշ *չարախոսել* բայով. «Մի՛ համարիք եթե ևս չարախոսն ինչ իցեմ զձեռք առ Տօր. զո՛յ որ չարախոսն կայ զձեռք՝ Մովսէս. յոր դուքն յուսացեալ էք»:

Այդ նույն բայը *κατηγορέω* ձևով, Նոր Կտակարանում հանդիպում ենք նաև Նայր. ԺԲ. 10 համարում. «Եւ յուայ՝ ձայն մեծ յերկնից՝ որ ասէր. Արդ եղե՛ւ՝ զօրութիւն և փրկութիւն և արքայութիւն Աստուծոյ մերոյ, և իշխանութիւն Օծելոյ նորա. զի անկան չարախոսն եղբարց մերոց, որ չարախոսէր զնոցանէ առաջի Աստուծոյ՝ զպիւ և զգիշեր»:

Բերված համարներից երկուսն է, որ Աստուծո առաջ չարախոսողներ կան՝ թե՛ հրեշտակ, թե՛ մարդ, որի մահվան մասին հիշում է Ս. Գիրքը¹³: Իսկ եթե Աստուծո առաջ խոսելու այդ սկզբունքը իրական է, ապա բնական է, որ խոսելու նյութի բովանդակությունը կարող է լինել կ'ն չար, կ'ն բարի, ուրեմն կան կ'ն չարախոսներ, կ'ն բարեխոսներ:

Օրինակ՝ **Զաքար. Ա. 12** համարից հետևում է, որ ի փարբերություն վերը բերած չարախոսության, հրեշտակները կարող են բարեխոսել մարդկանց՝ ապրողների համար. «Պատասխանեց Նբեշարկը և ասաց. «Տէ՛ր Ամենակալ, մինչև և ե՛րբ չես ողորմելու Երուսաղեմին և Յուդայի երկրի քաղաքներին, որոնց այս եօթանասուն փարի է, ինչ անպետ ևս արել»:

Այդ սկզբունքը՝ մարդկանց հոգիների բարեխոսությունը ապրողների համար, արտահայտված է նաև սուրբգրային մի քանի այլ համարներում.

գ. Երեմ. ԺԵ. 1.

«Տէ՛րն ինձ ասում է. «Եթե՛ Մովսէսն ու Սամուէլն իսկ իմ դիմաց կանգնեն, ևս հոգով այդ ժողովրդի հետ չեմ լինի. այդ ժողովրդին հեռո՛ւ վանիք ինձնից, թող հեռանա՛»:

Այս համարում Երեմիա մարգարեն աղոթում է ժողովրդի համար, այսինքն՝ օրինակ է, երբ ապրողը բարեխոսում է ապրողի կամ ապրողների համար: Իսկ Տիրոջ պատասխանից պարզ է դառնում, որ ննջեցյալները՝ Մովսէսն ու Սամուէլը, կարող են «կանգնել Իր առաջ», այսինքն՝ բարեխոսել ժողովրդի համար¹⁴:

Բ. Օր. Թ. 27. Մովսէսը շնորհ է խնդրում Աստուծոց իր նախնիների անուններով՝ Աբրահամի, Իսահակի, Նակորի:

Բ. Մնաց. Զ. 12-42. Սողոմոնի աղոթքը, ուր նա Աստուծոց շնորհ է խնդրում իր հոր՝ Դավթի անունով:

Դանիել Գ. 12-13, Ժ. 55-56. Բաբելոնյան գերության մեջ նրանց համար հրեշտակներն են աղոթում:

Մեծաբան և Ղազարոսի առակում Նիսուս ցույց տվեց, որ անարժանների բարեխոսական միջնորդական աղոթքը Աստված չի լսում և չի ընդունում, ինչպես Աբրահամը չլսեց մեծաբան միջնորդական աղոթքն իր եղբայրների համար, իսկ այգեգործի միջնոր-

¹² Անգլերեն՝ to harangue, to speak against. Իսկ «Greek-english lexicon to the New Testament», by the rev. Thomas Sheldon Green, London, 1976, էջ 98:

¹³ Բ. Օր. Լ.Դ. 6:

¹⁴ **Սարգիս Գնունի**, Քրիստոնեական վարդապետություն ըստ ուղղափառ դասախոսության Նախապանեայց Ս. Եկեղեցույ, Վաղարշապատ, 1879, էջ 217:

դական աղոթքը՝ անպարտդ թգնու համար, այգեպերը լսում է և խնայում¹⁵: Նայրնութ-յան գրքում Նովհաննես առաքյալը պեսավ, որ մարտիրոսները բողոքում էին Ասարծուն՝ իրենց արյան վրեժը պահանջելով¹⁶:

Հիսուս անգամ զգուշացնում է, որ չանարգենք փոքրիկներից և ոչ մեկին, որոնց հրեշտակները մշտապես պեսնում են Նոր երեսը, այսինքն՝ նրանք երկնքում մշտական բարեխոսական աղոթքի մեջ են¹⁷:

Այսպիսով, Նաղթական եկեղեցին՝ իր պարպականություններին հավաքարիմ, շարունակում է կապը ամուր և կենդանի պահել Զինվորյալ եկեղեցու հետ: Նակառակ կապն էլ արքահայրող սուրբգրային բազում օրինակներ կան, երբ Զինվորյալ եկեղեցին է աղոթում Նաղթական եկեղեցու համար¹⁸:

Բ. Մնաց. Զ. 42-ում Սողոմոնը խնդրում է հիշել իր հորը՝ Դավթին. «Տէր Ասարուած, երես մի դարձրու քեզից օծուածից, յիշիր քո ծառայ Դաւթին քո ողորմութեամբ»:

Նոուք Բ. 20-ում Նոյեմին օրհնեց Բոոսին. «Օրհնեալ լինի նա Տիրոջից, որ իր գութը չպակասեցրեց ողջերից և մեռածներից»: Այսինքն՝ Բոոսը ողորմություն էր անում ննջեցյալների և ապրողների համար:

Բ. Մակար. ԺԲ. 45-46 համարներում կարդում ենք, որ Նոդա Մակաբեն. «Եթէ պարերագմում ընկածների յարութեան ակնկալութիւն չունենար, գութ կը լինէր մեռելների համար աղօթք մարուցելը: Նա ճիշտ էր հասկացել, որ գեղեցիկ մահով ընկածները շնորհների են արժանանում»:

(Շարունակելի)

ՂԵԴՈՆԴ ԲԱՆԱՆԱ ՄԱՅԻԼՅԱՆ

15 Ղուկ. ԺԳ. 6-9: Պողոս առաքյալը եւս միջնորդական աղոթքով դիմում է Ասարծուն (Բ. Կորնթ. Ե. 20) կորնթացիների համար, որ հաշտվեն Ասարծու հետ: Երեսմիա Է. 16-ում Ասարված ասում է մարգարեին, որ «մի՛ աղօթիր այդ ժողովրդի համար, դրանց համար ողորմութիւն մի՛ խնդիր և մի՛ աղաչիր»:

16 Յայրն. Զ. 9-10:

17 Ղուկ. ԺԸ. 10:

18 Ինչպես օրինակ մեր Եկեղեցու Նոգեհանգստյան կարգը:

ԳԻՐԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ, ԱՐՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԺԱ. - ԺԴ. ԴԱՐԵՐԻ ՆԱՅԱՍԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԵՐՉԱՎՈՐ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆՈՒՈՎՈՒՅԹՈՒՄ*

Նայագիպական շրջաններին քաջաձանոթ Կլոդ-Արմեն Մուրաֆյանը անցած նոյնները ամսին Փարիզի լավագույն հրապարակիչներից մեկի՝ «Les Belles Lettres»-ի շարքում հրապարակեց 2002 թ. Փարիզ Ա. (Սորբոն) համալսարանում պաշտպանած իր դոկտորական ավարտաճառի հիմնովին վերանայված տարբերակը: Գրքի մեջ, բացի Կիլիկիայից ներառված է Մեծ Հայքի և գաղութների, մի խոսքով՝ ողջ հայաշխարհի (Monde Arménien) ԺԱ.-ԺԴ. դդ. քաղաքական, եկեղեցական և մշակութային պատմությունը: Ղեկը է նկատի ունենալ, որ մենագրությունն ունի հանրագիտարանային բնույթ և, հիմնվելով սկզբնաղբյուրների վրա, հավակնում է պատասխանել դարաշրջանի Նայոց պատմության գրեթե բոլոր հիմնական խնդիրներին: Գրքի առաջին հատրումը ամփոփված է հեղափոխությունը, երկրորդում՝ ազգաբնակչության ցանկերը, աղյուսակները, քարտեզները, պատկերները, մատենագիտությունը և անվանացանկերը, որոնցով լրացվում է մենագրությունն ու ստեղծվում դարաշրջանի քիչ թե շատ ամբողջական պատկերը: Առաջին հատրումը օգտագործված է հղումների հստակ սկզբունք, բացի տողապատկերի ծանոթագրություններից, հեղինակն օգտագործում է լուսանցքները, հղելով երկրորդ հատրումը ներկայացված դիդակտիկ նյութերը (Ծագումնաբանական ցանկեր (G), ամուսնական կապերի աղյուսակներ (T), քարտեզներ (C) և լուսանկարներ (R)): Մեր նպատակն է հայագետների ուշադրությունը հրավիրել գրքում արժարժված խնդիրների այժմեականության և թարմության վրա: Գիրքը գրված է համաշխարհային պատմական գործընթացների, աղբյուրների քննական վերընթերցման և Նայոց պատմության իրադարձությունների համակողմանի քննության հիմքի վրա:

Գրքի առաջին հատրումը հայագիտության զարգացման ամփոփ ակնարկից հետո, հեղինակն անցնում է սկզբնաղբյուրների ներկայացմանը (Էջ 16-47)՝ բաժանելով դրանք երկու խմբի՝ հայկականի և ոչ հայկականի, հիմնականում անդրադառնում է պատմագրությանը և կատարում հետաքրքիր դիտողություններ: Այնուամենայնիվ, այս բաժնում

* Ներկա հոդվածում գրախոսվում է վերջերս Փարիզում հրապարակված **Կ. Մուրաֆյանի**, «Մերձավոր Արևելքի Նայասարանը (ԺԱ.-ԺԴ. դարեր)», հր. Ա.-Բ., Փարիզ, 2012 (Claude Mutafian, L'Arménie du Levant (XIe-XIVe siècle), 2 vol., Paris, Les Belles Lettres, 2012, 734 + 408 p.) մենագրությունը:

կարելի էր ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքի վրա, որ օրինակ Միքայել Ասորու երկի մասին խոսվում է նաև հայկական (էջ 24), եւ՝ օտար սկզբնաղբյուրների բաժիններում (էջ 43), իսկ «Քարթլիա Յիսուկերայի» մասին միայն վրացական բաժնում, նկարի չառնելով այդ երկի միջնադարյան հայերեն թարգմանության բնագրի² յուրահարկությունները: Բացարկված չէ, թե ինչու՝ են խաչակրաց Կիպրոսի լարինագիր հուշարձանները, Բյուզանդական եւ վրացական այլալեզու պարմագրական հուշարձանների հետ միասին, հայտնվել «Արեւելյան քաղկեդոնական աղբյուրներ» (էջ 41-43) ապակողմնորոշող վերնագրի փակ: Գրքի շարադրանքում չարժեր «Կեղծ» անվանել Փավստոս Բուզանդի անունով մեզ հասած պարմությունը /էջ 259, փ. 15 եւն./, ինչպես նաև «Ընդարձակ Սմբար» /էջ 89, փ.24, 92, փ.2, 190, փ.27 եւ այլուր/ անունով հայտնի ժամանակագրությունը, քանի դեռ հստակորեն չի ճշգրտվել, թե այդ երկերում ի՞նչ, ո՞վ եւ ինչպե՞ս է կեղծել կամ կեղծվել³:

Նաջորդ հարվածն անվանված է «Ռուբինյաններն ու ֆրանկները. Թագավորության ծնունդը (1045-1219)» (48-111): Անդրադառնալով Բագրատունիների պետության պարմությանը, հեղինակը ներկայացնում է Բյուզանդիայի եւ սելջուկների քաղաքականությունն Այսրեկովասում, Մերձավոր Արեւելքում՝ այդ ֆոնի վրա ներկայացնելով հայկական պետության անկումը եւ վրացականի բարձրացումը⁴, ԺԱ. դարում հայկական բնակչության արտագաղթը հայրենի գավառներից եւ վերահաստատումը Կիլիկիայում: Օգտագործելով հայտնի հիմնական գրականությունը՝ հեղինակը բնութագրում է Փիլարպոսի ժամանակներից Մերձեփրայան տարածքներում հաստատված Մելիտենեի, Եղեսիայի, Մարաշի⁵, Քեսուռի հայազգի կառավարիչների մասին պահպանված սկզբնաղբյուրները, ներկայացնում Առաջին խաչակրաց արշավանքի ղեկավարներին, ֆաթիմյան վեզիր հայազգի ալ-Աֆդալի կողմից Երուսաղեմի կողմից հանձնումը խաչակիրներին: Այստեղ կարելի էր անդրադառնալ նաև սելջուկյան նվաճումների յուրահարկություններին, իսկ մոնղոլներին վերաբերող մասում ցույց տալ նրանց փրապետության առանձնահատկությունները: Ամենուին գաղտնիք չէ, որ Սելջուկների ռազմարշավից հետո Մերձավոր Արեւելքում ստեղծվեցին անիշխանական *սակկավներ*, որոնցից մի քանիստն իրենց իշխանությունը հաստատեցին բուն Նայասարանից դուրս եկած ռազմաքաղաքական ուժերը՝ ժամանակի ընթացքում իրենց պետականությունը հաստատելով այդ տարածքների վրա: Ներկայացնելով 1098-1118 թթ. Նյուսիսային Ասորիքում տեղի ունեցած իրադարձությունները՝ Կ.Մուրաֆյանը մասնագետների ուշադրությունն է հրա-

2 Տե՛ս «Քարթլիա Յիսուկերայի» իմն հայերեն թարգմանությունը, լույս ընծայեց Իլիա Աբուլաճեն, Թբիլիսի, 1953: Աշխատանքում համադրված են սկզբնաղբյուրի միջնադարյան վրացերեն եւ հայերեն զուգահեռ բնագրերը:

3 Տե՛ս Ն. Մարգարյանի եւ Ա. Բոգդյանի գրախոսությունը Ժ. Դեղեյանի հրատարակած Սմբարի ընդարձակ խմբագրության ֆրանսերեն թարգմանության հրատարակության առիթով. ԴԲՇ, 1981, 2, էջ 286:

4 Գրքում կարող է օգտակար լինել նաև **A. C. Peacock**, «Georgia and the Anatolian Turks in the 12 th and 13th centuries», *Anatolian Studies* 1/1 (2006). pp. 127-146 աշխատությունը:

5 Մերենա Կ.Մուրաֆյանի աչքից վրիպել է, որ Թաթուլ իշխանը, ըստ պահպանված կնիքների, կարող է լինել Բալուրիան իշխանական տոհմից: Տե՛ս **В. П. Степаненко, В. С. Шандровская**, «Татул и Пакурианы». *Античная древность и средние века*. 2005. Вып. 36, стр. 171-193:

վիրում դրանց նկատմամբ հայ միջնադարյան պարմագրության և ազգաբնակչության վերաբերմունքի վրա, անդրադառնում է խաչակիրների հեղի հայ իշխանների սրելոծած խնամիական կապերին, որոնցով և բացառաբար է փառաձայնության պարմության որոշ միպումներ: Մինչ խաչակիրների երևալը, հայկական գինվորական ուժերը փառքեր միջոցներով փորձում էին արել դառնալ Մերձեփրապյան գավառներին, իսկ Կիլիկիայի հայկական երկու իշխանական արևելք՝ Ռուբինյաններն ու Նեթումյանները, հեղափոխական ամրապնդում էին իրենց դիրքերը փառաձայնության: Նկարագրվում է այսպիսի հեղինակի այն միպը, թե Կիլիկիան մինչև 1137 թ. *դե յուրե* բյուզանդական էր, *դե ֆակտո*՝ նորմանական, իսկ Բուհեմունդի կողմից 1100 թ. սրելոծված Անպիտքի լարին պարբիարությունը ենթարկվող Տաբաթի և Մամիսպարայի եպիսկոպոսական աթոռները մինչև 1198 թ. Ռուբինյանների ձեռքին լարիններին առաքելությամբ գործիքներ էին /Էջ 64-65/: Պակաս հեղափոխվել է նաև հեղինակի այն արևակալը, որ իր փեսա Վասիլ Տղայի միջոցով Լևոն Ա. իշխանը փորձում էր պաշտոնականացնել Ռուբինյանների իշխանապետությունը իբրև Գող Վասիլի ժառանգորդ /Էջ 66/: Նիշարժան է հեղինակի դիտարկումը, ըստ որի Եդեսիայի Կոմս Ժոսիկ Ա.-ի առաջին կինը կարող էր լինել Ռուբինյան իշխանների բույրը /Էջ 67, 68/, իսկ Լևոն Ա. իշխանի կինը պիտի լիներ Պաղարիս Բ. Երուսաղեմացու դստերից կամ հարազատներից մեկը /Էջ 68/: Պարմագրության մեջ առաջին անգամ ուշադրություն է հրավիրվում Նովիաննես Բ. Կոմսի կողմից 1137/8 թ. այդ արիկոնց գերության փաստի վրա /Էջ 75/ և հեղափոխության ոլորտ և ներգրավվում Միքայել Իսրայիկոսի կողմից Նովիաննես Աբսուխին ուղղված նամակները /Էջ 75/: Կ. Մուրթաֆյանը գրքի ողջ շարադրանքի ընթացքում հիմնականում հղում է հնարավոր բոլոր սկզբնաղբյուրները և գրականությունը, սակայն, երբեմն էլ չի հեղինակում իր սկզբունքին, օրինակ. խոսելով 1126-27 թթ. Իկոնիայի ներսում Արաբ Դանիշմանյանի ծավալած ներքաղաքական պայքարի նշանակության մասին /Էջ 69/, մոռանում է հղել գիտական գրականությունը⁶: Մեր կարծիքով, Թորոս Ա.-ից Լևոն Ա.-ին իշխանության փոխանցման հանգամանքներին վերաբերող /Էջ 69-70/ հարվածները կարելի էր ավելի խորացնել⁷, կամ Իսահակ Կոմսի նկատմամբ Լևոն Ա.-ի քաղաքականությունը /Էջ 71-72/ ներկայացնել ավելի լայն պարմական ենթարկվածություն⁸, անդրադառնալ Լևոն Ա. իշխանի կողմից Նովիաննես Բ. Կոմսի կայսերը ցույց տրված դիմադրության որոշ մանրամասներին /Էջ 74⁹, որոնք կարող էին ավելի ընդգրկուն դարձնել պարկերը: Կ. Մուրթաֆյանը վարանում է թվագրել Թորոս Բ. իշխանի կողմից Կիլիկիայի իշխանապետության վերականգնման թվականը /Էջ 77/, անգամ չի բնութագրում Բ. խաչակրաց ռազմաբարձի բերած գաղափարախոսությամբ պայմանավորված և գրականության մեջ առաջարկ-

6 Նմմր. Ա.Բոգոյան, *Բյուզանդիայի արևելյան քաղաքականությունը և կիլիկյան հայապարսնը* ԺԲ, դարի 30-70-ական թվականներին, Եր. 1988, էջ 57-58, 62-63:

7 Տե՛ս Լ. Տեր-Պետրոսյանի՝ «Խաչակիրները և հայերը» գրքի մեր գրախոսությունը (Բանբեր Մարտնադարանի, այսուհետև՝ ԲՄ), 18, Եր. 2008, էջ 322; նմմր. Ա.Բոգոյան, *Բյուզանդիայի...*, էջ 95, ծան. 150; G. Dedeyan, *Les Arméniens entre Grecs, Musulmans et Croisés*, Lisbonne, 2003, vol. I, p. 527:

8 Տե՛ս Ա.Բոգոյան, *Բյուզանդիայի...*, էջ 87-88:

9 Տե՛ս Ա.Բոգոյան, *Բյուզանդիայի...*, էջ 111-116:

ված փարբերակը¹⁰: Այս հատվածում հեղինակը մասնագետների ուշադրությունը սրում է Թորոս Բ.-ի լեզվափոխության խնդրի վրա /էջ 77/¹¹, շեշտադրում նրա վարած քաղաքականության կառուցողական բնույթը /էջ 81-82/: Մյուս կողմից, Մուրաֆյանի սիրած պարամական կերպարներից է, որը, դաշնակցելով Հայկաի մոստովման փրակալ Նուր ադ-Դինի հետ, դրել է Կիլիկիայի պետական անկախ քաղաքականության հիմքերը /էջ 83-86/: Այս պետականությանից արժեք ավելի լայն քաղաքական ենթարկերարի մեջ քննարկել Հայոց կաթողիկոսությունն Անտիոքի պարփարքական աթոռ վերանվանելու փորձադրությունները¹², որոնք ավելի հարակվեցին ԺԲ. դարի վերջին՝ Անտիոք քաղաքը ռազմական ուժով նվաճելու փորձերի ժամանակ: Մյուսի սպանությունից /1175 թ./ հետո, Կիլիկիայի քաղաքականությունը կարող լարինամետ երանգներ է սրանում /էջ 87/, սրվում են փոխաբերությունները Իկոնիայի սուլթանության և Այյուբյան Եգիպտոսի հետ: Հեղինակն ավելի մասնագիտորեն կանոնադառնար ԺԲ. դարի Վրաստանի քաղաքականությանը, եթե հիմնվել վրացագետ Տ. Մարգարյանի մեկագրության արդյունքների վրա¹³: Այնուամենայնիվ, Կ.Մուրաֆյանն ամենուր փորձում է ճշգրտել սկզբնաղբյուրների փոխկախությունները և հարթել գիտական գրականությունը սպրդած թյուրիմացությունները, և ի պարիվ նրա պետք է ասել, որ բոլոր սկզբնաղբյուրները նորովի վերբնթերցված են: Հարվածի վերջին մասը նվիրված է Լևոն Մեծագործի իշխանության դարաշրջանին, ուր հեղինակն անդրադառնում է գահի ժառանգման նրբություններին¹⁴, Լևոնի իշխանության առաջին փարիների փառասիրության դրսևորումներին¹⁵, դարաշրջանի իրադարձություններին (Երուսաղեմի անկում և Խաչակրաց Գ. արշավանք), որոնք իրենց կնիքն են դրել Կիլիկիայի պարմության վրա, ինչ որ իմաստով պայմանավորել թագադրության¹⁶ և միջագային ճանաչման խնդիրները: Թագադրությունից հետո Լևոն Ա. թագավորն¹⁷ իր ջանքերն ուղղում է Մերձավոր Արևելքի քրիստոնյա պետությունների (Լարի-

10 Տե՛ն Ա.Քոզոյան, *Բյուզանդիայի...*, էջ 164-190, հարկապես, էջ 180:

11 Կառաջարկներ մեկ այլ աշխարանքային փարբերակ ես, որը բխում է Կ. Մուրաֆյանի այն հիմնադրույթից, թե Լևոն Ա.-ի փարբեր կանանցից են ծնվել Ստեփանեն ու Մլեքը, Ռուբենն ու Թորոսը: Մրանով կարելի է բացարթել այն հանգամանքը, թե ինչու հարկապես վերջիններիս է հովանենա Կոմենետը գերնվարել Կ.Պոլիս:

12 Տե՛ն Ա.Քոզոյան, *Հայ-բյուզանդական...*, էջ 192-205: Այս խնդրին Կ. Մուրաֆյանն անդրադառնում է միայն եկեղեցական բանակցություններին վերաբերող հատվածում /էջ 549/:

13 Տե՛ն հարկապես Տ. Մարգարյան, *Հյուսիսային Հայաստանի և Վրաստանի ԺԲ. դարի պարմության մի քանի հարցեր*, Եր. 1980:

14 Այս խնդիրը հեղինակի ուշադրության կենտրոնում է. այդ է պարճառը, որ ես անդրադառնում է Կիլիկիայի գրեթե բոլոր միապետների իշխանության լեզվափոխության դրսևորումներին՝ հաճախ երկխոսության մեջ մտնելով Լ. Տեր-Պետրոսյանի առաջադրած փեսակերների հետ, երբեմն էլ հակադրվելով դրանց (օրինակ, էջ 214-215, հմմտ. Լ.Տեր-Պետրոսյան, *Խաչակիրները և հայերը*, հր. Բ, Եր. 2007, էջ 408-424 եւն.):

15 Բերելով մինչ թագավոր դառնալը Լևոնի համար օգրագործվող փարդոսները/էջ 92/՝ կարծում ենք կարևոր էր արձանագրել Ներսես Լամբրոնացու թղթում օգրագործված «քրիստոնյա իշխող», «իսկանակալ» կոչումները, քնն նաեւ ԲՄ, 18, էջ 325-326:

16 Հեղինակն առանձին քննարկում է թագադրության թվականի խնդիրը, և հարցի աղբյուրագիտական քննությունից հետո կանգնում է 1198 թ. հունվարի 6-ի վրա /էջ 99-101/:

17 Կ.Մուրաֆյանն առանձին վերնագրի («Դնչպես Լևոն Բ.-ն դարձավ Լևոն Ա.») փակ անդրադառնում է պարմաբաններին հուզող խնդրի բացարթությանը /էջ 97-98/, իսկ հետագա շարադրանքում և Շագունաբանական աղյուսակներում փալիս Կիլիկիայի միապետների՝ իր կողմից ճշգրտված, պաշտոնական

նական, Տրապիզոնի և Նիկիայի կայսրություններ, Վրաստանին ենթակա Զաքարյան իշխանություն) հետ փոխհարաբերությունների զարգացմանը, ակտիվորեն միջամտում է Անրիոքի իշխանության ներքին կյանքին և պարերազմում նրա դեմ՝ սեփական իրավունքների պաշտպանության համար: Այդ պայքարում Լեոն Ա.-ն իր կողմն է գրավում նույնիսկ Հռոմի պապին, Սրբազան հռոմեական կայսրությանը, *Հոսպիտալիտերի* գիևվորական հոգևոր միաբանությանը /թ. 103/ և 1216 թ., վերջապես նա հասնում է իր նպատակին՝ Անրիոքի իշխանության գահին նստեցնելով իրեն ժառանգ հռչակած Ռուբեն-Ռայմոնդին: Անընդհար պարերազմների այս քաղաքականությունն էլ հավանաբար սպառնց Դիլիկիայի փոխնական ներուժը և երկիրը չկարողացավ դիմադրել Բկունիայի սուլթանության 1216 թ. ներխուժմանը, ունեցավ փարածքային կորուստներ և դարձավ վերջինիս հարկատու: Լեոն Ա.-ը նաև հիասթափվեց իր կողմից հովանավորվող Ռուբեն-Ռայմոնդից, փորձելով հարթել իր պետության ապագան՝ նա, սեփական դուստր Զաբելին ամուսնացնելու միտումով, բանակցություններ վարեց Հունգարիայի գահաժառանգի հետ: 1219 թ. Լեոն Ա.-ի մահով այս պլանները եւս ի չիք դարձան:

Հաջորդ հարվածը վերնագրված է “Ներումյաններ”¹⁸ և մոնղոլներ. Թագավորության վերելքը (1219-1289)” /էջ 112-170/: Լեոնի մահից հետո, շուրջ հինգ տարի կառավարական ճգնաժամը շարունակվում էր երկրում: Կ. Մուրաֆյանը ճշտում է Լեոնի ժառանգի՝ Զաբելի ծննդյան թվականը /էջ 114/, Լեոնի մյուս հավանական ժառանգների գահի համար պայքարի հիմնական փուլերը և Հռոմի պապության դերն այդ պայքարում /էջ 115-117/ Դիլիկիայի վերնախավի համար անհաջող, Զաբելի առաջին՝ Ֆիլիպ Անրիոքցու¹⁹ հետ պսակադրությունից հետո: Վերջապես Զաբելին հաջողվեց ամուսնացնել իր հոր հարազատ քեռու որդու, գահի խնամակալ Կոստանդին պալլի (հմմտ. Գ 42) գավակ Ներումի հետ: Կ. Մուրաֆյանն անդրադառնում է Բկունիա-Դիլիկիա միջպետական փոխհարաբերությունների բնույթին /էջ 119/, այդ պայքարում հստակեցնում է Լամբրոնի Ներումյանների դերը /էջ 120/, նոր՝ հայագիտությանն անձանոթ նյութեր է շրջանառության մեջ դնում հայ-լարին փոխհարաբերություններից /էջ 120/: Այնուհետև հեղինակն անդրադառնում է մոնղոլական պետության սրելծմանը, հավաքալիքներին և լայնածավալ այդ պետության մեջ նեստորական հոգևորականության խաղացած դերին: Կ. Մուրաֆյանը մոնղոլական կայսրության հիմնադրման հետ է կապում լարին պարմագրությանը հայերի “Հովհաննես քահանայի”²⁰ առասպելախառն պարմությունները /էջ

հերթականությունը (հմմտ. էջ 192, 428-429, Գ 43-45):

18 Պարբ է նկարի ունենալ, որ Կ. Մուրաֆյանը, հիմնվելով սկզբնաղբյուրների վրա, հավաստում է, որ Ներումյանները թեպետ շարունակում են դիպվել իբրեւ Ռուբինյաններ /էջ 118/, սակայն շարունակում են իրավացիորեն օգրագործել Ներումյան արմատները:

19 Կ. Մուրաֆյանը Ֆիլիպ Անրիոքցու, իսկ հետագայում՝ Գի դը Լուսինյանի սպանության պարճառ է համարում ոչ միայն նրանց լարինամեր կեցվածքը, ինչպես դա բնորոշված է հայ պարմագրության մեջ, այլ նաև հայկական կառավարող վերնախավի նկատմամբ նրանց կողմից ցուցաբերած գոռոզամտության դրսևորումները /էջ 116, 213-214/:

20 Հովհաննես քահանայի նկարագրած պետությունը ժամանակակից պարմագրության մեջ երբեմն նույնացվում է Կարա-Նիքրայների, ինչպես նաև Վրաց թագավորության հետ (տես **Л. Н. Гумилёв, Поиски вымышленного царства. Легенда о «государстве пресвитера Иоанна»**, М.: Айрис-Пресс, 2003; **Շոթա Բաղրիճն**, *Վրաստանի փոխհարաբերությունները Բյուզանդիայի և Արևմտյան Եւրոպայի*

121-124/՝ աղերսելով դրանք Կովկաս կայսրաբաժնի նրանց առաջին ներխուժման արձագանքների և Ե խաչակրության իրադարձությունների հետ: Նա անդրադառնում է Ջալալ աղ-Դինի ռազմարշավներին և մոնղոլների կողմից Կովկասի երկրների հապարակեցմանը, եվրոպային օգնության կանչող վրացական պետության դիմումներին, Կիլիկիայի հայկական թագավորության սպասողական դիրքին՝ ի դեմս Իկոնիայի սուլթանության և մոնղոլների բախմանը վերջինիս հետ, որը տեղի ունեցավ Քյոսե Դաղում /Էջ 124-133/: Մանագլերի /1071 թ./ և Քյոսե Դաղի ճակատամարտերի նշանակությունը տարածաշրջանի և համաշխարհային պատմության զարգացումների վրա, կարելի է դնել նույն հարթակի վրա: Դրանցից հետո ուժերի դասավորությունը միջազգային ասպարեզում շրջադարձորեն փոխվում է: Եթե առաջինից հետո սելջուկ-թյուրքերին անցավ Մերձավոր Արևելքի ճակատագրի փոփոխումը, ապա երկրորդում՝ մոնղոլները կարողացան իրենց ձեռքը վերցնել համաշխարհային փրկապետության լծակները և առևտրական ճանապարհները: 1243 թ. Քյոսե Դաղի ճակատամարտով մոնղոլները տեղի դարձան Փոքր Ասիայի մեծ մասին, Կիլիկիայի հայկական թագավորությունն ստիպված էր ճանաչել մոնղոլների գերիշխանությունը և, խոստովնազանց լինելով՝ նրանց հանձնեց իր երկրում ապաստան գտած Իկոնիայի փրկապետ ընտանիքին, թեպետ, ըստ Կ.Մուրաֆյանի, սուլթանի մայրը՝ Մահ-Փերի Խաթունը, հայկական ծագում կարող էր ունենալ /Էջ 134-135/: Նեղինակն իրավացիորեն այս իրադարձությունների հետ է կապում 1244 թ. Երուսաղեմի երկրորդ անկումը, որն ազդարարում էր մոնղոլների դեմ սրելոված՝ մերձավորարևելյան մուսուլմանական պետությունների նոր դաշինքի մասին/Էջ 135/, որի մի կողմում հայտնվել էին մոնղոլները և իրենց նվաճած, սակայն դեռևս ինքնիշխան՝ Վրաստանի և Կիլիկիայի հայոց քրիստոնյա պետությունները, իսկ մյուս կողմում՝ Իկոնիան, Կարամաններն ու Մերձավոր Արևելքի Այյուբյան պետությունները: Գույուկի թագադրման արարողության ժամանակներում /1246 թ. օգոստոս/ նվերներով խանին և նրա մերձավորներին այցելության էին շտապում տարածաշրջանի /Վրաստանի, Տրապիզոնի, Իկոնիայի ևն./ և եվրոպական բազմաթիվ պետությունների /Հոմի պապություն, Ֆրանսիա ևն./ ներկայացուցիչներ: Նայաստանի նկատմամբ մոնղոլների ծրագրերը ճշտելու առաքելությամբ խաների մայրաքաղաք է ճանապարհորդում նաև Կիլիկիայի Նեթում թագավորի եղբայր Սմբատը, որը հեղինակի հաշվումներով Կարակորում պետք է հասած լինի 1247 թ. վերջին կամ 1248 թ. սկզբին, այսինքն՝ Գույուկի թագադրումից գրեթե մեկ տարի անց /Էջ 136-139/: Վերջինիս դեսպանագնացության արդյունքներից էր Կիլիկիայի նկատմամբ մոնղոլների իշխանության ճանաչումն ու մոնղոլների հետ համագործակցության ապահովումը, որը հաստատվելու համար Սմբատն ամուսնացավ Կարակորումի արքունիքի իշխանադստրերից մեկի հետ (G 33): Նեղինակը փորձում է պարզել թե Գույուկի թագադրության արարողությանը ներկա հյուրերից ո՞ւմ նկատի ունի Զուվեյնին, անվանելով “le sultan de takvor”/Էջ 137, տ. 5, 15/: “Թագավոր” եզրի առկայությունը դարաշրջանի մի շարք արարալեզու, պարսկալեզու և ասորալե-

զու սկզբնաղբյուրներում հանգեցրել է փարբեր մեկնաբանությունների. Կ. Մուրաֆյանը ենթադրում է, որ այսպեղ խոսքը կարող է գնալ Զաքարյան Ավագի մասին: Կարծում եմ փերմինի շուրջ պրպարումները պիտի շարունակվեն՝ ներառելով դարաշրջանի ողջ մուսուլմանական և քրիստոնեական պարմագրությունը: Թեպետ, եթե մոտենանք դրամագիտության²¹ փեսանկյունից, «թագավոր» փիպղոսի միակ թեկնածուն մնում է Կիլիկիայի Նայոց թագավորը: 1252 թ. նոր խան Մանգույի արքունիք է շարապում Ներում թագավորը /Էջ 139-143/: Երկու եղբայրները (թե՛ Մմբար, և թե՛ Ներումը) Կարակորում են շարակել ծպաված և փարբեր ճանապարհներով (C 27), որի ընթացքում հանդիպումներ էին ունենում մոնղոլ բարձրաստիճան պաշտոնյաների և նրանց իշխանությունը ճանաչած հայ իշխանների հետ: Կ. Մուրաֆյանն անդրադառնում է 1254 թ. կնքված հայ-մոնղոլական պայմանագրին և բուն Նայաստանում մոնղոլների վարած դաժան քաղաքականությանը, Իլխանության սպեղծմանն ու մինչև 1260 թ. Նուլավուի վարած հաղթական պարերազմներին, Բաղդադի գրավմանը /Էջ 140-147/: Մոնղոլների և մամլուկների հակամարտության /1260-1270 թթ./ ֆոնի վրա հեղինակն անդրադառնում է Ասորիքի և Պաղեստինի ռազմական գործողություններին, Կիլիկիայի և Անտիոքի փարածքային ձեռքբերումներին, 1260 թ. մոնղոլական բանակի՝ Զալուփում կրած պարտությանը, միջազգային դիվանագիտական պայքարի սրությանը²², Ներումյանների երկու ճյուղերի (Լամբրոնի և Պապերոնի) ներքին հակամարտությանը, Կարաման-մամլուկյան դաշինքին, 1266 թ. մամլուկների ռազմարշավին դեպի Կիլիկիա և դրա հետևանքներին /Էջ 148-160/: Նեղինակը մանրամասնորեն անդրադառնում է Լեոն Բ.-ի քաղաքականությանը /Էջ 160-170/, մասնակի հաջողություններին և մամլուկների հետ կնքած սրիպողական պայմանագրերին:

Աշխարհների հաջորդ հարվածը վերնագրված է “Ներումյաններ և մամլուկներ. թագավորության հոգևարքը (1289-1375 թթ.)” /Էջ 171-224 /: Նեղինակը, քննելով սկզբնաղբյուրների վկայությունները, ճշտում է Լեոն Բ.-ի ընթանիքի անդամների ճշգրիտ թիվը, նկարագրում է Ասորիքում խաչակրաց վերջին ամբոթյունների, ինչպես նաև կաթողիկոսների նստավայր Նոմկլայի անկումը (1293 թ.), անդրադառնում է Ղազան խանի որդեգրած հակաքրիստոնեական քաղաքականությանը, 1298 թ. մամլուկների՝ Կիլիկիայի դեմ սանձագերծած նոր պարերազմին, Նոմում՝ մոնղոլների և քրիստոնյաների միասնական բանակի վերջին մեծ հաղթանակին (1299 թ.), քննում է Նայոց թագավորի՝ Երուսաղեմ մտնելու խնդրահարույց հարցը /Էջ 179-180/: Անդրադառնում է Ղազանի կյանքի վերջին փարիններին ձեռնարկված անարդյունք ռազմարշավներին (1300 և 1303 թթ.), Օլջայթու խանի (1304-1316) դիվանագիտական ձեռնարկներին, Այսբեկվասի քրիստոնյաների նկարմամբ իրականացված անուխաղեպ հալածանքներին, որոնք ավելի խստացան Աբու Մալիկի (1317-1335) խանության և նրա մահից հետո սկսված անիշ-

21 Վերջերս է լույս փնել **Ruben Vardanyan, Sylloge Nummorum Romanorum Armenia**, vol. I, *Roman Republic*, Yerevan, 2011 աշխարությունը, որտեղ ամիտված են կիլիկյան դրամագիտության վերջին նորությունները:

22 Այդ մասին վկայում է նաև Միխայր Սկեռացու “Յաղագս համապարտութեան երկուրասան առաքելոց” երկը, *Գանձասար*, Ե, 1994, էջ 137-157; Զ, 1996, էջ 403-420:

խանության փառիներին: Նեղինակը, ներկայացնելով Բյուսանության անկման գործընթացը, վերադառնում է Կիլիկյան Նախասրանի պարմության խնդիրներին՝ պապական արքունիքի հետ ԺԳ. դարի վերջի փոխհարաբերություններին, նոր խաչակրությունների ծրագրերին /Էջ 188/, Նեթում Բ ֆրանցիսկյան վանականի դավանական և պետական քաղաքականությանը /Էջ 188-194/, նրա եղբայրներ Թորոսի, Սմբարի, Կոստանդինի, ինչպես նաև Լևոն Գ-ի իշխանության բնույթին, 1307 թ. Փիլարդուի կողմից Նեթում Բ-ի և Լևոն Գ-ի սպանությանը, Օշին թագավորի և նրա կանանց ծագումնաբանությանը /Էջ 195-196/: Կ. Մութաֆյանն անդրադառնում է 1306-1322 թթ. հայ-կիպրական քաղաքական և ամուսնական փոխհարաբերություններին /Էջ 196-199/, հակամարտությանը, նրանց և լատին եկեղեցու ծրագրերին: Նեղինակը մանրամասնորեն քննարկում է 1307-1342 թթ. Կիլիկիայի և Արևմուտքի պետությունների քաղաքական ծրագրերը և փոխհարաբերությունները /Էջ 200-209/, խաչակրաց նոր ռազմարշավների պլանները, Լևոն Դ-ի (1321-1341) և պալլ Օշին Կոնիկոսցու գործունեությունը, 1323 թ. Այասի ավարառությունը և մամլուկների հետ կնքված նոր պայմանագրին: Ճշգրտում է Նեթում Նդիրցու դեսպանագնացությունների և Կոնստանսա Արագոնացու հետ Լևոն Դ-ի ամուսնության թվականները: Անդրադառնում է 1335 և 1137 թթ. մամլուկների նոր ռազմարշավներին և պապական կուրիայի միջոցառումներին: Պակաս հետաքրքիր չեն հեղինակի դիտարկումները Կիլիկիայի պարմության Լուսինյան ժամանակաշրջանի վերաբերյալ /Էջ 210-224/, որպեսզի հեղինակն անդրադառնում է Կիլիկիայի թագավորական իշխանության անցմանը Լուսինյան հարստության պայագրարներին, Գի Լուսինյանի կարիերային Բյուզանդիայում, մամլուկների և եվրոպական իշխողների հետ նրա փոխհարաբերություններին, ասպետական գրականության մեջ նրա հիշարակությանը, հայ պարմագրության մեջ Կոստանդինի և Գի անունների շփոթին /Էջ 214-215/: Կ. Մութաֆյանը ներկայացնում է Կոստանդին Ա.-ի և Բ.-ի կառավարման ժամանակաշրջանը (1344-1363, 1364-1373), անդրադառնում Պեդրոս Ա. Կիպրացու հավակնություններին, Մարի Կոնիկոսցու գործունեությանը և Լևոն Ե.-ի թագավորությանը, ձերբակալությանն ու արքունիքի՝ դեպի եվրոպական փառքեր երկրներ կարարած նրա ուխտագնացություններին, կյանքի վերջին փառիներին, պարմագրության մեջ թափանցած թագավորության անկմանը վերաբերող լեզնեղներին, Կիլիկիայի հետագա ճակատագրին²³: Կիլիկիայի թագավորական ընտանիքի անդամների ինքնության պարզման գործում հեղինակը փրկաշանորեն քարպազել է բոլոր սկզբնաղբյուրները, մանավանդ Վենետիկի թ. 710 Յայսմաուրբի լուսանցագրություններն ու ժամանակագրությունների և հիշարակարանների փրկելությունները, որոնք արագացվել են նաև ծագումնաբանական ցանկերում:

Գրքի հաջորդ բաժինը նվիրված է Ե.-ԺԲ. դարերի Նախասրանի նախարարական փրկերին և թագավորություններին /Էջ 225-368/, որպեսզի հեղինակն սկզբում անդրադառնում է ծագումնաբանության հետազոտման համար կարևոր գործիքներին. հայ պարմագրության, վիմագրության, խնդրին վերաբերող գրականության հիմնական հրապա-

23 Այսպեսզի հեղինակի ուշադրությունից վրիպել է Գ. Ֆ. Թինոյան, *Կիլիկիոյ Նաոյց թագավորությունը և ինքնիշխան կազմավորումները 1320-1424 թթ.*, Եր. 2011 աշխատությունը:

րակություններին, հայկական թվականի վերձանման յուրահարկություններին, անձնանունների օգտագործման հաճախականությանը և կարգին, նյութին վերաբերող հիմնական միջնադարյան տերմինների ընկալման յուրահարկություններին: Բաժնի համար մուրք է ծառայում հայ ազնվականությանը նվիրված հարվածը, որտեղ հեղինակն անդրադառնում է հայկական ավանդական ավարտափրությանը, միջնադարյան ազնվականական ընտանիքների անուններն ավանդող հիմնական սկզբնաղբյուրներին, հայ ազնվականության հարկանիշներին, Կոստանդին Շիրանաձնի «Արարողությունների» գրքում առկա՝ Ժ. դարի Մեծ Հայքի ազնվականության վերնախավի դերի բացահայտմանը: Նեղինակն անդրադառնում է քաղաքացիական (նախարար, իշխան, թագադիր, քեր, զինվորական (գորավար, ասպետ, հրամանավար, սպարապետ) փոփոխություններին՝ շեշտադրելով սպարապետի պաշտոնի առկայության փաստը Ե.-ԺԱ. դդ. սկզբնաղբյուրներում: Այնուհետև մանրամասնում է հիմնական նախարարական ընտանիքների (Մամիկոնյաններ կամ Թոմարիկյաններ, Կամսարականներ, Արծրունիներ, Օրբելիներ)²⁴ և տոհմերի դերի ու նրանցից շարքերի հաջողությունների մասին բյուզանդական ծառայության մեջ: Առանձին հեղափոխության են արժանացել Պախլավունիները, որոնց հեղինակը հակված է համարել Կամսարականների շարունակություն: Խոսվում է տոհմի Անիական, Բջնիական, Նասանի և Եգիպտոսի ճյուղերի մասին²⁵: Անդրադառնում է նաև Եգիպտոսի Սպիտակ վանքի հայերեն արձանագրություններին²⁶ և ֆաթիմյան վելիք Վահրամի գործունեությանը: «Բագրատունիները և նրանց պետությունը» հարվածում հեղինակն անդրադառնում է այդ ընտանիքի ծագմանը, Արշակունյաց և հեղափոխության շրջանի գործունեությանը, աղբյուրներում վկայված նրանց փոփոխություններին (ասպետ, թագադիր, թագապահ, մարզպան Հայոց, կյուրոպաղատ, սպարապետ, պարթիկ, իշխանաց իշխան, մագիստրոս, թագավոր, արքայից արքա, շահնշահ), ընտանիքի տարբեր ճյուղերին (Անգեղ տուն, Սպեր, Կոզմիլի), Հայոց և Վրաց Բագրատունիների միասնական ընտանիքի երկփեղկմանը²⁷, Արաբական խալիֆայթում Բագրատունիների խաղացած դերին, նրանց հաստատմանը Շիրակում, Աշոցքում և Տայքում, Բագրատունյաց թագավորության պատմությանը, թագավորության մայրաքաղաքներին (Բագարան, Կարս, Անի), Նայաստանի և Կովկասի մյուս իշխանական ընտանիքների հետ նրանց ամուսնական կապերին, թագավորության անկմանը և նրանց հետագա ճակատագրին,

24 Այս շարքում չի բացարձակվում Օրբելիների առկայությունը, որոնք մինչև 1178 թ. մաս էին կազմում վրաց ազնվականության:

25 Չի բացարձակվում, թե Վեստ Մարգիսը, որը կոչվում է նաև Հայկազունի ինչպես է հայտնվում Նասանյան Պախլավունիների մեջ, քանի որ Գրիգոր Մագիստրոսի դստեր հետ ամուսնությունը կարծում են բավարար հիմք չէ նման եզրակացության համար: Արդյոք Հայկազունիները, որոնք հիշատակվում են ԺԱ.-ԺԳ. դդ. սկզբնաղբյուրներում, առանձին իշխանական ընտանիք չէին:

26 Պարսի առանձնակի մատնանշել, որ Կ. Մուրաֆյանն իր բարեկամ, լուսանկարիչ Նրայր Խաչերյանի միջոցով ձեռք է բերել այդ վանքի հայերեն արձանագրությունների լուսանկարները և դրանք օգտագործել իր աշխատանքում /R 227/:

27 Այստեղ /էջ 261/ հեղինակը, կարծում են, պարսի անդրադառնալով նաև վրացագիտության մեջ տարածված փոսակերտներին (որն օրինակ **М. Д. Лордкипанидзе, История и повествование о Багратионах, Тбилиси 1979** եւն.):

Կարսի և Լոռիի թագավորություններին²⁸, Մաժնաբերդի, Նոթբերդի ճյուղերին, Տարունի Բագրատունիների պարմությանն ու Բյուզանդիայում նրանց խաղացած դերին /Էջ 257-273/: Այնուհետև հեղինակն անցնում է ժամանակի հայկական մյուս թագավորությունների պարմությանը, Արծրունիների պետության հիմնադրմանն ու անկմանը, ազնվականական այդ ընտանիքի հետագա ճակատագրին, Արցախի թագավորություններին, ճշտելով Ազվանք հասկացության աշխարհագրական սահմանները, Դիզակի, Փառխուսի ազնվականական րնների պարմությունն ու ճյուղագրությունը /Էջ 274-280, G 20-24/²⁹: Նեղինակն առանձին ներկայացնում է նաև Զաքարյան Նայասարանի իշխանությունները, անդրադառնում Զաքարյան իշխանական րանը³⁰ սկզբնաղբյուրներում քրվող թագավորական րիպոդաներին, քննում է նրանց կապը Արծրունիների և Բագրատունիների հետ, անդրադառնում վերջիններիս էթնիկական ծագման խնդիրներին: Շեշտելով, որ մինչև Ավագ Սարգիս այս ընտանիքի մասին սկզբնաղբյուրներում որևէ վկայություն չի պահպանվել, նա Վրաստանում Զաքարյանների դերի կրթով բարձրացումը արդարացիորեն կապում է Օրբելյանների ապստամբության ճնշումից հետո³¹ Մեծ Սարգսի բարձրացման հետ, անդրադառնում է վերջինիս ժառանգների մասին սկզբնաղբյուրների վկայություններին, Զաքարե և Իվանե Զաքարյանների հետնորդներին, նրանց ստորականներ՝ Ամբերդի Վաչուրյաններին և Բագնայրի Խոռոսայաններին /Էջ 281-295/: Աշխարհում առանձին ներկայացված են նաև Գուգարքի իշխանությունները, Գագի Վահրամյանները, Ախալցխիսի և Սամցխեի (Ջաղելի) իշխանական ընտանիքները, Մահկանաբերդի Սադունյանները, Դսեղի Մամիկոնյանները, Նաղպարի և Սանահինի արձանագրություններում հիշարակվող Ուրանյանները /Էջ 296-302/: ԺԳ.-ԺԴ. դդ. Բուն Նայասարանի իշխանություններից անդրադառնում է Սյունիքի Օրբելյաններին (Տարսայիձի, Բուրթելի ճյուղերով) և Պռոշյաններին, Արցախի, Ջալալյաններին, Վախթանգյաններին, Դովյաններին /Էջ 303-324/:

Անդրադառնալով ԺԲ.-ԺԴ. դդ. հայկական թագավորական հարստություններին, հեղինակը շեշտադրում է ազնվական ընտանիքների սերնդաբանության հետազոտ-

28 Կ.Մոթաֆյանը կասկածանքով է վերաբերում նրանց վերագրված պղնձե դրամին /Էջ 270/: Վերջերս հայտնաբերվել է նաև արծաթե մեկ այլ արաբարառ դրամ, որը դրամագետներ Ա. Նակոբյանը (Մոսկվա) և Ա. Վարդանյանը (Երևան) կրկին վերագրում են Լոռու Կյուրիկյաններին /րեն A donative silver coin of Kürke II of Tashir-Dzoraget (Lori). – Revue Numismatique, 2013, հանձնված է պապարության/:

29 Պիտի նշել, որ դրանք բավական րարբերվում են Ա. Նակոբյանի կազմած ճյուղագրությունից (րեն «Խաչեն-Խոխանաբերդի ամրոցը և նրա իշխանությունը Թ.-ԺԳ. դարերում (քննական ակնարկ)»): *Նախնա Անսորեսայ*, 2010, սյուն 71-170):

30 Նրանց ինքնության խնդիրն Վրաց թագավորության քաղաքական կյանքում անդրադարձել է Շ. Մեսխիան, *Ներքին քաղաքական իրադրությունը և պետական կարգը ԺԲ դարի Վրաստանում*, Թբիլիսի, 1979, էջ 159-319, (վրացերեն): Արժեք խնդրի արժարժման ժամանակ օգրագործել նաև Ն. Մարգարյանի (Autour des hypothèses de l'origine Kurde de la maison princière arménienne des Zakarides. – In: "Iran & Caucasus", vol. I, Tehran, 1997, p. 25-46) աշխատությունը: Ափսոսանքով պիտի նշել, որ ԺԱ-ԺԳ. դդ. Բուն Նայասարանի իշխանական ընտանիքների մասին 1996 թ. Ն. Մարգարյանի պաշտպանած դոկտորական արենախոսությունը ցայսօր լույս չբեռավ:

31 Ընդ որում Կ.Մոթաֆյանը րալիս է երկբայական 1177/78 թվականը /մի այլ րեղում՝ 1177 թ./ չնկարելով, որ ապստամբության թվականի ճշգրտման գործում կարևոր է Ն. Մարգարյանի մենագրությունը (*Նյութաային Նայասարանի և Վրաստանի ԺԲ. դարի պարմության մի քանի հարցեր*):

ման գործիքների՝ սկզբնաղբյուրների, ազգակցության մերձավորության հաշվման և ամուսնական չհասության կանոնական սկզբունքների, գիտական գրականության մեջ շրջանառվող փերմին-եզրերի կարևորությունը, որից հետո անցնում է Ռուբինյանների, Պահլավունիների³², Նեթումյանների և նրանց ճյուղերի գործունեությանը, ազգակցական կապերին, ունեցած փյուդոսներին /304-364/: Նեդիմակն ընդունելի մտքեցմամբ, Նեթումյանների փարբեր ճյուղերը ներկայացնում է ըստ նրանց ամբոցների (Լամբրոն³³, Կոմարդիաս, Պապեռոն, Ճանճի, Նդիր³⁴, Կոռիկոս, Կանչի³⁵, Սարվանդիբար, Ասկուրաս), չի մտառում նաև Մերձեփարպյան, Տարոնի, Աբդարիբ Արծրունու իշխանությունները /էջ 365-368/: Թռուցիկ անդրադառնում է Կիլիկիայի հայկական պետության ազնվական ընտանիքների (հարկապես Ռուբինյանների և Նեթումյանների) միջև հաստատված ամուսնական կապերին և դրանց պարճառներին (էջ 369 և T1):

Այնուհետև, հեղինակը ներկայացնում է ԺԲ. դարի Խաչակրաց Արևելքի պետությունների հայազգի իշխանուհիներին և թագուհիներին, միջազգային քաղաքական կյանքում նրանց կարգադրություններին /էջ 371-381, T1/: Անցնելով ԺԳ.-ԺԴ. դարերին՝ Կ. Մութաֆյանը ներկայացնում է Կիլիկիայի Նայոց թագավորության քայլերն ամուսնական դիվանագիտության ասպարեզում՝ Անտիոք-Տրիպոլիի դքսության, Երուսաղեմի, Կիպրոսի թագավորությունների և Լուսինյան ընտանիքի հետ: Անդրադառնում է նաև խաչակրաց Արևելքի մի շարք նշանավոր ընտանիքների (Իբելիներ, Տորոներ և Մոնֆորներ, Բույոներ, Պիքիներ, Մանսկներ, T 2-3, G 77-82) հետ ամուսնական կապերին և դրանց քաղաքական ծախքերին, շեշտադրելով հայ-բյուզանդական (G 83) և հայ-մոնղոլական (T 4) ամուսնությունների քաղաքագիտական նշանակությունը /էջ 382-408/:

Աշխարհիկ հաստատությունները բաժնում /էջ 409-442/ հեղինակն անդրադառնում է Նայասարան, Փոքր Նայասարան և այլ փերմին-եզրայիններին, որոնցով միջնադարյան բազմալեզու սկզբնաղբյուրներում բնութագրվում է Կիլիկիան, հստակեցնում է դրանց նշանակությունը /էջ 410-413/: Քննարկում է թագավորական իշխանության լեգիտիմության բաղկացուցիչները՝ իրավական հուշարձանները, թագադրությունն ու արքունիքի դերակատարությունը, թագավորական փյուդոսները (հարկապես՝ Ամենայն Նայոց թագավոր), անդրադառնում է թագավորների օրինական ժառանգությանը, թագավորների հերթականության պարմագրական ամրագրմանը, թագուհիների ու խնամակա-

32 Առանձնակի քննարկում է սկզբնաղբյուրների վկայությունները Ներսես Շնորհալու ծնողների վերաբերյալ և հանգում նոր արդյունքի /էջ 334-335, G 40/: Բացի հղված գրականությունից, Պահլավունիների համար կարելի էր օգտագործել նաև **Վ. Վարդանյան, Պահլավունիները Նայոց պետականության և հոգևոր անադարպության պահպաններ**, Եր. 2008 աշխատությունը:

33 Նեդիմակն սկզբնաղբյուրների լիարժեք բացահայտմամբ, պարմագրության առջև արդարացնում է պեղարական դավաճանության մեջ անհարկի մեղադրված, Կեռան թագուհու հայր՝ Նեթում Լամբրոնացուն /էջ 342/:

34 Այսպես Կ. Մութաֆյանը ճշտում է Նեթում Ա.-ի ժամանակակից Կոստանդինոպոլիս Նդիրցու փոքր ծննդաբանական ծառում /էջ 354-255, G 36/՝ հերքելով Լ. Տեր-Պետրոսյանին (Խաչակիրները և հայերը, հր. Բ, էջ 429-433):

35 Նեդիմակը ցույց է տալիս, որ Լեոն Դ.-ի մայր Զաբելը ոչ թե Նեթում Կոռիկոսցու, այլ նրա եղբայր, Կանչի փեր Օշինի դուստրն է /էջ 195, 360, G 34/:

ների ինստիտուտներին /Էջ 414-434/, Բագրատունյաց ու Ռուբինյան, Վրացական³⁶ արքունիքում շրջանառության մեջ եղած պաշտոններին և դրանք զբաղացնող անձնավորությունների ցանկերին/Էջ 435-441/:

Արարաքին հարաբերությունները բաժնում խոսվում է երկրի պաշտպանության, դիվանագիտության և առևտրի մասին /Էջ 442-474/, անդրադառնում է Նայասարանի ռազմական ավանդույթներին, զինարվեստին և մարտունակությանը, Կիլիկիայի և Վրաստանի հիմնական զինվորական պաշտոններին³⁷ և դրանց ղեկավարներին: Կազմում է Կիլիկիայի Նայոց թագավորության դիվանագիտական միսիաների և երկրի արարաքին հարաբերությունները կարգավորող գրասենյակի պաշտոնության ցանկեր: Բնութագրում է Կիլիկիայի կնքած խաղաղության պայմանագրերի փաստակները ըստ պետությունների (Անտիոք, Բեզանդիա, մոնղոլներ³⁸, մամլուկներ, Եփրատ), դրանց ձևաչափերը, կարգավորման խնդիրները /Էջ 253-461/: Այսպես, մեր կարծիքով, կարելի էր համեմատել կամ գուցաևեռ անցկացնել Կիլիկիայի ջանքեր և Վրաստանի միջոցառությունները-ձեռնարկները³⁹ պաշտոնների միջև, որոնք զբաղեցնում էր երկրում թագավորից հետո երկրորդ մարդը՝ իբրև կանոն հոգևորական. Կիլիկիայի Նայասարանում հիմնականում Սսի արքեպիսկոպոսը, իսկ Վրաստանում երբեմն՝ կաթողիկոսը: Առևտրի զարգացման հիմնական կենտրոնները Կիլիկիայում նավահանգստային կամ վաճառաչան քաղաքներն ու ամրոցներն էին, որոնց նշանակությունը պարզաբանելուց հետո, անդրադառնում է երկրի քրիստոնեական վիճակին. Վենեթիկի, Ճենովայի, Արագոնի և Սիցիլիայի հետ ունեցած առևտրական կապերին, եվրոպական առևտրական քարտեզներում (պորտուլան) Կիլիկիայի ներգրավվածությանը, Ասիայի և Եվրոպայի միջև Կիլիկիայի և բուն Նայասարանի առևտրի զբաղեցրած դերին, այդ ճանապարհների վրա Այսրկովկասի հայ վաճառականների (Նոնեց, Ումեկ և այլք) դերակատարությանը /Էջ 462-474/:

Նաջոթը մասը նվիրված է հոգևոր հաստատություններին կամ վարչությանը /Էջ 475-515/: Անցնելով հայկական կաթողիկոսական աթոռի սյուրեռմանը, ընդգծում է, որ պետականության կորստից հետո, այն իր ձեռքում է պահել նաև քաղաքական իշխանությունը, կաթողիկոսական նստավայրը փրկափութելով երկրի վարչական կենտրոն: Նայսին է, որ Օրմանյանի “Ազգապատմություն”-ի հրապարակումից հետո, հիշյալ խնդիրները մասնագիտական քննարկման չեն արժանացել: Այդ իսկ պարզաբանումը նորովի անդրադարձը կաթողիկոսական իշխանության, ձեռնադրման, եկեղեցական պաշտոնների և քրիստոնեների քրման խնդիրներին, պարմաբանների միջավայրում սրում է դրանց

36 Վրաց արքունիքի պաշտոններին ավելի մանրամասնորեն անդրադառնում է Շ. Մեսիսյան, փնտռելով մենագրություն, էջ 79-158: Պիտի նկարի ունենալ, որ պահպանվել է վրաց արքունիքում գոյություն ունեցած պաշտոնների ցանկը և դրանք զբաղեցնող պաշտոնյաների իրավական դիրքն ու գործունեության կանոնակարգը:

37 Տե՛ս նաև նույն փոփոխություն:

38 Նեղինակի ուշադրությունից վրիպել է **Bayarsaikhan D., *The Mongols and the Armenians (1220-1335)*, Brill, Leiden, 2011** մենագրությունը:

39 Տե՛ս նույն փոփոխություն, էջ 100-102: Վրաց պարմագրության մեջ այդ ինստիտուտն անվանում է նաև վեզիրություն:

անդրադառնալու կամ նորովի մեկնաբանելու ձգքումը /էջ 476-485/: Կ. Մութաֆյանը բերում է ԺԲ.-ԺԴ. դդ. փնդի ունեցած եկեղեցական ժողովների ցանկը /էջ 485/: Նա ներկայացնում է Նոմկլայում և Սաում կաթողիկոսական ընտրության կարգը⁴⁰ և օրինաչափությունները, կաթողիկոսական աթոռին բազմաժողով հաջորդականությունը և պապական իրադարձություններով պայմանավորված փոփոխությունները /էջ 492-494/, ապա՝ հեղինակն անդրադառնում է Աղվանից և Աղթամարի կաթողիկոսների ընտրության առանձնահատկություններին, հարկապես ԺԴ. դ. հանդես եկած նոր միություններին՝ Կիլիկիոյ Տան առաջացմանը: Տալիս է եկեղեցական աստիճանակարգի կանոնական հիմքերը, արքեպիսկոպոսական իշխանության յուրահատկությունները, ճշգրտում կաթողիկոսական ցանկերն⁴¹ ու անդրադառնում դրանք սրբագրելու կարևորությանը /էջ 485-499/: Ներկայում իրենից առաջ գրած հեղինակներին, Կ. Մութաֆյանը ԺԳ. դ. վերջով է թվագրում կաթողիկոսական ընտրության նոր մեխանիզմը /էջ 486/, ուր հիմնական դերը վերապահվում էր Բջնիի, Նաղբարի, Թաղեի և Տաթևի արքեպիսկոպոսներին⁴²: Այսպես կարելի էր նաև անդրադառնալ ԺԲ. դ. Աղվանից կաթողիկոսության նոր կշռի ձևափոխմանը, որով էլ պայմանավորված էր վերջին Կյուրիկյանների թագադրումը և Բարսեղ Ա կաթողիկոսի օծումը նրանց ձեռքով⁴³: Նախադրյալ կաթողիկոսարանների իշխանությունը հարվածում էր Կոստանյան անդրադառնում է Աղթամարի կաթողիկոսության հիմնադրմանը, այդ աթոռի գահակալներին և նրանցից մի քանիսի կողմից սեփականաձև «Ամենայն Հայոց» փոխադասին, Նոմկլայի և Սսի հետ նրանց փոխհարաբերություններին, ԺԲ. դարի վերջին Բարսեղ Ամենույն կողմից Բագրատունյաց հնամենի մայրաքաղաքում կաթողիկոսական իշխանության վերականգնման փորձին (1195 թ.), Անանիայի կողմից Իկոնիայի սուլթանության փորձը նոր կաթողիկոսական աթոռի ստեղծմանը, որն ըստ հեղինակի Կ. Պոլսում ստեղծվելիք պարսիստության նախադրյալն էր⁴⁴, Երուսաղեմի եպիսկոպոսությունը⁴⁵ պարսիստության վերածվելու պարմությանը /էջ 500-509/: Կարելի էր անդրադառնալ նաև Աղթամարի կաթողիկոսության իշխանության և Հայոց եկեղեցու նվիրապետական աստիճանակարգում պարունկության ինստիտուտի խաղացած դերին, որն ուղղակիորեն կապվում էր ավարական հողատիրության և լեզվաբանության խնդրի հետ⁴⁶: Նախադրյալ հարվածում հեղինակն անդրադառնում է պետության և եկեղեցի փոխհարաբերություններին: Ջրբաժան անցկացնելով մինչ Լևոն Մեծագործ և նրանից հետո ստեղծված փոխա-

40 Ներկայում եկապում է, որ Սսի Մաշտոցում այն նման է ատրական ավանդությանը /էջ 492, ծան. 20/:

41 Այդ ցանկերից նա իրավացիորեն դուրս է բերում Պողոս անուկով եմբարդյալ կաթողիկոսի անունը / էջ 495/:

42 Ա. Այվազյանը ԺԸ. դարով է թվագրում այդ կանոնակարգությունը. փնդ. *Հայոց եկեղեցին ԺԸ դարի հայ ազատագրական շարժման բաղադրիչներում*, Եր. 2003, էջ 17-27:

43 Տե՛ս *Մարտիրոս Ուռեայեցի, Ժամանակագրություն*, Եր., 1991, էջ 238, 248:

44 Կարծում եմ, արևեստական է այդ երկու իրադարձությունների միջև զուգահեռի անցկացումը:

45 Ներկայում սխալ է համարում Մ. Չամչյանի այն փասկետը, ըստ որի Երուսաղեմի հայկական պարսիստության հոջակումը թվագրվում է 1311 թ. /էջ 508/:

46 Տե՛ս *A. Bozoyan, Le système hiérarchique de l'Église Arménienne à l'Époque des Mongols. – Bazmavep, 2010, 3-4, p. 526-527.*

րաբերությունների միջև, Կ.Մութաֆյանն անդրադառնում է հոգևոր և աշխարհիկ իշխանությունների միջև մղվող պայքարին⁴⁷, Սսի արքեպիսկոպոսի հասրուկ հեղինակությամբ: Նեղինակն անդրադառնում է Կոստանդին Բարձրաբերդցու ժամանակ եկեղեցու և պետության համերաշխությանը, որին գալիս է փոխարինելու Նեթում Բ.-ի որդեգրած միաբարական թաղաքականությունը, խոսվում է այդ թաղաքականությամբ Կոստանդին Բ. կաթողիկոսի ընդիմության, ձերբակալության, ինչպես նաև կաթողիկոսության դեմ պայքարի և Կիլիկիայի թաղաքական կյանքում դավանաբանական պայքարի հետագոյման կարևորության մասին /Էջ 510-515/: Ըստ երևույթին, մինչև Լևոն Մեծագործի իշխանության տարիները, հայոց կաթողիկոսները գերադասում էին իրենց աթոռը պահպանել մուսուլմանական պետությունների տարածքում (Նալեպի ամիրայություն, Այրարյան սուլթանություն ևն.), ամեն գնով հակառակվում էին հայրմովլ որևէ հայկական իշխանության սահմաններից ներս, որպեսզի չջլարեն հայկական Էկումենիկ գանազան իշխանությունների ուժերը, միմյանց դեմ չհանեն նրանց /Էջ 518/⁴⁸: Կ.Մութաֆյանն ավելի մեծ համարեքստում կարող էր անդրադառնալ պետական և կաթողիկոսական իշխանությունների պայքարին, եթե խնդիրը կապեր Կիլիկիայի ներքին թաղաքական զարգացումների հետ, կամ վեր հաներ կաթողիկոսներին տրվող «խալիֆ»⁴⁹ փաբոսի նշանակությունը և ընկալումը ԺԳ. դ. իսլամական աշխարհում /Էջ 514, տ.4/:

Գրքի հաջորդ հարվածը նվիրված է կրոնական թաղաքականությանը (եկեղեցական դիվանագիտություն), ուր ներկայացվում է Մերձավոր Արևելքի (Լևոն) կրոնական խայրաբղերությունը, խոսվում է Նայոց Առաքելական եկեղեցու, իսլամական աշխարհի հետ նրա փոխհարաբերությունների մասին: Նեղինակն անդրադառնում է տարածաշրջանում հակոբիկ և նեստորական եկեղեցիների ներկայությամբ, հայ-թաղկեղոնականների դեմ մղվող պայքարին, և դրա ծիսական և տոմարական (Շոազարիկ) դրսևորումներին, հայերի և խաչակիրների ռազմական բախումներին /Էջ 516-520/: Կարծում եմ աշխատանքն ավելի կշահեր, եթե ներկայացվեին նաև միակամականները (հետագայում՝ մարոնիներ), ինչպես նաև տարածաշրջանի մուսուլման դրուզները, հեթանոսներն ու աղանդավորները (արևորդիներ ևն.): Նետաքրքիր գնահատականների են արժանանում Մերձավոր Արևելքի հիմնական քրիստոնեական թաղաքական ուժերը. Նեղինակն «իմպերիալիստ» կաթողիկոսներից և հույներից առանձնացնում է «ազգայնական» հայերին և հակոբիկ ասորիներին /Էջ 520/: Այս դեպքում ո՞ր չափանիշներով պիտի առանձնացնել հակոբիկ և նեստորական ասորիներին: Կարելի էր անդրադառնալ

47 Այստեղ, անշուշտ, հետաքրքիր է Յակոբի տեղեկության ընկերակումը /Էջ 513/: Պետության և եկեղեցու հակամարտության /հմմտ. էջ 514, ծան. 7/ հետագոյման տեսանկյունից անգնահատելի են նաև Սյրեփանոս Օրբելյանի վկայությունները, որտեղ ներկայացվում են թագավորական իշխանության ծայրահեղ մեղադրանքներն ընդդեմ Նոմկլայի կաթողիկոսարանի (տե՛ս «Սյրեփանոս Սյունեաց եպիսկոպոսի Պատմություն Տանն Սիսական», ի յոյս ընծայեաց Մ. Էմին, Մոսկուա, 1861, գլ. ԿԸ, էջ 322):

48 Հմմտ. **Ա.Բոգոյան**, *Բյուզանդիայի ...*, էջ 219-220:

49 Այդ տերմինն առաջին անգամ օգտագործված է Գրիգոր Դ. Տղա կաթողիկոսի համար Բախադդին Իբն Շադադի երկում, թեպետ պակաս կարետոք չէ նաև Ջովեյնիի տեղեկությունը, Վրաց թագավորի կողմից կաթողիկոսին (վրաց) Բաղդադում նստեցնելու ծրագրի մասին (տե՛ս **З. М. Буниатов**, *Государство Хорезмшахов-Ануштегинидов*, 1097-1231, М. 1986, с. 166):

“Թուղթ Ընդհանրական”-ի այն մարբին, որ հայ զինվորները նվիրումով պետք է ծառայեն նույնիսկ մոտավորական բանակում⁵⁰: Վրացական եկեղեցուն դեմադրեմ հարվածում ներկայացնում է Դավիթ Շինարարի ժամանակներում հայ-վրացական եկեղեցադավանական փոխհարաբերությունները և հայերի դերը Վրաստանում, Ջաքարյան եղբայրների դավանական պարկանելությունը, Ջաքարիայի դիմումի համաձայն Կիլիկիայում հրավիրված ժողովի արդյունքները, Թամար թագուհուց հետո հայ-վրացական դավանական փոխհարաբերությունները /էջ 521-523/: 1197 թ. Ծռագարկի մասին իր արժեքը դեռևս չի կորցրել Լ. Մելիքսեթ-Բեկի հոդվածը⁵¹: Նեստորական եկեղեցու և նրա նկարմար Նայոց եկեղեցու վերաբերմունքի, մոնղոլական նվաճումների դարաշրջանում երկու եկեղեցիների փոխհարաբերությունների շուրջ խոսվում է հաջորդ հարվածում /էջ 524-525/: Ավելի հարուստ են փոխհարաբերությունները ասորի հակորիկ եկեղեցու հետ. ըստ Գրիգոր Մագիստրոսի նամակների՝ ներկայացված է երկու եկեղեցիների համարեղ պայքարն ընդդեմ պավլիկյանների և թոնդրակեցիների: Նովիանոս Ժ. բար Շուշան կաթողիկոսի հետ նամակագրության շրջանակում հեղինակը բնութագրում է Գեորգ Վերադիպողին (Լոռեցի) վերագրված նամակում առկա դավանաբանական խնդիրները: ԺԲ. դարում հայ-հակորիկյան փոխհարաբերությունների շրջանակում անդրադառնում է հայկական (ինչպես նաև հայկական ծագում ունեցող Եդեսիայի իշխանների) իշխանությունների կողմից ասորական վանքերի թալանին և յուրացումին⁵², Գրիգոր Գ.-ի և Մմբեջի եպիսկոպոս բար Անդրեասի հակաճառությանը, Միքայել և Անանուս Ասորիների կողմից Նայոց եկեղեցուն ներկայացրած մեղադրանքին, Թորոս Բ իշխանի կողմից Կիլիկիային Կրեդալա գործում Անավարզայի եպիսկոպոս Աթանասի օգնությանը, Դիոնիսիոս բար-Սալիբու դավանական դիրքորոշմանը, Ներսես Շնորհալու և ասորի վարդապետ Նակորի նամակագրությանը (1150 թ.), Շնորհալու կողմից ասորական մարտի-

50 «Ընդհանրական թուղթը Սրբոյն Ներսիսի Շնորհալոյ», Երուսաղեմ, 1871, էջ 77-78: Այս առումով հնարաքրքիր վկայություններ են հաղորդում արաբագիր հեղինակները ԺԱ.-ԺԲ. դդ. Եգիպտոսի, Նախալի և Մոսուլի, ինչպես նաև Մերձսկոր Արեւելքի մոտավորական այլ պետությունների հայ վեզիրների, զինվորականների և կառավարիչների հավատարիմ ծառայության մասին: Նայագիւրական գրականության մեջ նրանցից մի քանիսի գործունեությանն անդրադարձել են. **Ա. Ալափյան**, *Արաբական միացեալ Նախապետութեան Եգիպտոսի նահանգը և հայերը* (սկզբէն մինչև մեր օրերը), Գահիրէ, 1960, էջ 16-47, Արաբական աղբյուրները Նայասարանի և հարևան երկրների մասին /կազմեց Թ. Թ. Նալբանդյան, Երևան, 1965, էջ 220-221, 222 նն., Պ. Սապաղեան, Նայագիւ Աթաբեկ և Մոսուլի սուլթան Պարթ Էր Տին Լալու. - Նայագեան Նայագիւրական Նախեւ, հր. Թ. Պէլքոյ, 1981, էջ 121-130, Կրեւ Մ. Միմասեան “Ազապէկ Շապաղու Տին Թուրքի ալ Արմանի կառավարիչ Նախալի (1216-1233)” արաբերէն լեզվով զեկուցումը՝ ընթերցված Նախալում, Դամասկոսի Ֆրանսիական կենտրոնի կողմից կազմակերպված “Նայերը Պիլապ Ալ Շամի մէջ 10-15-րդ դարերուն” գիտաժողովի ընթացքում:

51 **Լ. Մ. Մելիքսեթ-Բեկ**, “О междоусобице в Тифлисе в 1197 году по поводу кривой паски (Вокруг старого Туглиса)”, *Известия КИВИ*, т. III, Тифлис, 1925, с. 49-60 (վերահրապարակված՝ **Լ. Մ. Մելիքսեթ-Բեկ**, *Источниковедческие заметки / составил и редактировал Л. М. Мурадян*, Ер. 2010, с. 99-113): Խնդրի հետ է կապվում նաև գրականության մեջ թափանցած շփոթը՝ Գրիգոր Տուրեթոյու և Գրիգոր Նաղբարեցու նույնության մասին, Կրեւ **Ա. Բոգոնան**, «Գրիգոր Տուրեթոյի վարդապետին վերաբերող վկայությունների քննություն», «Շողակաթ» եկեղեցական, մշակութային, բանասիրական հանդես, Սյրանալու, 1995, էջ 55 - 62:

52 Այս փոփոխությունները թերս կարող են բազմալեզու սկզբնաղբյուրների համեմատական քննության, բանի որ վկայված են միայն ասորերեն բնագրերում:

նագրական երկերի թարգմանությանը⁵³: Նեղինակը ճշգրտում է Կիլիկիայում ասորիներին պարկանող թեմերի բանակը, ներկայացնում բյուզանդական եկեղեցու հետ Ներսես Շնորհալու և Միքայել Ասորու փոխհարաբերությունները, Նուսիկյան (կամ Ուսկյան) հերձվածի դեմ պայքարը⁵⁴, Միքայել Ասորու և Գրիգոր Դ.-ի անձնական փոխհարաբերությունները, Թեոդորոս բար Վահբունի և Միքայել Ասորու հակամարտության պարփակումները, Միքայել Ասորու հետնորդներ Նովհաննես ԺԴ.-ի և Իզնապրիոս Բ.-ի գործունեությունը, Վարդանի կողմից ասորերեն երկերի թարգմանությունը, Ասորի պարիսրների Կիլիկյան նստավայրերը, հակոբիկյան պարիսրության վիճակը ԺԴ. դարում /էջ 526-542/: Կարծում եմ, մինչ աստվածաբանական խնդիրների համակողմանի լուսաբանումը, պետք էր ձեռնպահ մնալ այն դրույթից, թե հայոց և ասորի եկեղեցիների հակամարտության հիմքերից մեկը Նուսիկյան և Սևերական հակոբյան մոսթեցումներն են /էջ 527/, մանավանդ որ նշվում է, թե հայոց եկեղեցու դեմ ասորիների թշնամանքը պայմանավորված էր հայերի կողմից հակոբիկյան թեմերի զավթմամբ /էջ 528/: Կարելի էր ավելի խորացնել այն միտքը, որ մի կողմից ասորիները ձգտում էին ապահով ապրել Կիլիկիայի և Նյուսիսային Ասորիքի հայոց իշխանությունների փարածքում, մյուս կողմից էլ ընդվզում էին՝ ավելի վեր դասելով իրենց եկեղեցու դավանաբանությունը /էջ 528-530/: Գեորգ Վերադիստոյի վերագրված նամակում, բացի հայ-ասորական բանակցություններում արժարժված ծիսադավանական հայրնի խնդիրներից, քննարկվում է նաև «խաչ ատրինելոյ»⁵⁵ խնդիրը: Նկարագրել է, որ այդ ծեսի մեջ ասորական կողմը փեսել է հեթանոսական վերապրուկներ, իսկ հայերենով պահպանված վավերագրերում դրանք կապվում են Արամազդի կաղնու և մի շարք կենդանիների պաշտամունքի՝ մեզ դեռևս անհայտ պարկերացումների հետ⁵⁶: Ընդդեմ Բյուզանդիայի հատվածում քննարկում է մինչև ԺԲ. դարի կեսերը հայ-հունական բանավեճի փառքեր մակարդակները, հայոց կաթողիկոսարանի հալածանքները 1045-1065 թթ., կայսրության կողմից Պառիկավունիներին արված դավանական փոխզիջումը, բյուզանդական հակահայկական մաքսնագրական հուշարձանների դերը, Ալեքս Ա. Կոմնենոսի թշնամական վերաբերմունքը և հալածանքները, Նովհաննես Կոմնենոսի հայկական քաղաքականությունը, ներկայացնում է ԺԲ. դարի հայ-բյուզանդական եկեղեցական բանակցությունների հիմնական փուլերը, Նիկիայի կայսրերի և Պալեոլոգների դարաշրջանի եկեղեցական փոխհարաբերությունները /էջ 543-553/: հայ քաղկեդոնականների դեմ պայքարը երբեմն միակող-

53 Կարելի էր անդրադառնալ նաև ասորի քահանա, թարգմանիչ Միքայելի ինքնությանը, հմմտ. **Ա.Բոզոյան**, «Այլազգի թարգմանիչները հայ մաքենագրության մեջ», *Լեռն Խաչիկյան*, 90, Երևան, 2010, էջ 278:

54 Այս ուղղության ներկայացուցիչները, կարծում եմ, որ ներկայացնում են Կ.Պոլսի եկեղեցու շահերը: Կարծում եմ «Բյուզանդիայի դիմաց» /էջ 526-542-553/ բաժնում առանձին պիսի խոսվել հայոց եկեղեցուց հարվածված այդ շերտի մասին:

55 Գիրք Թդոթ, Տփղիս, 1901, էջ 345-346: Ասորական սկզբնաղբյուրն այն անվանում է «խաչերի և զանգակների մկրություն», փնս **F. Nau**, *Lettre du patriarche Jacobite Jean X (1064 - 1073) au catholique Arménien Grégoire II (1065-1105)*. – *Revue de l'Orient Chrétien*, deuxième série, t. VII (XVII), 1912, p. 145-198, հարկապես՝ էջ 159-160, 185:

56 Խնդիրն անդրադարձ կա նաև Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերում: Մեր կողմից հրապարակության է պարտադրվում Գեորգ Վերադիստոյի նամակի նոր հրապարակություն, որոշ պարզաբանումներով:

մանի է ներկայացված: Տեղիմակն այդ եզրի փակ ավելի հաճախ նկարի ունի կաթոլիկ-միաբարևների աշխարհը /էջ 554-587/: Տաշվի չեն առնված Փոքր Ասիայում, Նյուսիսային Ասորիքում և Վրաստանում դեռևս արաբական ռազմարշավների ժամանակների նախօրյակին ձևավորված, Կ.Պոլսից կախում ունեցող, քաղկեդոնական հայերի մշակութային միջավայրը⁵⁷: Տոմին դեմ հանդիման բաժնում Կ. Մուրաֆյանը քննարկման առարկա է դարձրել հայոց եկեղեցու և Տոմի փոխհարաբերություններին վերաբերող նյութերը. Դաշանց թղթից մինչև պապական եկեղեցու հետ ռեալ փոխհարաբերությունների վավերագրերը, խաչակրաց պետությունների և նվիրապետական համակարգի հետ շփումները, դավանական խնդիրներում կաթոլիկ եկեղեցու դիրքորոշման զարգացումները, այդ փոխհարաբերությունները քննարկող Ներսես Լամբրոնացու “առ Լեոն” թուղթը: Անդրադառնալով 1198-1289 թթ. Տոմի հետ փոխհարաբերություններին, քննում է կողմերի միջև փոխհարաբերությունների ճգնաժամային իրավիճակները, Վարդան Արևելացու պապասխանը պապական լեկաթին, մուրացիկ օրդենների և Դոմինիկ Արագոնցու միսիան, 1251 թ. Սսի ժողովի նյութերը, Մխիթար Սկևռացու դեսպանագնացությունը, Լեոն Բ.-ի դիրքորոշումը: Կ. Մուրաֆյանը քալլ առ քալլ հետևում է 1289-1307 թթ. Կիլիկիայում հռոմեական եկեղեցու ազդեցության ուժեղացման գործոններին, Տերում Բ. Փրանցիսկայան կրոնավորի գործունեությանը, 1292 թ. Ծաղապրկի հետ կապված հայոց եկեղեցու ներսում բռնկված բախմանը, Գևորգ Սկևռացու և հակալատին պայքարի հզորագույն հենակերպի (հապկապես Գլաձոր) դիրքորոշմանը, Գրիգոր Անավարզեցի կաթողիկոսի մոտեցումներին: Ավինյոյան գերության շրջանում են փրկվել ունենում Սսի (1307) և Ադանայի (1316) ժողովները: Այս իրադարձությունների լույսի ներքո ավելի կարող են դառնում հակամիաբարների պահանջներն ու Նովիանոս ԻԲ. պապի “հերձվածողների” դեմ հարձակումները: Փրանցիսկայան Զաքարիա արքեպիսկոպոսը և Նովիանոս Ծործորեցին հայոց և լատին եկեղեցիների հաշտեցման համար մշակում են նոր մոտեցումներ: Կ. Մուրաֆյանը փորձում է բացահայտել թագավորական իշխանության նկրտումները և 1332 թ. խաչակրության հիմնական խնդիրները: Այնուհետև հեղինակը ներկայացնում է Սսի և Ավինյոնի հակամարտության վերջին փուլը. Բենեդիկտ ԺԲ.-ի գահակալումը (1334-1342) և հայոց եկեղեցուն ներկայացված 117 մեղադրանքների փաթեթը, Դանիել Թավրիզեցու և Ներսես Պալիանենցի դիրքորոշումը, Վարդան Սևլունցու հակալատին դիրքորոշումը⁵⁸, Կոնստանտին Զ. (1342-1352) և Ինոկենտիոս Զ. պապերի պահանջները: Կ. Մուրաֆյանն անդրադառնում է նաև Կիլիկիայի կաթոլիկ եկեղեցու բոլոր եպիսկոպոսական աթոռներին, որոնք նրա կարծիքով սկզբում ուղղակիորեն ենթարկվում էին Անտիոքի լատին պապրիարքությանը, իսկ 1268 թ. հետո՝ պապությանը: Տերաբրքի և անդրադարձը Դրիմի հայկական գաղութին և այնպեղ հաստատված հայ միաբարներին (Կաֆայի եպիսկոպոս Թադեոս, Մուրիսաթի արքեպիսկոպոս Առաքել ևն.)/էջ 554-598/:

57 Այս առումով անբավարար են օգտագործված հ. Ն. Ավինյանի (Սիմեոն Պրնահանեցի և իր թարգմանությունները վրացերեն, Վիեննա, 1951) և Լ. Մելիքսեթ-Բեկի (“հայոց վարդապետը Նյուսիսային կողմանց” և նրանց ինքնությունը, Տփլիս, 1928, վրացերեն) երկերը:

58 Կ. Մուրաֆյանը, իրավացիորեն, անհավանական է համարում այս գործի նույնացումը Վարդան Այգեկցու հետ /էջ 584/:

Նաջորդ հապրվածը նվիրված է հայ մշակույթի կենտրոններին. հեղինակն անդրադառնում է բուն հայկական քաղաքների աստիճանական անկմանը և վանական կյանքի աշխուժացմանը, որոնք էլ հետգիսերն դառնում են մշակութային կյանքի կապալիզավորներ, անդրադառնում է նաև Նայասարանում, Վրասարանում, Իրանում, և մանավանդ Թուրքիայում և Ադրբեջանում այդ վանքերի բացահայտման և պահպանման այսօրվա խնդիրներին: Այնուհետև ներկայացնում է Եփրատյան մարզի և Կիլիկիայի (Մև լեռներ, Նոմկլա, Սիս, Տարսոն, Դրազարկ, Սկևռա, Գոներ, Ակներ ևն.), Կենտրոնական (Կամրջաձոր, Անի, Նոռմոս ևն.), Արևմտյան (Մեպուհ լեռ, Երզնկա ևն.), Նյուսիսային (Մանահին, Նաղբար, Գոշավանք ևն.), Արևելյան (Գանձասար, Գաձոր, Տաթև, Նախիջևան ևն.) և Նարավային (Աղթամար, Վարագ, Տարոն ևն.) Նայասարանի, ու օտար ավերում գրավող (Կիպրոս, Իսպիլա, Դրիմ, Երուսաղեմ ևն.) վանական հաստատությունները, հարկապես Նոմկլայի, Սսի, գրչական կենտրոնների գործունեությունը /էջ 599-715/: Քաղաքների անկման և վանական կյանքի աշխուժացման ընթացքը բնութագրելիս կարելի էր նկատել, որ եպիսկոպոսական աթոռները հետգիսերն արեղավորվում են վանքեր, խնդիր, որի դեմ պայքարում էին Նայոց կաթողիկոսները՝ սկսած Ներսես Շնորհալուց⁵⁹: Խոսելով Մև լեռների վանքերում հայկական մշակութային կյանքի մասին, կարելի էր անդրադառնալ նաև օտար և հայազգի թարգմանիչների համարող գործունեությանը իբրև Մեծավոր արևելյան վանական կյանքի կարևոր երևույթի⁶⁰:

Նապորի վերջում հեղինակն ամփոփում է ողջ շարադրանքը, ցույց է աշխատանքում օգտագործված օտար բառերի բացատրությունը: Ներկա մենագրությամբ Կ. Մութաֆյանը նոր լիցք է հաղորդում հայ պարմագրությանը, կարարելով բազմաթիվ ճշգրտումներ ու սրբագրություններ: Այդ գործում հեղինակին մեծ օգնություն է ցույց տվել գրաբարի և, հարկապես՝ ֆրանսերենի նրբին գիտակ Ազնես Ուգունյանը, որը գրքում արեղատրելու համար վերընթերցել է Պապկեռնի մոտ գրավող Ս. Փրկիչ եկեղեցու 1241 թ. /լուս. 99-100/ և Եգիպտոսի Սպիտակ վանքի /լուս. 227/⁶¹ արձանագրությունները, և իր խորհուրդներով ավելի հստակեցրել գրաբար բնագրերի ընկալումը աշխատության մեջ: Նմանարիպ հսկայածավալ աշխատանքում կարելի է մաքրագույց անել նաև վրիպումներ, որոնք, սակայն, երբեմն չեն կարող դույզն-ինչ սրվել ձգել կարարված տրիտանական աշխատանքի վրա, խամբեցնել մենագրության բերած թարմ շունչը հայ պարմագրության ասպարեզ: Կ. Մութաֆյանի մենագրությունը գալիս է հարստացնելու հայ պարմագրական միտքը, նոր թափ հաղորդելու զարգացած ավարտարիքության դարաշրջանի հետազոտությանը մեզանում:

Գրքի երկրորդ հատորը ամբողջովին հարկացված է վերևում շարադրված նյութի ընկալմանը օգնող օժանդակ նյութերին: Նեղինակը հաճախ լրացնելով եղածները, կազմել է 84 ծանոթաբանական աղյուսակներ, որ ներկայացված են Բագրատունիների, Արծ-

59 Տե՛ս Ընդհանրական թողթը ..., էջ 39-40:

60 Տե՛ս Ա. Բոգդյան, «Օտար թարգմանիչները հայ մարմնագրության մեջ», էջ 273-282:

61 Վիշարակված արձանագրությունների ճշգրտված վերծանությունների թարգմանությունները առաջին անգամ են դրվում գիտական շրջանառության մեջ /տե՛ս նաև, էջ 347-348, 257/ :

բունիների, Սյունիքի և Արցախի իշխանական փոխարինների, Պաշտպանության, Թոշակայանների, Զարգացման, Վաճառականների, Պաշտպանության, Դատականների, Սեփեդիանների, Ռաբիանների, Ներքինների, Թոշակայանների, Լուսինյանների, Շարաֆների, Խաչակրաց պետությունների ղեկավարների, Բյուզանդական կայսրերի, Վրաց Բագրատունիների, Շեղաղյանների, Իկոնիայի սուլթանների, մոնղոլ խանների, հարկապես հայ և այլազգի իշխանական ընտանիքների կապերի՝ ամուսնական գույքերի ցանկերը: Այսպես Վ. Մուրադյանը փորձել է ճշգրտել, լրացնել, համապրել և սրբագրել Վ. Թումանյանի, Վ. Ռուդոլֆ-Կոլենդերգի և այլոց ծննդաբանական աղյուսակները, որոնք հերքողականորեն հղվում են վերևում ներկայացված հերազմության մասում: Առաջին հատվածում ներկայացված նյութը խոսեցված է Է. Վան Լովի հերազմության կազմած (74) և միջնադարյան (4) բարեկերպ, զանազան հայերեն և այլալեզու ձեռագրերի ու նրանցում արել գրած մանրանկարների վերաբարդություններով, միջնադարյան հուշարձանների, վավերագրերի, դրամների, կնիքների և վիմագրերի լուսանկարներով (մոտ 230): Պիպի առանձնակի շեշտել գրքում առկա լուսանկարների բարձր որակը, որոնք մի նշանակալի մասով պայմանավորված են Զավեն Սարգսյանի և Նրայր Նավթ Խաչերյանի մասնագիտական հմտությամբ:

Վերջում փրվում է, բնութագրված նյութին վերաբերող ողջ մատենագիտությունը (Էջ 305-352), լիակատար անվանացանկը (Էջ 355-395): Պիպի ասել, որ օժանդակ նյութերին ուղեկցում են, հերազմության բնագիրը լրացնող, համառոտ բացատրագրեր, իսկ լուսանկարները ընդգրկված են պարմաբանի հոստությամբ և արվեստագետին պարզաժամ բժախնդրությամբ: Լուսանկարների թողած քաղաքականությունը գումարվել է նաև հրապարակչական մանրակրկիտ և մասնագիտական նուրբ աշխատանք: Մի խոսքով գիրքը ոչ միայն հաջողված պարմագիտական հերազմություն է, այլ նաև մերօրյա հրապարակչական արվեստի ցուցադրության բացառիկ օրինակ:

ԱԶԱՏ ԲՈԶՈՅԱՆ

Պարմական գիր. դոկտոր

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՆ... ԼՈՒՐԵՐ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆՈՒՄ ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԱՎ ՔԱՏԱՆԱՅԻՑ ՆԱՎԱՔ

Փետրվարի 5-ին, Ս. Ղևոնդյանց քահանայից Կոնստանտին, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում, հանդիսապետությամբ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրիել Բ. Ծայրագույն Պատրիարք և Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսի, Կոնստանտինյան քահանայից ավանդական հավաքը, որի քննարկման նյութն էր՝ «թեմերում ծխական կյանքի և եկեղեցական կառույցների (ծխական խորհուրդ, քիկևանց միություն, երիտասարդաց միություն և այլն) կազմակերպումը և նրանց գործունեության կանոնակարգումը»: Քահանայից ժողովին մասնակցում էին Տայասարանի ու Արցախի թեմերի հոգևոր առաջնորդները, Մայր Աթոռի միաբանները և թեմերի 169 հոգևոր սպասավորներ:

Առավոտյան Մայր Տաճարում շուրջ երկու հարյուր քսան եկեղեցականներ, նախագահությամբ Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսի, մասնակցեցին Ս. Պատրարագի արարողության: Պատրարագին էր Շիրակի թեմի Ամասիայի Կաթողիկոսի հոգևոր հովիվ Ս. Փառեն քահանա Առաքելյանը:

Այնուհետև Գեորգյան հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դահլիճում իր աշխատանքները սկսեց քահանայից ավանդական հավաքը: Ժողովը բացվեց Շիրակի թեմի առաջնորդ Ս. Միքայել Կաթողիկոսի Աջապահյանի խոսքով: Տոնի առիթով նա շնորհավորեց հոգևորականաց ողջ դասին՝ կոչ անելով վերանորոգել ուխտը հանդեպ եկեղեցին և հավատարիմ մնալով Ղևոնդյանց օրինակին՝ ապրել Բրիտանիայի ու ազգի գինովոր լինելու գիտակցությամբ:

Նավաքի ընթացքում գեկույցներով հանդես եկան Ս. Փառեն քահանա Առաքելյանը (Շիրակի թեմ) և Ս. Վրթանես քահանա Բաղայանը (Գուգարաց թեմ): Քահանայից ժողովի մասնակիցները քննարկեցին թեմական ծուխերի և նրանց եկեղեցական կազմակերպությանն առնչված խնդիրներ, ինչպես նաև ազգային-եկեղեցական կյանքի գնահատման միջոցները: Բնարկումների արդյունքում հավաքը հանդես եկավ հայտարարությամբ. «Մենք՝ Տայասարանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու սպասավորներս, գոհություն ենք հայտնում Երկնավորին, որ առիթ է ընձեռում մեզ Ս. Ղևոնդյանց քահանայից Կոնստանտին համալիրվելու Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում Ամենայն Տայոց Տայրապետի շուրջ՝ նորոգելու մեր ծառայական ուխտը և գործնալու մեր կոչման ու հովվական առաքելության մեջ: Ս. Ղևոնդյանց քահանայից սիրանքն ամենքիս համար վկայություն է առ Աստված անրեկանելի հավաքի, Տայրենիքի նկատմամբ սիրո ու հավատարմության:

մության, ժողովրդի հանդեպ անսահման նվիրումի ու պարասխանարվության:

Եկեղեցական առաքելության լիարժեք իրականացման գործում առանցքային նշանակություն ունի ծխական կյանքի պարզաճ կազմակերպումն ու կանոնակարգումը: Ծխական կառույցները՝ ծխական խորհուրդները, քիկնանց և երիտասարդաց միությունները, կիրակնօրյա դպրոցները, կոչված են բավարարելու հավաքավոր մեր ժողովրդի հոգևոր կարիքները, աշխուժացնելու համայնքային կյանքը և նպաստելու համընդհանուր հոգևոր արթնությանը: Այս առիթով հորդորում ենք Նայ Եկեղեցու զավակներին իրենց գործուն մասնակցությամբ գորավիզ լինել Եկեղեցուն և հոգևոր սպասավորներին՝ ծխական կյանքի արդյունավետ կազմակերպման համար:

Մենք մեր մրափոխությունն ենք հայրնում վերջին օրերին ազգային կյանքն ալեկոծած ցավալի իրողության՝ Ռախագահի թեկնածու Պարույր Նայրիկյանի դեմ կատարված մահափորձի առիթով: Դատապարտում ենք հանցավոր այս արարքը, որն ուղղված է ինչպես անհատի, այնպես և մեր ողջ հասարակության դեմ: Կոչ ենք անում մեր ժողովրդին ապրելու սիրո ու միաբանության ոգով, մեր ազգի և Նայրենիքի շահերի գիտակցությամբ լինելու առավել համախոմբ և միակամ:

Աղոթում ենք առ Տերն մեր Փրկիչ, որ բարեխոսությամբ Ս. Ղևոնդյանց բահանայից պահի ու պահպանի աշխարհասփյուռ մեր ժողովրդին, Նայրենիքն ու Եկեղեցին բարօրության, խաղաղության և պայծառության մեջ»:

Ժողովի ավարտին քննարկում ենք Սոնի առիթով Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսը ծաղկյա փիլոն և լանջախաչ կրելու իրավունք շնորհեց մի շարք բահանաների:

Շնորհաբաշխության ավարտին հոգևորականներին հայրապետական իր պարգամն ու օրհնությունը բերեց Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք և Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսը: Գոհունակություն հայրնելով հավաքի առիթով՝ Նորին Սրբությունն անդրադարձավ Ս. Ղևոնդյանց քոնի խորհրդին. «Ս. Ղևոնդյանց բահանաները հոգևոր առաջնորդության լավագույն օրինակն են քվել մեզ՝ լինել ասքվածասեր և հայրենասեր, ասքվածսիրության և հայրենասիրության այս երկու հասկացությունների հիման վրա կազմակերպել քրեունապարգեւ մեր առաքելությունը, որ է հավաքացյալի՝ ազգի զավակի հոգու քրկությունը»:

Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսն անդրադարձավ եկեղեցական համայնքների կազմակերպման խնդրին՝ ընդգծելով դրանում հոգևոր հովվի ծառայասեր ոգու ու նվիրումի կարևորությունը: «Եկեղեցա-վարչական կյանքը նպաստելու է հոգևոր առաքելության արդյունավոր իրականացմանը քրիստոնեական դասքիարակության ու կրթության առումով, հոգևոր-բարոյական արժեքների վրա ազգային կյանքը կառուցելու, մեր ժողովրդի նկարագիրը՝ Քրիստոսի Ավերարանի պարգամների ու պարվիրանների համաձայն կերպելու առումով և նաև կասեցնելու աղանդավորական որոմի քարածումը Նայաստան մեր աշխարհում», - ասաց Վեհափառ Նայրապետը: Վերջում Նորին Սրբությունն իր գնահատանքի խոսքը բերեց Նայ Եկեղեցու բոլոր հոգևոր սպասավորներին և հովվական առաքելության իրագործման մեջ նրանց աջակից հայորդիներին: Վեհափառ

Նայրապետը հորդորեց եկեղեցականներին նմանվել Ղևոնդյան քահանաներին և իրենց հանձնառու ծառայությամբ գորացնել Եկեղեցին ու նրա առաքելությունն ազգային կյանքում:

Ժողովի ամփոփումից հետո Մայր Տաճարում եկեղեցականները մասնակցեցին Երեկոյան ժամերգության:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱԿԱՐԳ

ՍՐԲՈՅ ՎԱՐԴԱՆԱՆՅ ՆՎԻՐՎԱԾ ՆԱՆԴԻՍՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՒՄ

Փետրվարի 7-ին, Սրբոց Վարդանանց գորավարաց փոնին, Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դահլիճում, նախագահությամբ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրելին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք և Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսի, փոքի ունեցավ հանդիսություն: Վարդանանց հերոսամարտին նվիրված ցերեկույթը կազմակերպել էին Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի և Երևանի պետական համալսարանի ուսանողները: Միջոցառմանը ներկա էին Մայր Աթոռի միաբաններ, Գևորգյան ճեմարանի դասախոսներ և Նախարարի բուհերի ուսանողներ:

Նանդիսությունը բացվեց Մայր Աթոռի հոգևոր կրթական հաստատությունների վերաբնույթ, Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի փեսու Տ. Գևորգ եպիսկոպոս Սարգսյանի խոսքով: Նա մասնավորապես ընդգծեց փոնի պարմական կարեւորությունն ինչպես ներկայի, նույնպես և ապագայի սերունդների հայեցի դաստիարակության և ոգու կերպման համար: Ողջույնի խոսքով հանդես եկավ նաև ԵՊՄ պրոռեկտոր փոխնիկական գիտությունների թեկնածու Ռուբեն Մարկոսյանը՝ ԵՊՄ դասախոսական կազմի և ուսանողության անունից շնորհավորելով Վեհափառ Տայրապետին անվանակոչության օրվա առիթով:

Միջոցառման մասնակիցներին Վարդանանց սխրագործության մասին բանախոսություն ներկայացրեց ճեմարանի դասախոս պարմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Ավերիս Նարությունյանը: Նանդիսության ընթացքում հոգևոր ու հայրենասիրական երգերով հանդես եկան Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի և Երևանի պետական համալսարանի երգչախմբերը, ներկայացվեցին նաև Ավարայրի հերոսներին նվիրված բանաստեղծություններ:

Գեղեցիկ ավանդույթ դարձած այս միջոցառման ավարտին ներկաներին իր պարգամն ու օրհնությունը բերեց Գաբրելին Բ. Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսը: Նորին Սրբությունը փոքի հայրդիների ուխտի նորոգության օր նկարեց՝ ներշնչվելու և ապրելու Վարդանանց սխրանքով, նրանց օրինակով առաջնորդվելու և իրականացնելու իրենց առաքելությունը: Վեհափառ Տայրապետն ընդգծեց, որ Վարդանանց արյունով սրբագործվեց հայրենի հողը, կերպվեց հայ ժողովրդի հարապետության խորհուրդը՝ ապրելու և գործելու հանուն Տայրենիքի և հավաքի: Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսը հորդորեց

երիտասարդներին կյանքում ընթանալ Վարդանանց ոգով, որն իր մեջ կրում է հայրենասիրության ու ասպիւստիության խորհուրդը, և Կոնի խորհուրդը նկատելով որպես իրենց ուղղված Վարդանանց պարգամ՝ այն կենսագործել ամենօրյա կյանքում:

Խոսքի ավարտին Վեհափառ Հայրապետին իր գնահատանքը հայրենց համալսարանի ղեկավարությանն ու Ճեմարանի Կոնստանտին Կոնստանտինովի կազմակերպման համար:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ՄՐԳԱՇԱՏԻ ՆԱԽԱՅՆՔԻ ԱՆԳԱՄՆԵՐԻՆ

Փետրվարի 13-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրիել Բ. Ծայրագույն Պատրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Արմավիրի թեմի Մրգաշապ գյուղի համայնքի անդամներին՝ ուղեկցությամբ համայնքի հոգևոր հովիվ Տ.Կորյուն արեղա Առաքելյանի:

Հանդիպման սկզբում Հայր Կորյունը Վեհափառ Հայրապետին ներկայացրեց համայնքում կատարվող աշխատանքները և արձանագրված արդյունքները, մասնավոր անդրադարձ կատարեց նորաստեղծ ծխական խորհրդի և երիտասարդական միության գործունեությանը, փոխանցեց միության կազմակերպման ուղղությամբ ձեռնարկված քայլերին:

Այնուհետև Մրգաշապի համայնքի անդամներին ողջունեց և հայրապետական իր օրհնությունը բերեց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը: Նորին Սրբությունը վստահություն հայրենց, որ, համախմբված հոգևոր հովվի շուրջ, նրանք լավագույնս կկազմակերպեն իրենց հոգևոր կյանքը՝ նպաստելով նաև համայնքում եղած խնդիրների հաղթահարմանը:

Վեհափառ Հայրապետը հորդորեց Մրգաշապի համայնքի ներկայացուցիչներին հավատարիմ մնալ Հայ Եկեղեցուն և նրա սրբազան ժառանգությանը, այն սուրբ հավատքին, որ 1700 տարիներ շարունակ պահպանվել և փոխանցվել է ապագա սերունդներին իբրև հայ ինքնության գրավական: Նորին Սրբությունը պարգևատրեց երիտասարդներին ամուր մնալ հավատքի և հայրենասիրության մեջ, իրենց ջանքերով նպաստել երկրի շինությանն ու պայծառությանը և Եկեղեցու գործունեությանը:

Ամենայն Հայոց Հայրապետը նաև իր գնահատանքը հայրենց Հայր Կորյունին կատարված աշխատանքների համար՝ հորդորելով շարունակել ծառայասիրության նույն ոգով օգրակարություն բերել համայնքին:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱԿԱՐԳ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԹԵԶԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆՈՒՄ

Փետրվարի 15-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Գևորգյան հոգևոր ճեմարանում քննարկվեց վարդապետական թեզերի բանավոր պաշտպանությունը:

Մասնավոր վարդապետության ասպիճանի համար թեզեր պաշտպանեցին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբաններ Ս. Սահակ արեղա Շաքարյանը՝ «Նոր Նախիջևանի և Բեսարաբիայի հայոց թեմը» և Ս. Արիստակես արեղա Այվազյանը՝ «Ս. Կյուրեղ Ալեքսանդրացու երկերը հայ մատենագրության մեջ» թեմաներով:

Հանձնաժողովը նախագահում էր Մայր Աթոռի Վանական խորհրդի նախագահ և Հրապարակչական բաժնի անդամ Ս. Նաթան արքեպիսկոպոս Նովիանիայանը: Հանձնաժողովի կազմում ընդգրկված էին նաև Շիրակի թեմի առաջնորդ Ս. Միքայել եպիսկոպոս Աջապահյանը, ԵՊՀ աստվածաբանության ֆակուլտետի դեկան Ս. Անուշավան եպիսկոպոս Ժամկոչյանը, Արագածոտնի թեմի առաջնորդ Ս. Մկրտիչ եպիսկոպոս Պողոսյանը և Մայր Աթոռի հոգևոր-կրթական հաստատությունների վերաբնակ Ս. Գևորգ եպիսկոպոս Սարգսյանը:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պատրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրհնությամբ առաջիկայում Ս. Սահակ արեղա Շաքարյանը և Ս. Արիստակես արեղա Այվազյանը Օշականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցում քվյառության հարուկ արարողությամբ կստանան մասնավոր վարդապետության ասպիճաններ:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԵՑ ՆՆ ՆՈՐԸՆՏԻՐ ՆԱԽԱԳԱՏԻՆ

Փետրվարի 19-ին Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պատրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը շնորհավորական գիր է հղել ՆՆ նախագահ Սերժ Սարգսյանին՝ ՆՆ նախագահի պաշտոնում վերընտրվելու կապակցությամբ:

«Ընտրություններում Ձեր հաղթանակը վկայում է, որ մեր ժողովուրդը քննում է Հայաստանի առաջընթացի ու զարգացման հեռանկարը, վստահում է վերափոխումների Ձեր ծրագրերին և գնահատում այդ ուղղությամբ Ձեր ներդրած ջանքերն ու նվիրումը, Հայրենիքին ծառայության Ձեր անցած ուղին ու վաստակը», - ասվում է շնորհավորագրում:

Նորին Սրբությունը մատչել է, որ Սերժ Սարգսյանի նախագահության երկրորդ շրջանը Հայրենիքի համար լինի զարգացման բեկումնային ժամանակահատված, երբ մեր ժողովրդի կյանքը կընթանա անշեղ վերելքի ու բարգավաճման ուղիով և կհաղթահարվեն հիմնախնդիրներն ու դժվարությունները:

Նույն օրը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը՝ Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամների ուղեկցությամբ, այցելեց և Հայրապետական իր օրհնությունը բերեց ՆՆ նախագահին:

Նանդիպման ընթացքում Նայոց Նայրապկարը մաղթեց, որ Երկնավոր Տերը գորացնի ՆՆ նախագահին ու հայրենի իշխանություններին և նոր ձեռքբերումներ պարգևի երկրի շենացման, ազգային իղձերի իրագործման ճանապարհին:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՆՈԳԵՒՈՐ ԽՈՐՆՐԴԻ ԺՈՂՈՎ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆՈՒՄ

Փետրվարի 19-21-ը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում, նախագահությամբ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ճայրագույն Պապրիարք և Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսի, Կրեյի ունեցավ Գերագույն հոգևոր խորհրդի ժողով ընդլայնված կազմով: Ժողովի սկզբում Վեհափառ Նայրապկարն իր օրհնությունն ու գնահատանքը բերեց ԳՆՆ անդամներին՝ իրենց օգտակար ծառայության համար:

ԳՆՆ նիստերը նախագահեցին Երուսաղեմի հայոց պապրիարքական Կրեյապահ Տ. Արիս արքեպիսկոպոս Շիրվանյանը և Կ. Պոլսի հայոց պապրիարքական փոխանորդ Տ. Արամ արքեպիսկոպոս Աթեշյանը: Ժողովում քննության առնվեցին նվիրատվական աթոռներին և թեմական կյանքին, Եկեղեցու հոգևոր-կրթական, բարոզական առաքելությանը, կանոնադրական ու ծիսական հարցերին վերաբերող մի շարք խնդիրներ:

Երուսաղեմի պապրիարքության ընթացիկ գործունեության վերաբերյալ գեկույց ներկայացրեց Երուսաղեմի հայոց պապրիարքական Կրեյապահ Տ. Արիս արքեպիսկոպոս Շիրվանյանը՝ մասնավորաբար անդրադառնալով Երուսաղեմի հայոց պապրիարքի ընտրությանը և Կրեյակացնելով, որ նորընտրված պապրիարք Տ. Նուրիսան արքեպիսկոպոս Մանուկյանի ընտրության վավերացման դիմումներն արդեն իսկ ուղարկվել են Իսթաբուլի, Պաղեստինի և Նորդանի իշխանություններին և մոտ ժամանակներս սպասվում է նրանց վավերացումը: ԳՆՆ անդամները գոհունակությամբ ընդունեցին գեկույցը՝ վերստին շնորհավորելով նորընտրված պապրիարքին և մաղթելով, որ Տերը գորացնի նրան՝ իր ջանքերով առավել պայծառացնելու պարմական Ս. Աթոռը: Կ. Պոլսի հայոց պապրիարքության վերաբերյալ գեկույցով հանդես եկավ Կ. Պոլսի հայոց պապրիարքական փոխանորդ Տ. Արամ արքեպիսկոպոս Աթեշյանը: Փոխանորդ Սրբազանը նշեց, որ Կ. Պոլսի Պապրիարք Տ. Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Մուրաֆյանի առողջական վիճակը շարունակում է մնալ ծանր, և նա գրավում է բժիշկների մշտական խնամքի ներքո: Արամ Սրբազանը նաև մասնավոր անդրադարձ ունեցավ թուրքիայում հայոց սրբավայրերի պահպանության և վերադարձման խնդիրներին: Ի գլխություն ընդունելով գեկույցը՝ ԳՆՆ անդամները Տիրոջ գորակցությունը հայցեցին Ամենապարիվ Պապրիարքին:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի 2012 թ. գործունեության մասին գեկույց ներկայացրեց Մայր Աթոռի դիվանապետ Տ. Արշակ Կախկոպոս Խաչատրյանը՝ անդրադառնալով անցնող տարում Մայր Աթոռի կողմից ներկեղեցական և միջնեղեցական ասպարեզներում իրագործված ծրագրերին, Սուրբ Էջմիածնի բարոզական, կրթադաստիարակչական և ընկերային առաքելությանը: Տեղեկացվեց, որ 2012 թ. հրապարակվել հայրա-

պերական 57 կոնդակներ, ձեռնադրվել են 9 քահանաներ՝ 2 կուսակրոն և 7 ամուսնացյալ, ինչպես նաև 35 սարկավագներ: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի եկեղեցականության թիվը 668 է, որոնցից՝ 56-ը եպիսկոպոս, 33-ը՝ վարդապետ և ծայրագույն վարդապետ, 61-ը՝ աբեղա, 423-ը քահանա, 95-ը՝ սարկավագ, ովքեր ծառայում են Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու փարբեր կառույցներում: Մայր Աթոռի հոգևոր-կրթական հասարակություններում ուսանողների թիվը 220 է:

Մայր Աթոռի հովանու ներքո գործող յոթ Հայորդյաց փեր հաճախել են 5000 երեխաներ: Սոցիալական ոլորտում նոր կարևոր ձեռնարկ էր Արաբկիրում «Նազգաշյան մանուկների փուն» կենտրոնի բացումը, որտեղ 10 փարեկանից բարձր 20 աղջիկներ սրահում են մասնագիտական կողմնորոշում և սոցիալական աջակցություն: Անցնող փարում Մայր Աթոռի 51 բաժինների կենսագործունեությունը ապահովել են 1174 անձինք՝ 142 եկեղեցականներ և 1032 աշխարհականներ:

Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամները գոհունակությամբ ընդունեցին զեկույցը՝ մաղթելով անասանություն և պայծառություն Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը քննարկեց նաև եպիսկոպոսաց ժողովի կազմակերպման հետ առնչված հարցեր: Վերահասարակեց ժողովի առաջիկա սեպտեմբերին Մայր Աթոռում գումարելու որոշումը և քննության առնվեցին ԱՄՆ Հայոց Արևելյան թեմի առաջնորդ, Կանոնական հանձնախմբի համաարևմտապետ Ս. Խաժակ արքեպիսկոպոս Պարսամյանի, Տավուշի թեմի առաջնորդ, Սրբադասման հանձնախմբի համաարևմտապետ Ս. Եզնիկ արքեպիսկոպոս Պերոսյանի և Մայր Աթոռի դիվանապետ և Ծիսական հանձնախմբի համաարևմտապետ Ս. Արշակ եպիսկոպոս Խաչատրյանի զեկույցները՝ առնչված եպիսկոպոսաց ժողովի օրակարգային նյութերին:

Ժողովի երկրորդ նիստին քննարկվեցին Հայոց Ցեղասպանության 100-ամյա փարելիցին նվիրված Հայ Եկեղեցու կողմից իրականացվելիք միջոցառումների առաջարկները: Առաջարկների հանձնախմբի աշխատանքը ներկայացրեց Շիրակի թեմի առաջնորդ Ս. Միքայել եպիսկոպոս Աջապահյանը: Այս առնչությամբ ծրագրված միջոցառումները և այդ շրջանակներում Մայր Աթոռի հետ հնարավոր համագործակցությունը ներկայացրեց նաև նիստին հրավիրված ՀՀ Հայոց Ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի փնօրեն Հայկ Դեմոյանը: Գերագույն հոգևոր խորհուրդը հանձնարարեց ԱՄՆ Արևմտյան թեմի առաջնորդ Ս. Նովնան արքեպիսկոպոս Տերտերյանի գլխավորած հանձնաժողովին լրամշակել առաջարկները, կազմել միջոցառումների ծրագիրն ու ժամանակացույցը և ձեռնամուխ լինել աշխատանքների իրականացմանը:

Ժողովի ընթացքում լավեց նաև Մայր Աթոռի հոգևոր-կրթական հասարակությունների վերաբերմանը Ս. Գևորգ եպիսկոպոս Սարգսյանի զեկույցը՝ Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի, Վազգենյան հոգևոր դպրանոցի և Հառիճավանքի ընծայարանի վերաբերյալ: Գևորգ Սրբազանը, անդրադառնալով Մայր Աթոռի հոգևոր-կրթական հասարակությունների գործունեությանը, մասնավորապես խոսեց հոգևորականության պատրաստության ծրագրերի, ինչպես նաև Հայաստանի բուհերի ու արտերկրի համալսարանների և հոգևոր հասարակությունների հետ համագործակցության մասին:

Հանրակրթական ոլորտում Մայր Աթոռի գործունեության հիմնական ուղղություններին անդրադարձավ Քրիստոնեական դաստիարակության կենտրոնի փնթեքն Ս. Վարդան արեղա Նավասարդյանը՝ ընդգծելով կենտրոնի արդյունավետ գործակցությունը ՀՀ Կրթության և գիտության նախարարության և թեմերի հետ մի շարք կրթական ծրագրերի շրջանակներում և հասկանալի «Հայ Եկեղեցու պատմություն» առարկայի ուսուցիչների վերապատրաստության գործում: Ի թիվս փառքեր ծրագրերի Հայր Սուրբը փնթեքնացրեց, որ այս փառքի ծրագրված է դպրոցներում անցկացնել «Հայ հոգևոր և ազգային երգի փառարան» հանրապետական մրցույթ: ԳՆԽ անդամները գոհունակությամբ ընդունեցին կատարված աշխատանքների մասին գեկույցները՝ կարևորելով ինչպես հոգևորականության պատրաստությունը, նույնպես և հոգևոր-քրիստոնեական արժեքների ջամբումը երիտասարդ սերնդին:

Ժողովի երրորդ նիստին Գերագույն հոգևոր խորհուրդն անդրադարձ կատարեց Եկեղեցու կողմից սիրիահայությանը ցուցաբերվող գորակցությանը: Տեղեկացվեց, որ այդ նպատակով Մայր Աթոռը 200 հազար ԱՄՆ դոլար գումար արդեն փոխանցել է, իսկ վերջերս փրամադրել է ևս 100 հազար ԱՄՆ դոլար: Գերագույն հոգևոր խորհուրդը հորդորեց թեմակալ առաջնորդներին շարունակել առավել ջանքեր ներդնել՝ համայնքներից օգնություն և օժանդակություն հասցնելու կարիքի մեջ գտնվող Սիրիայի հայ համայնքին:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՑՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՕԾՈՒՄ ՄԱԿԱԹՐԻԽՈՒ ՄԷՋ

26 Յունուար 2013-ին Հոլանդայի հարաւային ծայրամասի Մաասթրիխթ քաղաքին մէջ հանդիսաւորապէս կատարուեցաւ Ս. Կարապետ եկեղեցոյ սուրբ սեղանի, վեմ քարի և յուշարխարակի օծման արարողութիւնը, ձեռամբ Ֆրանսայի թեմի Առաջնորդ և Արևմտեան Եւրոպայի Հայրապետական Պատուիրակ Բարձրաշնորհ Ս. Նորվան Ս. Արք. Զաքարեանի:

Ներկայ էին Ռուսմոնդի կաթողիկ եկեղեցոյ առաջնորդ Ֆրանց Վիլթթ Եպիսկոպոս, Ռուսական եկեղեցոյ առաջնորդ Վլադիկո Գաբրիլ Եպիսկոպոսը, Մաասթրիխթի Ս. Սրվանդիմոս եկեղեցոյ հոգևոր հովիւ Հաննեման վարդապետը, Մաասթրիխթի Ս. Աստուածածին եկեղեցոյ հոգևոր հովիւ Ա. Կուրիս վարդապետը, Ռուսմանիոյ Հայոց թեմի Առաջնորդ Ս. Տաթև Եպս. Յակոբեան, Բենեդիկտի Հայրապետական Պատուիրակի փոխանորդ Ս. Զաքիլ Վրդ. Անդրիքեան, Ամսթերդամի հոգևոր հովիւ Ս. Տաթև Քնիյ. Թադեոսեան, Ալմերոյի հոգևոր հովիւ Ս. Մաշտոց Քնիյ. Բաղդասարեան և Ս. Արմեն Քնիյ. Մելքոնեան: Ներկայ էր նաև Հայաստանի դեսպան Տիկին Զինիկ Աղաջանեանը:

Օծման պահուն խորան բարձրացան Տաթև Եպս. Յակոբեան և Զաքիլ Վրդ. Անդրիքեան: Ս. Մաշտոց և Ս. Տաթև քահանայ հայրերու կողմէ ըստ կանոնի ջուրով և գինիով լուսցումէ ետք պատարագիչ սրբազանը՝ Նորվան Արք. Զաքարեան օծեց սուրբ սեղանը, ապա վեմ քարը օծելու հրաւիրեց Տաթև Սրբազանը: Յուզիչ էր այն պահը, երբ

արեանին մեջ Նորվան Սրբազան յուշարարարակը օժեց եւ եկեղեցին վերանորանեց Նայ Առաքելական Ս. Կարապետ եկեղեցի:

Ռուսմոտի Կաթոլիկ եկեղեցոյ առաջնորդ Ֆրանս Վիրթզ Եպիսկոպոս իր ճառին մեջ նշեց, որ այս օրերուն, երբ Նովանայի մեջ շարք մը եկեղեցիներ կը փակուին, իրենք մեծ ուրախութեամբ այս եկեղեցին կը փոխանցեն հայերուն, որովհետեւ հայ համայնքի շնորհիւ եկեղեցոյ դռները բաց պիտի մնան, քրիստոնէական հաւարքը վառ պիտի մնայ եւ եկեղեցին պիտի շարունակէ իր սրբազան առաքելութիւնը:

Նորվան Սրբազան քարոզի ընթացքին իր հոգեկան անհուն ուրախութիւնը յայտարարեց, որ Նովանայի հայութիւնը եւ մասնաւորաբար Մասաթրիիտի հայկական համայնքը ունեցաւ այս գեղեցիկ եկեղեցին: Շեշտեց՝ որ եկեղեցին առանց ժողովուրդի կը դադրի եկեղեցի ըլլալ: Մանաւանդ այս պայմաններուն մեջ, երբ հայ ժողովուրդը ցրուած է, եկեղեցոյ կոչումն է այդ ցրուեալ հաւաքականութիւնը դարձնել ժողովուրդ: Եկեղեցին առանկա երբեք ընկելիք ունի: Յեղասպանութեան ընթացքին քանդուած եկեղեցոյ փոքր այսօր նոր եկեղեցի մը յարութիւն առաւ: Սրբազանը իրարեւոյց ուշադրութեամբ հետեւիլ Նայ Եկեղեցոյ վարդապետութեան եւ ամէն ձեւով դէմ դնել աղանդաւորներու եւ մանաւանդ Եհովայի վկաներուն, որոնք շարքած եւ աշխուժացած են շրջանին մեջ:

Պարարագէն երբ հոգեւորականաց դասը եւ ուխտաւոր ժողովուրդը մասնակցեցան Մասաթրիիտի Ծիսական Խորհուրդի կողմէ պարարաստուած մարադօքսիոնութեան եւ սիրոյ ճաշին:

Նովանայի մեջ այսօր կ'ապրին շուրջ 25.000 հայեր, որոնց մօտ 2500-ը խմբուած է Մասաթրիիտի եւ շրջակայքի շրջաններուն մեջ:

Ըստ աւանդութեան, Մասաթրիիտ քաղաքի աւերարանիչը եղած է Նայասարանէն եկած Սրվանիպիոս անունով սուրբը, որուն նուիրուած գիւրաժողով մը կազմակերպուեցաւ 2011 թուականին Մասաթրիիտի մեջ:

Տ. Տաթև Վրդ. Յակոբեանի (այժմ եպիսկոպոս, առաջնորդ Ռուսմոտի թեմի) հոգեւոր հովուութեան ժամանակ Նովանայի մեջ հիմնուեցան 6 ծովներ, որոնց շարքին Մասաթրիիտի ծովը, որ 1990-ական թուականներէն արդէն կը գործէր «Անի» միութիւնը: Նայր Տաթևի եւ, «Անի» միութեան նախագահ Լեոն Սարգիսի ջանքերով Մասաթրիիտի մեջ ստեղծուեցաւ Ծիսական Խորհուրդը: Այդ օրունէ սկսեալ ամիսը մէկ անգամ օրար եկեղեցիներու մեջ կը մատուցուէր հայկական պարարագ:

2012-ին, Ծիսական Խորհուրդի արեւնապետ Լեոն Սարգիսի եւ հոգեւոր հովիւ Տ. Մաշտոց-Քինյ. Բաղդասարեանի ջանքերով եւ Կաթոլիկ Եկեղեցոյ հետ ունեցած սերտ յարաբերութիւններու շնորհիւ կարելի եղաւ Մասաթրիիտի կեդրոնը գտնուող Ս. Յարութիւն անունը կրող կաթոլիկ եկեղեցին ձեռք բերել հայ համայնքի հոգեւոր պետքերուն համար:

Այս եկեղեցիին հայկական նկարագիր տալու համար հարկ եղաւ որոշ փոփոխութիւններ կարարել՝ խորանի եւ մկրտութեան աւագանի փոխափոխութիւն, վարագոյրի գեղարդում եւ այլն: Այս եկեղեցոյ ձեռքբերումով հովանաւորայութիւնը ունեցաւ երրորդ եկեղեցին Նովանայի մեջ:

ՄԱՍՏՈՐԻԻՏԻ
ՆՈՒԱՍՏԱ

ՆՈՐ ՆՇԱՆԱԿՈՒՄՆԵՐ

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիաբբ և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի փնտրիկությունը կարարվել են Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի միաբանների նոր նշանակումներ:

Կուրայքի թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Տ. Առաքել եպիսկոպոս-Քարամյանն առաջնորդական իր ծառայությանը համարել սրանձնել է ՆՇ Ոստիկանության հոգևոր պատասխանատվի պաշտոնը:

Տ. Նաբեկ աբեղա Ավագյանը և Տ. Հմայակ աբեղա Սահակյանը ծառայության են կոչվել Մայր Աթոռում: Տ. Արիս աբեղա Տոնոյանը նշանակվել է Խոր Վիրապի վանահայր:

Տ. Կիրակոս աբեղա Դավթյանը ծառայության է կոչվել Բելառուսի հայոց համայնքում՝ Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի հայոց թեմի առաջնորդի իշխանության ներքո, իսկ Տ. Սամվել աբեղա Մխիթարյանը՝ Տավուշի թեմում:

Տ. Պարթև աբեղա Բարսեղյանը, վերադառնալով Ֆրանսիայի հայոց թեմում հոգևոր ծառայությունից, նշանակվել է Մայր Աթոռի փոխդիվանապետ:

ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ՆԱՅՐԱԴԵՏԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԼԱՆՋԱՆԱԹ ԿՐԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՆ ԱՐԺԱՆԱՅԵԼ

Պարթև քին.	Մուրադյանը	(Արարադյան Հայրապետական թեմ)
Երվանդ քին.	Բաբայանը	(Արարադյան Հայրապետական թեմ)
Հանրաբժում քին.	Դանիելյանը	(Ազգային բանակ)
Սիմեոն քին.	Մովսիսյանը	(Ազգային բանակ)
Զաքարիա քին.	Անանյանը	(Ազգային բանակ)
Մասիս քին.	Վարդերեսյանը	(Արմավիրի թեմ)
Սյուսիանոս քին.	Հովհաննիսյանը	(Սյունյաց թեմ)
Լևոն քին.	Հովհաննիսյանը	(Արթիկի թեմ)
Եղիշե քին.	Նազարյանը	(Արթիկի թեմ)
Սևակ քին.	Գաբրիելյանը	(Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցի)
Զոհրապ քին.	Մանասյանը	(Կուրայքի թեմ)
Հուսիկ քին.	Գրիգորյանը	(Շիրակի թեմ)
Փառեն քին.	Առաքելյանը	(Շիրակի թեմ)
Մերուժան քին.	Սողոմյանը	(Գուգարաց թեմ)

ԾԱՂ ԿՅԱՔՓԻՆՆ ԿՐԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՆ ԱՐԺԱՆԱՅԵԼ

Նակոբ քին.	Խաչատրյանը	(Արարադյան Նայրապետական թեմ)
Դավիթ քին.	Կյուրեղյանը	(Արարադյան Նայրապետական թեմ)
Կարապետ քին.	Կարապետյանը	(Արարադյան Նայրապետական թեմ)
Գաբրիել քին.	Պերպոյանը	(Արարադյան Նայրապետական թեմ)
Պարթև քին.	Աշուրյանը	(Արմավիրի թեմ)
Եղիշե քին.	Կարսյանը	(Արմավիրի թեմ)
Նովնան քին.	Մաթևոսյանը	(Կոպայքի թեմ)
Իսահակ քին.	Մարգարյանը	(Կոպայքի թեմ)
Վարուժան քին.	Տերպերյանը	(Շիրակի թեմ)
Սահակ քին.	Մարտիրոսյանը	(Վայոց Ձորի թեմ)

ՕՐՆՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐԻ Է ԱՐԺԱՆԱՅԵԼ

Սուրբ Նակոբ եկեղեցին (ԱՄՆ Արևմտյան թեմ)

ԿԱՐԳԱՆՈՒՅԾ Է ՆՈՉԱԿՎԵԼ Տ. ՈՍԿԱՆ ՔԱԽԱՆԱ ԲԱՊՈՒՄՅԱՆԸ

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագոյն Պապրիարք և Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսի փնտրիմությամբ կարգալույծ է հռչակվել Տ. Ոսկան քախանա Բաղումյանը (Տավուշի թեմ)՝ եկեղեցական ծառայությունից հրաժարվելու մասին իր դիմումի հիման վրա:

Կարգալույծ հռչակվածը կդասվի աշխարհականների շարքը՝ Վիգեն Բաղումյան ավագանի անունով:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱԿԱՐԳ

ԻՍԽԱԳՐԻ ԿՈՂՄԻՅ

Վերջին ատի թան հարիւր տարիներին հայ մամուլում լայնօրէն կիրառուեց ունեցաւ հրապարակումն իբրեւ մեծ պահանջարկ ունեցող լրագրական տեսակ. ինչ-որ պատճառով անտիպ մնացած երկեր, այլեւայլ բնոյթի շարադրանքներ, նամակներ, փաստաթղթեր տպագրութեան յանձնելով, հրապարակելով լրացնում են անցեալի բացը՝ մեկնաբանելով ինչ-ինչ հանգամանքներ, ծանօթագրելով դրանց մէջ յիշատակուած անուններն ու դէպքերը: Մեր ամսագիրը ի թիւս բազում այլ հրապարակումների, երիցս տպագրել է պատմաբան Նիկոլ Կարապետեանի թողօնները՝ հետևելով ժանրի աւանդոյթին (տես 2011, Թ., 2012 Դ. և Ժ.): Չգիտես ինչու, այս անգամ որոշ ընթերցողներ սոյն հրապարակումները համարում են գրագողութիւն, որ անարդար է: Այսպէս էս, սովորականի նման գնահատական խօսք է ասուած իմ գալիս պատմաբանի աշխատանքին, և նիւթերը տպագրուած են նրա՝ անունով: Ընդհանրապէս հրապարակողը (Ա. Ասատրեան) մեծագոյն հարգանքով է արտայայտուել Ն. Կարապետեանի հասցէին և բարձր է գնահատել նրա գործը:

CONTENTS

OFFICIAL

The report of His Grace Bishop Arshak Khachatryan on the activity of the Mother See of Holy Etchmiadzin during 2012 made at the extended session of the Supreme Spiritual Council.....	3
--	---

SERMONS

Sermon delivered by Rev. Fr. Shahe Ananyan during the Divine Liturgy celebrated in the Cathedral of Holy Etchmiadzin on February 3, 2013.....	29
---	----

Sermon delivered by Fr. Paren Arakelyan during the Divine Liturgy celebrated in the Cathedral of Holy Etchmiadzin on the occasion of the Feast of Sts. Ghevondians priests....	32
--	----

Sermon delivered by His Grace Bishop Ghevorg Saroyan during the Divine Liturgy celebrated in the Cathedral of Holy Etchmiadzin on the occasion of the Feast of St. Vardan and his 1036 companions.....	35
--	----

Sermon delivered by His Grace Bishop Arshak Khachatryan during the Divine Liturgy celebrated in the Cathedral of Holy Etchmiadzin on the occasion of the third Sunday of the Great Lent called Sunday of the Prodigal Son.....	38
--	----

RELIGIOUS STUDIES

REV. FR. SHAHE ANANYAN —Nicholas of Cusa and his work entitled “Hidden God”.....	42
---	----

HISTORICAL-PHILOLOGICAL STUDIES

AVETIS HAROUTIUNYAN – The Mystery of the Vardanants.....	50
---	----

YERJANIK GHEVORGYAN, SUSANNA GHEVORGYAN – Archaisms in the works by Gareghin Nezhdeh.....	55
--	----

HOVHANNES ZATIKYAN – The Armenian issue in the Conference of Potsdam (July 17 – August 2, 1945).....	69
---	----

ELINA MIRZOYAN – From the history of the Armenian Benevolent Organization of Baku.....77

SHUSHAN VARDANYAN – Komitas in the art of Arto Chakmakchyan.....85

ESSAYS

HEGHINE MEKERTCHYAN – Colophons of Armenian manuscripts on nunneries and celibate women.....89

SVETLANA VARDANYAN – Joseph Orbeli as a specialist in folklore.....102

REV. FR. VARDAN NAVASSARDYAN – Spiritual education and diaconal projects.....106

SEMINARIANS

VAHAN MAGHALYAN – Sako Sukiasyan: prominent specialist in Teryan Studies.....110

SPIRITUAL READINGS

FR. GHEVOND MAYILYAN – New challenges.....119

LITERARY REVIEW

AZAT BOZOYAN – The history of Armenia in the 11th - 14th centuries in the political milieu of the Middle East.....124

BRIEF CHURCH NEWS.....143

СОДЕРЖАНИЕ

ОФИЦИАЛЬНОЕ

Доклад епископа Аршака Хачатряна на расширенном заседании Верховного духовного совета о деятельности св. Эчмиадзина за 2012 г.....3

ПРОПОВЕДИ

Проповедь иеромонаха Шагэ Ананяна, читанная 3 февраля в кафедральном соборе Св. Эчмиадзина во время Святой литургии.....29

Проповедь иерея Фарена Аракеляна, читанная в кафедральном соборе Св. Эчмиадзина в связи с Днем поминовения Св. иереев-гевондитов.....32

Проповедь епископа Геворга Сарояна, читанная в кафедральном соборе Св. Эчмиадзина в связи с Днем поминовения Св. военачальников-варданитов и 1038 мучеников.....35

Проповедь епископа Аршака Хачатряна, читанная в кафедральном соборе Св. Эчмиадзина в связи с третьим воскресеньем Великого поста - воскресенья о блудном сыне.....38

РЕЛИГИЕВЕДЕНИЕ

ИЕРОМОНАХ ШАГЭ АНАНЯН — Николай Кузанский и его труд “Скрытый Бог”.....42

ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

АВЕТИС АРУТУНЯН - Таинство Варданитов.....50

ЕРДЖАНИК ГЕВОРГЯН, СУСАННА ГЕВОРГЯН — Архаизмы в произведениях Нждэ.....55

ОВАНЕС ЗАТИКЯН – Армянский вопрос на Потсдамской конференции (1945 г., 17 июля-2 августа).....69

ЭЛИНА МИРЗОЯН – Из истории Армянского благотворительного общества Баку.....77

ШУШАН ВАРДАНЯН – Комитас в искусстве Арто Чакмакчяна.....85

СООБЩЕНИЯ

ЕГИНЭ МКРТЧЯН – Памятные записи армянских рукописей о женских обителях и монашенках.....89

СВЕТЛАНА ВАРДАНЯН – Иосиф Орбели – фольклорист.....102

ИЕРОМОНАХ ВАРДАН НАВАСАРДЯН – Духовное образование и диаконические программы.....106

СЕМИНАРИСТЫ

ВАН МАГАЛЯН - Сако Сукиасян. Заслуженный терьяновед.....110

ДУХОВНЫЕ ЧТЕНИЯ

ИЕРЕЙ ГЕВОНД МАИЛЯН - Новые вызовы.....119

РЕЦЕНЗИИ. БИБЛИОГРАФИЯ

АЗАТ БОЗОЯН – История Армении XI-XIV вв. в политическом контексте Ближнего Востока.....124

ЦЕРКОВНАЯ ЖИЗНЬ. НОВОСТИ.....143

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

Գերաշնորհ Տ. Արշակ եպիսկոպոս Խաչապրյանի զեկույցը Մայր Աթոռի մեկամյա՝ 2012 թ. գործունեության վերաբերյալ Գերագույն հոգեւոր խորհրդի ընդլայնված նիստում.....3

ՔԱՐՈՋԽՕՍԱԿԱՆ

Տ. Շահե աբեղա Անանյանի քարոզը՝ խոսված փերրվարի 3-ին Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում Սուրբ Պատարագին.....29

Տ. Փառեն քահանա Առաքելյանի քարոզը՝ խոսված Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում Ս. Ղևոնդյանց քահանաների հիշարարկության օրվա առիթով.....32

Տ. Գևորգ եպիսկոպոս Սարգսյանի քարոզը՝ խոսված Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում Ս. Վարդանանց գորավարների և 1036 վկաների հիշարարկության օրվա առիթով.....35

Տ. Արշակ եպիսկոպոս Խաչապրյանի քարոզը՝ խոսված Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում Մեծ Պահքի երրորդ՝ Անառակի կիրակիի առիթով.....38

ԿՐՕՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Տ. ՇԱՆԵ ԱԲԶ. ԱՆԱՆՅԱՆ - Նիկողայոս Բուզացին և նրա «Թաքնված Աստված» երկը.....42

ՊԱՏՄԱՐԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՎԵՏԻՍ ՆԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ - Վարդանանց խորհուրդը.....50

ԵՐՋԱՆԻԿ ԳԵԻՈՐԳԵԱՆ, ՍՈՒՍԱՆՆԱ ԳԵԻՈՐԳԵԱՆ - Նախաճառները Գարեգին Նժդեհի երկերում.....55

ՆՈՎԱՆՆԵՍ ԶԱՏԻԿՅԱՆ - Նայիվկան հարցը Պոպսդամի կոնֆերանսում (1945 թ. հուլիսի 17 - օգոստոսի 2).....69

ԷԼԻՆԱ ՄԻՐԶՈՅԱՆ - Բաքվի Նայ բարեգործական ընկերության պատմությունից.....77

ՇՈՒՇԱՆ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ - Կոմիտասը Արթուր Չաքմաքչյանի արվեստում.....85

ՆԱԴՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

ՆԵՂԻՆԵ ՄԿՐՏՉՅԱՆ - Նայկական ձեռագրերի հիշարակարանները կանանց մենաստանների և կուսակրոն կանանց վերաբերյալ.....89

ՍՎԵՏԼԱՆԱ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ - Նովսելի Օրբելին՝ բանագեղ-բանահավաք.....102

ՎԱՐԴԱՆ ԱԲՂ. ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆ - Նոգետը կրթությունը և դիսկոնիկ ծրագրերը.....106

ՃԵՄԱՐԱՆԱԿԱՆՆԵՐ

ՎԱՆԱՆ ՄԱՂԱՅԱՆ - Սարգո Սուրիասյան, Տերյանագիտության երախտավորը....110

ՆՈԳԵԻՈՐ ԸՆԹԵՐՅՈՒՄՆԵՐ

Տ. ՂԵԻՈՆԴ ՔՆՆ. ՄԱՅԻՆՅԱՆ - Նոր մարտահրավերներ.....119

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ. ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԱՏ ԲՈԶՈՅԱՆ - ԺԱ.-ԺԴ. դարերի Նայասարանի պատմությունը Մերձավոր Արևելքի քաղաքական հոլովույթում.....124

ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ.....143

ԴԱՍԻՉ՝ 77764

ԳԼԽԱՒՈՐ ԽՄԲԱԳԻՐ՝ ԱՐՇԱԿ ՍԱՂՈՅԵԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՆԱՅԷՆ՝
ՆԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ, Զ. ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ,
ՍԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆ
«ԷՋՄԻԱԾԻՆ»
ԱՍՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Республика Армения, Эчмиадзин. Редакция журнала «Эчмиадзин».
Republic of Armenia, Etchmiadzin, Redaction of Review «Etchmiadzin».
Web կայքի հասցեն՝ www.etchmiadzine.am
Էլ. փոստ՝ mayratoriamsagir@gmail.com **կամ** etchmiadzinarsagir@gmail.com

Նեո. (+374-10) 517-296/174

Ստորագրում է քաղաքում 12. 03. 2013 թ.

Չափեր՝ 70x100 1/16: Ծավալը՝ 10 քաղ. մամուլ: Թիւրքը՝ օֆսեթ: Տպաքանակը՝ 400:

ՍԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆԻ ՏՊԱՐԱՆ